

**MŰVÉSZETTÖRTÉNETI
TANULMÁNYOK**

**KÉPZŐMŰVESZETI ALAP KIADÓVÁLLALATA
BUDAPEST 1961**

MŰVÉSZETTÖRTÉNETI
TANULMÁNYOK

VYAZHIVAYEVOZIMÉLÉNYÉI: MI EN ÉRTEKÉKÉNYŐM
6—131

MŰVÉSZETTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK

1910-1913
1914-1918
1919-1921
1922-1924

KÉPZŐMŰVÉSZETI ALAP KIADÓVÁLLALATA
BUDAPEST, 1961.

MŰVÉSZETTÖRTÉNETI DOKUMENTÁCIÓS KÖZPONT ÉVKÖNYVE
1959—60

Szerkesztette:
DÁVID KATALIN
és
NÉMETH LAJOS

TANULMÁNYOK

A XIII—XIV. SZÁZADI BUDAI KIRÁLYI PALOTÁRÓL

A BUDAI VÁROSTÖRTÉNET
ELSŐ SZÁZADÁNAK NÉHÁNY KRITIKUS KÉRDÉSE

ÍRTA: ZOLNAY LÁSZLÓ

A tatárjárás után, a IV. Béla király által alapított budai vár korai története tekintetében egészen 1945-ig, a budai királyi palota-ásatások megkezdésének lehetőségéig, majd az ásatások eredményeinek értékeléséig, csupán szórványos régészeti leletekre és régebbi, előítéletektől hemzsegó hagyományokra támaszkodhatott a történetírás.

Várostörténeti irodalmunkban vaskos kronológiai és topográfiai melléfogásokkal és tévedésekkel találkozunk.

Így igen sok téves következtetésre adott alkalmat a románkori Buda — a későbbi Óbuda — s a gótikus Budavár nevének azonossága. A régebbi írók egy része a — XIII. század második felében felépített — budai várnak tulajdonított olyan okleveleket, amelyek Óbudát illetik. A barokk kor jezsuita kompilátorai — Michael Bonbardius és Samuel Timon — a tatárjárás előtti, Óbudára vonatkozó oklevelek félreértésével — azt állították, hogy a budai vár I. István király alapítása; IV. Béla a budavári castellumot nem alapította, csupán csak átvette az óbudai prépostságtól. Azt az 1355. évi várososztást, amelyet Nagy Lajos király Óbudán hajtott végre, egyesek, helytelenül, ugyancsak a budai várra vonatkoztatták. A barokk kor egyházi íróinak ezt a tévedését Nemes Antal, a budavári Nagyboldogasszony-templomról írt művébe (1893) is átvette, nyomatékos érvként hivatkozva egy barokk-kori emléktáblára, amely a Nagyboldogasszony-templom falán, e templomnak I. István király által alapított voltát hirdette. Hasonló meggondolásokból indult ki Uxa József is (1934), a budai várkápolna plébánosa. Mivel azonban a budavári Nagyboldogasszony-templom újjáépítésekor, 1876-ban Schulek Frigyes a templom belsejét s annak környékét felásatta s ott a XIII. század második felénél korábbi régészeti emlékeket nem talált, a szaktudomány nem adott további helyet ezeknek a romantikus elképzeléseknek. Schulek megállapítását újabban Csemegi József is megismételte és megerősítette a budai Nagyboldogasszony-templomról írt kitűnő monográfiájában. Ezzel ez a kérdés, a Nagyboldogasszony-templomnak s magának a budai várhegyi településnek XI. századi alapítása — noha ma is akadnak felemlítői¹ — a szaktudomány számára lezártnak tekinthető.²

A budavári történet-romantika archaizáló törekvéséből így tehát a Mátyás-templom, mint Szent István alapítása, kikapcsolódott. De, a budai várpalotai ásatások eredményeinek végleges értékeléséig további táptalaja maradt ezeknek az archaizáló álmoknak a budai királyi palota.³ Azt a téves, régebbi feltevést, hogy a budai királyi palota már a románkorbán — tehát

a tatárjárás előtt — is állt volna, támogatni látszott az, hogy a várpalota középkori István-tornya névadójának egyesek — a valóságos építő, Anjou István herceg, Nagy Lajos király 1354-ben meghalt öccse helyett — V. István királyt, vagy egyenesen Szent Istvánt tartották.

A két világháború között Gerevich Tibor és Horváth Henrik mellőzték az alapítványt, túl korai, XI. századi építéskezdeteket. Azt tartották, hogy a budai várpalota építését, a Várhegy déli végén, IV. Béla király kezdte meg, s feltételezték, hogy az építkezésekben talán még — a Magyarországon megfordult — Villard de Honnecourt is részt vett. Ez a szemlélet jóval realisabb volt, mint az egyházi írók archaizálása. Kialakításához és meggyökereztetéséhez Horváth Henriknek egy sajnálatos tévedése is járult; Horváth ugyanis egyik munkájában a Mátyás-templom délkeleti, a XIII. század második felében épített koragótikus oldalkapuját (amelyet a templom átépítésekor Schulek lebontatott és utóbb az Epreskertben állítatott fel), mint a budavári királyi palotából származó műrészletet mutatta be. Horváth Henriknek ezt a széles körben elterjedt publikációját kellő időben megeáfolta és helyesbítette Csemegi József, rámutatván arra, hogy ez a XIII. századi, koragótikus kapu nem a királyi palota, hanem a hajdani budavári főtemplom tartozéka volt. Azonban Csemegi József bírálatát jóval kevesebben ismerték meg, mint Horváth Henrik téves közlését.⁴ Így azután a budavári királyi palota területén megindított ásatások előtt, mind Gerevich Tibor, mind Horváth Henrik jóhiszeműen vélték azt, hogy a déli királyi palotának első építetője, Buda megalapítója, IV. Béla király volt.

Ezt a szemléletet tette magáévá Gerevich László, a budavári ásatások vezetője, s az ő publikációi nyomán ma is több szakírónk vallja ugyanezt.⁵ A királyi palota területén végzett ásatások megindulásakor, mindaddig, amíg ezek az ásatások reális bizonyító vagy cáfoló anyagot nem tartalmaztak a szabatos korhatározásra nézve, jogosnak is tűnt az a szemlélet, amely szerint a XIII. század második felében, egyidejűleg épült volna meg a Várhegy középső és északi részének polgárvárosa s a Várhegy — jóval alacsonyabb — déli végének királyi palotája.

Ez a nézet — a királyi palota IV. Béla nevével való összekapcsolása — Gerevich László megállapításai nyomán — annyira elterjedt, hogy ma, amikor már a budai ásatások vezetőjének, Gerevich Lászlónak egyre kevesebb bizonyítéka szól a Várhegy déli végének IV. Béla király-építtette palotája felől, számos újabb publikáció átveszi azt.⁶

Pataki Vidornak 1950-ben közzétett budai topográfiája — amely máig legteljesebb diplomatikai értelmezése a középkori budai vártörténetnek — nem foglalt állást a királyi várpalota építése időpontjának kérdésében.

Mindebből látnivaló az, hogy a felszabadulás után megkezdett budavári ásatásoknak volt a feladata felelni arra az évszázadok óta felmerült kérdésre: ha a Nagyboldogasszony-templom felől immár definitive bizonyos az, hogy a XIII. század második felénél nem koraibb, vajon a királyi palota legkorábbi részletei milyen korból valók? Vagyis: a találgatásokat és a történetírói konvenciókat a budavári ásatásoknak kellett igazolnia vagy cáfolnia: a várostörténet első századának, a XIII—XIV. századnak történetét immáron

csak a várásatások régészeti eredményeinek függvényeként lehet megfogalmazni.

Mit eredményeztek e vonatkozásban a budai várásatások?

Magam 1949—1951-ben jóideig részt vettem a budavári királyi palota területén folytatott régészeti kutatómunkában. Ennek során felismertem azt, hogy ezen a területen, tehát a királyi palota területén, a XIV. század dereka előtt királyi udvartartás igényét kielégítő kőépítkezés nem volt. Tehát: nemcsak Szent István korát, de még IV. Béla itteni rezidenciáját sem igazolják az innen kikerült és az Anjou-korral, a XIV. század második felével kezdődő építészeti emlékek és kisleletek. Ebből adódó egyszerű megmondolásom az volt: ha a királyi palota alapjait az Anjouk csak a XIV. század derekán rakták le, Buda várának, városának más pontján kell keresnünk IV. Béla királynak és közvetlen utódainak budavári palotáját.

Az ugyanis mindenki számára egyértelműen világos volt, hogy 1243—1250-től mindenképpen a budai Várhegy volt a magyar királyok állandó otthona. A kérdés tehát arra redukálódott: hol állt ez a korai királyi palota, ha a Várhegy déli végének régészeti leleteivel, annak ottani, XIII. századi fennállása megnyugtatóan nem igazolható?⁷

Megmondolásaimnak — amelyeket már 1951 augusztusában megfogalmaztam, és amelyeket ma is változatlanul, teljesen reálisnak látok — nemcsak szakirodalmi következményei lettek, voltak bőséges irodalmi előzményei is.

A budavári királyi palota és vele a XIII. századi budavári településtörténet szemléletének helyes vonalán — az előbb ismertetett, archaizáló konvenciókkal szemben — Arányi Lajos, Salamon Ferenc, Némethy Lajos, Csánki Dezső, Gárdonyi Albert, Lux Kálmán, Kelényi B. Ottó, Pataki Vidor János már rég elindult. Ők kezdték egyre erőteljesebben hangsúlyozni azt: a budai Várhegy északi részén, a Szombatkapu (Bécsikapu) közelében, az oklevelekben sűrűn emlegetett magna curia regis, vagy antiqua domus regis, más néven a Kammerhof nevű épület volt az Árpád-házi királyok XIII. századi rezidenciája. Csánki Dezső, aki 1890-ben még a későközépkori, déli királyi palota helyén kereste IV. Béla palotáját, 1915 körül írt gyorsírási kéziratában már megállapította, hogy az Árpád-házi királyok kúriája valahol a Várhegy északi részén keresendő, s a Várhegy déli végén az Anjouk kora előtt kőépítéssel település, fellegvár nincsen. Csánki vélekedését 1912-ben Paál Jób egy újságcikkben publikálta is.⁸ Ekkoriban Csánki a királyi kúria helyét még a mai Országos Levéltár helyén kereste. A kérdésről 1915-ből Némethy Lajosnak is csak egy magánlevele maradt fenn; e Csánki Dezsőhöz írt levelében Némethy Lajos világosan megmondotta azt, hogy az Árpád-kori régi kúria a Szombatpiac (Bécsikapu tér) s a vízivárosi bástyákra tekintő háztömb környékén állt.

Az épület pontos helyét, kellő diplomatikai elemzés híján, Csánkinak, Némethynek, Gárdonyi Albertnak, de még Pataki Vidor Jánosnak sem sikerült megállapítania.

De érthető is, hogy ez a kérdés nyitott maradt mindaddig, amíg a Várhegy déli végén álló királyi palota alatt a feltárások meg nem indultak. Hiszen addig, amíg a királyi palota alatti régészeti emlékek ismeretlenek voltak, a kutatók

nyugodtan feltételezhatték azt, hogy a Várhegy déli végén is állt egy másik, ugyancsak XIII. századi építésű királyi palota és így a Várhegy északi részén fekvő magna curia, vagy Kammerhof talán csak a déli várpalotában lakó, XIII—XIV. századi uralkodók városi kúriája volt. Ezáltal a Kammerhof-probléma nem kerülhetett az érdeklődés előterébe, szerepe és jelentősége nem vált súlyponti kérdéssé. Mivel pedig a régebbi kutatóknak a magna curia regis, vagyis a Kammerhof pontos helyét sem sikerült megállapítaniok, annak feltárására sem kerülhetett sor.⁹

Ma más a helyzet és más volt már 1952-ben is.

A várásatások ugyanis máig nem bizonyították azt, hogy az Anjou-kori palota helyén egy Árpád-kori, XIII. századi palota állt. Közben, 1951-ben, okleveles kutatással, a budai polgárváros birtoklás-történeti adataiból sikerült a magna curia regis, a Kammerhof pontos helyét — a mai Tánésics Mihály utca 9. számú házkomplexus helyén — meghatároznom. Ebből és a várásatás XIII. századi építészettörténeti és régészeti negatívumaiból önként adódnak következtetések a déli várpalota építéstörténetére, de az egész budavári település XIII. századi kialakulására vonatkozólag is.

Ha ugyanis a várpalota területének XIII. századi régészeti anyaga egyértelműen nem igazolja a IV. Béla-féle királyi rezidencia ittletét, e régészeti negatívumokkal az oklevelek pozitívumait kell szembe helyezni, hiszen az immár bizonyos, hogy a magna curia regis, vagy Kammerhof a XIII—XIV. századi Budavár egyedüli királyi rezidenciája volt.

A budavári XIII. századi királyi palota helyrajzával és építéstörténetének kérdésével két régebbi, 1952-ben és 1953-ban megjelent munkám részletesen foglalkozott. Az ott közöltek foglalata :

1. IV. Béla királynak, a budai vár megalapítójának s utódainak budavári kúriája a Várhegy északi részén, tehát benn, a — várnak nevezett — polgárvárosban, a mai Tánésics Mihály utca 9. sz. telekkomplexus helyén állott.

2. Ebből a — németül Kammerhofnak is nevezett — királyi nagy kúriából a királyi udvar csak a XIV. század végén költözött át a Várhegy déli részén — a XIV. század közepén — épített, későközépkori királyi palotába.

3. A királyi udvarnak XIII. századi városon belüli elhelyezése, majd a polgárvárosból való XIV. századvégi kiköltözése mélyreható várostörténeti következményekkel járt. Ennek helyes és reális szemlélete nélkül Buda várostörténetének első százada át nem tekinthető, meg nem érthető.

Heves vitára okot¹⁰ adó tanulmányom — ma is úgy látom — a várostörténeti kutatásnak helyes és járható útját jelölte meg. A budavári királyi palota területén végzett ásatások eredményeiben Buda első századának történetére nézve, hatalmas hiányok tátonganak.

Ennek jele az is, hogy a Budapest műemlékei c. mű 1955-ben megjelent első kötetében a budai vár, a várnegyed történetének megírása elmaradt, Gerevich Lászlónak a várpalotáról írt történeti munkája pedig épp a palota építéskezdetének kritikus kérdését kerüli meg. Így hát Gerevich László korábbi álláspontja lenne az utolsó szó a várhegyi királyi palota kialakulásának kérdésében? Ő ugyanis 1953-ban, velem folytatott polémiája során leszegezte :

„Z. megállapítja, hogy a XIV. század második feléig a budai castrum és a budai civitas azonos. Ez persze önmagának is ellentmond. Hol a királyi rezidencia? a bevehetetlen erősség? amiről ír, ha ez azonos a várossal? Ez persze nem áll meg, mert a város ugyan ki akarta fejleszteni saját bíróságát, 1259 után Péter városbíró feltűnik, de az idő még nem érett meg erre, egyelőre még a vár (ti. a déli királyi palota. Z. L. megj.) jogi helyzete a döntő. A fordítottja el sem képzelhető, anakronizmus volna. A városnak a várkapitánytól függő jogi helyzete persze később is megmarad. Minden következtetés történetileg helytelen, amely nem a várból, hanem a városból akar kiindulni.”¹¹

Ezzel szemben ismételten csak azt szegezzük le: máig nincs régészeti bizonyítéka annak, hogy a Várhegy déli végén a XIII. század második felében egy — az esztergomi királyi palotával vetekvő — királyi rezidencia állt volna. Így tehát kézenfekvő, hogy ennek a — déli várpalota alatt hiányzó — évszázadnak, a XIII—XIV. századnak, archeológiáját egyebütt kell keresnünk és megtalálnunk.

Tanulmányom megjelenése óta csaknem egy évtized telt el. A budai palota feltárásai ez idő alatt tovább haladtak, anélkül, hogy ennek a XIII—XIV. századi királyi rezidenciának kritikus kérdésére választ adtak volna.

Munkám, amely a várásatások vezetői részéről igen heves visszautasításban részesült, szabatosan megjelölte a kérdés eldöntésének egyetlen lehetséges módját: azt ti. hogy a Tánicsics Mihály utca 9. sz. telek területét fel kell tárni.

Itt kell megtalálnunk mindazt a — királyi udvari életet hitelesítő — építészeti és kislelet-anyagot, amelyet a Várhegy déli végének — száz évvel későbbi építésű — palotája helyén, a budai várásatás vezetősége immár másfél évtizede látnivalóan hiába keres.

A probléma, amely Budavár XIII. századi kialakulásának kulcskérdése, — a Tánicsics Mihály utca 9. sz. telken végzendő ásatás elmaradása miatt — mindmáig irodalmi síkon mozog. Örvedetesen növekvő várostörténeti irodalmunk e kérdést immár egészen meg nem kerülheti,¹² azonban — érthetően — elsősorban azokra a megállapításokra támaszkodik, amelyek a várásatás irányítóinak tollából, a budai várásatástól való eltávolításom után jelentek meg s amelyek fenti megállapításaimat hevesen támadják, azokat cáfolni s az egész kérdést elkendőzni igyekeznek.

E budavári „vita” története és lényege a következő volt.

1952-ben az Archaeologiai Értesítőben jelent meg Gerevich Lászlónak és munkatársainak átfogó ásatási tájékoztatója a budavári palotafeltárásokról. Ugyanekkor tette közzé a Művészettörténeti Értesítő az én — e kérdésről szóló — első, 1950. augusztusában lezárt tanulmányomat. Gerevich László és munkatársai erősen hangsúlyozták a várpalota XIII. századi eredetét s ennek bizonyítására nem csak egyes betöltési szórványokból eredő korai kőemlékekre és keramikai leletekre hivatkoztak, hanem felelevenítették az archaizáló történetírás minden hagyományát is. Én ugyanekkor publikáltam, az ásatások XIII. századi negatívumaira való hivatkozással, a magna curia regis-re, a Kammerhofra vonatkozó diplomatikai és birtoklástörténeti, helyrajzi adataimat.

E magna curia-t immár, mint a XIII. századi magyar királyok egyedüli budai rezidenciáját értelmeztem. A magna curia, illetve a Kammerhof adataiból néhány következtetést visszavetítettem a várhegyi, déli palota építéstörténetére s rámutattam arra, hogy ezt a déli palotát csak az 1354-ben meghalt Anjou István herceg életében kezdték el építeni. Róla is nevezték el — egy ideig magát a palotát — Istvánvárnak s a tornyot Istvántoronynak; az új, déli palota 1382-re készült el; ebben az évben ugyanis Nagy Lajos király eladományozta a polgár városban álló királyi kúriát, a Kammerhofot.

1953-ban, a Művészettörténeti Értesítő hasábjain Gerevich László és beosztottjai igyekeztek megcáfolni összes állításomat, magam viszont az ő előző évi ásatási összefoglalásaik kritikájával erősítettem meg korábbi megállapításaimat. Időközben, illetve már első dolgozatom megjelenése előtt, 1951-ben elhelyeztek a budai várásatásoktól. A Művészettörténeti Értesítő 1953. évi kötetében párhuzamosan közölt vita-cikkek a Gerevich és a magam álláspontja közt mutatkozó ellentétet — egy évszázad archaeológiájának kérdését — teljesen elmélyítették. Azóta e kérdésben elfoglalt álláspontját sem ő nem változtatta meg, sem én. A döntő kérdésben tehát két — homlok-egyenest ellenkező — álláspont merevedett meg: Gerevich szerint a XIII—XIV. századi magna curia regis, vagy Kammerhof egyszerű vámszedőház volt s IV. Béla király a Várhegy déli végén építtette meg — nyomtalanul eltűnt — palotáját. Szerintem, Nagy Lajos király uralkodása végéig a Kammerhof volt a királyok egyedüli budavári rezidenciája — utóbb a Cilleiek s a Guthi Országok egyedüli budavári palotája —, s a Várhegy déli palotájának építését — amelyet az 1354-ben meghalt Anjou István herceg életében kezdtek meg — csak 1382-re, Nagy Lajos király halála esztendejére fejezték be.¹³

A déli palota építéskorának e — kétféle szemléletben mutatkozó — százéves hiátusát egyelőre semmi nem hidalja át.

E kérdésben az ásatás irányítói és közötttem felmerült vita zárószavát kimondani mostanáig nem volt módomban, mert reflexióim közlését a vita fóruma, a Művészettörténeti Értesítő elutasította.

Mostani tanulmányom feladata: a várpalota ásatási eredményeinek — a XIII. századot illető — kritikája, a Táncsics Mihály utcai királyi nagy kúriára vonatkozó adatok összefoglalása, az utóbbi évtized — e vonatkozású — szaktudományos irodalmának revíziója s végül néhány olyan kritikus várostörténeti kérdés felvetése, amely, az általam exponált szemlélet nélkül, látnivalóan meg nem oldható.

Előadásom során mindazokra a látszólagos cáfolatokra reflektálok, amelyek munkám állításaival kapcsolatban felmerültek.

Nézzük hát e problematika egyes állításait és kritikus kérdéseit.

E kérdésben leszűrt álláspontom az, hogy a várpalota területén végzett ásások mind mostanig nem produkáltak olyan régészeti bizonyosságokat, elsősorban olyan in situ építészeti emlékeket, amelyek ezen a területen IV. Béla királynak s közvetlen utódainak királyi palotáját objektíve, egyértelműen hitelesítenék.

Azok a korai leletek, amelyeket a várásatás előzetes beszámolóí említenek, ha e terület XIII. századi falusias lakottságát, suburbium voltát bizonyítják is, nem bizonyítékai annak, hogy ez a terület királyi udvar színhelye lett volna a kérdéses időszakban, vagyis 1243 és 1354, illetve 1243 és 1382 között.

A várásatás 1952. évi beszámolóí megemlékeznek bizonyos, XIII. századra datált, nem in situ kőemlékekről. Ezekkel kapcsolatban Gerevich László a következőket közli: „a XIII. század derekára jellemző kapukeretív, kettős bordaív, oszlopfejezet stb. a IV. Béla építkezéseiből maradhattak ránk. Még bizonyítóbb erejű az, hogy egy XIII. századi ívdarabot átfaragtak a XV. században, és hogy a Zsigmond-kori falból XIII. századi oszloptalptörödéket emeltünk ki. A Zsigmond-kori palota építésénél a XIII. századi palota egy része úgy látszik áldozatul esett. Ugyanezt igazolta a feltárás is.”¹⁴

Ezekkel a XIII. századi szórványos kőemlékekkel kapcsolatban Csemegi József következő megállapításait idézem: „Az sem lehetetlen, hogy az az oszlopfő is a (budai Mátyás templomban állott) mellékszentélyek egykori fényéről fog tanúságot tenni, amely Gerevich László előzetes ásatási beszámolója szerint a budavári királyi palota ásatása alkalmával került napvilágra, de közzététele még nem történt meg. Mind az Űri utcai, mind pedig a palotai lelet feltehetően a mellékszentélyek lebontott kőanyagának újbóli felhasználása folytán kerülhetett megtalálási helyére.”¹⁵ „A vári palota XIII. századi köveinek egy tetemes része, úgy látszik a budavári főtemplomból való.”¹⁶

Így tehát, mivel az alaphibonyítékok, az építészeti in situ emlékei hiányoznak, a mobil leletanyag megfelelő „kiértékelésére” kényszerül a történeti premisszákból kiinduló régészeti kutatás.

Számításba jönnek a várásatás szórványkövei és a gödör-anyagok.

A szórványkövek — közöttük a királyi palota építéskezdeténél korábbiak is (mint például az a néhány románkori kőfaragvány, amelyet 1952-ben írt munkájában maga Gerevich is korábbiak vél a királyi palota építéskezdeténél) — mint 1953-ban már rámutattam, — ennek a területnek történetére nézve keveset mondanak, hiszen a palota területe, a bástyaköveknek még a középkorban megkezdett és a török-, illetve újkori ostromok után folytatott sok évszázados feltöltésével, minimálisan 40.000 köbméter — máshonnan odahordott — törmelékanyagot tartalmaz. Ez a feltöltési anyag aligha, vagy csak kis részben származott a Várhegy területéről, amelyet jórésben sziklaköpeny fedett, s amelynek a középkorban már nem voltak földkitermelésre alkalmas szabad részei. A Várhegynek és környékének azonban annál több romépülete volt a török háborúk idején és az újkorban. És mint ahogyan

1945-ben a Vérmezőt a Várhegy romházainak maradványaival töltötték fel, akként használták a Várhegy keskeny platójának kiszélesítésére, az újkorra elavult zwingerek, a rommá lett pincék és alagsorok törmelékkel való betömésére a királyi palota környékének — Kelenföld-Kispest, Lógod, Víziváros, Várnegyed — romanyagát. A szórványkövek így nem csupán a királyi palotának, hanem környéke településeinek építéskorait hitelesítik. A betöltések szórványleleteivel tehát a XIV. század derekánál korábbi in situ épületmaradványok hiányát pótolgatni nem lehet; olyanféle módszertani tévedés ez, mintha hétszáz év múlva az akkori archaeológia az 1930-as években feltöltött Lágymányosi-tavat, vagy az 1945-ben feltöltött Vérmezőt, az odahordott épülettörmelékek alapján XIX—XX. századi városromnak nézné.

A XIII—XIV. századi gödrökből származó kisleletek, zömmel keramikák, pedig semmi egyebet nem bizonyítanak, mint a várpalota területének ekkori szórványos lakottságát — aminek viszont ellenkezője lenne meglepő, mert a Várhegyet már a románkorból népes települések övezték (Kispest-Kelenföld, Felhévíz).

Az ásatási beszámolók megemlékeznek a várpalota területén talált XIII. századnak vélt idomtéglaokról. Ezekkel rokon darabok XIII—XIV. századi kis vidéki templomok — Csaroda, Tompaháza, Küküllővár — épületplasztikai díszeként ismeretesebbek, mint ezt Entz Géza megírta. — Újabban Csemegi József arra mutatott rá, hogy ezek a XIII. századnak mondott idomtéglaok a XIV. század második feléből valók.¹⁷

A várásatás korai keramika-anyaga minőségileg oly szerény, hogy legfeljebb e terület lakottságát bizonyítja, de korántsem egy olyan királyi rezidencia és udvartartás ittlétét, mint amelyért IV. Béla király esztergomi palotáját 1249-re felcserélte volna.

Már korábbi munkámban rámutattam arra az igyekezetre, amellyel Holl Imre 1952. évi közleménye a várásatás korai — provinciális jellegű s gödrökben talált — keramika-anyagát olyannyira a XIII. századra tolja át, hogy az építéstörténetileg reális XIV. századra alig marad valami. „A XIV. század használati kerámiájának feldolgozásához még nem rendelkezünk kellő anyaggal; e kort csak nagyon szegényes leletek képviselik” — mondja Holl 1952-ben, a szerinte is falusias színvonalú s a XIII. századra datált kerámialeletek ismertetése után.¹⁸

Holl 1955-ben — „Külföldi kerámia Magyarországon a XIII—XIV. században” című munkájában — a királyi palota öt gödrében talált bécsi importkeramikát, egy 1285—1308 között vert és ugyanitt talált bécsi fillér alapján — *a pénzlelet régészeti terminus post quem-jét terminus ante quemként fogva fel* —, egészében a XIII. századra keltezi; ebből újra az a furcsaság adódik, hogy így a budai várban a XIII. században tömegesen jelenik meg a bécsi import áru, míg ugyanilyen anyagot a XIV. századból nem produkál. Holott az itteni XIV. századi várpalota felől már építéstörténetileg is bizonyos az, hogy udvari élet színhelye volt.¹⁹

A vár legkorábbi in situ építészeti részlete változatlanul az István-torony, amely Nagy Lajos öccsének nevét őrzi. Szerintünk az István-torony határozza meg a déli királyi palota építése kezdetének korát, az 1350-es évekkel.

Az 1332. augusztus 20-án született és 1354. augusztus 9-én, huszonnégy éves korában meghalt Anjou István herceg — kinek nevét még a XVI. században is őrzi az István vár, vagy Szerémi György emlékiratában a Haragos István tornya²⁰ —, életrajzi adatai szerint 1346-ban szicíliai, 1351-ben lengyel trónigényes, Erdély, majd 1352-től Dalmácia, Horvátország és Szlavónia hercege, — Budán és Zágrábban tartotta udvarát. 1354-ben bekövetkezett halála után János nevű, 1360-ban meghalt fia s István herceg özvegye, Margit, Bajor Lajos császár lánya örökölte Dalmáciát, s feltehető, hogy udvaruk színhelye a budai István-torony, s az ahhoz csatlakozó Anjou-kori palotarész volt. Egyetlen leányuk, Erzsébet 1370-ben, mint Tarantoi Fülöp hercegnek, Jeruzsálem névleges császáranak felesége, halt meg.²¹

Ez az 1370. év, de még inkább István herceg kisfiának, a gyermek Jánosnak 1360-ban bekövetkezett halála jelentős évszám a déli palota s az István-torony kronológiájában; ekkor — tehát valószínűleg 1360-ban — vált gazdátlanná a későbbi királyi palota magva, az 1434-ben turris condam ducis Stephani-nak mondott István-torony.²² Ekkoriban kezdődhettek meg Nagy Lajos itteni építkezései, amelyeket mi sem igazol jobban, mint az, hogy 1362-ben Nagy Lajos e palota építőjét, János királyi építőmestert, a mai Fehérvári kapu mellett — in edificatione et constructione domorum nostrorum lapidariarum — egy háromezer forint értékű palotával jutalmazza.²³

A várásatás kőanyagának s a legrégebbi itteni in situ építészeti emlékeknek, az István-torony datálásával kapcsolatban Várnai Dezsőnek a budai várpalota középkori kőfaragójeleiről írt munkája összefoglalójából az alábbi három mondatot idézem:

„Összegezve, a budai várpalota kőfaragóműhelyének fokozott tevékenységét, az eddig ismert kőfaragójelek tanúsága szerint, a XIV. század második felében csak szórványosan lehet kimutatni.

Ebből az építési periódusból egy kőfaragójel sincs eredeti helyén. Az István-torony boltozatának egyik bordakövén mindössze csupáncsak egy jel van.”²⁴

Várnai Dezső a budavári középkori boltozatok bordáinak formai fejlődéséről írt munkájában, XIII. századi budai bordatípusokat csak a Nagyboldogasszony-templom kőanyagából ismer; a várásatás anyagából *egyetlen* sem.

A XIV. századi — a királyi palota ásatásából eredő — bordatípusokkal kapcsolatban viszont a következőket mondja:

„A vājúzatokba simuló átmenetes körteprofil jellegzetesen Anjou-kori alakítás. Közép-Európában a XIII. század végétől a XIV. század végéig fordul elő.

A várban az István-torony boltozati vállkövén s a várásatás több köleletén található.”²⁵

Az itt felsorolt adatok egybevetéséből (Várnai megállapításaiból és István herceg, illetve fia, a gyermek János herceg életrajzi terminusaiból) arra következtethetünk, hogy a déli királyi palota magvát alkotó István-torony s a hozzá csatlakozó palotarész építését 1350 körül kezdhették meg — István herceg ekkoriban jutott közszerephez — s 1360 után az építkezések folytatását már Nagy Lajos király irányította.

Más feltevést sem az építészeti, sem a kisleletek nem engednek meg. Nem bizonyítanak egyebet a korhatározás szempontjából döntő numizmatikai leletek sem. Huszár Lajos publikációiból az válik világossá, hogy a várásatás folyamán — 1956-ig — 2837 érem került elő. Ezekből a XIII. századra összesen 20 darab, a XIV. századra negyven darab esik, mely utóbbi csoporthoz a XIV. század utolsó éveiből még nagyszámú korai Zsigmond-kori veret járul. A várpalota nagy kiépítése idejére, Zsigmond király korára — a külföldi eredetű vereteket nem is számítva — egymagának Zsigmondnak magyar vereteiből az Anjou-kori anyag tízszerese, az Árpád-kori anyag hússzorosa — 401 Zsigmond-kori veret — esik s ez, érzésünk szerint egymagában is megmondja: mely korszaknak köszönhetjük a déli királyi palota építését.

Huszár már 1952-ben leszegezte: „Nagy Lajos korától Buda állandóan királyi székhely lesz és így érthető, hogy a pénzek előfordulási száma is megnövekszik... Jellemző, hogy Nagy Lajos pénzei mind uralma végéről származó veretek, nyilván a palota egyre elevenedő életének emlékei.”²⁶

1955-ben Huszár ugyanerről a következőket összegezi: „A néhány előkerült Árpád-kori pénz (30—37. szám) nem mond semmi újat, bár keltezési értéke igen jelentős, mert a várpalota életének legrégebbi idejére nyúlik vissza. A XIV. században Zsigmond koráig még elég szórványos a pénzek előfordulása. Róbert Károly, Nagy Lajos és Mária idejéből általában a legközönségesebb fajok tűnnek fel a szokásos és ismert verdejegyekkel.

Az éremleletek zöme Zsigmond, I. Mátyás korára esik.”²⁷

A kisleletek közül a keramikának ez az egyértelmű, Holl-féle XIII. századra datálása tehát kritikai korrektívumokra szorul; a numizmatikai anyagnak pedig idézett, Huszár Lajos által adott értékelése önmagáért beszél, s álláspontomat igazolja.

A várásatások irányítóinak velem folytatott vitája során az írók a palota XIII. századi építéskezdeteit bizonygatva ismételten hivatkoznak az ásatások egyik XIV. századi kisleletére, egy szíriai üveg pohár töredékére. Korát Gerevich előbb az 1270—1340. évekre teszi, majd ezt az 1300—1310. közötti időszakra szűkíti le. E luxuscikknek egyszeri előfordulása — amelynek korát a XIV. század első évtizedénél korábbra tolni nem lehet — nem bizonyítéka annak, hogy a pohárka ittlétének időpontjánál fél évszázaddal korábban, IV. Béla király idején, itt már királyi udvartartás állt volna. E szíriai üveg pohárral, a korai kerámia-leletekkel, de az egész budavári — úgynevezett — vitával kapcsolatban egyébként Voit Pál véleményét idézem (1955):

„Végül... a budavári kutatások pezsdítő vitáját, a IV. Béla palotája körül kifejlődött nemes szakmai viadalt említjük, amely — a mérközők véleményét ez esetben mellőzve — a belső közvélemény szerint döntetlenre végződött. A védelmi apparátus kitűnősége sem csökkentette a támadás bátorsága iránti bámulatunkat. Táragszerűen — mint az iparművészet tárgyi emlékeivel foglalkozó — megjegyezzük, hogy a IV. Béla személyes jelenlétével összekapcsolt udvartartás mellett az apró leletek eddig döntően nem bizonyítanak. Egyetlen fényűzési tárgy a XIII. századi festett szír üveg pohár, de ennek lelőköörülményei nem mutatnak összefüggést egy királyi lakkal. Ennek a keletről nyugat felé s különösen nagy számban Skandináviába

rajtunk át exportált luxusárunak Budán inkább egyszerű megállóhelyét látjuk. A várban lelt igen egyszerű, XIII. századi házi kerámia és a Budán s Visegrádon teljes formai és technológiai fegyverzetben megjelenő Anjou-kori mázas kályhák töredékei egyelőre áthidalhatatlan távolságot jelentenek e mesterség fejlődésében.”²⁸

A déli királyi palota építéskorának a budai várásatás irányítói, ismeretes módon, a XIII. század derekát vallják. Vitairataik egyikében, a XIII. századi királyi palota ittlétének döntő argumentumaként hivatkoznak egy terrakotta „országcímerre a XIII. század második feléből”. E kettős kereszt, háromhalmos címertárcsa, szerintük a XIII. századi királyi palota itteni fennállásának bizonyítéka.²⁹

Ez a lelet valóban meglepő kronológiai következtetésekre adhat alkalmat, azonban csak annak, aki előtt ismeretlen az a heraldikai megállapítás, mely szerint a IV. Béla óta felségjelvényként használatos kettős kereszt alatt a *hármashalom, csak a XIV. század, pontosabban Nagy Lajos, majd Zsigmond óta állandósuló attribútuma a magyar országcímernek.*³⁰

A hivatkozott vitairat a déli palota területén talált XIV. századi — ha ugyan nem XV. századi, Zsigmond-kori — címertöréddel kapcsolatban leszegezi: az itteni — állítólag XIII. századi — épület „rendeltetésére a kisleletek dísz tárgyain kívül egy ugyancsak téglából készült nagyméretű címertörédek vet fényt. Az ország címere a XIII. századból”.

E kettőskereszt, háromhalmos téglacímerrel s annak helyes datálásával kapcsolatban — amelynek cserépanyaga egyébként problematikussá teszi az egész budavári idomtégla-anyag korhatározását — hadd idézzem Kumorovitz Bernátnak „A magyar címer hármashalma” c. 1934-ben megjelent kitűnő tanulmánya egyes megállapításait:

„A XIII. század óta használatos kettőskereszt alatti korona lóhereívéből alakult ki Nagy Lajos hármashalma.” „Lajos király első kettős-pecsétje mutatja a kettőskeresztet ezen a hármashalmos íven (amelyet ezután következetesen hármashalomnak is nevezhetünk).” „A kettőskeresztnek a hármashalommal való teljes összekapcsolása csak Zsigmond alatt következik be.” És végül: „Nemzeti címerünk mai hármashalma az Anjouk alatt, nevezetesen Nagy Lajos idejében lép fel sphragistikai, heraldikai és numizmatikai emlékeinken s alapformája, a csúcsíves művészet lóhereíve.”³¹

Ilyenformán tehát ez a címertörédek éppenséggel nem IV. Béla, hanem Nagy Lajos vagy Zsigmond korát hitelesíti, vagyis a Gerevich-féle datálást cáfolja s a magam korhatározását igazolja.

Mindez együtt joggal veti fel azt a módszertani kérdést: az ország legnagyobb ásatása anyagának datálásánál, fővárosunk története egyik kulcskérdése kronológiai eldöntésénél dolgozhat-e a középkori régész száz- százötvenéves hibahatárokkal?

Munkámban utaltam arra, hogy a Várhegy déli szakasza — az északi várnegyeddal ellentétben — nemcsak lényegesen alacsonyabb fekvésű, de teljességgel víztelen is. Alacsony fekvése miatt a királyi palota a város fellegrvárának Gerevich által hangsúlyozott funkcióját — (mint arra már a XVII. század stratégiai rámutattak) — sosem láthatta el.³² A királyi palota alapjául

szolgáló déli sziklanyelv víztelenségével kapcsolatban ismételtelen rámutattam arra, hogy a várpalota Dunához vezető kortináinak már az első — szerintem Anjou-kori — periódusban is állnia kellett, mert különben a palota ivóvizét nem tudták volna biztosítani.³³ A vitairatok szerzői e megfontolással szemben a várpalota vízszivattyújára hivatkoztak. Ez ismét nem más, mint időbeli tények anticipációja — csakúgy, mint a „XIII. századi országcímer”. A királyi palota vízszivattyúját — mint kimutattam — 1416 körül Zsigmond király építtette meg. Ez a XV. századi szivattyú tehát nem bizonyíték arra nézve, hogy az állítólagos XIII. századi itteni királyi udvar miképpen küzdött le a vízhiányt.

Már régebben felvettem azt, hogy a palotának a Dunához vezető oldalbástyái szükségképpen a palotaépítés első periódusából valók; így azok alapozási kultúrrétegei hozzásegíthetnek a palota építéskorának meghatározásához. Azt, hogy a budavári ásatásoktól való elhelyezésem után történt-e ilyen, korhatározási célzatú ásatás a Dunához vezető kortinák mentén, nem tudom. Efelől majd az ásatás vezetőjének, Gerevich Lászlónak régóta várt záróközleménye fog felvilágosítással szolgálni.

A vitairatok hivatkoznak a palotát övező későközépkori bástyákra. Az Anjou-kori és Zsigmond-kori bástyák ugyancsak semmitmondóak e terület XIII. századi helyzetére nézve.

A várásatás irányítóinak közleményei a budai vár 1302-ben, oklevélben említett Kelenföldi-kapuját azonosítják a déli Nagyrondelta alatt talált s a Nagyrondelta mai formája kialakításánál korábbi várkapu maradványával. Ez azt jelentené, hogy 1302-ben a budai Vár déli kapuja itt állt volna a — Balogh Jolán szerint XVI. századi, Gerő László szerint XV. századi — Nagyrondelta déli végén.³⁴ Nem említve azt, hogy a Nagyrondelta alatt feltárt s a Nagyrondelta kialakításánál (XV. vagy XVI. század?) koraibb déli kapumaradvány — általános stílusjegyei alapján a XIV. század derekánál korábbra nem datálható, ennek a későközépkorra funkciójából kikapcsolt kapunak az 1302-ben oklevélben említett Kelenföldi-kapuvall való azonosítását erőszakolt, igazolatlan következtetésnek érezzük, amelyet a kultúrrétegek kisleletei sem támasztanak alá. Azt, hogy e kapumaradvány feltárásakor megtörtént-e az alapozási rétegek szabatos korhatározása, nem állt módomban ellenőrizni, de feltételezem, hogy efelől is beszámol majd az ásatás záróközleménye. (Ugyancsak érdeklődéssel olvassánk és szemlélnék az állítólagos XIII. századi Kelenföldi-kapu *XIII. századi* analógiáit.)

A vitairatok szerzőinek az 1302. évi oklevélben szereplő Kelenföldi-kapura vonatkozó feloldását és hely-meghatározását így — megfelelő analógiák és korhatározó, ásatási bizonyítékok nélkül — nem találom meggyőzőnek.

Feltételezésem szerint ugyanis a budai — várnak nevezett — XIII—XIV. századi város, a XIV. század második feléig a mai Szent György tér északi részén záródott le s addig az itteni — még Erhardt Schön által 1541-ben is ábrázolt — zárófal kapuja viselte a Kelenföldi-kapu nevet. Ettől, a Szent György tér északi részén állt XIII—XIV. századi zárófaltól délebbre (amely pedig, mint rámutattam, még a XVI. században is megvolt, s amelynek kulcsfontjait, az Ofner Stadtrecht szerint veszély esetén a polgárság fegyve-

resen őrizte) a mai királyi palota területén, Nagy Lajos koráig legfeljebb egy, bástyákon kívüleső suburbium állt. (Egyébként megemlítem, hogy az a vastag falmaradvány, amelyet Czagány István a Szent György téri volt József főherceg-féle palota pincéjében megtalált, alkalmasint azonos ezzel, az egykori Kelenföldi-kapuhoz vezető városi, déli záróbástyával.)

Mindazok a XIII. századi régészeti kisleletek, amelyeket a palota területén végzett ásatás produkált, ennek a külvárosias településnek emlékei.

A mai Szent György tér északi részén húzódó városfal, a délre tekintő Kelenföldi-kapuvál (egy ízben említik, 1302-ben !), a XIII. században az alábbi, városvégi épületeket kötötte össze :

a ferences barátok Szent János evangelistáról nevezett kolostorát, a mai Várszínház helyén (első okleveles említése 1269),³⁵ a ferencrendi beginák Sybilláról nevezett zárdáját, az egykori Honvédelmi Minisztérium romépülete helyén (első említése 1270 körül), s a XIII. századi budai zsidók — jellegzetesen városvégi — ghattóját, amely a volt főhercegi palota helyén állt. (A ghattó és az itteni zsinagóga első említése 1307-ből, a ghattó — krisztinavárosi — egykori temetőjének első sírköve, 1278-ból való.)³⁶ Ezeket az épületeket, illetve a helyükön álló XIV—XV. századi épületeket a Jogkönyv szerint veszély idején a polgárság őrizte, ami annak jele, hogy a többi, hasonló módon őrzött épülettel együtt a várnak mondott város bástyarendszerének fontos védelmi pontjai voltak.

A XIII—XIV. századi Buda e déli záróbástyájára vonatkozó megállapításom is vitatéma lett. Így a többi között, e vitairatok kimondják, hogy az általam „feltételezett déli zárófalnak — tehát a mai Szent György tér északi részén húzódó XIII—XIV. századi záróbástyának — ellentmondanak az ismert régi terepviszonyok is.”³⁷ A kollektív vitairat egyik szerzője, Seitl Kornél, egyik korábbi közleményében ennek még ellenkezőjét állítva, azt írta : „a mai Szent György térnél, ásatásaink folyamán, 3,85 m-re márgát állapíthattunk meg, annak megsüllyedése természetes alapját alkotta a palota északi zárófal előtti védőárokknak. A polgár város kialakulása *üresen* hagyta e területet . . .”³⁸

Ugyane kérdéshez szólt hozzá, vitairatában Bártfai Szabó László is. Szememre vetette, hogy a mai Szent György teret, a XIII. század vonatkozásában *üres* térségnek vélem, s hivatkozik arra, hogy itt a ferencrendi beginák ősi kolostora állt.³⁹ Bártfai Szabó Lászlónak a beginák kolostorára vonatkozó minden adata megtalálható 1952-ben publikált munkámban, csupán egy 1257. évi oklevél említése a novum : ez az oklevél azonban nem az 1270—1280 körül alapított begina kolostorra vonatkozik, hanem e kolostor egyik későbbi birtokának provenienciájára.

A vitairatoknak arra a megjegyzésére, amely nekem tulajdonítja a feltevést, hogy a mai Szent György tér a XIII—XIV. században marhalegelő lett volna,⁴⁰ nincs reflexióm ; a legelő-eszmét tanulmányaimban hiába keresi az olvasó.

Ezzel szemben a vitairatok teljesen figyelmen kívül hagyták azt az általam már 1952-ben felelevenített tényt, hogy 1390-ben még az egész mai Szent György teret — akkor a régi Zsidó-negyed, a ferences kolostor és a királyi kúria közötti területet — Buda összes suburbiumával együtt, — saját plébánia

körletéhez tartozónak mondja — nem a IV. Béla alapította, délibb fekvésű Nagyboldogasszony-templomnak, hanem — a Vár északi részén állt Mária Magdolna magyar egyházának plébánosa. Ez világosan jelzi azt, hogy a XIV. századi királyi palota megépítése előtt a királyi palota egykori területe éppúgy suburbium volt délen, mint nyugaton Lógod, északon a Bécsi kapu előtt Tótfalu s keleten — az 1276 óta önálló plébániával is rendelkező — Szentpéter-város, a Víziváros. A Mária Magdolna templomot ugyanis „homines et hospites de suburbio Budensi” alapították a Vár s a váralja magyar lakosságának plébániájaként, 1250 körül.⁴¹

Ez a tény pedig, — az ti., hogy a déli városfaltól, a mai Szent György tér északi végétől délebbre eső terület, — 1390-ben a város és a királyi kúria köze — még 1390-ben is az északi Mária Magdolna plébánia körletéhez tartozó suburbiális terület, elgondolkoztatóbb településtörténeti jelenség, mint az itteni marhalegelő fikciója.

A vita során, argumentumaim ellenében, a várásatás irányítói ismételten hivatkoznak arra, hogy habár a várpalota területén nincsenek XIII. századi in situ építészeti emlékek, nincsenek ott a Mátyás-kori renaissance-építkezéseket hitelesítő in situ épületelemek sem.⁴² Márpedig, vélik, Mátyás kétségtelenül jelentős építkezéseket végeztetett itt, s ha ezeknek sincs in situ maradványa, a XIII. századi épületalapok teljes hiánya sem negatív bizonyítéka az itteni, XIII. századi királyi palotának! Így tehát a renaissance-kori alapozások régészeti negatívuma — enyhe rabulisztikával — egyszerre pozitív bizonyítéka a XIII. századi itteni kőépítkezéseknek.

Annak, hogy miért nincsenek renaissance-kori épületalapozások, mint arra Balogh Jolán is rámutatott, rendkívül egyszerű a magyarázata. Mátyás király budai renaissance építkezései meglevő, korábbi gótikus épületalapok továbbépítésére, a meglevő épületek dekoratív és belépítészeti továbbképzésére szorítkoztak.⁴³ Így tehát — a villa marmorea s néhány kisebb építmény kivételével — kevés is a remény arra, hogy a vár területén renaissance-kori épületesoportok alapjaira akadjunk. Annál meglepőbb azonban az, hogy amíg a gótikus épületalapok nagyon is hordtak renaissance-stíli felépítményeket, ezekről a gótikus épületalapokról eddigelé sehol sem sikerült azoknak XIII. századi eredetét kimutatni.

Vagyis: a renaissance-kori épületalapok hiánya nem magyarázata és nem mentsége a XIII. századi in situ épületalapok látnivalóan teljes és nem szépíthető hiányának. Ez az okoskodás tehát nem egyéb, mint megfutamodás az elől az alapkérdésem elől: — ha itt állt a XIII. századi budai királyi palota, miért nincsenek sehol hiteles XIII. századi alapfalak? S mi a magyarázata annak, hogy a későközépkori palota területén az *első terepegyengetés* csak a XIV. században ment végbe? Ezt az utóbbi terepegyengetési datálást ugyanis mind Gerevich László, mind munkatársa, Holl Imre is ismételten leszegezte az 1952. évi jelentésben.⁴⁴

A budai várásatások kutatói 1952-ben megjelent vitairatukhoz egy — Holl Imre által tervezett — „kiértékelő térképet” csatoltak, annak igazolására, hogy a feltárás, a budai királyi palota területén csak a XV. századi rétegekig jutott le, és mélyebb, akkor még feltáratlanul hagyott rétegekben

kell feküdni annak a korábbi időkből való régészeti leletanyagnak, ami hiányzik, s ami valóban igazolhatná a XIII. századi rezidencia XIII. századbeli építéskezdeteit.

Ez a „kiértékelő térkép”, az arra támaszkodó statisztikai adatokkal egyetemben *nem* állja meg a helyét. Az ásátás számos helyen — például a királyi házikápolna altemploma körül, az attól északabbra fekvő szemétdöbrökben, a kápolnától délre eső zwingerben, a mai palota kis- és nagyudvarán, — még az én ottani munkám idején s Holl Imre munkájának kezdete előtt — lejutott a sziklás altalajig s a XV. századi kultúrréteg és a szikla szűz-talaja között nem talált a XIV—XV. századnál korábbi régészeti emlékeket.

Ezek a pontok a vitairathoz mellékelt „kiértékelő térképen” oly módon jelennek meg — s ez ellentétes a valósággal —, mintha a feltárásokat itt a XV. századi kultúrrétegnél megszakítottuk volna, és így — a budai Vármúzeumnak átadott ásátási naplóm tanúságával ellentétben — e „kiértékelő térkép” azt a véleményt keltheti, mintha ezeken a lelőhelyeken a XV. századnál korábbi kultúrrétegek rejtőzhetnének.⁴⁵

Ezek mérlegetése után meglehetősen fonák az a kép, amelyet az ásátásvezetés vitairata közöl; eszerint ugyanis a feltárás XIII. századi régészeti anyaga, statisztikai arányaiban utoléri, sőt meghaladja a XV. század régészeti anyagát.⁴⁶

Mindaddig, amíg az ásátás vezetőjének végleges zárójelentése meg nem jelenik, ezekre az előzetes ásátási jelentésekre, a velem folytatott vita közleményeire (1953) s Gerevich Lászlónak a Budapest műemlékei c. mű I. kötetében közzétett megállapításaira (1955) vagyunk utalva.

Gerevich ez utóbbi publikációjában⁴⁷ — Borsos Bélának, Gerő Lászlónak újabb⁴⁸ és önmagának régibb állításaival ellentétben — kevésbé erőteljesen hangsúlyozza a királyi palota Árpád-kori építéskezdeteit. 1952—53. évi éles megállapításaival bizonyos ellentétben meglepetésszerűen ki is mondja:

„A régi palota magvának korát még csak hozzávetőlegesen sem ismerjük . . .”⁴⁹

Ugyane dolgozatában azonban elutasítja a Kammerhofra, illetve a budavárosi magna curia regis épületére vonatkozó munkámat, azzal, hogy „a királyi várat topográfiai vonatkozásban nemigen nevezik a hazai források «curia»-nak”.⁵⁰ Négy lappal utóbb maga idézi az 1395. évi Armini-féle követjelentést a budavári királyi kúriáról,⁵¹ amely azonban nem hazai forrásból ered. A „curia” elnevezéssel szemben Gerevich Monaci „palacium” elnevezését tartja a királyi palota helyes meghatározásának,⁵² bár Monaci ugyancsak külföldi író. Sajnálatosképpen Gerevich Lászlónak a budai királyi palotára vonatkozó, körültekintően összeállított szedetéből mégis kimaradt néhány olyan, a budai királyi rezidenciára vonatkozó idézet, amely megállapításaival nem egyezik. A királyi rezidenciát ugyanis a XIII—XV. században, az általa elhagyott forrásokban curia, domus, elitium, mensa és mansioként is említik, s e néhány adattal Gerevich összeállítását ehelyt helyesbítjük:

1267. clicium nostrum Budense.⁵³

1277. clicium.⁵⁴

1285. In castro Budensi. . . domus nostra.⁵⁵

1301. Kammerhof.⁵⁶
 1301. domus domini regis.⁵⁷
 1308. Curia nostra... in Budense civitate nostra principale.⁵⁸
 1315. domus nostra supra veterem Budense.⁵⁹
 1350. Buda locus mansionis regis.⁶⁰
 1352. Buda, ubi nostra residet curia.⁶¹
 1354. curia nostra in civitate Budensi.⁶²
 1362. Curia nostra regalis.⁶³
 1382. magnificum domicilium.⁶⁴
 1390. Curia regia. (A déli palota *első* említése).⁶⁵
 1416. antiqua domus regis.⁶⁶
 1423. magna curia seu domus... que regis prefuisset, in civitate Budensi... in vulgari Chamerhoff nuncupata.⁶⁷
 1441. antiqua domus et curia regis.⁶⁸
 1489—94. antiqua domus regis protunc appellata.⁶⁹

A korai királyi lakóhelyet tehát — Gerevich megállapításával és munkájában közölt szemelvényeivel szemben — mind akkor, amikor az épület rezidencia célját szolgálja, mind akkor, amikor a király otthagynak megszűnik, — *nem „palacium”-nak, hanem „domus”-nak, „curia”-nak nevezik*, bár meg kell jegyeznünk, hogy a most közölt citátumok egy kivétellel az Árpád-kori építésű, a Várhegy északi végén állt királyi rezidenciára s nem az Anjoukor végére felépült déli királyi palotára vonatkoznak, amint hogy arra — 1382 előtt — mint non-exisztensre nem is vonatkozhatnak.

A budai vár és várpalota középkori terminológiájával kapcsolatban (castrum, arx, palatium, curia, domus stb.) elismerhetjük, hogy a XIV. század legvégétől számítva a budai, déli királyi palotára vonatkozó adatok okkal emlegetik a palatium, majd az arx kifejezést, amelyet viszont a Kammerhofra, a régi rezidenciára sosem vonatkoztattak. A castrum viszont a XIII. századi forrásokban soha nem a királyi rezidenciát fedi, hanem magát a várhegyi Buda-várost.⁷⁰

Gerevich curia-palatium érvelése mellett meglepő Bártfai Szabó László 1953. évi „cáfolatának” egyik kitétele. Ő az 1354. évi királyi rezidencia „curia nostra” megnevezését, — amely a Vár északi részén állt Kammerhofra vonatkozik — az egyszerűség okából „királyi várnak” fordítja.⁷¹

Gerevich Lászlónak és munkatársainak az idézett vita során előadott érvei s az, hogy Gerevich László nyomán a XIII. századi déli palota-építés gondolatát az utóbbi tíz évben kutatóink egész sora átvette — így Bártfai Szabó László, Borsos Béla, Genthon István, Gerő László, Holl Imre, Huszár Lajos, Jankovich Miklós, Pogány Frigyes, Seitel Kornél is⁷² — nem elégséges ahhoz, hogy a királyi palota területén a XIII. századi rezidencia fennállását történeti ténynek s lezárt kérdésnek tekintsük.

Éppen ezért — a szakirodalomban egyre inkább jelentkező kétértelműség eloszlátása végett is — szükségesnek tartom mindazoknak az adatoknak részletes közlését, amelyek a XIII. századi budai — várnak mondott — polgárvárosban álló királyi nagy kúriára, a Kammerhofra, a déli várpalota XIII—XIV. századi elődére vonatkoznak. Az ebből adódó konzekvenciák

egyszeribe világossá teszik a homályt, ami a Várhegy déli részén e fiktív IV. Béla-féle palotát szakirodalmunkban körülveszi.

A magna curia regis, vagyis a Kammerhof adatainak ismertetése után érinteni kívánom a budai várostörténet XIII—XIV. századi szakaszának jónéhány olyan kritikus kérdését, amelyre reálisan megfelelni csak az általam megjelölt szemléletben lehet. Ez egyben véglegesen megfelel mindazokra a hibás datálásokból eredő téves következtetésekre is, amelyek a budai várásatás régészeti eredményeinek „kiértékelése” körül az elmondottakból immár világosan láthatók.

A BUDAVÁRI ANTIQUA DOMUS REGIS, A MAGNA CURIA, AVAGY A KAMMERHOF TÖRTÉNETE ÉS HELYRAJZA

A helytörténeti irodalom hagyományairól szólván, megemlékeztem azokról a régibb tévedésekről, amelyek a magna curia regis, vagy Kammerhof nevű, XIII—XIV. századi buda-városi épület helyrajzi meghatározásával kapcsolatban merültek fel.

Az oklevelekben sűrűn emlegetett buda-városi magna curia-nak jelentősége, történeti fontossága számottevően megnövekedett akkor, amikor világossá vált az, hogy a budavári palotaásatások megnyugtatóan nem hitelesítik a XIII—XIV. századi magyar királyi udvar színhelyét. E felismerés után csak egy megoldás marad a kérdés tisztázására, az ti. hogy a XIV. század második feléig ez a — Kammerhofnak is nevezett — városi királyi nagykúria a magyar királyok *egyedüli* budai rezidenciája.

1952—53-ban e tárgyban publikált dolgozataimat három módon lehetett volna megcáfolni s így az általam felvetett várostörténeti szemléletet véglegesen kiiktatni a XIII—XIV. századra vonatkozó budavári kutatások további menetéből. E három út:

1. a királyi palota területén egyértelmű bizonyossággal produkálni kellett volna egy XIII. századi királyi udvartartás archaeológiáját,

2. bizonyítani kellett volna azt, hogy a polgárvárosban benn fekvő magna curia regis-re, avagy Kammerhofra vonatkozó következtéseim tévesek, adataim helyt nem állók, vagy

3. próbaásatást kellett volna megejteni a Tánicsics Mihály utca 9. számú telken, hogy annak XIII. századi régészeti negatívumai döntően megcáfolják helyrajzi s abból adódó történeti következtetéseimet.

A budai ásatás vezetőivel folytatott vita során, láttuk, Gerevich László és munkatársai az archaizáló hagyományok jegyében, minden eszközzel igyekeztek arra, hogy bebizonyítsák a déli palota XIII. századi építéskorát. Ez a bizonyítás szerintem nem sikerült.

De a cáfolat másik módjára — az általam előadott okleveles bizonyítás téves voltának igazolására — is kísérletet tettek. Bártfai Szabó László szabatos birtoklás- és helytörténeti adataimról azt igyekezett bebizonyítani, hogy következtéseim helytelenek, vagyis az oklevelek világos helyrajzi értelmét megmásítom.

Ezekre a kérdésekre még visszatérek.

A vita során a várásatás irányítói csak a harmadik s a legdöntőbb cáfolati argumentumot nem alkalmazták: a Táncsics Mihály utca 9. sz. teleknek, a Kammerhof bebizonyított romterületének feltárását.

Lássuk tehát, mit mondanak a budai várásatás irányítói s mit mondanak a középkori oklevelek erről az utóbbi években annyit emlegetett épületről: a Kammerhofról, más néven a király nagy kúriájáról.

Hiszen Bártfai Szabó László, munkáim fő cáfolgatója, azt írja e nagykúria felől: „itt műhelyek voltak, nempedig udvari hivatalok (nádori, ország-bírói bíróságok, capella regia székhelyei), mégkevésbé a király lakása.”⁷³ Gerevich Lászlónak pedig egy újabb, a népszerűsítés igényével is fellépő munkája már csupán ennyit említ erről az épületről: „itt, a piac mellett állhatott a kamaraház, ahol a királyi kamaraispán székelte és szedte a vámot a margitszigeti apácák részére.”⁷⁴

Tehát vizsgáljuk meg: műhely-épület, vámszedő-házikó volt-e ez a budavárosi „magna curia regis” — jóideig a királyi és királynéi házikápolna színhelye — avagy talán mégis csak valami rangosabb objektum?

IV. Béla király korának diplomatikai emlékei minden kétséget eloszlatnak aziránt, hogy a király, miután a III. Béla által építtetett — fejedelmi fényű — esztergomi királyi palotát az esztergomi érsekeknek adományozta, Budára, a budai — vagy, mint akkoriban mondták: a pesti új hegyi várba — tette át székhelyét. 1249-et, az esztergomi palota eladományozása idejét a budavári királyi szállás elkészülte terminus post quem-jének tekintjük: az esztergomi palota eladományozása idejére nyilvánvalóan lakható már az új, budavári palota. (Az 1243-ban már „vetus Buda” névvel illetett régi Buda, vagyis Óbuda nem téveszthető össze a budai Várhegygel; Óbuda — ahol 1238—1249 között harminc alkalommal datál IV. Béla király — épp 1249-től fogva válik egyre ritkulóbb királyi dátumhellyé, a budai vár ellenében.)⁷⁵

Az első adat, amely, ha közvetve is, de világosan utal a királyi rezidencia budavári helyére, 1255-ből való. A király ekkor a budai vásárvám alól mentesíti azokat az esztergomi pénzverőket, akik ekkor a budai várban az új pénz verésén dolgoznak. (A pénzverő-fabrica benn állt a budai városban, különben nem lenne értelme a pénzverők vámmentessége hangsúlyozásának.) Az 1255-ös oklevél szövege ezeket mondja: *excipimus autem fabros nostros de Strigonio, illos, qui tempora nove monete domi in fabrica laborarunt, si cum uxore et familia sua in castris superius morabuntur. Cum autem ab opere predictae monete fuerint expediti, statuimus, quod de mamonis suis tributum soluunt, sicut alii.*⁷⁶

Huszár Lajos adatai alapján feltehető az, hogy a korai időszakban a királyi rezidencia és a pénzverés színhelye egybeesett. Huszár Lajos már régebben rámutatott arra a magyar pénzverés előképéül szolgáló Karoling jogszokásra, hogy a 864-ben kiadott Edictum pistense a pénznek a királyi házban való verését rendeli el.⁷⁷ Ez a két adat — a budai pénzverők 1255. évi budavári piacvám-mentessége és a Karoling mintájú magyar pénzverésnek az a szokása, hogy a pénzt a királyi palotában verik — egymagában is elegendő annak a kutatási feltételezésnek megfogalmazásához, hogy 1255-ben talán még maga a királyi rezidencia is benn állt a városban.

Azt egyébként már hangsúlyoztuk, hogy a budai várost az egykorú XIII. századi források kizárólag castrumnak nevezik s nem civitasnak; a polgárok a castrum polgárai, a rector vagy várkapitány a castrum rektora, a rector mellett működő magisztrátus pedig a castrum joghatósága.⁷⁸

Buda várában mind IV. Béla király, mind pedig utódai egyre gyakrabban keltezik okleveleiket, s a várnak mondott polgárváros mind több és több országos esemény színhelye. Nem érdektelen az az adat, amely arról tanúskodik, hogy a beteg Kun Lászlónak egy alkalommal Walter comes budai és komáromi várkapitány s a budai pénzverő kamara ispánja budavári házában nyújt menedéket.⁷⁹ Utóbb Budánál fogja el Kun Lászlót és édesanyját Németújvári Henrik.⁸⁰ 1273-ban a domonkosok káptalanát, 1277-ben a főpapok tanácsát, 1279-ben a híres budai zsinatot tartják meg a budai városban.⁸¹ s 1275-ben ugyanitt tesz Ottokár cseh királynak hűségesküt IV. László.⁸² 1285-ben IV. László király feleségének, Erzsébet (Izabella) királynénak egyik oklevele emlékezik meg az egészen Buda faláig elhatoló tatár támadásról, a második tatárjárásról. A Duna menti ütközetet a királyné — kinek férje az ország mozgósításával a Délvidéken foglalatoskodik⁸³ — a budai királyi házból nézi végig. Ekkor, 1285 tavaszán — cum in castro Budensi incluse propter metum Tartarorum fuisset, simul cum fidelibus baronibus ac iuvenis domus nostre ac civibus Budensibus — a bárók s a testőrző ifjak mellett a budai polgárok is a királyné védelmére sereglettek.⁸⁴ Abból a tényből, hogy a királyné védelmében a budai polgárok is részt vesznek, újra csak gyanítható az, hogy a királyi ház talán magában a castrumnak mondott városban van. Azt ugyanis nehéz elképzelnünk, hogy azok a polgárok, akiknek háború idején a Jogkönyv-előírta kötelességük, de meg eminens érdekük is városuk védelme, éppen a legnagyobb veszély idején hagyják oda városukat s az attól délre fekvő — fiktív — XIII. századi királyi palotába vonuljanak.

Ugyanezt gyaníttatja az a tény is, hogy 1279-ben Kun László Buda polgáraival rekeszteti ki a budai vár (vagyis város) falai közül a kárára ott zsinatoló főpapságot, köztük a pápai legátust is.⁸⁵

Konkrétabb adattal szolgál az osztrák Horneck Ottokár verses krónikája, amelynek a XIV. század első évtizedét illető magyar adatait mind a mű német kiadója, mind a magyar Salamon Ferenc és Pór Antal objektív hitelű forrásmunkának tekinti.⁸⁶ Horneck krónikája — mintegy húsz más egykorú külföldi krónikával egybehangzóan — mondja el az 1301-ben László néven magyar királlyá koronázott Vencel cseh királyfi budavári bevonulását. A cseh földről érkező királyfi — Székesfehérváron történt koronázását megelőzően — 1301 nyarán ünnepélyesen vonul be a budai várba. Horneck ezt így meséli el :

So fuorten in an der sit	Darnach furten sy jin
In ein schoene munster wit	In den Chammerhof hin
Dar ist gewicht und erbouwen	In derselben Kluse
Zeren unser frouwen	Wunt der kunic mit huse. ⁸⁷

Eszerint a budavári Nagyboldogasszony-templomban tartott istentisztelet után, Vencel királyt hívei a Kammerhofnak nevezett budai házba kísérték; itt lakik a király, udvarával együtt.

Az Ottokár-féle Rimes-krónikát, mint említettem, a forráskritika hitelesnek tekinti. Nem úgy Bártfai Szabó László, az említett „vita” során!⁸⁸ Hiszen Horneck adata rendkívül megzavarja a XIII. századi déli palota elméletét.

Salamon Ferenc a Horneck-féle Kammerhof-adat interpretációjában ezeket írja (1885): „alkalmasint a királyi palota egy részében volt a királyi kamara már régebben (1318 előtt), és ezért nevezi egy német krónika (ti. Horneck) Kammerhofnak azt az épületet, ahol a király és családja lakni szokott.”⁸⁹ A Kammerhof rendeltetése felől újabban Jankovich Miklós sorakoztatott fel igen értékes analógiákat. Eszerint „a Kammer szó ez időben nem kizárólagosan a kincstári apparátus igazgatását jelenti, elsődleges jelentése a királyi ház tagjainak legbelsőbb lakrésze, ágyasháza, a királyi család magánlakosztálya. E szónak hasonló értelmezését találjuk a bécsi Burgban is, ahol a császári ház tagjainak lakrészében elhelyezett házikápolnát „Kammer-kapelle”-nek nevezték... Tout (Chapters in the Administrativ History of Mediaeval England. Manchester, 1937. I. kötet, 72.) kimutatja, hogy a camera jelentése a frank birodalomban a Karoling-kor óta a királyi hálószoza, ahol a kincseket is őrizték. A megjelölést mind az angol, mind más fejedelmi udvartartások is átveszik.”⁹⁰ Huszár Lajos — Salamon nyomán — a korai budavári pénzverés színhelyét ugyanitt, a Kammerhofban keresi.⁹¹

De nézzük tovább a XIII—XIV. századi budavári királyi rezidenciára vonatkozó többi okleveles emléket.

1349-ben Erzsébet özvegy királyné, Nagy Lajos anyja, VI. Kelemen pápától búcsúengedélyt kér és kap, a budai várban általa — Szent Márton püspök és hitvalló tiszteletére — építtetett királyi és királynéi házikápolna számára. A pápa ezt a búcsúengedélyt meg is adja, oly módon, hogy a király jelenlétében a Szent Márton házikápolnában mondott miséken a hívők bűnbocsánatot nyernek.⁹²

Eddigi adatainkból az világlik ki, hogy Vencel—László király 1301-ben Budán egy Kammerhofnak nevezett épületben lakott. Erzsébet királyné királyi és királynéi házikápolnáját 1349-ben Szent Márton tiszteletére szentelték. A budai királyi rezidencia helyrajzának megállapítása végett feladatunk az, hogy megállapítsuk: hol volt ez a Kammerhof nevezetű budavári épület, s hol volt a Szent Márton tiszteletére szentelt királyi házikápolna? Nem azonos-e a két épület?

Az ugyanis kézenfekvő, hogy a királyi házikápolna — amely nem téveszthető össze a többi királyi alapítású capellával⁹³ —, vagyis a királyi család istentiszteleteinek külön színhelye, nem állt másutt, mint a király rezidenciális lakóházában.

1354-ben akadunk Nagy Lajos király budavárosi kúriájának egy újabb említésére. A király előtt 1354. szeptember 19-én Szécsényi Tamás országbíró özvegye, Anna, néhai László nádornak, Opulia hercegének leánya, a király vérrokona és Szécsényi Tamásnak első házasságából származó két fia: Szécsényi Mihály váci püspök és Szécsényi Kónya mester, gömöri főispán, füleki várnagy, egyezsége lépnek. A Szécsényi-fiak, az egyezés során mostohaanyjuknak átadnak hatezer forintot, egy százötven lóbol álló ménest és három budai házat.

(A szabatos oklevélszöveget azért idézem, mert annak általam való feloldását, a budai „vita” során mind Gerevich László, mind Bártfai Szabó László megtámadta.)

Ezekről a Szécsényi-féle budai házakról 1354-ben szó szerint a következőket mondja Nagy Lajos király oklevele :

item duos fundos seu curias *in civitate nostra Budensi* : *unam in vicinitate curie nostre*, aliam in vicinitate ecclesie sancti Nicolai fratrum predicatorum et terciam in suburbio civitatis predictae iuxta ecclesiam sancti Trinitatis cruciferorum de Calidis aquis.⁹⁴

Vagyis : a Szécsényiek egyik háza a budai városban van és a *király kúriájával szomszédos* : a másik ház ugyancsak a budai városban van, s ennek szomszédja a domonkosrendi barátok Szent Miklósról nevezett kolostora (ma Hess András tér) ; a harmadik ház lenn áll a felhévízi suburbiumban, a keresztetek Szentháromságról nevezett kolostora mellett.

Itt tehát Nagy Lajos királynak saját oklevele beszél egy olyan *királyi kúriáról, amely benn van a polgárvárosban*. Az oklevél csak annyit mond a királyi kúria felől, hogy az szomszédos a Szécsényiek *egyik* budavárosi házával. S épp azért, mert az oklevél a királyi kúria s az *egyik* Szécsényi-ház világos megjelölésével (*in civitate*) világosan utal ezeknek az épületeknek a városon belüli elhelyezésére, kicsit nehéz lenne elképzelniük azt, hogy a Várhegy déli végén, a város déli zárófalától több száz méterre álló királyi palotát — az István-torony környéki Anjou-kori palotamagot — mint egy városi főúri ház szomszédját határozná meg ; ennek feltevése helyrajzi abszurdum. Azt meg szintén nehéz elképzelniük, hogy maga Nagy Lajos pontatlanul határozná meg saját kúriáját s annak szomszédját.

Annak a további kérdésnek, hogy a Szécsényiekkel szomszédos budavárosi királyi kúriának van-e köze a Vencel király-féle Kammerhofhoz s van-e köze az 1349-ben alapított Szent Márton-kápolnához, az 1354. évi oklevélben nincs nyoma.

Tekintettel arra, hogy bennünket mind régebbi munkáinkban, mind pedig most is kizárólag a budavári királyi rezidencia helyrajza érdekelt, a Szécsényi-féle 1354. évi oklevélben szereplő három ház közül elsősorban a felhévízi ház történetét ejtjük el, de közömbös tárgyunk szempontjából annak a Szécsényi-féle háznak sorsa is, amely nem a király városi kúriájának a szomszédja, hanem a Szent Miklós-kolostorral szomszédos. Vizsgálatunk célja az, hogy megállapítsuk : hol állt a budavárosi Szécsényi-féle s a királyi kúriával szomszédos ház, illetve : hol állt maga ez a budavárosi királyi kúria ?

Ezek a kérdések az egész budavári településtörténet s így az említett budai „vita” szempontjából is alapvetőek. Az úgynevezett vita során mind Bártfai Szabó László, mind pedig Gerevich László arra hivatkozott, hogy a most idézett, 1354. évi oklevélnek a két — Buda városában állott — Szécsényi-házra vonatkozó szövegét „önkéntesen megváltoztatom”, „a felső várban levő két Szécsényi-féle házat tévesen összekapcsolom”, „többes számból, céljaimnak megfelelően egyes számot csinálok” s „a perdöntő oklevél — interpretációmban — egy hibásan idézett és értelmezett oklevél” s innen ered „szenzációs”, de „fatális topográfiai tévedésem”.⁹⁵ Vitairata végén Bártfai

Szabó László különösképpen még egyszer visszatér a királyi kúriával szomszédos, 1354-ben szereplő Szécsényi-féle *egyik* házra, s elismeri, hogy az mégis csak a Szombatkapu közelében volt, vagyis ott, ahová azt — az 1354-es s a további — oklevelek alapján az én munkám helyezte.⁹⁶

Bártfai Szabó László egyébként e kérdéssel kapcsolatban idézi Nagy Lajosnak egy — már Pataki Vidor által is elemzett — 1362. évi oklevelét is, Heim fia Pál fia Benedek mester, szatmári és marosi főispán ügyében. Nevezettnek Lajos király *quendam fundum curie nostre vacuum in castro nostro Budensi habitum . . . in vicinitate curie nostre regalis, ab altera vero condam magistri Stephani Saphar adiacentem* adományozza. Bártfai Szabó ezt a Benedek mester-féle, 1362-ben királyi adományba kapott s a királyi kúriával ugyancsak szomszédos kúriahelyet a Várhegy déli oldalának királyi palotája vidékére helyezi. Mivel Sáfár István budavári háza helyét ez idő szerint még ugyanúgy nem ismerjük, mint ahogyan Heim fia Benedek kúriája helyét sem, ez az adat, mind Pataki Vidor topográfija, mind a magam kutatásai szempontjából semmitmondó. A Himfi Benedek-féle ház egyébként bizvást lehetett volna a budai Várhegy déli végén is — a vita szempontjából jelentéktelen —, az ugyanis, amit Bártfai Szabó László ezzel a helyrajzilag szinte semmitmondó adattal bizonyítani kíván (ti. hogy 1362-re a budai várfennsík kettétákolása polgárvárosra és királyi palotára már bekövetkezett) a magam helytörténeti megállapításaival nem ellentétes, hanem azonos. A Himfi Benedek házának délen való lokalizálása annyiban mégis valószínűtlen, amennyiben itt a királyi oklevél még szoros, mégpedig kettős szomszédosságot emleget s ilyen szoros összeépítkezés a déli királyi várpalota és főúri magánházak között, a Várhegy déli területén soha nem volt.

Városi házak a déli királyi palotával legfeljebb *szemben* lehettek, így mondják ezt — a lokális adottságokat tükröző — oklevelek is. 1439-ben a Rozgonyiaknak a mai Szent György tér északi részén állt háza *circa castrum . . . ex oppositio domus frycz palothaya* appellate meghatározással szerepel:⁹⁷ a Várnegyed legdélibb épületesoportja, a Szent János evangélista kolostor és a várpalota legészakibb, Zsigmond-kori lakóépülete, a Friss-palota között kereken kétszázötven, a kolostor és az Anjou-kori István-torony között pedig légvonalban négyszázhusz méter a távolság! Éppen ezért nem tartjuk kétségesnek azt, hogy a Szécsényieknek a városban álló királyi kúriával szomszédos, 1354-ben említett kúriája éppúgy a Vár északi végén állott, mint az 1362-ben említett Himfi-, ill. Sáfár-féle ház.

E telepítések szempontjából nem közömbös az, hogy a Szécsényiek őse, Tamás vajda I. Károly királynak egyik legjobb embere, később sógora volt s így, mint országbírónak a királyi lakóházhoz való közelsége indokolt. De ugyanezzel az indokkal telepíthette, talán még I. Károly, budavárosi háza mellé Sáfár Istvánt, majd Nagy Lajos — egyik leghívebb hadvezérét — Himfi Benedeket. A királyi kúria üres telke melletti házbirtokosként, 1362-ben már néhaiként említett Csévi Sáfár István ugyanis — 1324—45 között — visegrádi várnagy és pilisi főispán volt, Pór Antal szerint I. Károly királynak rokona. (1345-ben Erzsébet özvegy királynét kísérte itáliai útjára; a Zách-féle merénylet után megszerezte a Pest megyei Diódot s számos más, Pozsega-,

Bács-, Keve-, Torontál-, Verőce megyei birtokot. A Pilis megyei Csévi-családból eredő Sáfár Istvánnak egyébként fiágon Vitéz János érsek, leányágon pedig Janus Pannonius, továbbá a Csapi-, Perényi- és Batthyány-család lett ivadéka.)⁹⁸ Így meglehet, hogy az 1362-ben említett Sáfár-féle budavárosi, a királyi kúria közelében állt lakóház kapcsolatos a Perényiek, Csapiak és Batthyányak későbbi budavári házbirtoklásával.⁹⁹

Szécsényi Tamáshoz és Sáfár Istvánhoz hasonló okkal történhetett Nagy Lajos 1362. évi telekadománya is Himfi Benedek számára. Heim fia Pál fia Benedek mester (1357—1380) temesi, szatmári és pozsonyi ispán, 1369-ben Bulgária vajdája, Nagy Lajos itáliai hadjáratainak egyik legjobb hadvezére, a Himfiék és Kapolyaiak őse,¹⁰⁰ alkalmasint azért kapta meg 1362-ben a királyi kúria egyik üres háztelkét, a néhai Sáfár István háza szomszédságában, hogy ott házat építve a budavárosi királyi kúria fényét és biztonságát növelje.

Amennyire a Himfi Benedek mester 1362-ben említett s a királyi kúriával szomszédos háza helyrajzilag önmagában még keveset mond, annál többetmondó — az alábbi oklevelek megvilágításában — az előbb idézett 1354. évi, a királyi kúria és a budavárosi *egyik* Szécsényi-ház szomszédságát igazoló oklevél!

A vizsgálatunk körébe vont budavárosi épületek — királyi kúria, Kammerhof, Szent Mártonról nevezett királyi és királynéi házikápolna — közül 1381-ben akadunk a királyi házikápolnának újabb adatára.

Nagy Lajos király, a magyar alapítású pálosrend buzgó tisztelője, még velencei hadjárata előtt megfogadta azt, hogy ha fegyverei diadalmaskodnak, megszerzi Velencétől Remete Szent Pálnak, a pálosrend védőszentjének ereklyéit. Nagy Lajos vágya teljesült. Sor került a Velencéből Budára történő translatoria és 1381. november 11-én, éppen Szent Mártonnak, a királyi és királynéi házikápolna titulárisának ünnepén, Budára érkeztek az ereklyék. A pálosok egykorú évkönyvei szerint két budavári pálos barát vigyázata mellett a budai királyi házikápolnában közszemlére tették Remete Szent Pál tetemét. Az évkönyvet író pálos barát szerint, az ereklye tiszteletére annyian sereglettek össze e napon, a kápolna búcsúünnepén — vagyis Szent Márton napján —, hogy a királyi házikápolna a tömeg számára szűknek bizonyult. Az ereklyéket utóbb, Demeter bíboros, esztergomi érsek vezetésével fényes körmenet szállította át a pálosok budaszentlőrinci kolostorába. (*Sacrum corpus in sacello regio arcis Budensis sub fratre eremitarum custodia depositum est, deinde decimo octavo Kalendas decembris anno 1381. per metropolitam Strigoniensem solennissima pompa insequente Ludovico principe ad monasterium Sancti Laurentii collocatum est.*)¹⁰¹

Ez az adat igen figyelemre méltó a királyi kúria és a királyi házikápolna szempontjából. Mi sem lenne egyszerűbb, mint ezt az 1381. évi s a királyi házikápolnára vonatkozó adatot azzal a királyi házikápolnával azonosítani, amelynek altemplomát — igaz, későgótikus jelleggel — a közelmúltban a királyi palota területén végzett ásatások során feltárták. Ez a déli királyi palotai házikápolna, mint tudjuk, Alamizsnás Szent Jánost vallotta titulárisának.

Más munkámban is közölt adatokból bizonyosan tudjuk azt, hogy a Kis Károly ellen, a budavári palotában elkövetett Forgách-féle merénylet

idején, tehát 1386-ban, a déli palotában már állt egy házikápolna.¹⁰² (A közelmúltban feltárt palotai altemplom, az Alamizsnás Szent János-kápolna maradványa, stílusjegyei szerint jóval későbbi az 1386-ban említett házikápolnánál; tehát az 1381-ben, tituláris nélkül említett sacellummal semmiképpen azonos nem lehet.) Megállapításunk szerint a XIV—XV. században, három periódusban, három királyi házikápolna is van Budán. Egyik az 1349-ben Erzsébet királyné által alapított Szent Márton házikápolna. Ez, mint majd látni fogjuk, a Vár északi részén, a Kammerhof épületéhez csatlakozott.

A déli palota Anjou-kori kiépítése idején — 1350—1382 között — épült fel a déli királyi palota házikápolnája. Ezt említik a Kis Károly elleni, 1386. évi merénylettel kapcsolatos források. Stílusjegyeinél fogva a közelmúltban feltárt Alamizsnás Szent János-kápolna, amely e titulációt alkalmasint csak 1489 óta viselte, az Anjou-kori déli palota, valószínűleg szerényebb méretű házikápolnájának Zsigmond, vagy inkább Mátyás által épített utóda lett.

Az 1381. évi, az eseménnyel egykorú pálos évkönyv nem tesz említést arról, milyen titulációt viselt az 1381-ben említett királyi házikápolna, ahol Szent Pál ereklyéit kiállították. A Szent Pál ereklyék translatiójáról megemlékezve a pálos Hadnagy Bálint 1507-ben írt munkája s az ugyancsak XVI. századi Érdi-codex egybehangzóan azt állítja, hogy a Szent Pál ereklyék bemutatásának színhelye a — déli — királyi palota Alamizsnás Szent Jánosról nevezett kápolnája volt.¹⁰³ Holott mindkét XVI. századi szerzetes-író téved: egyszerű anakronizmussal saját koruknak, a XVI. századnak budavári királyi házikápolnáját, a Mátyás-kori Alamizsnás Szent János-kápolnát teszik meg az 1381. évi — tehát közel másfél évszázaddal korábbi — esemény színhelyének. A déli királyi palota kápolnája ugyanis csak 1489 óta viselte Alamizsnás Szent János titulációját, azóta, amióta Mátyás király 1489-ben — ismét csak Szent Márton napján! — itt helyezte el Alamizsnás Szent Jánosnak — általa Konstantinápolyból megszerzett — ereklyéit.¹⁰⁴

Későbbi adataink előrebocsátásával megjegyezzük, hogy a három, egymást követő budavári, XIV—XV. századi királyi házikápolna közül a fenti, 1381. évi pálos adatot, a Szent Pál ereklyék translatióját követő budai bemutatásáról, nem a déli királyi kápolnának, hanem az 1349-ben Erzsébet királyné által alapított Szent Márton házikápolnának tulajdonítjuk. Mint majd látjuk, 1381-ben még ez volt a királyi kúria házikápolnája, amit igazol az, hogy a Szent Pál ereklyék bemutatása a kápolna titulárisának, Szent Mártonnak ünnepére esik, alátámaszt az, hogy — a XVI. századi írók anakronizmusával ellentétben — e kápolnát a pálos évkönyvíró nem nevezi Alamizsnás Szent János kápolnájának, s amelyet eldönt az, hogy az ereklyék bemutatása után egy esztendővel Nagy Lajos király mind ezt a kápolnát, mind magát a régi királyi kúriát odaadományozza a pálosoknak.

A pálos évkönyvek, amelyek 1381-től megemlékeznek a Szent Pál ereklyék budavári, a királyi házikápolnában történt bemutatásáról, a következő esztendőből, 1382-ből azt jegyzik fel, hogy Nagy Lajos király „egy nagyszerű budavári épülettel s egy ahhoz tartozó templommal adományozta meg” a budaszentlőrinci pálos főkolostort, hogy a barátok, esetleges veszély esetén, kolostorukat elhagyva, ide a budai várba vonulhassanak. (Ludovicus Rex

fratribus nostris magnificum *intra Budenses muros domicilium cum ecclesia* indito illi nomine Sancti Pauli concessit, ea quidem intentione, ut si quandoquidem martialibus disturbii a Sancto Laurentio coenobio, longius inde dissito, exulare cogerentur, eo securitatis causa velut ad asylum vacandae pietati commigrarent.)¹⁰⁵

1409-re, úgy látszik, már sor is került arra, hogy a pálos barátok e budavári, Nagy Lajos királytól kapott házukba hozzák az ereklyéket. Erről a pálos annalis így emlékezik meg: Anno salutis 1409. Budae in eadem domo, ubi propter bellorum disturbia reliquiae Sancti Patris quiverant, parvulus unius anni, arcularii filius, in labrum aqua plenum capite prolapsus.¹⁰⁶

Eddigi témáink köre ezzel a Nagy Lajos által a budaszentlőrinci pálosoknak adott „nagyszerű” házzal és az ahhoz csatlakozó templommal is bővül. E ház kétségtől Buda városa falain belül — *intra Budenses muros* — állt, templomával együtt. Hátha találkozunk a Kammerhofra, a Szent Márton házikápolnára, a Szécsényiek budavárosi házával szomszédos királyi kúriára vonatkozó adatok ezzel az 1382-ben a pálosoknak adományozott, nagyszerűnek mondott királyi ház s az ahhoz kapcsolódó templom adataival!?

(1396-ban egyébként arról olvasunk, hogy Kont Miklós nádor özvegyének ez évben tett adománya alapján a csatkai pálos barátokat beiktatják két budai ház birtokába. A házak egyike Buda keleti, vízivárosi suburbiumában van, *a budaszentlőrinci pálosoknak ama kúriahelye mellett, amelyet nekik* — *ti. a szentlőrinci pálosoknak — még néhai Lajos király adományozott.* Ez a házhely, tehát a budaszentlőrinci pálosoknak ez a Nagy Lajostól adományba kapott kúriahelye, a budai városfalon *kívül*, Jakab budai polgár majorsága mellett, a Duna felé eső oldalon fekszik.¹⁰⁷

Ez az 1396. évi adat, amelynek értelmét majd később felsorakoztatott okleveleink magyarázzák meg, régebbi kutatóink egyikét-másikát, így Csánki Dezsőt és Gárdonyi Albertet, téves helyrajzi következtetésekre vezette. Gárdonyi ugyanis abból kiindulva, hogy ez az 1396-ban szereplő, Nagy Lajos királytól kapott pálos-telek a Vízivárosban, tehát a budai városfalon kívül állt, Nagy Lajos 1382-es adományozása egész tárgyát — mint majd látjuk a XIII—XIV. századi királyi magna curiát s a hozzátartozó Szent Márton királyi házikápolnát — egészében a városfalon kívüli, vízivárosi területre helyezi. Ebben egyébként Gárdonyi, Csánki Dezső nyomán csupán magukat a XVII—XVIII. századi pálosokat követi, akik a török idők után már maguk sem tudták, egykori budavári házuk és templomuk a Várban, vagy a Vízivárosban feküdt-e!¹⁰⁸ A vízivárosi páloskolostor fikciója — e téves következtetések nyomán — egyébként még legújabb helytörténeti irodalmunkban is visszakisért.¹⁰⁹

Azt a látszólagos ellentmondást, amely a budaszentlőrinci pálosoknak Nagy Lajos által adományozott s kifejezetten *budavárosi* háza s a *vízivárosi suburbiumban* fekvő s ugyancsak Nagy Lajostól kapott kúria-helye között mutatkozik, a már idézett 1382. évi eladományozást részletező s alább közölt 1423. évi, majd az ugyancsak alább közölt 1441, 1462, 1529. évi oklevelek értelmezik. Mivel ez a suburbiumban fekvő allodiális telek a várfalon belül fekvő egykori királyi kúriának — 1382 óta pálos háznak — csupán tartozéka

volt, a rá vonatkozó 1396. évi adat taglalását, mint melléktémát, zárójelben közöltük.)

1416-ban Párizsban, Zsigmond király előtt, a király és császár apósa, Cillei Hermann, Cilli és Zagorje grófja, horvát bán, bejelenti azt, hogy a budai Szent Miklós utcában álló, Zsigmond királytól 1397-ben királyi adományba kapott házát (mint Pataki Vidor kimutatta, a mai Hess András téri, úgynevezett „Vörös sün” házát), eleseréli a budaszentlőrinci pálosoknak azzal a budavári házával, amely, néhai *Frank vajda házának szomszédságában, a budai Szombat utcában fekszik, és amelyet a király régi házának neveznek.* A budaszentlőrinci pálosok szóban forgó házát így írja körül az oklevél: *domus . . . in vico Sabbati, iuxta condam Frankh Waywode, que antiqua domus regis dicitur.*¹¹⁰

Mivel a budaszentlőrinci pálosoknak ez időben a budai várban két háza van — egy, amelyet 1402-ben Mihály óbudai eustostól, István nádor egykori káplánjától a Mindszent utcai (Úri utca) Szerecsen-nagyház szomszédságában kaptak¹¹¹ s az a másik, amelyet 1382-ben, egy templommal együtt Nagy Lajos király adományából bírtak —, nem kétséges, hogy ez az 1416-ban Cillei Hermannal eleserélt budavári házuk azonos a Nagy Lajos királytól kapott házukkal. De meg is mondja ezt az 1416. évi oklevél szövege, félre nem érthető módon: *antiqua domus regis.* S még egyebet is elárul ez az 1416. évi párizsi diploma. Azt ti. hogy az ekkor már réginek, egykorinak mondott királyi ház — amely 1382-ben Nagy Lajos adományából a budaszentlőrinci pálosok tulajdonába, majd onnan 1416-ban, csere útján, Cillei Hermannak birtokába került — a budavári Szombat utcában, tehát a mai Táncsics Mihály utcában állt, mégpedig néhai Frank vajda házának szomszédságában.

Az 1416. évi párizsi diploma — a régi királyi kúriának, vagyis, mint majd látjuk: a budavárosi Kammerhof szándékolt eszerjének a király előtt való prezentálása — azon a középkori jogszokáson alapult, hogy az egykor királyi tulajdonban volt, vagy országos érdekű jelentősebb várakat és épületeket csak királyi hozzájárulással lehetett elidegeníteni. A Kammerhof elcserezésének előzetes engedély-kikérésével rokon az a szokás, amelyet az egész középkoron át az esztergomi, királyivárosi ún. Zenia-palotája épület történetében látunk; ennek tulajdonátruházása is mindenkor csak királyi hozzájárulással mehetett végbe — akkor is, amikor már negyedik-ötödik gazdájánál tartott. [Ez is volt az oka annak, hogy Pleidell Ambrus az esztergomi, városi Zenia-palotájában gyanította a magyar királyoknak XI—XII. századi esztergomi rezidenciáját.¹¹² Esztergom és Buda várostörténetében egyébként sok párhuzamos jelenséget látunk: ott is, itt is két ethnikumú volt a királyi város, egy időben — ennek megfelelően — két plébániakörlete volt, s úgy látszik, mind Esztergom, mind később Buda esetében az volt a helyzet, hogy a királyi udvar előbb a városon belül volt, s csak később költözött ki onnan, ott az esztergomi érseki Várhegyre (a XII. század végén), itt a budai déli királyi palotába (a XIV. század végén)].¹¹³

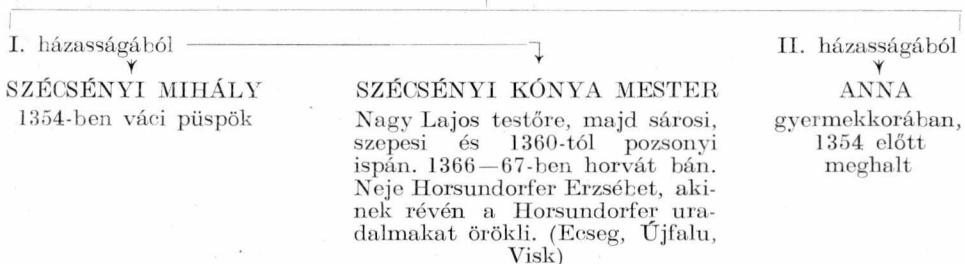
S most vessünk egy pillantást annak a Szécsényi Tamásnak ide esatolt nemzedékrendjére, akinek halála után, 1354-ben, osztály tárgyává tett egyik budavári házát Nagy Lajos király a saját, budavárosi kúriája szomszédjának

A SZÉCSÉNYI-CSALÁD BIRTOKLÁSI ÉS LESZÁRMAZÁSI ADATAI
(Vázlat)

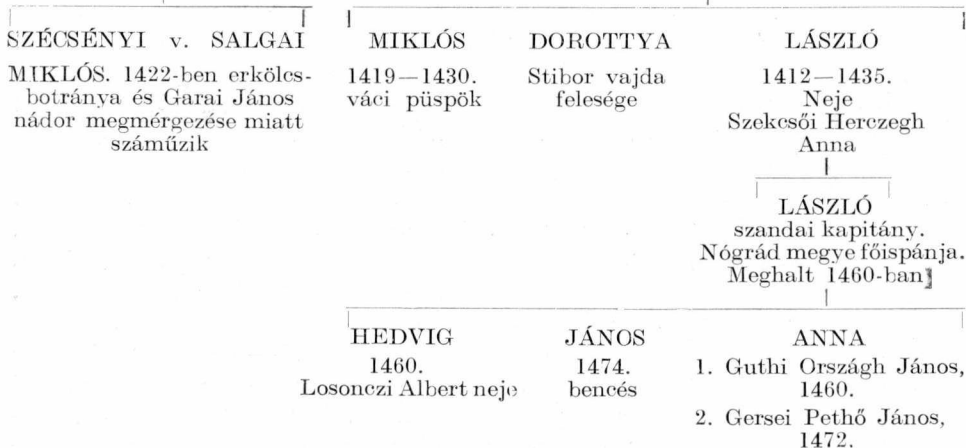
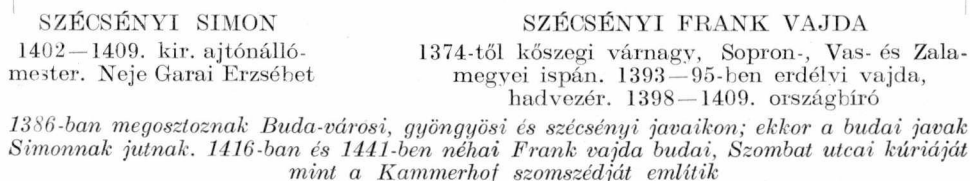
SZÉCSÉNYI TAMÁS VAJDA

1312-ben résztvesz a rozgonyi csatában, I. Károly mellett. 1312—1313-ban lublói kapitány. 1315-től Arad-, Bács-, Szerém-, Krassó-, Keve-, Szolnok megye ispánja, kun kapitány. Hasznosi és solymosi várnagy. 1321—42-ben erdélyi vajda. 1349-től 1354-ben bekövetkezett haláláig országbíró és tárnokmester. Első felesége a Rozgonyi-családból származott, második neje, Anna, Opuliai László magyar nádor leánya révén, I. Károly király sógora.

1354 előtt, Nagy Lajos király Buda-városi királyi kuriájának szomszédságában háztuladonos

1354-ben Nagy Lajos király Buda-városi kuriájának szomszédai

A Szécsényi-család az 1470-es években fiágon kihalt. Birtokaikat a Losonczyiak és a Guthi Országghok örökölték. — *Karácsonyi*: Magyar nemzetségek, Budapest, 1901. — *Nagy Iván*: Magyarország családai, XII. 345. — Turul, I. évf. 21—22., X. évf. 55., XXIX. évf. 99. — Anjou-kori okmánytár, I. 289, 528, 530. — Szécsényi Tamás 1317-ben Donch mesterrel szerzi vissza Visegrádot és Komáromot. *Zolnay L.*: Donch mester. Turul, 1937. évf. 32. — *Pór Antal*: Trencsényi Csák Máté. Budapest, 1888. 113. — *Wenzel*: Árpádkori új Okmánytár, X. 385. — H. O. VIII. 455.

mondja. *Az 1416-ban, a párizsi oklevélben említett „néhai” Frank vajda — 1416-ban az antiqua curia regis szomszédja — ugyanis nem más, mint Szécsényi Tamás unokája, Szécsényi Frank vajda!* Vagyis, amíg a királyi kúriával szomszédos budavárosi, Szécsényi-féle ház, 1354—1416 között változatlanul a Szécsényieknek — 1354-ben Szécsényi Tamás özvegyének, Anna hercegnőnek, majd Szécsényi Kónyának, 1386-ban Szécsényi Simonnak,¹¹⁴ utóbb az 1416 előtt meghalt Szécsényi Frank vajdának — kezén maradt, addig a vele szomszédos, 1354-ben Nagy Lajos által sajátjának mondott városi kúria-épület, 1382-ben a király utolsó esztendejében, Nagy Lajos adományából a budaszentlőrinci pálosoknak, majd ezek tulajdonából, 1416-ban, csere útján, Zsigmond király és császár apósának, Cillei Hermann grófnak, a horvát bánnak birtokába jutott.

Az 1354. évi oklevél helyrajzi és birtoklástörténeti értelmét tehát — Gerevich és Bártfai Szabó László mindennemű szkepszisével szemben — ez az 1416. évi diploma magyarázza meg. Ebből egyszeribe bizonyossá válik az, hogy Nagy Lajos király 1354-ben említett s a Szécsényiek *egyik* (s nem *másik*, Szent Miklós-kolostor melletti) házával szomszédos budavárosi kúriája is benn állt a budai városban, mégpedig a Szombat utcában. Ezt az épületet adományozta Nagy Lajos 1382-ben a pálosoknak, akik 1416-ra azt Cillei bánnal cserélik el.

Szerencsére XV. századi okleveles anyagunk további fényt derít összes eddigi helyrajzi kérdésünkre: az 1301-ben királyi lakóházként említett Kammerhof, az 1349-ben és 1381-ben is szereplő Szent Márton királyi házikápolna s a budavárosi királyi kúria helyrajzára. Az okleveles anyag feloldja a szentlőrinci pálosoknak a budai városfalon belül és kívül álló háza, ill. telke kérdését is.

Az összes eddig felvetett kérdések és adatok mozaikját egységes és félre nem érthető képbe foglalja alábbi, 1423. évi oklevelünk. Ez az az oklevél, amelyet, noha már 1952-ben publikáltam, a budai várásatás vitákba bonyolódó vezetői, nemhogy adaptáltak volna, de talán nem is tanulmányoztak, egész munkámat azzal bélyegezve meg, hogy „mindez téves alapokból kiinduló nem bizonyítható következtetések láncolata, s ahelyett hogy Zolnayt ezen az úton követnénk, vegyük sorra a királyi várra és környékére vonatkozó néhány középkori adatot.”¹¹⁵ 1423. július 3-án, Cillei Hermann gróf, Cilli és Zagoria grófja, horvát bán és György generális vikárius, valamint a budaszentlőrinci pálos főkolostor több remetéje megerősítik azt a házcserét, amely közöttük létrejött. Cillei Hermann gróf, a Zsigmond királytól, vejétől, 1397-ben királyi adományba kapott budai városi házát — mint Pataki Vidor kimutatta a mai Hess András tér „Vörös sün” házat — a budaszentlőrinci pálos főkolostornak adja és helyébe kapja „*quandam magnam Curiam, seu domum ipsorum et eiusdem claustrì, que olim condam domini Karoli Regis Hungarie prefuisset in Civitate Budensi prope portam Zombatkapu existentem, in vulgari et Tewtonicali Chamerhoff nuncupatam, per condam dominum Lodovicum felicem Regem Hungarie, filium ipsius Karoli Regis Corpori Sancti Pauli primi Heremite in dicto Claustro feliciter quiescenti et per pro consequens eidem Claustro Sancti Laurentii viribus et universis fratribus Heremite ordinis*

ipsius Sancti Pauli pro remedio animarum dicti domini Karoli Regis patrisque sui de sue dominarum ac reginarum Genitrice videlicet et Consorte suarum et liberorum suorum mediante suis litteris deinde confecte *in perpetuam elemosinam datam et collatam, simulcum capella in eadem Curia in honorem Sancti Martini Confessoris constructa, necnon omnibus edificiis in se habentibus et aliis quibuslibet suis utilitatibus ad eandem curiam pertinentibus, necnon cum quadam particula seu spatio terre in quo fundamentum de lapidibus per quondam dominam Reginam Genitricem ipsius domini Lodovici Regis positum haberetur, simulcum eodem fundamento*''...¹¹⁶ Tehát Cillei, a pálosoknak átengedett háza helyett cserébe megkapja azt a nagy kúriát vagy házat, amely egykor néhai Károly királyé volt, s amely a budai városban, a Szombatkapu közelében áll s amelyet közönségesen, vagyis németül Kamerhoffnak neveznek, s amelyet néhai boldogult Lajos király adományozott Remete Szent Pál — Budaszentlőrincen nyugvó — tetemének, s általa a budaszentlőrinci főkolostornak, néhai Károly király, a meghalt Erzsébet anyakirályné, Lajos király meghalt felesége és meghalt gyermekei lelke üdvösségéért, az ebben a kúriában álló, Szent Mártonnak szentelt kápolnával, valamint az ehhez a kúriához tartozó összes épülettel és azzal a földdarabbal vagy területtel együtt, amelynek kőalapjait a néhai királyné, Lajos király édesanyja építtette.

Ez hát az a — valóban perdöntő oklevél, amelynek értelmezésére, 1952—53-ban már nem futotta a budavári vitatkozók türelme! Ez a diploma fényt derít a XIII—XIV. századi budavári királyi rezidencia egész történetére.

A Szombatkapu, vagyis a Bécsikapu közelében álló királyi nagykúriát ez az oklevél Kammerhofnak, vagyis ugyanúgy nevezi, mint ahogyan a XIV. század első évtizedére nézve hitelesnek tartott Horneck-féle verses krónika Vencel király 1301. évi budavári otthonát. Így, ha helyt áll Huszárnak az a feltevése, hogy a korai pénzverés színhelye a királyi rezidencia épülete volt, a Kammerhof kezdetei az 1255. évi, a budai pénzverésre vonatkozó adatot is értelmezik. Így egyszeribe érthető: miért mentesültek 1255-ben a budai, városi vásárvámtól az Esztergomból áttelepített pénzverők. Hiszen IV. Béla pénzverői ugyanúgy a — várnak nevezett — városban laktak, mint ahogyan maga a királyi rezidencia is a város tartozéka volt — nem pedig egy attól különálló királyi vár!

De azt is megtudjuk ebből az 1423. évi részletes oklevélből, hogy hol állt az 1349-ben Erzsébet királyné által alapított királyi és királynéi házikápolna; az a templom, ahol a király tartotta istentiszteleteit s ahol — in sacello regio arcis Budensis — 1381-ben Nagy Lajos király Remete Szent Pál ereklyéit közszemlére tétette. (Korábban 1349 előtt, 1332-ben még magát a budavári főtemplomot nevezték királyi kápolnának.)¹¹⁷ A királyi házikápolnának a Kammerhofban való bennléte minden kérdést eloszlat afelől, hogy 1349—81-ben csakis és kizárólag ez a királyi nagykúria volt királyaink egyetlen budavári rezidenciája: birtoklástörténete Venceltől (1301), Károlyon át Nagy Lajos halála évéig, 1382-ig, töretlen. De ez volt az az épület is, amely 1354-ben a Szécsényiek városi házával, 1360 körül Himfi Benedek házával szomszédos volt, s amelyet a Szent Pál ereklyék 1381. évi itteni bemutatása után — éppen az itteni kultuszhely kialakítása végett — 1382-re

Nagy Lajos a budai pálosoknak adományozott. Ezt és a hozzácsatlakozó templomot (a Szent Márton-kápolnát) említi nagyszerű épületként az 1382. évi pálos adat. A pálosok az épületnek birtokába is léptek, amit 1409. évi adatunk bizonyít. A magna curiához, vagyis a királyi kúriához azonban nemcsak a Szent Márton kápolna csatlakozott, hanem az a telek — mint majd látni fogjuk, az a bástyákon kívüleső allodium — is, ahol egy bizonyos kőépület alapjait még Erzsébet királyné rakatta le. (Ez a bástyákon kívüli telek és épület az, amelyet 1396-ban a budaszentlőrinci pálosok Nagy Lajos adományából birtokoltak s amely, mint fent megírtuk, utóbb alkalmat adott számos helyrajzi félreértésre.) Az, hogy a Szombat utcai királyi nagykúria körül, Erzsébet anyakirályné idején még beépítetlen telkek voltak, az 1360. évi Himfi Benedek-féle birtokszerzésnek is magyarázatául szolgál: vagyis a XIV. század második felében még voltak, a város északi részén álló királyi nagykúria mellett, be nem épített telkek, ahová a király rokonait s leghűbb főembereit igyekezett telepíteni.

A Szécsényiek 1354-ben említett házának szomszédságára is fény derül ezekkel az 1416—1423. évi adatokkal. Így — Bártfai Szabó László és Gerevich László idézett tételeivel ellentétben — azt hiszem immáron teljesen világos: ki interpretálja helyesen a XIII—XIV. századi budai királyi rezidenciára vonatkozó okleveleket és ki esavarja ki azokat — kissé nehezen érthető — „céljainak megfelelően”. (Hálás, de messzire vezető melléktémaként kínálkoznék annak a csaknem százéves pernek anyagismertetése, amely a Kammerhofért, Cillei Hermann által esérébe adott ház — a későbbi ún. Vörös sün ház — miatt 1397-től 1494-ig tartott. Cillei Hermann e házat Zsigmondtól, a királyhoz hűtlenné lett Laczkfi István nádor egykori tulajdonaként kapta. Az eladományozás ellen már ekkor tiltakozott Cratzer egykori kamaraispán jogutóda, Anna, aki utóbb e házban való részét az óbudai klarisszáknak adományozta. Laczkfi István özvegye is igényt formált e házra, amelybe — más politikai szellők fújdogálván — 1401-ben vissza is iktatták. A házból azonban Zsigmond eltávolította az eredeti tulajdonosokat, s az épületet — az 1397—1423 közötti huszonhat éven át — Cillei Hermann háborítatlanul birtokolta. Az óbudai apácák két évvel Cilleinek a budaszentlőrinci pálosokkal történt házcsereje után, 1425-ben újra tiltakoztak, azonban a változatos fórumok előtt zajló per folyamán, eredményt soha nem értek el. A közel egy évszázados per folyamán ismételtlen szó esett a pálosok és Cillei 1423. évi házcséréjéről, s ennek során 1489—94-ben is ekként szerepel az 1423-ban Cillei kezére jutott Kammerhof: *domus in vico Sabbati sita, antiqua domus Regis protunc appellata.*)¹¹⁸

A Kammerhofra, a Szombat utcai régi királyi nagykúriára vonatkozó birtoklástörténeti adataink a déli királyi palota építéstörténete szempontjából nem közömbösek. 1382-re, Nagy Lajos király halála esztendejére már áll a Nagy Lajos öccse — az 1354-ben meghalt — István herceg által építeni kezdett s István-várnak is nevezett déli királyi palota, és áll a déli palota új házikápolnája is. Ezt az 1386. évi, Kis Károly elleni merénylettel kapcsolatos leírások igazolják.

1382-ben Nagy Lajos nyilvánvalóan ugyanazzal a feltétellel és okkal adományozza el budavári, régi Szombat utcai rezidenciáját, mint amilyen

okkal, másfél évszázaddal előbb IV. Béla az esztergomi érsekeknek eladományozta az esztergomvári, III. Béla építtette királyi rezidenciát. 1249-re, a IV. Béla által tett esztergomi adomány évére az új királyi rezidencia, a budavárosi magna curia, vagy Kammerhof készült el s így feleslegessé vált az esztergomvári királyi palota. 1382-re viszont a budai Várhegy déli végének új, későközépkori királyi palotája nyert befejezést, s így a régi rezidenciát, a budavárosi Kammerhofot Nagy Lajos okkal adományozhatta az általa annyira kedvelt budaszentlőrinci pálosoknak.

Ezek a realitások teszik érthetővé azt, hogy miért nincsenek a Várhegy déli végén, a XIV. századi építésű királyi palota területén XIII. századi kőépítményeknek nyomai, s miért hiányzanak a korai királyi rezidencia életét kitelesítő leletek. Ez a magyarázata annak is, hogy miért kénytelen Gerevich László 1952. évi dolgozata felvetni az ottani, általa vélt IV. Béla-féle — részben fából, részben paticsból épített — „palota” eszméjét, amelyet utóbb maga a szerző is elvetett. Ezek a Kammerhof realitásából adódó és a déli várpalota építéstörténetére visszaható logikus következtetések magyarázzák meg Gerevichnek és Holl Imrének azt a felismerését, hogy miért csak a XIV. században kezdődnek meg a déli várpalota építését megelőző tereprendezési munkák, vagy akár azt: *valójában* melyik kort hitelesíti a kettős keresztés, háromhalmas országcímér — nem IV. Béla, hanem Nagy Lajos vagy Zsigmond országcímere — a déli várpalota ásatási anyagában. Így indokolttá válik mindaz, amit a várásatás leletanyaga pozitíve igazol. Megvan a magyarázata annak, hogy miért csak a XIV. század végével indulnak meg a Huszár által szabatosan analizált numizmatikai leletek, miért datálja Várnai a XIV. századra a déli várpalota kőfaragójeleit és boltozati bordatípusait. Csak két — érzésünk szerint revízióra szoruló — kérdés marad megfejtetlen: Holl XIII. századi tömeges és XIV. századi igen hézagos kerámia-datálása és a déli Nagyrondelta alatti, állítólagos XIII. századi, délre nyíló kapu kormeghatározása.

Diplomatikai adataink, a városban fekvő, XIII—XIV. századi királyi nagy kúriára, a Kammerhofra vonatkozó adatok tehát kiegészítik, megmagyarázzák és egységes képpel pótolják az egész, immár másfél évtizedes budai várásatás minden korhatározási ingadozását, s rávilágítanak az ásatás XIII. századi archaeológiai anyaga hiányának valódi, reális, történeti okaira.

A Kammerhofra vonatkozó diplomatikai pozitívumokat tehát nem-hogy megcáfolnák, hanem éppen minden vonatkozásban megerősítik a déli királyi palota ásatása során tapasztalt, XIII. és részben XIV. századi vonatkozású archaeológiai lelethiányok — elsősorban a XIII. századi kőépítkezés in situ- emlékeinek teljes hiánya —, míg az ugyanitt produkált és kritika felett álló XIV—XV. századi régészeti leletek a Kammerhofnak, mint XIII—XIV. századi királyi rezidenciának realitásával teljes régészeti és történeti összhangban állanak.

A Kammerhof-probléma megfejtésével előttünk áll az a XIII—XIV. századi budavárosi épület, a budai Várhegynek az a pontja, ahol — Gerevich Tiborral és Horváth Henrikkel — a királyi vár maradiabb részleteit, esetleg Villard de Honnecourt XIII. századi építőművészetének emlékeit keres-

hetjük!¹¹⁹ Mert ezek után az aligha kétséges, hogy az általunk a visegrádi Salamon-toronnyal rokonnak tartott XIII. századi budai Kammerhofot ugyanazok az építőmesterek építették, akiknek kezemunkáját a Nagyboldogasszony templom, a Mária Magdolna-templom s a szigeti XIII. századi maradványok dicsérik.

Vagyis mindezeket összefoglalva: *amíg a királyi palota és a királyi házikápolna, a XIV. század második fele előtt a budai Várhegy déli végén, sem oklevelekkel, sem az igen szerény, XIII. századi régészeti emlékekkel nem hitelesíthető, addig az okleveles bizonyítás egyértelműen hitelesíti az 1301-ben már fennállt királyi rezidenciát, a XIII—XIV. századi magyar uralkodók egyedüli budavári kúriáját, a Várhegy északi részén, a Szombatkapu közelében a Kammerhofnak is nevezett királyi magna curia alakjában.*

Nem érdektelen az az újabb kísérlet, amelyet Jankovich Miklós tett arra, hogy e Kammerhof nevű királyi nagykúriát a királynék, mégpedig az özvegy királynék budavárosi palotájának tüntesse fel.¹²⁰ Az 1301. évi Horneck-féle adat, az 1354. évi, 1362. évi — Himfi Benedek-féle —, 1416. és 1423. évi oklevelek, a pálos évkönyvekben foglaltakkal együtt, látnivaló módon minden kétséget eloszlat afelől, hogy ez az épület a királyoknak s nem a királynéknak rezidenciája volt, a XIII—XIV. században.

Jankovich következtetésében tárgyi tévedéseket és logikai hibákat egyaránt látunk. Az általunk is idézett s a második tatárjárással kapcsolatos 1285. évi oklevél ugyanis a tatár által fenyegetett s a budai polgárok által is védett budavárosi királyi házról szóval sem említi azt, hogy az királynéi ház lenne. Jankovich megállapításaival szemben, amelyek arra alkalmasak, hogy e királynéi külön palota felvetésével újabb mellékvágányra tereljék a királyi rezidencia kulcskérdését, meg kell állapítanunk azt, hogy az 1285. évi oklevél kibocsátója *nem V. István király özvegye*, Kun Erzsébet, Kun László anyja, hanem az 1276 óta Erzsébetnek nevezett Anjou *Izabella királyné, Kun László felesége.*¹²¹ Ezzel az „özvegy királynéi külön palota” eszméje e ponton elesik. Az esemény egyébként, Jankovich előadásával ellentétben, nem 1282-ben ment végbe, hanem 1285. év tavaszán. Az idézett oklevélben Erzsébet—Izabella királyné világosan megmondja, hogy a Várnak mondott polgárvárosban, a királyi házban tartózkodik, az ország báróival, a testőrökkel s a budai polgárokkal együtt. Az oklevelet azért a királyné bocsátja ki, s a király ez időben 1285. tavaszán, nyarán és őszén azért tartózkodik Budától távol, hogy — az immár három évtizede fenyegető második tatár invázió ellenében — a Délvidéken, majd meg az ország keleti részein sereget gyűjtsön.¹²² Kun László még 1285. őszén sincs Budán, mert ekkor — kunjaival s részben hozzá átpártolt nyögér, tatár csapataival együtt — szepesi oligarchák ellen hadakozik.¹²³

Kun Erzsébet özvegy királyné, V. István özvegye — akit Jankovich tévesen az 1285. évi oklevél kibocsátójának s feltételesen a budavárosi „özvegy királynék palotája” tulajdonosának vél — 1285-ben, a második tatárjárás idején nem is Budán, hanem a fővárostól távol, a Délvidéken él; 1282 óta Szlavónia hercegasszonya. Ezekben az években egyébként Kun Erzsébet és Kun László király viszonya annyira ellenséges, hogy — az inkriminált időpontot követő évben — 1286-ban Erzsébet özvegy királyné Kun Lászlónak

hozzá küldött békítő követét, Pál királyi tárnokmestert, egyszerűen kivégezteti. Az özvegy királyné, Kun Erzsébet, jóval utóbb, 1290-ben visszatér a Délvidékről Budára, azonban ekkor sem a Jankovich által „az özvegy királynék palotájának” vélt Kammerhofban talál otthont, hanem bevonul a szigeti dominikánák kolostorába s ott fejezi be, 1295-re, hányatott életét.

De nem állnak meg Jankovich kitűnő dolgozata e mellékkérdésének ezzel kapcsolatos további érvei sem. Nagy Lajos anyja, Erzsébet özvegy királyné végrendeletének ama kitételében, amely szerint az 1343 óta Óbudán lakó özvegy királyné „a felső kápolnára” bizonyos javakat hagy, Jankovich újabb igazolását látja annak, hogy a budavárosi Kammerhof lakója Erzsébet özvegy királyné lett volna. Feltételesen meg is állapítja: „az özvegy királynéknak már a XIII—XIV. század fordulóján is a budai várban, a királyi udvartól elkülönített szállásuk volt.” Mivel Kun Erzsébet esetében e külön szállás Szlavóniában volt, Nagy Lajos pedig éppen azért telepítette 1343-ban, a neki adományozott Óbudára édesanyját,¹²⁴ hogy e hatalmaskodó asszonnyal közös udvarát Budán megszüntesse — a Kammerhofnak, a magna curia regisnek ez az özvegy királynék udvaraként való felfogása tévedés. Ezzel a feltételezéssel szemben — amely, újra hangsúlyozom, az egész budai, XIII—XIV. századi rezidencia-kérdés élének eltompítására alkalmas — okleveleink egyértelműen bizonyítják, hogy e Kammerhof „domini Karoli Regis Hungarie prefuisset” — nem pedig domine Elisabethe regine!

Ezekkel a megállapításokkal voltaképpen a XIII—XIV. századi budavári királyi palota és a királyi házikápolna kérdését mint történeti kérdést, úgy véljük, kielégítően megoldottuk, s az említett „budai vitát” a magunk részéről definitive lezártuk.

Ezután már csak további helyrajzi kérdések s ebből adódó, hovatovább *halaszthatatlan* ásatási feladatok maradnak hátra.

A magna curia regis-ről szóló okleveles bizonyításomhoz csupán annyit kívánok hozzáfűzni — s ez a tertium kizárásának következtetési módszeréhez tartozik —, hogy a rendelkezésemre álló diplomatikai anyagban sem a budai Szécsényieknek, sem a Cilleieknek, sem a budaszentlőrinci pálosoknak más, anyagomban meg nem említett budavári háztulajdonára vonatkozó adattal nem találkoztam. A Szécsényieknek *másik*, 1354-ben említett, a Szent Miklós domonkosrendi kolostor melletti házának további sorsát nem vizsgáltam; ez az épület Pataki Vidornak félreérthetetlen adatai szerint 1383-ra már, Szécsi Miklósnak, a későbbi országbírónak volt a tulajdona.¹²⁵ Ezzel Bártfai Szabó Lászlónak és Gerevich Lászlónak az a vádja, mely szerint a Szécsényiek két, 1354-ben említett budavárosi házát — pláne szándékosan — összeeseréltet volna, a priori semmis. A budaszentlőrinci pálosoknak is volt egy másik budavárosi háza, az, amelyet 1402-ben, a mai Űri és Országház utca közötti Szerecsen-nagyház szomszédságában kaptak. Ez az épület, jól körülírt elhelyezésénél fogva szintén semmiféle összetévesztés tárgya nem lehet. A Cilleieknek és — a később tárgyalásra kerülő — Guthi Országhoknak, a Kammerhof XV. századi tulajdonosainak ugyancsak nem volt más házuk Budán, mint az, amelyet majd tárgyalok. De nem volt a budai Várhegynek egy másik, Kammerhof nevet viselő épülete sem; Szent Márton-kápolna is csak egy volt a XIV.

századi budai várban, és királyi rezidencia is csak egy volt a XIV. századi budai várban.

Felsorolt adatainkat újból összegezve: a XIII—XIV. században, a XIV. század második feléig, a mai Bécsikapu, Tánésics Mihály utca környékén állt, közönségesen csak Kammerhofnak nevezett, királyi nagykúria a magyar királyoknak egyedüli budai rezidenciája volt. Ez a tény — a korai királyi rezidenciának a polgári városon belül való elhelyezése — a magyarázata annak, hogy miért részesülnek 1255-ben a budai — Huszár szerint a királyi házban dolgozó — pénzverők *városi* vámkedvezményben, de annak is: miért válik Buda polgársága döntő politikai tényezővé a XIII. század második felében s az azt követő századfordulón. Buda polgárai ugyanis körülveszik s kezükben tartják magát a királyi rezidenciát s I. Károly utóbb — saját kárán okulva — költözik Visegrádra, majd Nagy Lajos hasonló okkal határozza el a városból való kitelepülést. *Buda városa és a budai királyi vár* — e szemléletben — az oklevelek történeti tükrözésének megfelelően egy és ugyanaz, egészen a XIV. század második feléig.

A magna curiának nevezett Kammerhofot így okkal tekintjük IV. Béla és utódai budavári egyedüli rezidenciájának; ezt mutatja az 1285. évi, az ún. második tatárjárással kapcsolatos okleveles adat is. Vencelnek a Kammerhofban való lakását, I. Károlynak, majd Nagy Lajosnak folyamatos, 1382-ig terjedő itteni birtoklását az idézett okleveles emlékek szoros és zárt láncolatban bizonyítják. A Kammerhof s a hozzá 1349-ben épített Szent Mártonkápolna történeti bizonyítékai, mint látjuk, megvilágítják az 1382-re elkészülő déli, későközépkori királyi palota építéstörténetének — bizonyos expozíciókban¹²⁶ — rendkívül homályosan jelentkező szilárd kronológiáját is.

Felsorolt s a déli királyi palotát illető következtetéseink magyarázzák meg azt is: miért az — egyik földszinti lőrésével még észak felé forduló¹²⁷ István-torony a legkorábbi déli palotamag, amelyhez élesen elválasztható építészettörténeti additívumként csatlakozik a palota későbbi, a XIV. század második felében, majd a XV. században épített hatalmas tömege.

A MAGNA CURIA REGIS VAGY KAMMERHOF BIRTOKLÁSTÖRTÉNETE A XV. SZÁZADBAN; HELYRAJZI MEGHATÁROZÁSA

Kutatásom a magna curia regisnek, a polgárvárosban elhelyezkedő Kammerhofnak XV. századi birtoklástörténetével s ami ennél lényegesebb, szabatos helyrajzi meghatározásával adós.

Az 1423-ig terjedő oklevelekből csak annyit tudunk meg felőle, hogy a város falain belül, a Szombat utcában, a Szombatkapu közelében helyezkedett el. Azonban a Kammerhofhoz közeleső Szombatkapunak két oldala van, s két oldala van a hajdani Zsidó, vagy Szombat utcának, vagyis a Bécsikapu térnek s a mai Tánésics Mihály utcának is. (Meg is tévesztette ez néhány kutatónkat! Így Arányi Lajos a múlt század hatvanas éveiben a mai Bécsi kapu tér 7. számú házra helyezte el a régi királyi kúria emléktábláját — amely ma ugyane ház kapualjában olvasható — Csánki Dezső pedig jó ideig a mai Országos Levéltár helyén kereste ezeket a maradványokat.)¹²⁸

A régi királyi kúriának, a Kammerhofnak — 1423 óta a Cilleiek kezén levő — épületéről, 1423 után 1441-ben olvasunk újból. 1441-ben ugyanis I. Ulászló király megállapíttatja a budai Nagyboldogasszony-, a Mária Magdolna- és a vízivárosi Szent Péter vértanú plébánia körletének határait. A határjárók bejárják a budai vár utcáit, majd kilépnek a Szombatkapun s a városnak *a régi királyi ház vagy kúria irányába vont árkan* (exeundo vero ipsam portam Sabbathi et per fossatum dicte civitatis versus *antiquam domum et curiam regiam*), majd a határjárás e régi királyi kúria és a néhai (Frank) vajda háza közötti részen a Szent Péter vértanú egyház (II. Csalogány utca 7.) felé vezető útra lép. Ezen keveset haladva, Konrád budai polgárnak a *királyi ház alatt* fekvő háza körül, kőlépcsőkhöz érnek (quadam domo allodiali Conradi civis Budensis *sub* predicta antiqua domo regia existens). Végül is e hely körül a Szent Péter vértanú vízivárosi egyházának plébánia-körlethatárait akként szabják meg, hogy a Takácsok utcájában (Hunfalvy utca) fekvő, Tófi Benedek tulajdonát képező ama ház, amely a nevezett *régi királyi kúria alatt fekszik*, a vízivárosi Szent Péter vértanú plébánia utolsó tartozéka.¹²⁹

Csánki Dezső — hagyatéka gyorsírással írt — jegyzeteiben és Gárdonyi Albert, ennek az 1441. évi oklevélnek, helyenként hézagos megjelölései alapján egy időben a régi királyi kúriát kívül helyezték a budai városfalon. A szöveg gondosabb elemzése ezt nem követeli meg: a várárok — amelyet még a török írók is emlegetnek¹³⁰ — akkor is tarthat az egykori királyi palota irányába, ha a kúria maga a várfalon belül helyezkedik el s a bástyán kívül kanyargó hegyoldali utat is joggal tájolhatja a határjáró egy bástyán belüli, kiemelkedő épülettel. (Via de civitate nostra is eadem antiquam domum regiam.) Ezenkívül a hajdani királyi magna curia bástyán kívüli allodiumát — amely 1396-ban, mint láttuk, Nagy Lajos adományaként a pálosok birtokában szerepel —, annak Erzsébet királyné által alapozott kőépületét is királyi régi háznak nevezhették az 1441. évi határjárók. A Tófi-féle házról s a Konrád polgár majorságáról pedig — amelyek nyilván a mai Hunfalvy utcában álltak — nyíltan megmondja a határjárás, hogy azok a hajdani királyi kúria *alatt* helyezkednek el.

A Kammerhofnak a bástyákon kívül eső területre helyezése, mint történetírói feltételezés, teljességgel abszurd. Hiszen a budai várnak nevezett XIII. századi város megalapításakor az elsőrendű cél éppen az, hogy a királyi udvarnak, a Hof-nak, a Kammer-nak nyújtson — immár Óbudánál s a tatár ostromát is kiállt Esztergomnál — szilárdabb menedéket. (Bizonyos újabb megfontolások éppen abba az irányba mutatnak, hogy 1243 táján a Várhegy északi részére hamarébb telepíti IV. Béla éppen a Kammerhofot s a Vár északi magyar negyedét, mint az 1244-ben még régi helyén található Pest németiségét, s erre az utóbbi telepítésre csak az 1247—48-ra bekövetkező újabb tatárjárás rémhíre ad impulzust.)

Gárdonyi Albert e feltevések tarthatatlan voltát utóbb maga is belátta, s Kammerhofunkat így — legkésőbbi munkájában — fel is hozta a külvárosból, a vár területére — azonban azt, egy szerencsétlen melléfogással, a királyi tárnokházzal azonosította s így a déli várpalota István-tornya mellé helyezte.¹³¹

A történetírók és topográfusok régibb értékelői közül Némethy Lajos látta világosan a Kammerhof valószínű helyét; ő 1915-ben Csánkinak, egy magánlevélben meg is írta: „ezek szerint a régi királyi palotának két homlokzattal kellett bírnia; egyikkel a Szombat tér, másikkal a Duna vagy Vízi-város felé.”¹³² Némethy igazát bizonyítja jelen dolgozatom is; ugyanis az az 1441. évi adatból is kiviláglik, hogy a régi királyi ház a bástyákon kívüli részről is látható volt, vagyis rákönyökölt a Szombatkaputól keletre terjedő várfalra.

De ugyanezt bizonyítja a XIV. század végi budai állapotokat tükröző Budai Jogkönyv is. Ebben a XV. század eleji statutumok közt szó esik „*von huet des alten Kammerhof peyn Judenn*” — vagyis a zsidók mellett levő régi Kammerhof őrizetéről; azoknak a bástyákra támaszkodó budavárosi házaknak egyike ez, amelyeket a polgárok veszély idején rendszeresen védeni tartoznak.¹³³ (A zsidóknak a XV. századi Kammerhoffal való szomszédoságáról a későbbiekben esik szó.)

Gosztonyi István 1458—1482 között írt formuláskönyvében olvassuk azt, hogy — Cillei Ulrik magva szakadtán — Mátyás király újabb adománnyal erősítette meg Guthi Országh Mihály nádort és fiait, Jánost, Gáspárt és Mihályt e ház — a hajdani régi Kammerhof — és tartozékai birtokában. Az épület, leírása szerint a Zsidó utcában állt: *domus seu fundus curie in civitate nostra Budensi in vico Judeorum habita*.¹³⁴

Tekintettel arra, hogy — mint már rámutattam — a Cilleieknek 1423 óta más budavári háza nem volt, mint a Kammerhof, s hogy az 1416-ban még Szombat utcának nevezett — mai Táncsics Mihály utcát — a század derekára már általánosságban Zsidó utcának nevezték¹³⁵ — nem kétséges, hogy Guthi Országh Mihály nádor és családja, ezzel a királyi donációval a régi királyi nagykúria épületesoportját szerezte meg. Megemlékezik erről egy — Gárdonyi által ismert — 1462. évi budai oklevél is, amelynek dátuma a Guthi Országh család eme birtokszerzését az 1458—62 közötti négy évre szorítja le. Ez az 1462. évi diploma, a majorságával a bástyákon kívüli területre is kiterjedő, egykori királyi ház allodiumát ekként határozza meg: *allodium extra portam Sabbati, retro domus condam Comitis Cilie, nunc vero domini Michaelis Orzag Palatini*.¹³⁶ Vagyis: az egykori Cillei-, most Országh-féle házhoz, kelet, illetve észak felől a bástyák alatt egy allodium, majorság is csatlakozott s ez véglegesen megvilágítja fenti, 1396. évi, a csatkaipálosok vízivárosi házával kapcsolatban említett budaszentlőrinci pálos-ház helyét is, a mai Hunfálvy utca körül.

1487-ben, Buda város joghatósága előtt Veronai Angelus Nagylucesei Orbán egri püspöknek eladja egy budavári kőházát, a budai Zsidó utcában. Az épület egyik szomszédja Guthi Országh László, másik a dömösi prépostság.¹³⁷ (Az oklevélszöveg: *domum lapideam prope plateam Judeorum in vicinitatibus domorum magnifici Ladislai Orzag de Guth ab una et prepositure Demesiensis ex altera sitam*.) 1488-ban Mátyás király jóváhagyja Nagylucesei Orbán adományát egyháza, az egri püspökség javára. Nagylucesei Orbán püspök ekkor az — előző évben vásárolt — budavári házával gazdagítja egyházmegyéjét. A leírás szerint Nagylucesei Orbán püspök, kincstartó háza

a Zsidó utcába torkolló Szent Miklós utcában van, néhai Guthi Ország Mihály nádor házának déli tőszomszédságában.¹³⁸ A leírás: *domum in platea Sancti Nicolai, qua itur ad vicum Judeorum, in contigua vicinitate domus magnifici condam domini Michaelis Orzagh de Guth Palatini, a plaga meridionali situatam.*

Az egykori királyi nagykúria, ekkor már Ország Mihály ivadékainak kezén, tehát látnivalóan a mai *Táncsics Mihály utca keleti, bástya felőli oldalán állt, alkalmasint a V alakú utca szögletében*, hiszen itt ment át a délebbi Szent Miklós utca — a mai Táncsics utca déli szakasza — a Zsidó utcába, amellyel a Táncsics utca mai északi szakasza azonos. Pataki Vidor, Buda középkori helyrajzáról írt jeles munkájában sajnos elcserélte a Guthi Országok és Nagylucei Dóczy Orbán püspök házának tájolását és az Ország-féle házat — amelynek a hajdani Cillei, illetve még korábban pálos házzal, vagyis a régi királyi nagykúriával való azonosságát nem ismerte fel —, lecsúsztatta dél felé, a mai Táncsics Mihály utca 7. sz. telek helyére.¹³⁹ (A Kammerhofot, e félreértés okán a Bécsikapu téri lutheránus templom helyére tette.) Holott, az 1488. évi oklevélszövegből világossá válik: Orzághék háza állt északabbra, Nagylucei Orbán püspöké délebbre. Nagylucei Orbán püspöknek az Orzághoktól délebbre álló házát talán azonosnak vehetjük a Szécsényiek 1354 óta szereplő s a Kammerhoffal szomszédos házával; a Szécsényi-család ekkorra ugyanis már kihalt. Egyébiránt Nagylucei Orbán püspöknek ez a háza ugyancsak szép és tágas épület lehetett; előbb, 1354-től haláláig Szécsényi Tamás vajda özvegye, Anna opuliai hercegnő, a király rokona lakta; 1490 májusától pedig, Mátyás halála után egy ideig Beatrix özvegy királynéknak nyújtott menedéket.¹⁴⁰

A felsorolt s még mindig ugyanarra a budavári épületre, a hajdani királyi nagykúriára vonatkozó bizonyítékok azt jelzik, hogy az 1255-ben először — a pénzveréssel kapcsolatban — említett királyi ház, az 1301-ben Kammerhofként nevezett rezidencia, I. Károly, majd Nagy Lajos budavárosi palotája, a Szent Márton házikápolnával együtt, a budaszentlőrinci pálosok (1382-től), majd Cillei Hermann, majd ennek unokája Cillei Ulrik (1423—1456) birtoklása után, 1458—62 között Ország Mihálynak, Mátyás nádornak s vele a Guthi Ország család kezére jutott. A Zsigmond királlyal és császárral rokon Cilleieknek hivalkodó — a történelmünkben rossz emlékezetű — itteni udvartartása után e nagykúria — Cillei Ulrik és V. László eselszövéseinek és vigalmainak egykori színhelye — ismét csak Mátyás Magyarországá legtekintélyesebb emberének, Ország Mihály nádornak birtokába került. Tehát nem szerény — műhelymécsekkel bevilágított — iparosműhelyek színhelye ez az épület, amivé Bártfai Szabó László igyekezett azt bagatellizálni, de nem is a margitszigeti apácák vámszedő bódéja.

Számos nádori oklevelét keltezi ebben az épületben Guthi Ország Mihály, akinek erről a házáról Thuróczy János krónikája is megemlékezik.¹⁴¹ A Guthi Országok birtokolják ezt az épületet még 1525-ben is; ekkoriban Guthi Ország János, szerémi és váci püspök, királyi kancellár lakja.¹⁴²

1527-ben, majd 1538-ban a mai Táncsics Mihály utcának, mely a középkorban előbb a Szombat utca, majd a Zsidó utca nevet viselte, egy újabb

nevével találkozunk : *Szent Márton utcának* nevezik.¹⁴³ S ezzel az utcánévvel, majdnem két évszázad után, újra felbukkan az 1349-ben, Erzsébet királyné által alapított királyi és királynéi hajdani házikápolna régi elnevezése. Ez az egykori királyi házikápolna egyébként nemcsak a budaszentlőrinci pálosok (1382—1423) itteni birtoklása idején működött — 1409-ben ide hozták a háborús zavarok miatt a remeték Szent Pál ereklyéit —, de alkalmasint fennállt az a Cilleiek és Országok itteni rezideálásának idején is mint — a budai Garaiakéhoz hasonló — főúri magánkápolna. Erdődi Bakócz Bálint-ról, Tamás kardinális, esztergomi érsek bátyjáról olvassuk azt, hogy Ország Mihály nádornak házikáplánja volt, s e tisztséget titeli prépostsága idején is viselte, vagyis abban az időben, amikor Ország Mihály e régi királyi kúria épületében rezideált. Bakócz Bálint papi működésének színhelye tehát alkalmasint a Szent Mártonnak szentelt egykori királyi házikápolna volt.¹⁴⁴

De nemcsak a régi királyi kúriaépület maradt meg a Guthi Országok kezén a XVI. század első felében, hanem az ehhez csatlakozó, bástyán kívüli, vízivárosi allodium is. 1529-ben Szapolyai János király Bánffy János nádornak adományozza a hozzá hűtlenné vált Guthi Ország Imre királyi főkamrárnak a budai, Szent Péter mártír külvárosban, a Vöröstorony közelében álló kőházát. (Totalem domum lapideam Emerici Orzag de Gwt in suburbio civitatis nostre Budensis Zentpetermartyr vocate, prope turrim rubeam edificatam et constructam.)¹⁴⁵ Mi más lenne Ország Imrének ez a kőháza, mint a Kammerhof régi, bástyákon kívüli allodiális épülete? A vele kapcsolatban emlegetett Vöröstorony pedig alkalmasint az a téglatorony (turris latericia), amelyet, az Isthvánffi-krónika szerint, a közeli Erdélyi-bástyával együtt, a következő évtizedben Szapolyai János király emeltetett. (Isthvánffi az 1541. évi Roggendorf-féle budai ostromkísérletről a következőket írja : Rogendorfus igitur Vienna profectus, Budamque versus contendit, sed urbem eam valde immutatam, ac novis propugnaculis perite admodum munitam reperit secus, quam ante decem annos eam irritu conatu oppugnando reliquisset. Nam ... ad orientem *solem turris latericia satis alta constructa* arci imminebat, quae et arci praesidio esse, ac liberam et commodam e Danubio aquationem obsessis praebere poterat.)¹⁴⁶

Végezetül kíséreljük meg az egykori magna curia, a Kammerhof helyének pontos meghatározását. Erhardt Schön 1541. évi budai metszetét tanulmányozva — Csánki Dezső és Lux Kálmán munkái nyomán — Kelényi B. Ottó 1932-ben megállapította azt, hogy az a hatalmas, felül pártadíszes épületesoportozat, amely a — nyugat felől nézett s a — budai Várhegyet ábrázoló metszeten, a mai Bécsikapu tér táján, mintegy négy-öt emeletnyire felmagasodik, alkalmasint az egykori királyi magna curia épülettömbje.¹⁴⁷ A Mária Magdolna templom és a domonkosok Szent Miklós kolostorának — ekkor romosan ábrázolt — tornya közt emelkedő épületnek homlokzata takarásban van, elfedik azt a tőle nyugatra eső budavári házak. Mégis e különös, Bastille-szerű épülettömb, annak felső szakasza jóval magasabb, mint az előtte álló, kétemeletesnek ábrázolt budavári házak fedélszékei. Kelényi B. Ottó feltételezését reálisnak fogadhatjuk el, mert ennek a budai várábrázoláson teljesen társtalanul álló, hatalmas, toronyszerű építménynek

helye, jellegéből adódó építéskora, teljesen egybevág és megegyezik a mi megállapításainkkal.

Az Erhardt Schön-metszetnek ez az épülettömege egy, a visegrádi Salamon-toronyra emlékeztető lakótornyot vagy lakótorony csoportot ábrázol, oly módon, mintha a felül lapos és pártázatos kilövő résekkel ellátott, négy-öt emelet magas kettős torony egy hasonló magasságú beljebb álló homlokzati szakaszt fogna közre. A visegrádi Salamon-torony analógiája nagyon is reálisnak tűnik, ha arra gondolunk, hogy a Kammerhofnak, IV. Béla király első budavári lakóhelyének építéskorát a XIII. század negyvenes éveire tesszük. Időrendben kétségtelenül a budai lakótorony készült korábban s a valószínűleg budai mesterekkel felépített visegrádi torony építésére csak az 1247—48. évi tatárveszély megújulásakor került sor. De az Erhardt Schön-metszeten kívül más, a XIII. század derekára jellemző építészeti és stratégiai követelmények is amellet szólnak, hogy IV. Béla XIII. századi budai rezidenciája az 1243—45 körül falakkal még nem övezett budai hegyen aligha is lehetett más, mint a korszak legmodernebb fejedelmi lakóépülete, a lakótorony. Előképe az esztergomi vár magva, közvetlen rokona a részben máig álló visegrádi Salamon-torony lehetett. A XIII. század várépítészetének a lakótorony volt a legkedveltebb s az adott telepítési viszonyok között legbiztonságosabb házerőd típusa, amit a Schön-metszeten kívül nemcsak a Kammerhoffal közel egykorú Salamon-torony, de az is igazol, hogy a budai déli királyi palota magja, az eleinte három oldalról szabadon álló, XIV. századi építésű István-torony is lakótorony volt. (Elgondolkoztató az az adat is, amely 1307—9. táján arról szól, hogy Werner fia László budai rektor és várkapitány, Omodé nádor óhajára *Buda legerősebb tornyában* veti fogságba a nádor vejét, Csák nb. Móricot, aki nem hajlandó otthagyni a domonkos szerzetet . . . frater Mauritius Budae firmissimae turris custodia detineretur, ordinis habitum nunquam deponere voluit . . . s fél esztendőt tölt itt mint fogoly.¹⁴⁸ A kezdeti időkben nyilvánvalóan ez az épület volt a budai várkapitányoknak székhelye is s meglehet, hogy így nyer értelmet a Margit legendának az az idézett adata, amely szerint a beteg Kun Lászlót egyidőben Walter budai rektor házában istápolták.) E kétséges azonosításoknál többet mond az a tény, hogy, mint majd alább látjuk, a XVII. századvégi Rabatta—Hauy féle budai helyszínrajz az általunk keresett ponton ugyancsak egy lakótorony csoportot alapjaira utaló alaprajzot ad. A magna curia regis, vagyis Kammerhof épületesoportozatának magva tehát, úgy látszik, egy XIII. századi, a visegrádi Salamon-toronyal rokon, de annál mintegy öt-tíz évvel korábbi lakótorony volt, s utóbb ehhez csatlakoztak hozzá a mai Táncsics Mihály utca keleti oldala és a várbástya közé eső további toldalék-építmények. Ezek sorában különálló építménynek tekinthetjük az 1349-ben alapított Szent Márton kápolnát, amelynek méretei, ha nagyok nem is voltak, de — mint az 1381. évi, a Remete Szent Pál ereklyékkel kapcsolatos adat mutatja — bizonyára meghaladták egy palota-terem szokásos méreteit. Feltehető, hogy remélt ásatásaink során mindezekre az épületmaradványokra rábukkanunk.

Összefoglalva eddigi okleveles dokumentumainkat, azok a Kammerhof helyrajza felől a következőket bizonyítják : az 1354., 1382., 1416., 1423., 1458—

62., 1487., 1488., 1525. évi oklevelek eldöntik azt, hogy a régi királyi nagykúria — egyes történetírói vélekedésekkel ellentétben — a budai városfalon belül, a polgárvárosban állt. A Szombatkaputól, a Bécsikaputól nyugatabbra, az Országos Levéltár épülettömbje felé nem kereshetjük a Kammerhofot, mert az 1416., 1423., 1458—62., 1487. és 1488. évi oklevelek világosan megmondják: az épület a Szombat-, illetve az azzal utóbb azonos Zsidó utcában, a mai Tánicsics Mihály utcában állt. Felmerülhetne az is, hogy a Kammerhof talán a mai Tánicsics Mihály utcának nyugati s nem keleti oldalán állt. 1396., 1441., és 1461. évi okleveleink viszont a Budai Jogkönyvnek a régi Kammerhofról szóló adatával együtt világossá teszik: az épület a Dunára tekintő bástyákra támaszkodott. Okleveleink közül az 1488. évi oklevél közelít rá legjobban a pontos helyre: az épületnek annál az út-megtörésnél kellett állania, amely a ma egységes Tánicsics Mihály utcát tagolta, azon a ponton, ahol a Szent Miklós utca a Zsidó utcával ért össze. Ez a pont, az utca mai keleti oldalán, a Tánicsics Mihály utca 9. számú háztelekre esik.

Okleveles adatokból az épületnek teljesen precíz lokalizációja mégsem sikerült volna — amint az Csánki Dezsőnek, de még Pataki Vidornak sem sikerült —, ha kezünkbe nem akad Istvánffi Miklósnak és Paulus Joviusnak az 1541. évi sikertelen, a Roggendorf-féle budai várostromról szóló hiteles és szemléletes leírása.

Paulus Jovius, aki az 1541. évi budai ostrom szemtanútól szerezte értesüléseit, 1552-ben megjelent művében említi, hogy Roggendorf ott, ahol tíz évvel korábban még nagy erővel törette Buda bástyáit, 1541-ben már egy kőből épített csodálatos erődítményt talált. Ez az új, János király által épített bástya az *Országok háztömbjénél* állt. Az új bástya nagy, ágyúnyílásokkal ellátott kiugrójával két bástyafálnak is védelmet nyújtott, s így lehetetlenné tette az odajutást.¹⁴⁹ (In primis ab ea parte ipse Rocandolphus decem ante annis magna aedita murorum strage moenia verberaret, admirabilis e lapide constructa munitio visebatur. Ea *nobile Horsacorum aedes* complexa in corum ventum prominebat, obtusioreque angulo ac insigni proiectura, cui tormentariae inerant fenestrae, diversa utriusque moenia defendebat, ita ut longe omnibus facilimus ad oppugnandum aditus demonstrato periculo tolleratur.)

Jovius állításait a Budát jól ismerő¹⁵⁰ Istvánffi Miklósnak ugyanerről az 1541. évi, Roggendorf-féle megghiúsult budai várostromról szóló leírása teljesen megerősíti. Istvánffi azt írja, hogy Roggendorf 1541-ben az általa már korábban (1530) is megostromolt falakat nagyon megváltozottaknak találta. Az *Ország-család háztömbjénél* — ott, ahol annak idején Roggendorf a falakat lövette — kőből emelt hatalmas erődítmény látszott, s a Szombatkapu felé is, a Zsidó utca mellett, kiváló nagyságú erőd épült. Lejjebb Istvánffi újra utal arra, hogy a tágas, Ország-féle épületek a Szombatkapu környékén vannak.¹⁵¹ (. . . sed urbem valde immutatam ac novis propugnaculis perite admodum munitam, reperit secus, quam ante decem annos eam irrito conatus oppugnando reliquisset. Nam *ad magnatum Orszagorum aedibus*, e quarum regione moenia verberaret, ingens a lapide constructa munitio visebatur, et *ad Sabatinam quoque portam, penes Judeorum plateam*, qua ad veterem Budam itur, juste magnitudinis propugnaculum aedificatum erat et porro ad orientem

solem turris latericia satis alta constructa arci imminebat, quae et arci praesidio esse ac liberam et commodam e Danubio aquationem obsessio praebere poterat . . . Duobus igitur e partibus instituta oppugnatione, Perenium et Bohemos, quibus Sdislaus Lippa praeerat, eam murorum partem, qua inter *amplas Orzagorum aedes, prope Sabatinam portam* quater tormentis jussit . . .”)

Azt, hogy ez az Országok nagy háza előtt emelt hatalmas, új erődítmény a máig álló Erdélyi bástya volt, Károlyi Árpád nyomán Florio Bánfi mutatta ki.¹⁵² János király 1534—41 között Giovanni da Bologna itáliai várépítész tervei alapján építtette itt meg Budavár Achilles-sarkának ezt a máig álló kő-sarkantyúját, a budai vár első modern értelemben vett ágyúsbástyáját.

Jovius és Istvánffi adatai kiegészítik okleveles anyagunkat, s egyben félreérthetetlenül meghatározzák a budai koraközépkori királyi nagykúria helyét: az Erdélyi bástya maradványai máig a Táncsics Mihály utca 9. sz. telekhez, a budai Várnegyed legnagyobb, régi osztású háztelkéhez ízülnek hozzá.

Régebbi munkáimban részletesen rámutattam ennek a Táncsics Mihály utca 9. sz. alatt fekvő épülettömbnek további — töredékesen ismert — sorára. Meglehet, hogy a törökkorban a janicsárok jégverme volt itt, s az 1541-ben súlyosan megrongált épületmaradványok talán janicsárlaktanya célját szolgálták. Az 1686-os várostrom után a Rabatta-hagyaték Hany-féle helyszínrajza — a mai, újkori épület udvara helyén — egy négyzetes alaprajzú toronyhoz csatlakozó, északi oldalán súlyosan romos, nagyjából háromszög-alaprajzú, hatalmas és összefüggő épületmaradványt jelez itt. Az általunk feltételezett XIII. századi lakótorony vagy lakótorony-csoport maradványai lehetnek a romos, nagykiterjedésű maradványok, az 1686-ban még erősen körvonalazott, négyzet alaprajzú torony pedig alkalmasint az a Vöröstorony, amelyet 1529-ben Ország Imrével kapcsolatban említenek s amelyről Istvánffi krónikája azt jegyzi fel, hogy „turris latericia satis alta constructa”.

A Kammerhofhoz, vagyis a régi királyi kúriához csatlakozó középkori alodium alkalmasint a mai Hunfalvy utcai házak helyén állt; Garády Sándor ezen a helyen, a Hunfalvy utca 8. szám alatt, egy középkori úttestre, egy forrásra s egy középkori szemétdömbben korai, fenékbélyeges cserépedényekre bukkant.¹⁵³ Hasonló leleteket talált ugyanezen a helyen 1959—60-ban Gerő Győző is.

A Táncsics Mihály utca 9. sz. — a XVI. század óta az Erdélyi-bástyával is megnövelt — telek területén, melynek helyszínrajzairól a Hany-térképen még szereplő hatalmas romok a XVIII. század derekára eltűnnek,¹⁵⁴ 1720 körül építették fel azt a később börtönnek használt, háromszintes löporraktár-épületet, amely a XIX. században, ezen a nagymúltú helyen, Wesselényi Miklós, Táncsics Mihály és Kossuth Lajos börtönévé vált hírhedté. A börtön-épület falaiba látnivalóan a régi, megsemmisült Kammerhof faragványait és kőanyagát falazták be; az épület építésének s a Kammerhof utolsó maradványainak XVIII. századi lebontása időben egybeesik.

A telek nyugati oldalán álló, ma kétemeletes ház, a XIX. századi József-laktanya mai maradványa, az 1810—20-as években épült.

A telken, mint a budavári József-kaszárnya, vagy Stokház telkén 1880-ban átépítéseket hajtottak végre; a Nemzeti Múzeum 1880. évi leltárkönyve

(181/3—35.) őrzi annak emlékét, hogy ekkor számos középkori leletet szállítottak innen a Nemzeti Múzeumba — köztük téglákat, keramikát, vaseszközöket, freskált vakolattöredékeket —, ezek azonban ma már a régiségtárban meg nem találhatóak, lelőköörülményeikről a leltárkönyv nem tesz említést.¹⁵⁵

A hatalmas terület — melynek udvarán sejtjük a XIII. századi magna curia regis vagy Kammerhof maradványait — mindmáig feltáratlan. 1960 tavaszán az udvar déli részén, csatornafektetés közben régi boltozatokra akadtak, amelyeket azonban, mielőtt hozzáértő megtekinthette volna, vissza is temettek.

A XIII—XIV. SZÁZADI BUDAI VÁROSTÖRTÉNET NÉHÁNY KRITIKUS KÉRDÉSÉRŐL

Végezetül néhány szót a budavári, úgynevezett „vita” során felvetődött egyes kérdésekről!

A magna curia, vagy Kammerhof szerepéről már említettük Bártfai Szabó László és Gerevich László vélekedését. Ezzel a műhely-, vagy vámszedőház-elmélettel kapcsolatban elég rámutatnunk arra, hogy ez az épület a Várnegyed máig legnagyobb régi osztású háztelkén helyezkedett el és XIII—XIV. századi uralkodóink, köztük IV. Béla, I. Károly és Nagy Lajos után, Zsigmond magyar király és német-római császár legközelebbi rokonainak, a Cilleieknek, majd Mátyás király nádorának, Ország Mihálynak szolgált egyedüli budai rezidenciájául. Áttekintés végett ide iktatjuk a Kammerhof XV. századi lakóinak, a Cillei- és a Guthi Ország család nemzedékrendjét. (50-51. old.) Így tehát nem áll helyt Bártfai Szabó Lászlónak az az állítása, amely szerint csupán iparosműhelyek álltak volna ebben a — Gerevich László és Seitel Kornél, valamint Holl Imre által annyira lekicsinyelt¹⁵⁶ — középkori budavári palotában.

Az elmondottak alapján elesik Gerevich Lászlónak az az állítása, amely szerint ebben a „kamaraházban” a királyi kamaraispán szedte volna a budai Nyulak-szigete apácáinak piacvámját.¹⁵⁷ A kamaraispánnak ilyenféle funkciója sohasem volt, a szigeti apácák piacvámját pedig soha nem a Kammerhofban szedték.

(Az apácák az őket illető budai vásár- és piacvámot — IV. Béla, I. Károly, majd Erzsébet királyné meghagyása alapján — a budai Szombatkapuban — 1380 —, majd meg 1442-ben egy Felhévíz és a Víziváros közt álló, jórészt fából épült bódében — s nem a Kammerhofban — szedték. 1497-ben a Tótfaluba vezető Taschentali kapuban találjuk az apácák vámszedőjét, Fekete Bertalant. Az 1442-ben említett vámbódé szerény házikó volt, amelyet ekkor a budai városbíró nemcsak hogy leromboltatott, hanem annak még kő- és faanyagát is elhordatta. A vámszedést pedig, adataim szerint nem a királyi kamaraispán látta el, hanem nagyon is szerény rangú vámszedők; 1497-ben például Fekete Bertalant a felhévizi prépost tisztje, Ispán Mihály páholta el, mégpedig sulyosan.)¹⁵⁸

Bártfai Szabó László egyébiránt vitairatában megkísérelte a budavári magna curiának, a Kammerhofnak egy más, s azóta mások által — Gerevich

László, Huszár Lajos, Schoen Arnold — is átvett magyarázatát adni. 1338-ban ugyanis I. Károly király elrendelte azt, hogy a bányavárosokban állítsanak fel királyi házakat (*domus regalis*), hogy azokban gyűjtsék össze a beolvasztásra váró nemesfémeket. „Íme ez a magyarázat megvilágítja az olvasó számára, mi volt a királyi ház és a Kammerhof” — mondja Bártfai Szabó László dolgozata. A felsorolt adatok után úgy érzem, kár sok szót vesztegetnem arra, hogy a budavári „*magna curia regis*”, a Kammerhof másvalami volt, mint a királyi háznak nevezett fémbegyűjtőhelyek egyike. A budavári királyi lakóházra ez a „*domus regalis*” bizony nem vonatkoztatható, bármennyire hangsúlyozza is Gerevich László azt, hogy „ezt az oklevelek miatt nevezik királyi háznak, *domus regalis*-nak, aminek rendeltetését az 1338. március 29. királyi rendelet félreértést nem tűrő módon tisztázza, arra viszont Zolnay nem tud mit válaszolni”.¹⁵⁹

Bártfai Szabó László és Gerevich László érvelése megfelelnek arról, hogy Vencel király budai otthonát már 1301-ben *Kammerhofnak* nevezik; I. Károly király pedig csak 1338-ban bocsátja ki a *Kamaraházak* létesítést elrendelő oklevelét.

1952—53. évi dolgozataim a priori válaszok voltak erre a kérdésre. Ezt a „*domus regalis*” kifejezést, amellyel a Kammerhofot soha középkori oklevél nem illette, Bártfai Szabó László és Gerevich László vonatkoztatták — történetírásunkban először — a *magna curia regis* budai épületére. A *domus regalis*, vagyis a királyi pénzbeváltó-ház és a *magna curia regis*, vagyis a király nagy kúriája között, az előadottak mutatják, áthidalhatatlanul nagy a különbség. Sem IV. Béla, sem Vencel—László, sem I. Károly, sem Nagy Lajos budai palotája nem volt pénzbeváltó-ház, s nehezen hinnénk el azt, hogy a Cilleiek s a Guthi Országok budai rezidenciája ily célt szolgált volna.

Azt a feltételezést, amely Salamon Ferentől ered, s amelyet, Huszár Lajost követve magam is reálisnak gondolok, hogy ti. a korai időkben a királyi palota volt a pénzverés színhelye, Huszár Lajos újabb, a budai pénzverés történetéről szóló munkájában megismételte. Ő azonban, kitűnő monográfiájában a budavári Kammerhof helyére és királyi lakóhelyként megjelölt funkciójára vonatkozó megállapításaimat arra hivatkozással utasította vissza, hogy e tekintetben Pataki Vidor Jánosnak Budavár középkori topográfiája monográfusának munkája mást mond.¹⁶⁰ E részben Pataki Vidor Jánosnak hozzám intézett levelére hivatkozom, amelyben, 1952—53. évben megjelent dolgozataim áttanulmányozása után, 1955-ben Pataki Vidor János a következőket szegte le :

„1. Az Árpád-kori királyi vár nem lehetett az Anjou-kori királyi vár helyén, hanem egyedül

2. a Kammerhof helyén ;
3. a kezdeményezés Némethy Lajosé, a bizonyítottság Zolnayé,
4. a bizonyosságot csak helyszíni ásatás adhatná meg, de kell hogy meg is adja.
5. A külvárosi allodium közvetlenül a Kammerhof bástyája alatt képzendő el (—).
6. A Kammerhof helymeghatározása is kétségtelen ; ez is Zolnay érdeme.

CILLEI-CSALÁD

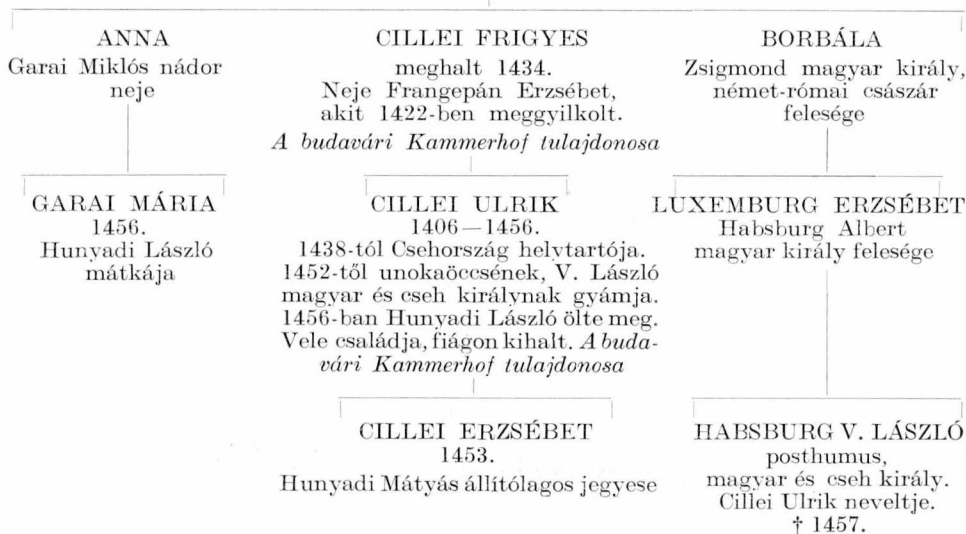
(Vázlat)

SANECKI vagy CILLEI HERMANN

1341—1360. Karinthia kapitánya,
Cilli és Zagorje grófja. Neje: Kata-
lin, Tvartko bosnyák király leánya
révén Nagy Lajos magyar király
sógora

CILLEI HERMANN

bosnyák trónkövetelő, Cilli és Zagorje grófja.
Horvátország, Szlavónia és Dalmácia bánja. 1397-
ben vejétől, Zsigmond királytól adományba kapja
a budavárosi (később ún. Vörös sünn) házat és ezt
1416—23-ban a budaszentlőrinci pálosokkal a buda-
vári régi királyi magna curiára, a Kammerhofra
cseréli el

IRODALOM :

Krones : Die Freien von Saneck. Graz, 1883. — *H. Chilian* : Barbara von Cilli. Leipzig, 1909. — *V. Lug* : Ulrich von Cilli und Ladislaus Posthumus. Reichenberg, 1904. — *Nagy Iván* : Magyarország családai. III. 38. — *Allecher L.* : A Cillei grófok és Cilli városa. Nyitra, 1892. — *Schwider B.* : Az utolsó Cillei grófok és viszonyuk Magyarországhoz. Budapest, 1884. — *Acsay* : A gyermeknevelés V. László magyar király számára. Budapest, 1898. — Turul, XIII. évf. 17, 43.

7. Cikkem hibáinak kicorrigálását is aláírom s elismerem, a mai Tánésics Mihály utca házaik illetőleg.”¹⁶¹

Így tehát — s ezt egyelőre annyit támadott munkáim s az azokból adódó reális várostörténeti szemlélet legjelentősebb eddigi eredményének, mintegy próbakövének vélem — Pataki Vidor János álláspontja a magam megállapításával azonos, s annak immár egyetlen alapvető tézisével sem ellentétes.

Ezek után maradhat-e más kívánnivalóm, a nagyon heves hangú budai „vita” jócskán megkésett s 1954 óta nem közölt záró akkordjaként, mint az,

GUTHKELED NB. GUTHI ORSZÁGH CSALÁD
(Vázlat)

GUTHI ORSZÁGH MIHÁLY

† 1482

Zsigmond király főkinestartója, V. László főudvarmestere, majd Mátyás király nádora. Neje a Rozgonyi-családból származott; huga Giskra János neje.

1458—61. között királyi adományt szerzett a *Gillei Ulrik magvaszakadtán a koronára szállt budavári Kammerhofra*

JÁNOS 1458—61 között atyjukkal együtt kir. adományt szereznek a budavári Kammerhofra Neje: Szécsényi Anna Vagyonukat 1482-ben Ország Mihály és László öröklő	GÁSPÁR	MIHÁLY	LÁSZLÓ 1484—93. királyi főlovászmester. Neje: Maróthi Magdolna 1487—88-ban a budavári Kammerhof tulajdonosa
---	--------	--------	---

MIHÁLY	JÁNOS † 1536. szerémi és váci püspök, királyi kancellár. 1525-ben a budavári Kammerhof lakója	FERENC 1522. kir. főkamarás mester	IMRE II. Lajos király főkamara- mestere, majd I. Ferdinánd főajtón- álló mestere. 1529-ben János király elkobozza javait. Addig a budai Kammerhof tulajdonosa
LÁSZLÓ † 1547. nógrádi főispán	A Guthi Ország család 1567-ben, Kristóf országbíróval, fiágon kihalt.		MAGDOLNA Lindvai Bánffy István nádor felesége
KRISTÓF † 1567. országbíró			

IRODALOM:

Nagy Iván: Magyarország családai. VIII. 282. — Turul, I. évf. 19., 21. — Turul, XXIX. évf. 99.

hogy Pataki Vidor Jánossal szólva, mind fokozottabban és sürgetőbben kívánjam e vita és vele a XIII—XIV. századi budai várostörténet kuleskérdésének megoldását és lezárását: a Tánicsics Mihály utca 9. sz. házkomplexusnak ásatással való tisztázását és hitelesítését.

A Tánicsics Mihály utca 9. sz. terület feltárása — annyiak által hangoztatott tévedéseimmel szemben — rendkívül könnyen eldönti majd s már évekkkel ezelőtt eldönthette volna az egész kérdést. S állítólagos „fatális topográfiai tévedéssel”, annak ellenőrzésével és bizonyításával még mindig kevesebbet veszít a régészet és a történetírás, mint azzal, hogy kellőképpen nem ellenőrzött régészeti „kiértékelések” és esetleg hibás régészeti korhatározások (pl. a XIII. századi országcímer), vagy téves diplomatikai szillogizmusok, netalán burkolt presztizs-sérelemek okán — belenyugszik a történeti realitás elkendőzésébe.

Mivel ismételten azt állítottam, hogy a XIII—XIV. századi budavári királyi rezidencia helyrajzának kérdése jóval több, mint egyszerű topográfiai és régészeti kérdés, sőt azt állítottam, hogy e probléma egyenesen a város-

történet első századának kulcskérdése, röviden utalni akarok néhány olyan kritikus várostörténeti kérdésre, amely meg nem oldható az általam felvetett palota-probléma definitív tisztázása nélkül.

E kritikus kérdések egyik-másikára már utaltam. Így elsősorban ide tartozó kérdés annak magyarázata: miért nevezik a budai várost a XIV. század derekáig budai várnak? Miért azonos a budai castrum s a budai civitas? Buda — várnak nevezett — városát miért kormányozzák a XIV. század derekáig, az írott szabadságlevél ellenére, polgárok választotta bírák helyett királyi kapitánynak is mondott rektorok?

Más szemmel nézi a történetíró Buda XIII. századi történetének kérdéskötegét, ha a régészet eldöntötte már: *két szomszédvár volt-e a XIII—XIV. századi budai királyi vár és a budai polgárváros* [amint ezt Gerevich László, Gerő László, nyomukon a Budapest műemlékeinek I. kötete és Lócsy—Mihályi—Holl munkája (A középkori Buda és Pest. Budapest, 1955.) hirdeti], avagy pedig, Nagy Lajos uralkodása végéig a királyi rezidencia benn állt magában a polgárvárosban. Ha ugyanis ez az utóbbi — általam változatlanul képviselt — álláspont az igaz, egyszeribe megvan a castrum-civitas azonosságának, de annak a magyarázata is: *miért állanak e város élén királyi várkapitányok, rektorok, a polgárság maga választotta bírái helyett.*

De ez a topográfiai kulcskérdés adhat arra is magyarázatot: miképpen vergődik az 1270-es évekre olyan politikai hatalomra a budai polgárság — a vár polgársága —, hogy 1279-re kiűzze a város falai közül a pápai legátust és a magyar főpapságot? Az a tény, hogy 1279-ben Kun László a budai rektort s a budai polgárokat bízta meg a zsinat Buda várából való kirekesztésével, maga is arra mutat, hogy ez a budai várpolgárság félig-meddig katonai korporáció, ahol az 1244. évi szabadalomlevélben biztosított polgári bíró helyett a bírói tisztet a várkapitány tölti be. Az adataimmal igazolt szemlélet érteti meg azt is: miért Buda polgárai csoportosulnak 1285-ben, a második tatárjárás idején, a budai királyi ház védelmére. De ugyanez a tény — a királyi rezidenciának a városban való bennléte — teszi érthetővé a XIV. század első évtizedének — országos hatású — budai köztörténeti eseményeit is. A budai polgárság az Árpádház kihaltát követő trónbetöltési viszályokban, mint a főnemesi oligarchia egyenrangú hatalompolitikai faktora jelenik meg. Így, az egyházi intézmények által súlyosan korlátozott s ekkor már számos alkalommal egyházi átokkal is sújtott budai polgárság merészen fordul szembe a magyar klérussal, a klérus és a Vatikán támogatta Anjou-trónkövetelővel, Carobertoval, viszont békésen és ünnepélyesen fogadja a vatikáni párttal szembe helyezkedő Vencelt és Bajor Ottót. A budavári polgárság az, amely 1302 őszén visszaveri Buda falai alól Anjou Károly — akkor még trónkövetelő — martalóc hadait, akik a kiátkozott város ellen keresztshad mivoltukban tetszelegnek. Károly minősíthetetlenül durva pusztítására, kudarcba fulladt ostromára Buda polgársága — a budai alsópapságra támaszkodva — világraszóló cselekedettel felel, amikor egyházi átokkal sújtja a római pápát. Az általam vázolt szemléletben teljesen világos: miért válik a királyi rezidenciát markában tartó budai polgárság a mérleg nyelvén az 1301. évet követő trónviszályok idején. Ugyanez a magyarázata annak is, hogy 1307-ben I. Károly

király miért csak esellel s akként jut rezidenciája, a Kammerhof és Buda város birtokába, hogy Werner fia László kezére játssza a budai város (és nem a déli várpalota) egyik kapujának, a Fehérvári kapunak a kulcsát. A Zsidókapu (Fehérvári kapu) ugyanis bejutást jelentett Buda városába, de ezen át, közvetlenül soha nem lehetett bejutni az — 1307-ben, a Várhegy déli végén még nem álló — királyi palotába.

Ugyanez a kérdés — a királyi rezidencia XIII—XIV. századi helyének kérdése — összefügg azzal is: miért van Buda városának kettős neve (Új vagy Nagy Buda, Buda vár, — Pest vára, Pesti új hegyi vár), kettős — magyar és német — ethnikuma s már a városalapítás első évtizedében, 1250 körül két — magyar és német — plébánia-kerülete? A Várhegy északi részére települt királyi udvart nyilván a korábbi székhelyekről, Esztergomból (l. a pénzverők 1255. évi adatát) s a közvetlen közeli (Ó-)Budáról ide sereglő magyar udvarnoki népek vették körül, s nem véletlen, hogy a Margit-legenda az Óbudáról való Károly vitézt mondja Budavár — Új avagy Nagy Buda — első bírái egyikének. De maga az a tény is elgondolkoztathatja a kutatót: miért a Várhegy északi részén, a Mária Magdolna templom körletében s az alsóvárosokban helyezkednek el Buda magyarjai, ha maga a királyi udvar a Várhegynék — mint e vita során Gerevich állítja — éppen ellenkező, déli végére települ.

A Vár északi plébániája, a Mária Magdolna plébánia, látnivalóan a magna curia, s a királyi udvarnoki és főnemesi negyed okán vált a magyarok plébániájává, míg a Pestről áttelepült szász polgárság a Vár középső és déli részére, a Nagyboldogasszony-templom környékére települt. Azt hiszem, nem járok távol az igazságtól akkor, ha feltételezem, hogy a Kammerhof építése, e királyi lakótoronynak a Várhegy északi végén való megépítése, már 1243-ban megkezdődött. (Ekkor nevezik a régi Budát először Vetus Budának; tehát az Új Buda ekkor már helyrajzi fogalom.) Valószínű, hogy ezt a Salamon-toronyra emlékeztető királyi lakótoronyot az esztergomi, óbudai eredetű magyarok s azok kicsiny temploma, a Mária Magdolna templom határolja körül. Pest feltelepítése, a budai szászság megjelenése nem ekkor kezdődik: 1244-ben, IV. Béla privilegiálisa kibocsátásakor Pest németjei még a régi városukban laknak. (Ha Budán lennének, teljességgel értelmetlen lenne a polgárság bíróválasztási jogának és plébánosválasztási jogának, valamint vámmentességének hangsúlyozása.) A pesti szászság feltelepítése csak 1247/1248-ban megy végbe, amikor is IV. Béla országszerte várakba menekíti polgárait (Zágráb, Esztergom, majd Győr), mivel a második tatárjárasnak fenyegető híre jár. A korai telepítésnek ezt a periodizálását alátámasztja az, hogy a Mária Magdolna magyar plébániáját, XIV. századi okleveles emlékek szerint, a magyarok s a Vár északi részének, valamint a magyar suburbiumoknak lakói alapították s ahhoz, egészen 1390-ig nemcsak a Vár északi fele, és Lógod, Tótfalu, valamint a Víziváros tartozott, hanem az a terület is, amelyre utóbb a déli királyi palota települt.

Úgy látszik, a XIII. századi Budavár települőinek mindkét ethnikuma magával hozta eredeti városa nevét; Vetus Buda és Vetus Pest kettős neve újul meg a budai Várhegy új városrodjének XIII. századi elnevezésében.

További, termékeny eredményekkel kecsegtető történetírói elemzések tárgya lehet az — s tudunkkal ennek útján Fügedi Erik és Kubinyi András indult el —, hogy mivel magyarázható a XIII. századi pesti szabadságlevél érvényesítése a budai várban, mi a magyarázata a XIII. századi budai vár — kettős plebanatusával párhuzamos — egyidejű, kettős vásárterének, továbbá, hogy Pest és Buda városcímerének mi a viszonya. Már 1952-ben írt dolgozatomban rámutattam arra, hogy a korai budai vár és város azonosságát igazolja Budának az a — pólyás — városcímere is, amelyet utóbb az ismeretes, későközépkori hárombástyás városcímer váltott fel.

Gárdonyi Albert, az 1244. évi pesti kiváltságlevélről¹⁶² és Buda legrégebb pecsétjéről írt munkájában¹⁶³ megsejtette már azt, hogy 1243—1255 között a budai Várhegy megtelepítése nem egyszerre, hanem periodikusan, mégpedig két szakaszban mehetett végbe. Pest város lakói — tatárjáráskor elpusztult szabadságlevelük 1244. évi megújításakor, tehát — 1244-ben — még olyannyira a balparti Pestet lakták, hogy városuk gazdagítására IV. Béla királytól még földterületeket is kaptak a pesti határban. (Ugyanakkor azonban, 1243 óta a budai Várhegynek — nem pesti szászokkal való — megtelepítése már folyamatban volt.) Azonban Gárdonyi nem tudván azt, hogy az Anjou-kori királyi palota ekkor még nem állt, s hogy a legkorábbi rezidencia benn volt a — várnak mondott — polgárvárosban, a vár kettős — polgári-városi és királyi-katonai — szervezetét, amely szerinte abban az 1327—29-ben használt kettős budai várospecsétben is kifejezésre jut (amelynek egyik oldala feltételezése szerint a királyi udvar, másik oldala a polgárság jelvénye volt), helytelen módon különíti el, illetve kapcsolja össze: „nem lehetetlen azonban az sem, hogy Budán (ti. a XIII—XIV. században! Z. L.) külön pecsétje volt a királyi várnak és külön pecsétje volt a vár alatt keletkezett polgári városnak, amely két pecsét összeolvasztásából származott a későbbi kettős pecsét”.

Ugyanezen oknál fogva — ti. azért, mert a XIII—XIV. századi budai castrumnak a civitasszal való azonosságát nem ismeri fel, s mert a „két szomszédvár” akkor (1910—1911) még reálisnak tűnő történetírói feltevéséből indul ki — nem boldogul Gárdonyi azzal a kérdéssel sem, hogy mi a XIII—XIV. századi budavári városi joghatóságnak, a polgári szervezetnek, az időnként bíró, időnként rektor irányítása alatt működött magisztrátusnak a királyi udvarhoz való reális viszonya. És így, noha már 1910 körül mindenkinél világosabban látja a korai telepítés szakaszosságát s a kezdődő városélet dualitásának jeleit (polgárváros—kir. udvar, két piac, két plébánia, két ethnikum, kétféle városcímer) a kérdést nem képes feloldani, s kényszerűen vallja be: „okleveles adatok hiányában nem tudnók megállapítani, hogy hol volt a váron kívüli polgárváros, de az adatokból bizony megállapíthatjuk, hogy külön állott és külön hatósági szervezete volt.”

Gárdonyi így, — nem ismervén fel a polgári város és a királyi rezidencia XIV. századi elkülönülésének, a Nagy Lajos-kori palotaépítés tényét, a város és vár időbeli elkülönülésének valódi okát — a polgárváros XIV. századi önállósulását általános fejlődési oknak tulajdonítja, s így mondja ki, hogy: „az Árpádok kihaltát követő korban a rector castri jogköre visszaszorul a várra” s „a polgári város felszabadul a vár szolgasága alól”.

A budavári polgári fejlődés folyamatát mi — a kifejtettek okán — egészen más szemléletben látjuk.

A budai Várhegy telepítését (lásd 1243: Vetus Buda első említése!) IV. Béla király, nyilván már 1242—43-ban megkezdte. E királyi telepítés színhelye a Vár északi oldala volt, első lakosai magyarok, mégpedig óbudai (Károly bíró) és esztergomi (az 1255. évi pénzverés adata) királyi udvarnokok voltak. Ekkoriban még nem a tatárjárás megismétlődésének félelme, hanem az Óbudánál kedvezőbb fekvésű várhegyi áttelepítés lehetett az ok, csakúgy, mint ugyanekkor, 1242-ben Zágrábban, ahol is a zágrábi püspök városától távolabb eső gradeci hegyen kezdte meg Béla király az új város telepítését. Zágráb esetében meg is írja a királyi oklevél, hogy — nem a tatártól, hanem — a szomszédos hódítóktól félti Tótországot s ezért építteti — toborzott lakossággal — a zágrábi hegyi várost.

Ekkor — 1242—44-ben — még a tatár által feldúlt Pest város is éppúgy régi helyén kezdi meg újjáépítését, mint a hasonló helyzetű esztergomi polgárváros.

A tatárjárás megismétlődésének híre — mint ezt az 1242—1250 közötti évtized okleveles anyagának gondosabb elemzése mutatja — csak 1247—48-ra válik annyira aggasztóvá, hogy IV. Béla féltett városi polgársága oltalmára országszerte megkezdte a városi polgárságnak várakba való telepítését. Buda és Pest esete — noha, mint királyi rezidenciális hely esete, szinguláris — így mégis egy általános képbe illeszkedik bele. Pest lakóinak a várba, Buda várába való feltelepítése — 1247—48 körül — párhuzamos az esztergomi Civitas latinorum polgárainak az esztergomi Várhegyre 1249-ben történt feltelepítésével, a székesfehérváriak 1250. évi, a zágrábiak 1265-ig terjedő áttelepítésével, de utóbb ugyanez megy végbe Sopronban és Győrött is. Ezek a feltelepítések olyannyira nem mentek végbe zökkenők nélkül, hogy 1256-ra az esztergomiak például visszatelepültek elhagyott városukba, később a soproniak hasonlóképpen jártak el. Pest lakosainak egy része visszamaradt Pest városában, amely azonban az új Buda egyik külvárosává degradálódott.

Érthető, hogy e városok polgárainak — miként Pestnek is — bizonyos jogaikról le kellett mondaniok a biztosabb fedél ellenében. Így például okleveles emléke van annak, hogy amikor Sátoraljaújhely lakói, veszedelem idején felvonulnak a várba, bírójuk jurisdictioja helyett a várnagy parancsnokságának kötelesek alávetni magukat, sőt még alantas munkákat — pl. a ciszternába való vízfordást — is vállalni tartoznak.¹⁶⁴

Ezt az árat a pestieknek is meg kellett fizetniük Budán, ahol polgári szabadságaik megnyirbálása ellenében azonban — más királyi várak polgárságánál fokozottabb mértékben — más, gazdasági előnyökhöz jutottak. A kényszer-átköltözések s az új várak megépítése a polgárság nem csekély anyagi megterhelésével járt, amiről épp a zágrábi polgárokkal kapcsolatban esik szó, de Kun Lászlónak az az oklevele is megemlékezik erről — Buda és Pest relációjában —, amely az 1244. évi Pestnek adott szabadságokat már Buda polgárai számára erősíti meg.¹⁶⁵

A budai castrumot s az azzal azonos XIII. századi budai civitast ilyenformán a király s a polgárság együttesen és nem egymás ellen építi fel, és alkalmasint a várépítés súlyos anyagi megterhelése készíti arra IV. Béla királyt,

hogy — a Pestnek adott 1244. évi szabadságlevéllel ellentétben — 1255-ben a még be sem fejezett Nagyboldogasszony-templom kegyuraságát a — templom-építést tovább folytató — szigeti dominikánáknak adományozza.

Ide tartozó és várostörténetileg nem tisztázott — s a mostani tanulmányomban közöltek nélkül nehezen is tisztázható — további kérdés a budavári zsidók XIII—XIV. századi déli és XIV—XV. századi északi negyedének, a ghetto átvándorlásának helyrajzi kérdése. Hiszen a budai zsidók, akiknek első sírköve (Buda egyik legkorábbi sírköve) 1278-ból való, s akiknek első zsinagógája a Zsidókapunak mondott egykori Fehérvári kapu mellett, a Várhegy délnyugati végén, a volt főhercegi palota környékén állt, városvégi ghettojukat 1348, vagy 1360—64. évi¹⁶⁶ elűzésüket követő visszatérésükkor már nem foglalhatták el, hanem a Várhegy északi részén, pontosan a királyi udvar által 1382-re otthagytott Kammerhof északi szomszédságában települtek meg. Mi mással magyarázható a városvégi korai, déli ghetto és a városvégi, korai, északi Kammerhof helycseréje, mint a királyi udvar színhelyének XIV. századvégi áttelepülésével?

Azt, hogy a középkori városélethez oly szervesen hozzátartozó ghetto mennyire városzéli település, mi sem mutatja jobban, mint az, hogy az — éppen az első budai zsidó sírkő dátumát követő esztendőben — 1279. évi budai zsinat elrendeli: a zsidók lakóhelyét a keresztényekétől el kell különíteni. (125. szakasz.) Miképpen képzelhető el az, hogy — ha reális lenne a déli királyi palota XIII. századi lokalizálása — az 1279-ben annyira megvetett negyedet pontosan a palota egyetlen felvonulási útjába telepítsék?

Ugyanez, a déli palota XIV. századvégi építéskora a magyarázata annak is: az esztergomi érsekség miatt csak a XIV. század végén szerez magának budai szállást és ekkor miért a Várhegy déli végére települ? Hiszen korábban oly híven követte a királyi udvar színhelyének változását, hogy már az 1250-es években rezidenciát szerzett az Óbudához és Budához — annak északi részéhez — közeleső és biztosított Margitszigeten, majd pedig, I. Károly király visegrádi rezideálása idején, Visegrádon.

De ugyanezekben az időkben, a déli palota megépítése évtizedeiben az 1360-as években szerez magának főúri otthont — ugyancsak a Vár déli részén — János mester is, Nagy Lajos budai déli palotájának építőmestere.

Mindezekről a várostörténetileg alapvető és immár meg nem kerülhető kérdésekről akkor kívánok majd — a budai vár első századáról írt és írandó munkámban — részletesebben szólni, ha a Kammerhof területének régészeti feltárása után, diplomatikai bizonyítékok után, régészeti egyértelműségek birtokában is vagyok.

Akkor teljesen világosan fog előttünk állani az a tény, hogy IV. Béla polgáraival együtt épített magának várat a budai Várhegyen s nem polgárai elől zárkózott holmi — a polgárvárosnál mélyebben fekvő — „fellegvárba”.

Egy a vitairatokban felmerült kérdést azonban addig kiemelendőnek tartok a félreértések, feledések, elkendőzések és elbagatellizálások ködéből.

Ismeretes dolog az, hogy Vencel cseh királyfit 1301-ben a III. Endréhez húzó oligarchák s a budai vár polgárai békén és igen ünnepélyesen fogadták Budán. Előbb a Nagyboldogasszony-templomban, majd a Kammerhofban.

Erről nemcsak a Bártfai Szabó László által szavahihetőségében keményen megkritizált¹⁶⁷ Horneck-krónika, de mintegy húsz más egykorú történetíró is megemlékezik.¹⁶⁸ Ismeretes az is, hogy Vencel—László király pártján Buda várának polgárai kiállták a vatikáni trónjelöltnek, I. Károly királynak vár-ostromát. A budai polgárok vissza is verték I. Károlynak az ismételten kiátkozott Buda ellen indított keresztshadjáratát. Károly, mint tudjuk, elvonult, de bosszújában, lovasaival feldúlatta a budai polgárok Buda környéki szőlleit. Ezt követte a budai polgárok híres pápa-kiátkozása. Tudjuk azt is, hogy I. Károly, Vencel, majd Ottó király eltávozását követően, 1307-ben cselled hatolt be a budai városba és ott véres bosszút állt azokon a budai polgárokon, akik hét éven át gátolták őt rezidenciája elfoglalásában s mind őt, mind pedig pápai pártfogóját, VIII. Bonifácot kiátkozták.

Ezek a köztörténet jólismert, kronológikus adatai. De nézzük, hogyan értékeli ezeket az eseményeket a régészeti premisszákat igazolni akaró történet-szemlélet? Mivel Gerevich László ásátásai a déli királyi palota területe alatt nem produkáltak XIII. századi, a királyi rezidencia ittlétét igazoló régészeti anyagot, de az itteni IV. Béla palota fikciójához mereven ragaszkodtak, s az egész Kammerhof-kérdés realitását „fatális topográfiai tévedés”-nek tartják, nincs mit kezdeniök a Horneck-krónika Vencel budai bevonulására vonatkozó s a Kammerhofot királyi lakóhelyként említő adatával. Mivel a XIV. században — a déli palota területén — végrehajtott terepegyengetés alatt Gerevich ásátása bizonyos hamurétegeket talált, Gerevich — elvetve korábbi, IV. Béla, részben fából készült palotájára vonatkozó állításait — Bártfai Szabó Lászlóval együtt úgy értékeli az 1301. évi budai eseményeket, mintha, Vencel király békés budai bevonulása idején, ez a déli palota — ami akkor még nem állt — lángokban állt volna, s Vencel emiatt kényszerült volna a budai városban levő Kammerhofba vonulni.

„Közismert, hogy Vencel bevonulása idején küzdelem folyt — írja Bártfai Szabó László —, a város lángokban állott, s érthető, hogy az új királyt nem bocsátották be a királyi kúriába.”¹⁶⁹

„Közismert — így Gerevich László — viszont, és erre okleveles emlékünkhöz is van (1302. szept. 26. Esterházy Levéltár), hogy Vencel idején, Buda ostromakor a város leégett és elpusztult. Így a tanulmány (ti. Zolnay tanulmánya) erre felépített oldalainak történeti eszmefuttatása már kiindulópontjában is hibás. Lehet, hogy a vár megrongálódott, s Vencel ezért szállt meg a kamaraházban, mint Horneck Ottokár verses krónikája írja.”¹⁷⁰

Mi az igazság? Az, hogy Gerevich László és Bártfai Szabó László ismét egy anakronizmussal él: Vencel *1301 nyarán* azért nem mehet a — nemlétező déli — palotába s csupán azért „száll meg” a polgárvárosi Kammerhofban, mert ebben őt *az 1302. év őszén* végbement I. Károly-féle ostrom megakadályozza!

Gerevich László ebben az 1301-től 1302-ig tartó, permanens tűzvész dolgában, más munkáiban méginkább ingadozik. Másik dolgozata szerint ez a déli, XIII. századi palotát nyomtalanul megsemmisítő tűzvész nem 1301-től 1302-ig tartott, hanem Róbert Károly uralkodásának elején (tehát 1308 után) következett be.¹⁷¹

Mit mutat mindez? Azt, hogy a rossz premisszákból kiinduló, erőszakolt okoskodások csak rossz és hamis konklúziókhöz vezethetnek. És itt, a budai déli palota XIII. századi építéskezdeté Gerevich-féle hitelesítésének eddigi kísérlete már túlmegy a régészet — olykor a diplomatikánál könnyebben palástolható és nehezebben datálható — állításain. Ezek a most idézett okoskodások, csakúgy, mint a budavárosi magna curia, a Kammerhof realitásának megcáfolására irányuló kísérletek, már a köztörténet kronológiáját s a történelem logikáját is megbolygatják.

Mert, ha igaz lenne az, hogy a VIII. Bonifác pápa által egyházi átokkal sújtott Vencelnek 1301 nyarán történt budai bevonulását ostrom előzte meg (aminek semmiféle emléke nincs, a bizonytalan korú, XIV. századi budai palotai hamurétegen, valamint Bártfai Szabó és Gerevich állításán kívül) s a város 1301 nyarán lángokban állt, kinek oldalára állítja Gerevich László és Bártfai Szabó László azokat a budai polgárokat, akiket az I. Károlyt támogató VIII. Bonifác pápa ekkor már vagy nyolcadszor sújt egyházi átokkal? Ezek a kiátkozott budai polgárok pártolnák I. Károlyt s ők fordulnának 1301-ben a békésen és ünnepélyesen bevonuló Vencel ellen? S akkor mivel magyarázza Gerevich azt, hogy I. Károly 1302 őszén végrehajtott budai ostromkísérlete után a budai polgárok mind I. Károlyt, mind pedig pápai pártfogóját egyházi átokkal sújtják? És, ha 1301-ben a budai polgárok szíve I. Károlyért dobogna, mi a magyarázata annak, hogy a budai polgárok még Vencel távozása után sem I. Károlyt, hanem a bajor Ottót engedik be — a királyi rezidenciát magában foglaló — városukba?

Az az ostrom, amelyre Gerevich és Bártfai Szabó hivatkozik — hogy valamiféle magyarázatot találjon Vencelnek a Kammerhofban való rezidálására — bizony nem 1301 nyarán, hanem 1302 őszén ment végbe. S a támadó fél nem 1301-ben s nem Vencel volt, hanem 1302-ben I. Károly.

Buda polgárságának Anjou-ellenes híre egyébként még 1310—11-ben is oly nagy volt, hogy Csák Máté abban a reményben támadta a várost, hátha sikerül polgárságát eltántorítania I. Károlytól, aki is úgy szorongott Buda városában, ahogyan Gentile írja: *quasi passer in tecto*.¹⁷²

Vencel tehát, csakúgy mint elődei IV. Bélától, és utódai Nagy Lajosig, nem emiatt a fiktív, 1301. évi tűzvész és háborúság miatt, hanem azért laktak a budavárosi magna curia, a Kammerhof épületében, mert a budai Várhegy déli végén, Nagy Lajos koráig semmiféle királyi udvartartás befogadására alkalmas vár nem állt.

Meggyőződése, hogy azoknak a — Gerevich László által irányított — budavári ásatásoknak, amelyeknek XIV—XVI. századi kultúránk nagyszerű anyagi emlékeit köszönhetjük, a XIII. század vonatkozásában szerves kiegészítése lesz annak a területnek régészeti feltárása, amelyen a magyar királyok XIII. századi budai rezidenciáját joggal keressük.

Ebben az esetben — nehéz körülmények között végzett — munkám elérte célját.

- ¹ *Gerevich László*: Castrum Budense. Archaeologiai Értesítő. 1952. 152. skk.
- ² *Csemegi József*: A budavári főtemplom. Budapest, 1955. 47. és Budapest Műemlékei, I. (1955) 432. (Csemegi József—Entz Géza).
- ³ Összefoglaló régebbi irodalmát I. *Zolnay László*: A XIII—XIV. századi budavári királyi szálláshely. Művészettörténeti Értesítő, 1952. 26. Függelék.
- ⁴ *Horváth Henrik*: Budai kőfaragók és kőfaragójelek. Budapest, 1935. 92. és XXXII. tábla. — *Csemegi József*: A budavári koronázó főtemplom déli—keleti kapuja. Történetírás, 1937. 356. skk.
- ⁵ *Gerő László*: A budai vár helyreállítása. Budapest, 1951. 156. — *Genthon István*: Művészettörténeti áttekintés. Budapest Műemlékei, I. 110.
- ⁶ *F. Mihályi Ida—Lócsy Erzsébet—Holl Imre*: A középkori Buda és Pest. Budapest, 1955. 50—56. — *Gerő László*: A budai vár építészeti leírása. Budapest Műemlékei, I. 202. (Gerő, 1951. évi megállapításait ismételve, említi: „... a IV. Béla által telepített vár... az első erősség, amelynek formáját ma nem tudjuk rekonstruálni.” „Korai maradványai a Várnak a legfelső, legbelső övezőfalnak a nyugati vonulata, benne a védőfolyosó kögyámos elrendezésének csonkjaival, a kapuszoros nyilazó-lőréses legalsó falai, a Kelenföldi kaputorony visszatemetett négyzetes falmaradványai és a hozzávezető falrendszer.”) — *Borsos Béla—Sódor Alajos—Zádor Mihály*: Budapest. Budapest, 1960. 34—35.
- ⁷ *Zolnay László*: i. m. Művészettörténeti Értesítő, 1952. 15—29. — *Zolnay László*: Még egy szó a budavári XIII—XIV. századi királyi szálláshely holletéről és a déli palota építése időpontjáról. Művészettörténeti Értesítő. 1953. 204—209.
- ⁸ Vasárnapi Ujság. 1912. 49. sz.
- ⁹ A volt királyi palota területén Horthy kormányzó semmilyen tudományos célzatú ásatási munkához nem volt hajlandó hozzájárulni. (Néhai Szabó László volt várkapitány közlése.) A kérdéstről: Művészettörténeti Értesítő, 1952. 26.
- ¹⁰ *Gerevich László—Seül Kornél—Holl Imre*: Megjegyzések a budai vár XIII. századi építéstörténetéhez. — *Bártfai Szabó László*: Hol állott a királyi palota? Művészettörténeti Értesítő, 1953. 210—220. — E vitát értékeli *Székely György és Voit Pál*: Művészeti központok kutatása c. ankétja során. Művészettörténeti Értesítő. 1955. 256—260. — Említi: *Entz Géza*: Die Gotik in Ungarn. Acta Historiae Artium. Tomus VI. Fasc. 1—2. 1959. 218—219. — *Huszár Lajos*: A budai pénzverés története a középkorban. Budapest, 1958. 20.
- ¹¹ Művészettörténeti Értesítő, 1953. 218.
- ¹² *Borsos—Sódor—Zádor*: Budapest. 35. — *Jankovich Miklós*: Buda környék plébániáinak középkori kialakulása és a királyi kápolnák intézménye. Budapest Régiségei, XIX. 1959. 83.
- ¹³ Művészettörténeti Értesítő, 1953. 209.
- ¹⁴ *Gerevich László*: Castrum Budense. Archaeologiai Értesítő, 1952. 152, 163.
- ¹⁵ *Csemegi József*: A budavári főtemplom. Budapest, 1955. 42, 142.
- ¹⁶ Csemegi József levele Zolnay Lászlóhoz. A Művészettörténeti Dokumentációs Központ iratai közt.
- ¹⁷ *Entz Géza*: A csarodai templom. Művészettörténeti Értesítő, 1955. 212. (Csemegi hozzászólása Zolnay Lászlónak a budai várpalota építéstörténetéről tartott előadásához, 1960. dec. 9.)
- ¹⁸ Archaeologiai Értesítő, 1952. 179, 180. — Vö. *Zolnay László* megjegyzése: Művészettörténeti Értesítő, 1953. 208.
- ¹⁹ Budapest Régiségei, XVI. (1955) 172—174.
- ²⁰ Művészettörténeti Értesítő, 1952. 28., 76. jegyzet.
- ²¹ *Pór Antal*: Nagy Lajos király. Budapest, 1892. 45, 115, 244, 247, 266, 274, 278, 524. — Anjou-kori dipl. emlékek, II. kötet. 309, 317, 351, 381.
- ²² *Fejér*: Codex diplomaticus, X/7. 535.
- ²³ *Pataki Vidor*: A budai vár középkori helyrajza. Budapest Régiségei, XV. 1950. 276, 278.
- ²⁴ Budapest Régiségei, XVI. 1955. 329.
- ²⁵ Budapest Régiségei, XVI. 1955. 363.

- ²⁶ Archaeológiai Értesítő, 1952. 198.
- ²⁷ Budapest Régiségei, XVII. 1956. 199.
- ²⁸ Művészettörténeti Értesítő, 1955. 256.
- ²⁹ Művészettörténeti Értesítő, 1953. 218. — A címer képe: 217.
- ³⁰ *Nyáry Albert*: A heraldika alapvonalai. Budapest, 1886. 30, 38—39.
- ³¹ A Bécsi Magyar Történeti Intézet IV. (1934) évkönyvében, 80—83.
- ³² *F. Banfi*: Buda és Pest erődítményei 1686-ban. Tanulmányok Budapest múltjából, V. Függelék.
- ³³ *Zolnay László*: Vízművek a magyar középkorban. Az MTA Műszaki Osztályának közleményei, XXII. 1958. 3.
- ³⁴ *Balogh Jolán*: A budai királyi várpalota rekonstruálása a történeti források alapján. Művészettörténeti Értesítő, 1952. 37. — (Eszerint a déli Nagyrendella Szapolyai János király korának alkotása.) — *Gerő László*: A budai vár építészeti leírása. (Budapest Műemlékei, I. 206.). Szerinte: „A nagy déli rondella a várépítés fejlődésének vizsgálatából megállapíthatóan legkésőbb Mátyás idejében keletkezhetett, de lehet, hogy már Zsigmond uralkodása végén.” — *Itt tehát ismét egy évszázados hibahátáron belül mozog a dalálás!* (Z. L.) — A kérdést Gerevich igyekszik feloldani, illetve áthidalni. „A Kelelföldi kapu feltárásakor bebizonyosodott, hogy a mellette álló rondella fala újabb keletű, mert a XVI. századi szemétreteg ezen a szakaszon az alapozásig húzódtott. (—) A Rondella mai formájában tehát újabb keletű.” (Budapest Műemlékei, I. 224.)
- ³⁵ Budapest Műemlékei, I. 1955. 479. — *Gárdonyi Albert*: Budapest történetének okleveles emlékei. Budapest, 1938. 262, 300.
- ³⁶ Budapest Régiségei, V. (1897.) 46.
- ³⁷ Művészettörténeti Értesítő, 1953. 211.
- ³⁸ Archaeológiai Értesítő, 1952. 195.
- ³⁹ Művészettörténeti Értesítő, 1953. 219.
- ⁴⁰ Művészettörténeti Értesítő, 1953. 218.
- ⁴¹ Művészettörténeti Értesítő, 1952. 21. és 91. jegyz. *Gárdonyi Albert*: Buda középkori helyrajza. Tanulmányok Bp. múltjából, IV. 69. — Mon. episc. Vespriensis, II. 383.
- ⁴² Művészettörténeti Értesítő, 1953. 217. (Két alkalommal!)
- ⁴³ *Balogh Jolán*: i. m. 31 — 40.
- ⁴⁴ Archaeológiai Értesítő, 1952. 163, 165, 179.
- ⁴⁵ Művészettörténeti Értesítő, 1953. 214. a *Gerevich—Seül—Holl* cikk melléklete.
- ⁴⁶ „Ilyen területi arányok mellett a 37. láda XIII. századi anyagból olyan lakottságra lehet következtetni, ami nem marad alul a XV. századinál sem, pedig távolról sem szeretnénk, pusztán leletstatisztikai adatokra hivatkozva azt az állítást megkockázni, hogy a XIII. századi vár (recte: a királyi-palota, Z. L.) lakottsága versenyre kelhet Zsigmond vagy Mátyás humanista udvarának arányaival.” — Művészettörténeti Értesítő, 1953. 215.
- ⁴⁷ Budapest Műemlékei, I. Budapest, 1955. 265.
- ⁴⁸ Uo. 44, 202.
- ⁴⁹ L. 47. jegyz.
- ⁵⁰ Budapest Műemlékei, I. 261.
- ⁵¹ Uo. 265.
- ⁵² Uo. 262.
- ⁵³ *Gárdonyi Albert*: Budapest tört. okl. emlékei. 95.
- ⁵⁴ *Gárdonyi Albert*: Budapest tört. okl. emlékei. 164.
- ⁵⁵ *Gárdonyi Albert*: i. m. 223.
- ⁵⁶ *Gombos F. Albin*: Catalogus Fontium Historiae Hungaricae, III. Budapest, 1938. 1905-80255. sor, az Ottokár-féle Rimes krónikából.
- ⁵⁷ *Fejér*: Codex diplomaticus, VIII/1.
- ⁵⁸ M. Tört. Tár. IV. 177.
- ⁵⁹ M. Tört. Tár. IV. 162.

- ⁶⁰ Gerevich : Archaeológiai Értesítő, 1952. 165.
- ⁶¹ Gárdonyi Albert : Magyarország középkori fővárosa. Századok, 1944. 224.
- ⁶² O. L. Dl. 4454. — Anjoukori okmánytár, VI. 234.
- ⁶³ „Budapest Régiségei, XV. évf. 276—278.
- ⁶⁴ Tanulmányok Budapest múltjából, IV. 73. és 101.
- ⁶⁵ Schier : A. m. 103—119.
- ⁶⁶ O. L. Dl. 8840.
- ⁶⁷ O. L. Dl. 11384.
- ⁶⁸ Esztergom, Primási levéltár, Archivum vetus ecclesiasticum, 46. szám.
- ⁶⁹ O. L. 8840. és 8842.
- ⁷⁰ Erre nézve : 1. Gárdonyi Albert : Budapest történetének okleveles emlékei, I. 54, 56, 74, 82, 95, 100, 145, 189, 218, 230, 231, 243, 248, 257, 261, 263, 279, 301, 321, 343, 344, 353. A vár és város azonosságát egyébként Buda város egyik, pólyás-címeres pecsétje is alátámasztja. — Nyáry Albert : A heraldika alapvonalai. Budapest, 1886. VIII. tábla és Archaeológiai Értesítő, 1878. 210.
- ⁷¹ Művészettörténeti Értesítő, 1953. 219.
- ⁷² Gerevich, Bártfai Szabó, Seidl, Holl az említett vitairatokban, Genthon, Gerő, Borsos, Pogány Frigyes a Budapest Műemlékei I. kötetében, Huszár Lajos az Archaeológiai Értesítő 1952. kötetében, Jankovich Miklós a Budapest Régiségei XIX. kötetében.
- ⁷³ Művészettörténeti Értesítő, 1953. 219.
- ⁷⁴ Gerevich László : A budai vár. Budapest, é. n. (1959.) 5.
- ⁷⁵ Fügedi Erik : Óbuda topográfiája. Tanulmányok Budapest múltjából. XIII. 14—16. — Sebestyén Béla : A magyar királyok tartózkodási helyei. 16—21.
- ⁷⁶ Huszár Lajos : A budai pénzverés története a középkorban. Budapest, 24, 43. jegyz.
- ⁷⁷ Huszár Lajos : Szent István pénzei. Szent István Emlékkönyv. Budapest, 1938. 532—533.
- ⁷⁸ L. 66. jegyz.
- ⁷⁹ Knauz Nándor : A nápolyi Margit-legenda. Esztergom, 1868. 122. — Zolnay László : Az esztergomi latinusokról. Esztergom Évlapjai. 1960. 155—167.
- ⁸⁰ Wenzel Gusztáv : Árpádkori új okmánytár, IV. 36. — IX. 73.
- ⁸¹ Fejér : Codex diplomaticus VII/4. 219. — Salamon Ferenc : Budapest története. 1885. II. 228.
- ¹ ² Fejér : Codex diplomaticus, V/2. 317.
- ⁸³ Szabó Károly : Kun László. Budapest, 1886. 120.
- ⁸⁴ Fejér : Codex diplomaticus, VII/2. 109. — Gárdonyi Albert : Budapest tört. okl. eml. I. 189, 223.
- ⁸⁵ Salamon Ferenc : i. m. II. 217.
- ⁸⁶ Ottokars Österreichische Reimchronik, nach der Abschriften Franz Lichtensteins. Herausgegeben von Joseph Seemüller. Monumenta Germaniae Historica. Tomi V. pars I. et II. Hannover, 1890—1893. a mű bevezetésében Seemüller. — Ugyanerről Pór Antal : Századok, 1893. 711—714. — Hasonlóképpen Salamon Ferenc : i. m. II. 276—280.
- ⁸⁷ Újabb kiadása Gombos F. Albin : Catalogus, III. 1905.
- ⁸⁸ „Nem volt lehetőségem annak megállapítására, hogy Horneck 1301-ben járt-e Budán” — írja Szabó László. (Művészettörténeti Értesítő, 1953. 219.) — Ha erre nem is, de arra kétségtelenül módja nyílt volna a szerzőnek, hogy a 82. jegyzetünkben közölt, hetven évnél régebbi forráskritikát tanulmányozza.
- ⁸⁹ Salamon Ferenc : i. m. II. 276.
- ⁹⁰ Jankovich Miklós : i. m. Budapest Régiségei, XIX. 76—77. lap s az utóbbi lap jegyzete.
- ⁹¹ Huszár Lajos : A budai pénzverés története. 19. skk.
- ⁹² Monumenta romana episcopatus Vesprimiensis, II. 130. — Theiner A.: Vetera monumenta Hungariae, I. 770—771. — Értelmezését l.: Művészettörténeti Értesítő, 1952. 17—18. Vö. Jankovich Miklós : i. m. 76—77.

- ⁹³ *Jankovich Miklós* : i. m.
- ⁹⁴ O. L. Dl. 4454. — Anjou-kori okmánytár, VI. 234.
- ⁹⁵ A *Gerevich—Seidl—Holl*, illetve *Bártfai Szabó* vitairatok elszórt helyein. Művészettörténeti Értesítő, 1953. 210—220.
- ⁹⁶ Művészettörténeti Értesítő, 1953. 220.
- ⁹⁷ O. L. Dl. 13.406. — *Pataki Vidor* : Buda középkori helyrajza. Budapest Régi-ségei, XV. 297. 103. jegyz.
- ⁹⁸ Csévi Sáfár Istvánról : Hazai okmánytár, IV. 234. V. 99. — *Fejér* : Codex diplomaticus VIII/3. 106, 533. — Anjou-kori okmánytár III. 27, 388, 486, 589. — *Knauz—Dedek* : Monumenta ecclesiae Strigoniensis, III. 105. — *Pór Antal* : Nagy Lajos. Budapest, 1892. 46. — *Wertner Mór* : Adalékok Esztergom megye és vidéke legrégebb történetéhez. Az Esztergom-vidéki Régészeti és Történelmi Társulat III. évkönyve, 65—69. — *Zolnay László* : Középkori budavári háztulajdonosok. (Kézirat) — *Fraknoi Vilmos* : Vitéz János esztergomi érsek élete. Budapest, 1879. 1—8. — *Bártfai Szabó László* : Pest megye történetének okleveles emlékei. Budapest, 1938. 139, 140, 152, 153, 157, 207—208.
- ⁹⁹ A Batthyány-család s a Perényiek budavári középkori birtoklásáról I. *Pataki Vidor* : i. m. — A Csapiak itteni birtokáról : 1411-ből : Sztáray oklevéltár, II. 97. és 1422-ből : O. L. Dl. 45.521. sz.
- ¹⁰⁰ Himfi Benedekről : *Pór Antal* : Nagy Lajos. 436, 470, 489, 502. — O. L. Dl. 8494.
- ¹⁰¹ Tanulmányok Budapest múltjából, IV. 78. és 94.
- ¹⁰² Művészettörténeti Értesítő, 1952. 19. — Ugyanezt támasztják alá *Gerevich László* adatai : Budapest műemlékei, I. 263.
- ¹⁰³ A Szent Márton kápolnára és a későbbi, a déli várpalotában állt Alamizsnás Szent János kápolnára vonatkozó megjegyzéseket I.: Művészettörténeti Értesítő, 1952. 19, 26. — Vö.: *Toldy Ferenc* : Magyar szentek legendái. Pest, 1859. 149—163. — *Kelényi B. Ottó* : A Buda melletti Szent Lőrinc pálos kolostor történetének első irodalmi forrása (1511). Tanulmányok Budapest múltjából. IV. 91—94.
- ¹⁰⁴ *Szilády Áron* : Temesvári Pelbárt. Budapest, 1880. 76—77. — Az Alamizsnás Szent János királyi házikápolnáról : Eberhart Windeckes Denkwürdigkeiten. Berlin, 1893. 13. — *Altmann* : Die Urkunden Kaiser Siegmunds, I. 173—175. — *Knauz Nándor* : A budai királyi várpalota kápolnája. Pest, 1862. — *Horváth Henrik* : Zsigmond király és kora. Budapest, 1937. 46. — O. L. Post advocatos, 173—175. — *Schier Xystus* : Buda Sacra. Bécs, 1775. 97. — *Knauz* cikke. Magyar Tud. Értekező, I. 47—50. — *Istvánffi* : Historia. Bécs, 1758, VI. könyv, 48. — Pusztulása az 1578. évi löportoronny robbanásakor : *Szamosközi* munkájában, Magy. tört. emlékek, II. osztály, XXI. 198. — *Fekete Lajos* : Budapest a törökkorban. Budapest, 1944. 109.
- ¹⁰⁵ Tanulmányok Budapest múltjából, IV. 101. (*Kelényi*) — Vö. *Zákonyi Mihály* : A budaszentlőrinci pálos kolostor. Századok, 1911. — *Pór Antal* : Nagy Lajos. 521.
- ¹⁰⁶ Tanulmányok Budapest múltjából, IV. 78. (*Gárdonyi*).
- ¹⁰⁷ O. L. Dl. 8773.
- ¹⁰⁸ Tanulmányok Budapest múltjából, IV. 73—77. (*Gárdonyi*).
- ¹⁰⁹ Igy *Borsos Béla* és *Schoen Arnold* is megemlíti : Budapest műemlékei, I. Budapest, 1955. 49, 592.
- ¹¹⁰ O. L. Dl. 8840.
- ¹¹¹ O. L. Dl. 8857. — Századok, 1911. 694. — *Pataki Vidor* : i. m. Budapest Régi-ségei, XV. 268.
- ¹¹² A magyar várostörténet első fejezete. Századok, 1934. 39.
- ¹¹³ *Dercsényi Dezső—Zolnay László* : Esztergom. Budapest, 1956. 10—12.
- ¹¹⁴ O. L. Dl. 7214.
- ¹¹⁵ Művészettörténeti Értesítő, 1953. 210—220.
- ¹¹⁶ O. L. Dl. 11.384. (Az oklevelet, egy helyett két oklevélnek véli, és tartalmi ellentmondást lát benne *Divald Kornél*: Budapest művészete a török hódoltság előtt. Budapest, é. n. 81—82.)
- ¹¹⁷ Tanulmányok Budapest múltjából, IV. 68
- ¹¹⁸ O. L. Dl. 8840, 8842, 8618, 8662, 11384, 11689.

- ¹¹⁹ *Gerevich Tibor* : Magyarország románkori emlékei. Budapest, 1938. 121. —
Horváth Henrik : Budapest művészeti emlékei. Budapest, 1938. 20.
- ¹²⁰ *Jankovich Miklós* : i. m. Budapest Régiségei, XIX. 77.
- ¹²¹ *Szabó Károly* : Kún László. Budapest, 1886. 118. — *Fejér* : Codex diplomaticus, VII/2. 109.
- ¹²² *Szabó Károly* : i. m. 120—121.
- ¹²³ Itineráriumát l. *Szabó Károly* : i. m. 120.
- ¹²⁴ *Fügedi Erik* : i. m. Tanulmányok Budapest múltjából, XIII. 16.
- ¹²⁵ *Pataki Vidor* : A budai vár középkori helyrajza. Budapest Régiségei, XV. 256.
- ¹²⁶ Budapest Műemlékei, I. Budapest, 1955. 259—288.
- ¹²⁷ Budapest Műemlékei, I. 202.
- ¹²⁸ Vasárnapi Újság, 1912. 49. szám.
- ¹²⁹ Esztergom, Primási levéltár : Archivum vetus ecclesiasticum, nr. 46.
- ¹³⁰ *Karácson Imre* : Evlia Cselebi. Budapest, 1904. II. 234.
- ¹³¹ Századok, 1944.
- ¹³² Magyar Tud. Akadémia kéziratára, Csánki D. hagyatéka.
- ¹³³ *Salamon Ferenc* : i. m. II. 412.
- ¹³⁴ Esztergomi főszékesegyházi könyvtár, CLXVI. b.
- ¹³⁵ *Pataki Vidor* szerint, Budapest Régiségei, XV. 255—258.
- ¹³⁶ *Gárdonyi* adata. Tanulmányok Budapest múltjából, IV. 77.
- ¹³⁷ Az egri főkapitán magánlevéltárában : Frustra 2, fasc. 5, nr. 29.
- ¹³⁸ Az egri főkapitán magánlevéltárában : Frustra 2, fasc. 5, nr. 29.
- ¹³⁹ *Pataki Vidor* : i. m. 257.
- ¹⁴⁰ Magyar diplomáciai emlékek Mátyás király korából. Budapest, 1878. IV. 205, 212, 396.
- ¹⁴¹ Schwandtner 1746. évi kiadása. Bécs, I. rész, 233.
- ¹⁴² O. L. Dl. 24077. — Kancellárságáról, 1523 : Schönherr Gyula regestái közt az MTA Kézirattárában, 1523.
- ¹⁴³ *Pataki Vidor* : i. m. 255—258. — Bártfai regesztája 1538. juli. 20. az Erdődyek vöröskői levéltárából. (Werbőczy nádor elnyeri a Nagy Mendel Zsidó-, most Szent Márton-utcai házáat.) Művészettört. Dokumentációs Központ, BSZL regesztái.
- ¹⁴⁴ *Fraknoi Vilmos* : Erdődi Bakócz Tamás. Budapest, 1889. 6.
- ¹⁴⁵ O. L. Neo Registrata Acta, fasc. 589, nr. 5.
- ¹⁴⁶ *F. Banfi* : Buda és Pest erődítményei 1686-ban. Tanulmányok Budapest múltjából, V. 126—127.
- ¹⁴⁷ *Kelényi B. Ottó* : Erhardt Schön magyar vonatkozású metszetei. A Föv. Könyvtár II. évkönyve (1932), 44.
- ¹⁴⁸ *Gombos F. Albin* : Catalogus, III. 2552.
- ¹⁴⁹ *F. Banfi* i. m. Tanulmányok Budapest múltjából, V. 126—127, 14. jegyzet.
- ¹⁵⁰ Irodalomtörténeti Közlemények, II. 328.
- ¹⁵¹ L. a 135. jegyz.
- ¹⁵² Tanulmányok Budapest múltjából, V. 116. — A bástya először Marsigli XVII. század végi térképén viseli az Erdélyi-bástya nevet.
- ¹⁵³ Budapest Régiségei, XIII. 418—247.
- ¹⁵⁴ Feuer Istvánné, Tóth Rózsa sz. közlése.
- ¹⁵⁵ Művészettörténeti Értesítő, 1952. 28. l. 135. jegyz.
- ¹⁵⁶ „A középkori vonalú Táncsics Mihály utca a bástyafalhoz szorítja a jelzett terület telkeit, ezáltal is szűkíti az amúgy is kis területet.” Művészettörténeti Értesítő, 1953. 213.
- ¹⁵⁷ *Gerevich László* : A budai vár. Budapest, é. n. 5.
- ¹⁵⁸ O. L. Dl. 6726, 13678, 20631.
- ¹⁵⁹ Művészettörténeti Értesítő, 1953. 218.

- ¹⁶⁰ *Huszár Lajos* : i. m. 20.
- ¹⁶¹ *Pataki Vidor János* levele *Zolnay László*hoz, 1955. aug. 2. A Művészettörténeti Dokumentációs Központ iratai közt.
- ¹⁶² *Turul*, 1910. (XXVIII.) 75. skk.
- ¹⁶³ *Turul*, 1911. (XXIX.) 115. skk.
- ¹⁶⁴ *Hóman Bálint* : A magyar várostörténet az Árpádok korában. Budapest, 1908. — *Pleidell Ambrus* : A magyar várostörténet első fejezete. Századok, 1934. 14–39. skk.
- ¹⁶⁵ *Gárdonyi Albert* : Budapest történetének okleveles emlékei. 157.
- ¹⁶⁶ *Pataki Vidor*: i. m. 257., 276.
- ¹⁶⁷ Művészettörténeti Értesítő, 1953. 219.
- ¹⁶⁸ *Gombos* : Catalogus. 262, 279, 384–385, 399, 418, 419, 420, 499, 791, 863, 919, 925, 952, 975, 983. etc. — *Fejér* : Codex diplomaticus, VIII/1. kötet, 89. és 115. — *Pór Antal* : Trencsényi Csák Máté. Budapest, 1888. 49–51. — *Salamon Ferenc* : i. m. II. 275. skk. — *Zolnay László* : Miklós fia Demeter mester (1250–1312). *Turul*, 1935. 36. — Az 1302. évi, I. Károly által vezetett budai várostromról : Anjou-kori okmánytár, I. 32, 41. — *Knauz* : Monumenta eccl. Strigoniensis, II. 448. — *Wertner Mór* : Magyar hadjáratok a XIV. században. Századok, 1905, 422.
- ¹⁶⁹ Művészettörténeti Értesítő, 1953. 219.
- ¹⁷⁰ Művészettörténeti Értesítő, 1953. 218.
- ¹⁷¹ *Archaeológiai Értesítő*, 1952. 163.
- ¹⁷² *Salamon Ferenc* : i. m. II. 313–314.

Az Országos Levéltár helytartótanácsi iratainak ún. Cassae Parochorum Dioecesis Strigoniensis, vagyis (ezenkívül Cassae Par.) az esztergomi egyházmegyét magában foglaló iratanyagból egy a szakirodalomban nem szereplő építőmester neve bukkan fel, több felvidéki templom és parochia építésével és átépítésével kapcsolatban: Conráth János György (Conráth, Kounráth, Kunrath) losonci kőművesmester. Személyi adatait, családi körülményeit eddig nem sikerült kinyomoznunk, születési dátuma ismeretlen. Felvidéki munkásságát csak rövid tizenkét esztendeig, 1764-től a Hont megyei csábi templom átépítésétől 1776-ig, a Gömör megyei osgyáni templom építése közben bekövetkezett haláláig tudjuk figyelemmel kísérni. Ez alatt a rövid idő alatt azonban tehetségről és kora színvonalát tanúsító szakmabeli tudásról tett bizonyosságot.

A csábi Szűz Mária templomot már az 1737-es összeírásban is említik.¹ A községet ekkor mint a lukanénjei plébánia filialisát tartják nyilván, mint egészében javításra szoruló. Pontos építési idejét nem állapíthatjuk meg, csúcsíves boltozású szentélye azonban kétségtelenül középkori eredetre mutat (1. kép). Az 1754-es összeírás, mint kisméretű, de egyházi berendezéssel ellátott templomot tünteti fel. Kegyura gr. Balassa Pál kellő felszereléséről gondoskodni kívánt és parochiát is építtetett.² Talán ő is hozzájárult ahhoz, hogy a templom még ugyanabban az évben, április 11-én plébániatemplom rangjára emelkedjék.³

A középkori épület azonban egyre romlott, dűledezett; új templom építése vált szükségessé. Az esztergomi érseki vikárius 1764. július 26-án, a Helytartótanácsához intézett kérelmében élénk színekkel ecsetelte az összeomlással fenyegető templom állapotát. „Et vero in illa status est, nisi de tempore restauretur necesse sit ipsam cum evidente periculo oppressionis hominum totam proxime collabi . . .” Az egyházközség nem volt képes a tönkrement templomot a maga erejéből helyreállítani, ezért a Cassae Parochorumból kiutalandó anyagi támogatásért folyamodott.⁴

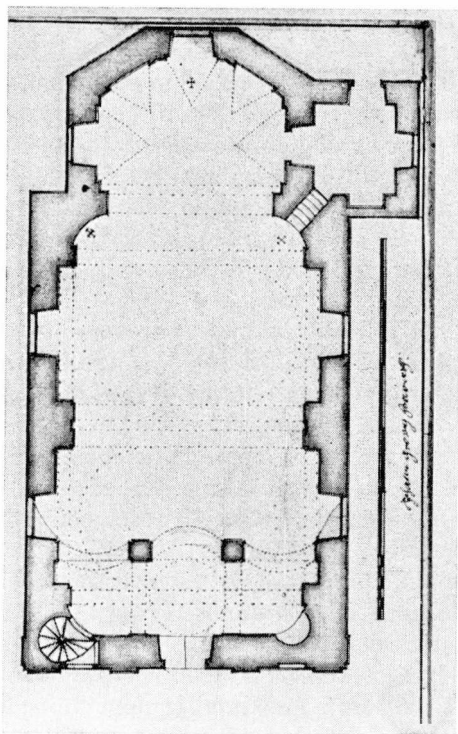
A kérelemhez az újjáépítendő templom alaprajzát, homlokzattervét és hosszmetzeti rajzát is csatolta. Az alaprajzot Conrath János György losonci építőmester szignálta. Az építőmester tiszteletben tartotta és bizonyára épségben óhajtotta megőrizni a csillagboltozatos középkori szentélyt, amelyet a hosszmetzset első szakasza is feltüntet (2. kép). Az alaprajz nem tünteti fel, hogy a szentélyen kívül mit használt fel Conrath a régi templomból, de éppen a fentebb vázolt anyagi nehézségek miatt feltehető, hogy az alapfalak

még teherbíró részét felhasználta. Az alaprajz kétszakaszos cseh kupolával boltozott hajóteret ábrázol (1. kép). A hosszmetset tanúsága (2. kép) szerint a szentélyt a hajótól s a hajó két szakaszát pillérpárok választják el egymástól. A közepén kerek teret alkotó bejárati szakaszt két negyedpilasztterekkel keretezett pillér választja el a hajótértől, ezeken nyugszik a közepén kifelé, kétoldalt befelé ívelődő előtér feletti orgonakarzat. A szentély mellett a hajótér lekerekített sarkaiban egy-egy kápolna.

A háromtengelyes toronynélküli homlokzat a római „Gesù” templom egyszerűbb változata (3. kép). A terven sajnos nem kivehető, vajon új tervvel, vagy csupán átépítéssel állunk-e szemben, de feltehető, hogy pesti belvárosi templomunkhoz hasonlóan itt is csak a középkori szentély maradt meg épen, a hajó és a homlokzat elpusztult. Földszinti szakaszát sima, többszörösen profilált fejezetű pillérek tagolják. Középső részének a kapu felett emelkedő cartouche-dísz s a felette levő ablak ad hangsúlyt: az oldalrészek ékessége egy-egy ovális ablak s felettük egy-egy félköríves rocaille-díszes szoborfülke. A földszinti szakaszt többszörösen profilált párkány választja el az emeleti szakasztól. Az utóbbi csúcsában és sarkaiban lekerekített volutában végződő háromszöget alkot. Pillérekkel keretezett középső szakaszában félköríves, rocailledízes ablak foglal helyet, az oldalszakaszokat kis kerek ablakok díszítik. A csúcson kettős kereszt, a pillérek és voluták felett vázadísz.

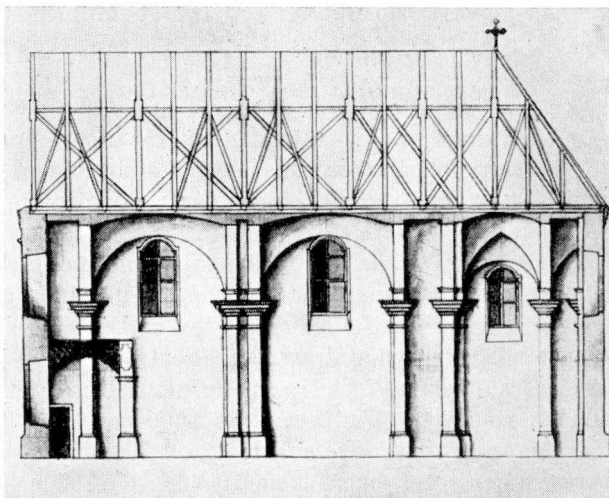
Az építkezés költségeit a Cassae Par. bizottság ebből a célból kiküldött számvevősége 2700 f-ban állapította meg.⁵

Ez a homlokzattípus 1764-ben az egyetemes európai művészetben már elavultnak tekinthető. Magyarországon azonban, s főleg a Felvidéken és Erdélyben egyes művészeti hagyományok tovább élnek. Jellemző bizonyosságul szolgál erre nézve a 24 évvel később készült komáromszemerei templomterv, Braunschweiger Gáspár kőművesmester műve (4. kép). Ezt a tervet 1788. dec. 3-i helyszíni tapasztalatai alapján írt jelentéséhez csatolja Dubrovay Sándor Esztergom megyei főszolgabíró, ki a két földrengéstől alapjaiban megingott, roskadozó templom helyett egy új templom építését tartja szükségesnek. „Ecclesiam ipsam propter intersecutam duplicem terremotum tam in ipso fornice causatas majores fissuras, quam in

1. A eszabi Szűz Mária templom terve

2. A csábi Szűz Mária
templom hosszmetzetének
terve

ipsis lateralibus muris apparentes periculosas proximum casum minari celebratione proinde Divinorum ad Domum Communitalis translata propter imminens manifestum periculum exutam, in desolato, eoque ruinoso omnio statu constitutam haberi.”⁶ Egyúttal az építendő új templom tervét is csatolja (4. kép). „Advolutam de neo erigenda in medio Possessionis fundo per tali sufficienti existente Ecclesia Artis peritorum officium ideam, cum projecto sumptuum posterui.”⁷

Braunschweiger Gáspár, kinek személyi adatait eddig még nem sikerült kinyomoznunk, az általa szignált terven a költségjegyzéket is feltünteteti gondosan rajzolt szép kivitelű tervén.

Explication über diesen Grundriss

In einer Kirchen umher Szemere ist in der Länge 8 Klafter, 5 Schuh in der Breite 4 Klafter 5 Schuh, in der Höhe 3 Klafter 2½ Schuh stark, das Fundament, ausser den Fundament die neuer stark 2 Schuh zwey Zohl.

1ten der Grund Riss N° 2 die Sakristey N° 3 der Predig Stuhl N° 4 der Prospekt, N° 5 die Fascadi.

Was an erforderlichen Materialien nöthig ist zu dieser Kirchen. 1. die Kirchen abgebrochen und die Materialien in das Dorf zu führen wo die Kirchen zu erbauen kommet und das Gratis (?) 2. messet die ganze Kirchen 115 Quadrat Klafter, darzu seind noch erforderlich gebrande Ziegel 20 000 zu die alten Materialien das 1000 gerechnet per 7 f machet in Summa

140 f	
3. darzu erforderliche Kalk	120 f
4. Sand 250 Fuhr Gratis 5. auf nöthigen Werkzeich und Krist Holz	65 f
6. Arbeit deren Mauern samt Kirchen Stokoter (Stuckatur) vodem (von dem) Pflaster und Kirchen ausflastern und die ganze Herstellung	320 f
ohne Handlager	Summa
	675 f

Braunschweiger Kaspar Maurer Meister

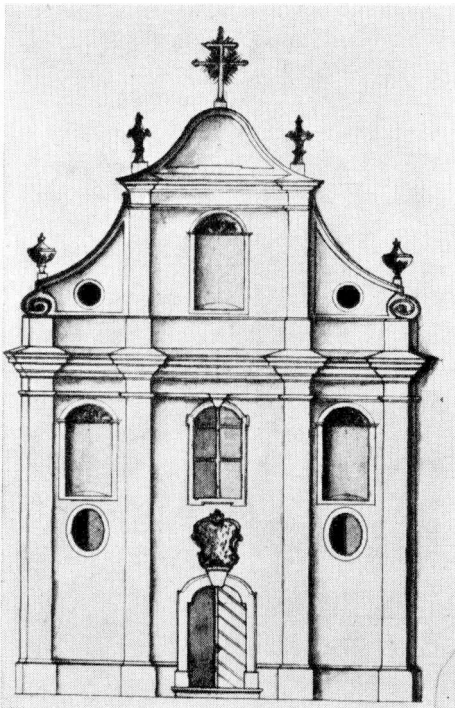
A jegyzék feltünteti a templomépítéshez szükséges üveges munkát,	
mely összesítve	141,50 f-ban, és
az ácsmunkát, mely összesítve	376,4 f-ban

van előirányozva. Utóbbit Mayer Bertalan ácsmester szignálta.

A szemerei (Komáromszemere) templom alaprajza a századvég higgadtabb, klasszicizáló szellemének megfelelően sokkal egyszerűbb, mint a csábié, de talán éppen ezért egységesebb, nemesebb. A pilléreket oszlopok helyettesítik, az emeleti szakasz nincs tagolva, de megtartotta a csúcsában és sarkain lekerekített háromszögű lezáró oromzatot. Egyetlen díszét az oromzat közepére helyezett levéldíszes vasverettel ékes kerek ablak alkotja.

Levéltári anyagunk nem tájékoztat arról, vajon Conrath csábi terve valóban felépült-e. Talán felépült, de nem sokáig állhatott fent. Hont vármegyei adatok szerint a csábi templom 1800-ban épült,⁸ a régi templom tehát valószínűleg már hasznavehetetlen volt. Erről tanúskodnak Rómer Flóris feljegyzései, melyek szerint az új (tehát 1800 utáni) templomtól délre a régi templom és kerítésének romjai láthatók.⁹ Nem tudjuk tehát, vajon csakugyan újjáépült-e Conrath tervei szerint a csábi templom, vagy talán ezek a tervek valamilyen okból nem valósultak meg, s a középkori régi templom végül is elpusztult.

1764 körül egy másik templom építéséhez is készített tervet, sőt a levéltári iratok tanúsága szerint fel is építette a XVIII. század végén még Hont megyéhez, az 1913-as összeírás szerint Gömör megyéhez tartozó Osgyán község templomát. A Series Parochiarum szerint az osgyáni plébániát 1744-ben szervezték meg újra.¹⁰ A Cassae Par. 1744-es conscriptio-ja szerint a templom még nem épült fel, egy kápolnában mondtak misét.¹¹ A parochia épületét, mint rendeltetésének megfelelőt írja le: „Est commoda, murata.” Más adat szerint a templom 1747-ben épült.¹² Itt azonban valószínűleg az előbb említett kápolnáról van szó. A templom ügyében a helytartótanácsához felterjesztett számos irat arról tanúskodik, hogy Conrath itt egy újonnan építendő templom tervét dolgozta ki, tehát a községben 1764-ig templomépület nem volt. Hont megye az építkezés ügyében 1764. május 17-én a Helytartó-

3. A csábi Szűz Mária templom homlokzatterve

tanácsához intézett jelentéséhez csatolta Conrath János Györgynek a templom és a Parochia építéséhez előirányzott költségei jegyzékét, mely szerint :

a) Plébánia templom

A kőművesmunka és a napszámosok munkája	1558 f
Az ácsmunka a szükséges fa és vasanyaggal együtt	1140 f

b) Parochia

A kőművesmunka az épületanyaggal együtt	627 f
Az ácsmunka a szükséges anyaggal együtt	194 f
Az ablakok asztalos-lakatos üvegesmunkája	57, 30 f
Az ajtók ács és lakatos munkája	44 f
Kályhakészítés	12 f

Összesen 934, 30 f

A jegyzéket Johan Georg (Conrath)

Maurer Master szignálta

Ugyanehhez a jelentéshez van csatolva Nauser János a gácsi Forgách grófok szolgálatában álló kőfaragómester költségjegyzéke a templom elvégzendő kőfaragómunkáiról.

Überschlag der Stein Mötz Arbeit zu dieser Kirche in der Fatschady 7 Klafter Zockel Platten und 4 Schuh, vor eine laufende Klafter 6 f erträgt	46
2. Die Kirchen Thier 10 Zol dick und breit die Steiner erträgt	8 6
3. Die 3 Oval Fenster Zusammen	15 18
4. Die zwey Nitschen samt das Kohr Fenster zusammen	21 54
5. Das erste Haupt Gesimss in der Fatschady und einer jeden Seiten Lössöne (Lisene) erträgt	120 —
6. Klafter Brust Gesims un den Thoren einen Schuh dick, die Klaf- ter a 7 fl. 30 erträgt	66 30
7. die 2. Wasien nebst die 2 Schnörekel und Deck Platten der Mauer zusammen	56 —
8. 8 Schaft Gesimse	24 —
9. 8 Kapitäller	48 —
10. Über die Uhr Tafeln das Haupt Gesims is 10 Klafter 4 Schuh	107 40
11. Die 4 Thurm Fenster zusammen	87 41
12. 5 Fenster die Sakristey Thier dan eine Thier auf das Kohr und eine zum Leuten hinaus zu gehen dafür zusammen	46 30
13. Vor den hohen Altar die Stafeln samt die Platten zu den Altar Tisch	30 —
Summa dieses	580, 65

Szignálta : Johann Heinrich Nauser

Stein Mötz Polier bey Ihre hoch Graflichen Gnaden Graf von Forgats.¹

Ehhez a költségjegyzékhez kapcsolódik az osgyáni parochia hihetőleg szintén Conrath-tól készített, de nem szignált terve, és általa szignált költségjegyzéke. A parochia nem nagyigényű, de tervezője jó ízléséről tanúskodó épület. Alaprajza szerint téglalap keretbe foglalt, helyesen elosztott négy

helyiséget foglal magában. Sima, dísz nélküli homlokzatába három ablak illeszkedik, aszimmetrikus beosztással, a kaputól balra egy, attól jobbra két ablak van elhelyezve. Az egyszerű homlokzatnak a jobboldali ablakok közé iktatott szoborfülke ad némi elevenséget. Az igénytelen paplak azonban hangulatot nyer a felette magasló, az épület arányaihoz képest túlméretezett, kora ízlését tükröző manzardtetővel (5. kép).

A parochia kőművesmunkájára Conrath 677 F-t az egész építkezésre, ács, asztalos, lakatos, üveges munkával együtt 932,30 F-t szánt.

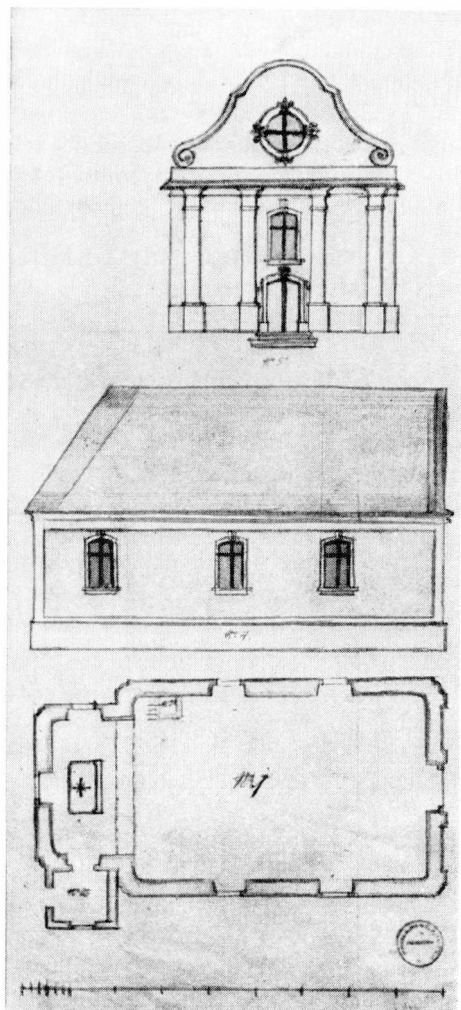
A másolatban csatolt költségjegyzéket hitelesítették.

Hont vármegye 1764. június 4-én a Helytartótanácsához intézett felterjesztéséhez csatolta, az építendő templom Konrath János György szignatúrájával ellátott alaprajzát, hosszmetsetrajzát és homlokzattervét¹⁴ (6. kép).

Az alaprajz sok közös vonást mutat a csábiéval (1. kép), természetesen eltér tőle abban, hogy itt nincsenek középkori épületmaradványok, hanem új tervvel állunk szemben. Lényeges eltérés köztük továbbá az, hogy az osgyáni templom középtere uralkodó hangsúllyal bír, s kupolával van fedve. A szentélyre eseh kupola borul. A szentély bal oldalához csatlakozik a sekrestye. A hajóteret a bejárati szakasztól toszkán oszloppárok, a szentélytől pilaszterpárok választják el. A lekerekített sarkokba egy-egy oltár illeszkedik.

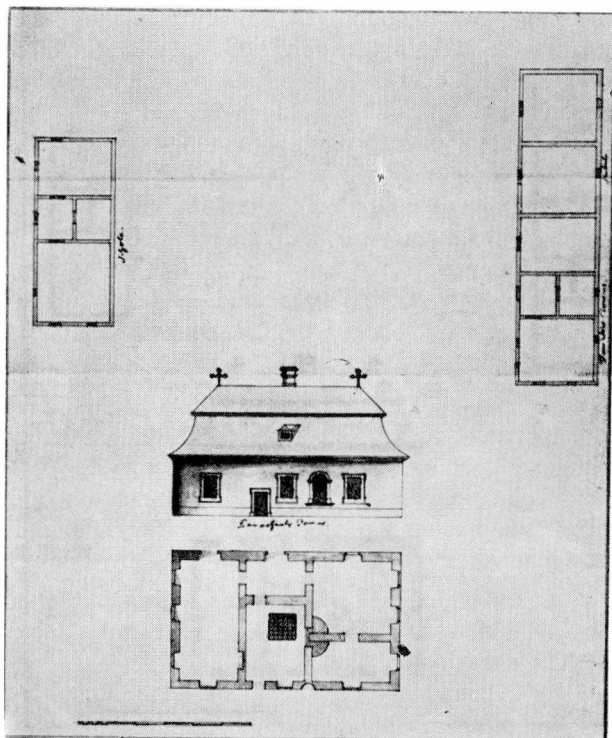
A két kupola homlokzata is több egyező vonást mutat. Közös bennük a földszint hármas tagolása, a kapu feletti kartusdísz s az ovális földszint. Csábon függőleges, Osgyánban kis ovális ablakok vannak. Hasonló a voutás felső szakasz, a sarkokra helyezett vázadísszel. Az osgyáni egyszerűbb, de uralkodik felette a hagymakupolás, bár az épület arányaihoz képest kissé túlméretezett torony.

1764. augusztus 4-én új költségtervezet készült, melyben Conrath a kőművesmunka és az épületanyag

4. A tervezett komáromszemerei templom alaprajza, homlok- és oldalnézete

5. A tervezett osgyáni parókia alaprajza és homlokzata

árát 2626 F-ban irányozta elő, Tóbler János gácsi ácsmester az ácsmunka és a faanyagok árát 450 F-ban.

1764. november 9-én a Helytartótanács utasítja az esztergomi érseki vikáriust, hogy miután ezen újabban beküldött terv és költségjegyzék jóváhagyatott, fogjon hozzá az építkezéshez: „ut manus operi admoveatur.” Jelöltesse ki a plébános a községgel egyetértve az építendő templom helyét: „juxta modernam hunc noviter isthuc submissam delineationem in fundo congruo ex communi in antelata possessione Osgyán excindendo extrui faciat . . .” s az építkezéshez szükséges anyagot szerezze be: „. . . necessariaque ad eandem structuram materialia de tempore et qui leviori fieri potest pretio, procurare salagat”. A Cassae Par.-ból erre a célra két részletben kiutalt összegről pedig számoljon el.¹⁵

Az építkezés meg is indult. A vikárius 1766. július 12-én jelentést tett a Helytartótanácsnak az építés folyamatáról, csatolva Rozgonyi Ferenc osgyáni plébános jelentését.

Letették a templom alapkövét . . . „die 10^a preateriti mensis aprilis Ecclesiae Osgyaniensis primus lapis impositus est.” A köveket más községekből kellett odaszállítani. A plébános annak a reményének adott kifejezést, hogy a szentélyt még boltozás nélkül, de a sekrestyét már boltozással hozhatja még ebben az évben tető alá . . . „Sanctuarium absque fornice, Sacristiam autem cum fornice haec aestate vellem tegere . . .”¹⁶ Az építkezés egyre nagyobb

lendületet vett. Több ízben fordultak a Cassae Par.-hoz segítségért. Így a vikárius a Helytartótanácsához intézett 1767. szeptember 29-i jelentésében tolmácsolta a plébános kérelmét az építkezés befejezéséhez szükséges összeg folyósításáról „... De residuis 350 florenis 27 x-ris erogatis ... praesentat liquidationem uno cum projecto magistrorum murari et architecti atque ipsius architecturae delineatione, ”—tehát újból fölterjesztették a tervet— „profunda in submissione orans ut per ulteriori aedificii ... promotione et finali consummatione necessarii per artifices specificè deducti ... suppeditarentur”. Ehhez a jelentéshez csatolva Conrath János György kőművesmester költségjegyzéke az építési anyagról és a kőművesek munkadíjáról 2564 F Spiegel Simon György gácsi ácsmester költségjegyzéke a templomtető és a torony építéséről anyag- és munkadíjban 1830 F¹⁷

A Cassae Par. bizottság 1769. június 21-i ülésének jegyzőkönyvében hivatkoznak az osgyáni plébános kérelmére, hogy a templom építésének befejezéséhez még szükséges s az iparosok csatolt költségjegyzékében feltüntetett 3623 F 54 kr. összeget utalja ki a bizottság „... supplicaret quatenus sibi secundum opificum projecta sub B, C et D acclusa adhuc 3623 florenti 54 Xri est Generali Parochorum Cassae subministrantur.¹⁸

A költségjegyzék (Überschlag) szerint :	
A kőműves, kőfaragó üveges munka összege	2618,24 f
Az asztalosmunka	198,— f
Az ácsmunka	197,30 f
Szignálták :	

Johann Georg Conráth Maurer Meister in Losonc
 Johann Ulrich Töbler Stein Metz Meister in Gács
 Leopoldt Pallier Glasser Meister in Gács
 Samuel Reisz Tischler Meister in Osgyán
 Simon Gregory Spiegl Zimmermeister in Gács.¹⁹

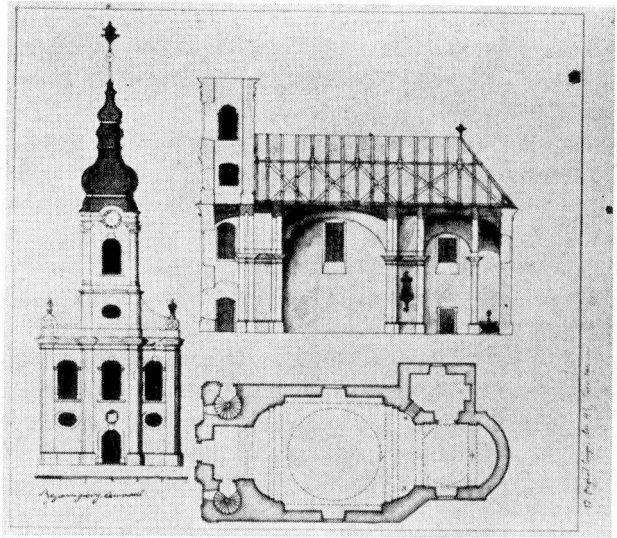
1770. október 16-án Bányai László esztergomi vikárius a már eddig kiutalt 3000 F-on kívül újabb segílyt kér az építkezés befejezéséhez. Ugyanekkor Boldoghy József, az új plébános örömmel jelenti a Helytartótanácsnak, hogy „... Ecclesia Osgyaniensis ... ad eum quidem statum est perducta, ut in eadem Officia Divina jam peraguntur ...” Azonban mégis szükség van további támogatásra. „... ad ultimam nihilominus ejusdem perfectionem impensae desiderantur ...” A plébános csatolja az épületen dolgozó iparosok jelentéseit és a felvett díjazásról kiállított nyugtát. Az iparosok név szerint : Conrath János György építőmester, Losonc

Nol Fülöp losonci lakatosmester,
 Pallier Lipót gácsi üvegesmester és

Kortik Pál selmebányai ácsmester költségjegyzéke szerint a torony felépítéséhez és az épület befejezéséhez még 1549 F-ra volna szükség.²⁰

Az építkezésre fordított összegek azonban nem álltak arányban a kiutalt segítséggel. Boldoghy plébános Galgóczy káptalani vikárius 1773. jan. 9-i jelentéséhez csatolt kérelmében pontos számadásjegyzék csatolása mellett még 894 F-t kér a további munkához. Ezt az összeget a toronynak és a homlok-

6. Az osgyáni templom
alaprajza, hosszmetsetrajza
és homlokzatterve

zatnak kifizetésére kellene fordítaniok „... insuper totius Turris et Frontispicii ab imo usque ad summum incrustatio et dealbatio remansit.”²¹

A Cassae Par. Bizottság 1773. január 30-án tartott üléséről felvett jegyzőkönyvhöz van csatolva Boldoghy plébánosnak egy újabb jelentése, mely szerint az elődjének kiutalt 1500 F nem volt elég az építkezés befejezéséhez, sőt kifizetetlen számlák is maradtak, s az egész torony és homlokzat építésének kifizetése is hátra van még „... et insuper totius turris et frontispicii ab imo usque ad summum incrustatio et dealbatio remansit...”

További kiutalást kér. Csatolja a következő iparosok nyugtáit.

Conrath János György kőművesmester, Losoncon

Prauss Károly kőműves pallér

Pallir Lipót üvegesmester

Textori Ferenc gácsi kőfaragó mester

Spiegl Simon György osgyáni ácsmester

A csatolt kimutatás szerint:

Az eddigi kiadások összege

1500 f 26 k

Az építkezés folytatásához igényelt összeg és

a ki nem fizetett munkadíjaké

894 f 5 k

A plébános csatolja még Conrath 1772. dec. 16-án kelt 515 F átvételéről szóló nyugtáját, mely egyúttal az építkezés haladásáról is tájékoztat. „Hiemit bezeuge dass der Herr Pfarrer Joseph Boldoghy die Kirchen in Osgyán nehmlich alles unten und oben auss und einwendig habe lassen putzen, weisslen, das ganze Gesims um und um machen, das in Khor und Thurm einmaueren, auch der ganze Thurm unter ihm verfertiget seye. Solches wird attestiret. Sigl Lossoncz den 16. Decembris 772²²

Johann Georg Conrath
M. Meister

A pénzbeli segítség már nagyon sürgős volt, mert olykor még pénz hiányában is dolgoztak az épületen. Conrath ugyanis sürgette a torony falainak felépítését, hogy esetleges szélviharok esetén a boltozaton nagyobb repedések ne támadjanak.

Így jutunk el a szép reményekkel induló és ennyire előrehaladott építkezés tragikus fordulatához. Az újonnan épült templom boltozatán és oldalfalain máris repedések mutatkoztak, Conrath és Prauss Károly építöpallér 8. sz. alatt csatolt szakértői véleménye szerint az előző plébános, Rozgonyi az elmúlt években nem szereztetett be kellő mennyiségű vasat a főfal összetartására szolgáló vaskapcsok elkészítésére. Mint felterjesztésében hangsúlyozza, ő, Boldoghy a jelenlegi plébános, viszont nem kapott utasítást felsőbb helyről a további munkálatokra, így az épület tovább romlott „ . . . rupturæ verum ideo auctæ sunt, augenturque in dies, ut manifestum nobis periculum, præterea Ecclesiæ dannum jam-jam immineat . . .” Saját szavai szerint a plébános utasította az építömestert, szerezzen be 8 mázsa vasat és kellő mennyiségű fenyőfát „ . . . quibus Ecclesia a Sanctuario usque Turrim sopra fornicem ex utroque latere contrahi possit.”

Számára érthetetlen okból, folytatja a plébános, az építömester a fal megerősítését jövő tavaszra halasztotta. Csatolja egyébként Conrath nyugtáját, mely szerint a saját és a kőművesek munkadíja fejében 515 F 22 kr-t vett kézhez, továbbá Conrath specificatióját, mely szerint: „Deren Centen Eisen, zum Behuf der Osgyaner Kirchen und Thurms erforderlich seynd, per lenten 7 F id est, 56 f die noch restierende Schuld zur Zahlung der Maurer und Tagwerker 24 f Schlosser Arbeit p Centen 3 f die noch restierende Schuld zur Zahlung der Maurer und Tagwerker 229,53 f Endlichen noch von der ganzen Faschade herunter an buzen und die Schliessen zu zielen 220,— f

Johann Georg Conrath Maurer Meister in Lossonez

Ebből a jelentésből Conrath munkájára árnyék vetődik. Ezt ő maga is érzi, ezért több ízben igazolni óhajtja magát. Így 1772. december 9-én a plébánoshoz intézett levelében fölháborodva tiltakozik az itt meg nem nevezett pallér vádjai ellen. Az előbbi plébános — úgymond — a pallérral kezdte a templomot átépíteni, őt fenyegetésekkel illették. Fejézzé be tehát a munkát az, aki rosszul kezdte el.

Mindamellette minden lehetőet megtesz, de nehéz körülmények között él, titkárt ki ügyeiben segiténé nem tarthat, fájós lábával nagyobb utazásokra nem vállalkozhatik. Ezzel a kínos ügyel sok költsége is volt. Hangsúlyozza, hogy a vasakat jövő tavaszra be kell szerezni, hogy a nagy kődarabokat felhúzhassák.²³

Conrathnak ugyanehhez a már említett jegyzökönyvet tartalmazó akta-hoz csatolt egy másik írása is igazolja, hogy a templómépület megrongálásáért nem vonható teljes mértékben felelősségre. Ebben az 1772. dec. 16-án kelt nyilatkozatában azt bizonyítja, hogy az időközben szepesi kanonokká kine-

vezett Rozgonyi Pál c. püspök távozása után Osgyánban csak 18 000 téglá, 40 deszka s igen kevés mész maradt „ . . . folgsam vieles derley angeschaffet worden . . .” Ezt igazolja Prauss Károly pallér ugyanehhez az aktához N° 8 alatt csatolt attestatumában „ . . . die greste Ursach ist, weil in die gantze Haupt Mayer schliessen nicht seyn, weil wir kein Eissen nicht haben gehabt und haben unss auch Eiss nicht wollen geben . . .” De a bajokat Prauss szerint lehet orvosolni, ha még idejében gondoskodnak anyagról.

1772. dec. 19-én (ugyanehhez az aktához csatolva) az osgyáni hívek aláírásukkal bizonyítják, hogy „minek előtte a mostani Tisztelendő Plébános Urunk (Boldoghy) Osgyánba jött volna, már az (ti. a templom) kezdett repedezni . . .”²⁴

Egy ugyanehhez az aktacsomóhoz tartozó 1772-i de közelebbi dátummal meg nem jelölt iratban Conrath magyarázza a templom boltozatán és főfalán támadt repedések okát. Először is hiányoznak a főfalakat összetartó vaskapcsok, s a hajótér közepén levő kriptá sines kellőképpen megerősítve. A másik nagy hibát Conrath szerint Prauss Károly pallér azzal követte el, hogy túlságosan megterhelte a boltozatot, melyen a torony gerendázata áll, s azért a szélviharok következtében az épületen repedések támadtak, annyival inkább, mert az ablakok feletti falon hiányoznak a tartó vaskapcsok. Conrath szerint azonban még orvosolhatók a bajok, ha a tornyot és az egész épületet vastámaszokkal veszik körül.²⁵

A végrehajtott javítások azonban, bizonyára anyagi okokból, nem hozták meg a kívánt eredményt. Erről tanúskodik Boldoghy József plébánosnak, Galgóczy János káptalani vikárius által 1775. december 14-i, a Helytartótanácsához intézett fellebbezése. Ebben hangsúlyozza, hogy az 1773. február 1-i 5690. sz. alatti helytartótanácsi leirat utasítása szerint, az építőmesterrel együtt minden igyekezetével az építkezés befejezésére és a hibák kijavítására törekedett. Ez a javítás azonban nem volt kielégítő, mert a következő tavasszal, a templom fala és a boltozata hosszúsági és szélességi irányban egyaránt megrepedezett, s ezek a repedések napról napra növekszenek,²⁶ annyira, hogy a templom rongált állapota a hívek biztonságát is fenyegeti. Növeli a helyzet tragikumát az a körülmény, hogy a plébános br. Luzsénszky adományából már körülbelül ezer forint értékű miseruhát szerzett. Ugyancsak 1000 forintra rúg a főoltár, az orgona és a padok felállítatása, a templom pusztulásával ezek az értékek is veszendőbe mennének. A losonczy építőmester — folytatja —, aki a templomot építette, kijavította ugyan a repedéseket, de munkáját megbízhatatlannak, tudását kevésbé kielégítőnek találta — „ . . . Laborem instabilem, scientiamque insufficientem esse experior.”

A plébános ezért a besztercebányai kamarai építőmesterhez Grossmann Péterhez fordult, aki a rimaszombati templomot is építette. Felterjesztéséhez csatolta az említett építőmester 1775. november 11-én kelt szakvéleményét. Grossmann vállalkozott arra, hogy a hibákat kijavítsa s az épületet megerősítse.²⁷

Grossmann Péter neve, ki magát Peter Grossmann kaiserlicher, königlicher Berg Kameral Maurermeister in Neysoll-ként írja alá, nem ismeretlen a szakirodalomban. Fivére, Fellner Jakab utóda, a Tatán dolgozó Grossmann

József halála után 1785. szeptember 17-én levelet írt Eszterházy Károly egri püspöknek, melyben arra kérte őt, hogy építkezései vezetését (a pápai templom, az egri liceum befejezése s a pápai Esterházy kastély) hagyja továbbra is az özvegy kezén, kinek igen ügyes rajzolója van. Ő maga, Grossmann Lipót, a felügyeletet illetően saját szolgálatait is felajánlotta. A püspök az ajánlatot nem fogadta el, s kívánságára az özvegy a nála levő tervrajzokat 1785. július 17-én beszolgáltatta az Eszterházyak pápai jószágkormányzójának.²⁸

Grossmann Rozsnyón is dolgozott, hol kérvénye alapján a Helytartótanács felterjesztésére az Udvari Kancellária 1780. febr. 11-én 1739 f 30 ³/₄ x-t irányított elő részére a királyi iskolák építésére.²⁹ Itt is mint besztercebányai építőmestert tartják nyilván. 1775. június 19-én, szakvéleményt mondott a rimaszombati plébániatemplom restaurálása, illetve újjáépítése tárgyában, melyben Römisch Ferenc Károly építőmester terveire is hivatkozott.³⁰

Grossmann Péter előadja, hogy bár a templomépületet az elmúlt évben már kijavították, főfalainak feltűnő repedései következtében összeomlással fenyeget.

Majd az építés hibáit veszi sorra :

1. Nem ásták a falakat elég mélyre s a támfalakat (Anleihemauer) hozzá nem értés miatt az alapokra helyezték.

2. A főfalakat s az ablak feletti falfelületet nem erősítették meg vaskapcsokkal (Schliessen), ezért a falnak szükségképpen le kell omolnia.

Hogy segíthetünk ezeken a bajokon ?

1. Az alapfalakat kívülről is, belülről is, alaposan alá kell támasztani, hogy a templom tovább ne süllyedjen.

2. Az ablakok feletti és alatti falba vaskapcsokat kell beleerősíteni.

3. A főfalba három hüvelyk vastagságú vaskapcsokat kell szerelni.

Ezzel a hármas eljárással a fenyegető beomlás megakadályozható. Ő, Grossmann hasonló eljárással már több épületet megerősített.³¹

Grossmann költségjegyzéket is csatolt ehhez a javaslatához.³² Ebben a téglá, mész, homok, vas s egyéb az építkezéshez szükséges anyag árát 508 f-ban a saját és kőművesei munkáját

	340 f-ban
az összes költségeket tehát	848 f-ban

állapította meg. Egyúttal egy az oszgyáni plébánoshoz intézett levelet is mellékel, melyben arra kérte őt, hogy szerezze be az építkezéshez szükséges anyagot, s elhatározásáról értesítse őt.³³

1776. június 1-én újabb kérelem ment fel a Helytartótanácsához, Galgóczy vikárius részéről, ki pénzt kért arra, hogy a templomépületet Grossmann Péter által rendbe hozathassa. A vikárius ebben a felterjesztésében utalt azokra a súlyos vádakra, melyekkel a Helytartótanács Conrathot illette, hogy tudatlanságból vagy kapzsiságból takarékoskodott az épületanyaggal, s arra akarta kötelezni, hogy a hibákat saját költségén hozza rendbe. „ . . . dignata est Regia Serenitas Vestra et Excelsum Consilium Regium : ut Lossonciensis murarorum Magister eujus seu in arte struendo imperitia, seu ob majoris lucri cupiditatem, requisita materialia substrahentis avaritia adeo vitiose, ut jam ruinas agat, constructa est, evocetur, et Authore Judice ad restaurun-

das propriis impensis aedificii dictae Ecclesiae rupturas compellatur . . .” A vikárius feleletet adott erre a felszólításra. Közölte ugyanis, hogy idézésére Conráth János György már nem jelenhetik meg, mert a kitűzött terminus előtt néhány nappal meghalt. „ . . . ante praefixum terminus aliquot diebus ab hac vita discesserit.”

A vikárius természetesen kérte a Helytartótanácsot, hogy utalja ki a további építési költségeket, hogy a besztercebányai kőművesmester a csatolt terv alapján (nincs az iratok közt) befejezhesse a templom kijavítását, s újból mellékelte Grossmann már ismert szakvéleményét és költségjegyzékét.³⁴

A Helytartótanács 1776. június 13-án kelt leiratában magára a vikáriusra hárította a templom újjáépítésének anyagi terhét. Ő felelős érte, jobban kellett volna az építkezésre ügyelnie. „ . . . praefatae Ecclesiae structura non murario, verum Domino Generali Vicario commissa fuerit, eo efficaciter invigilare noverit, quo praesens suscipienda reparatio, in secus pro quocunque exinde emersuro defectu ex propriis reavere velit rite, debiteque perficiatur.”³⁵

Hogy Grossmann befejezte-e munkáját, arról a levéltári adatok már nem tájékoztatnak, ez a kérdés az esztergomi egyházmegye Cassae Par. anyagában többé nem merül fel.

Figyelembe véve Conrath János György kőművesmester és Prauss Károly, továbbá az osgyáni lakosság nyilatkozatát arról, hogy nem rendelkeztek kellő mennyiségű vasanyaggal a falak megerősítéséhez, továbbá Conráth idézett nyilatkozatát arról, hogy az építkezést nem ő kezdte el, s hogy betegsége is akadályozta őt abban, hogy teljes energiával dolgozzék, csak kismértékben hibáztathatjuk őt a történetekért. Nem tudjuk hogy szaktudását hol szerezte, de a rendelkezésünkre álló tervek egy magabiztos, jó ízlésű, helyes arányérzékkel és stílusismerettel bíró mestert tüntetnek fel. Hont, Nógrád és Gömör megyékben sokat foglalkoztatott építőmester volt, bizonyára kellő tapasztalattal rendelkezett ahhoz, hogy otromba statikai hibákat elkerüljön. A működésére hulló árnyék oka, bizonyára főleg kora nehéz gazdasági viszonyaiiban s az építkezésekre a kormányzattól keserves küzdelmek közt kiharcolt, gyenge anyagi támogatásban keresendő.

Conrath egy időben több községben is tervezett és épített. 1767-ben szerepel először neve, a Nógrád megyei, Rapp község templomának építésével kapcsolatban.

Némethy szerint a Szent Mártonnak szentelt templom 1724-ben már állott,³⁶ bizonyára középkori templom volt. Ez azonban az 1763-as földrengés következtében összeomlott. Ezt a tragikus helyzetet a rappi plébános ecseteli. 1766. október 26-án a Helytartótanácsához intézett felterjesztésében támogatást kér a templom újjáépítésére „Haec (Ecclesia) enim prae vetustate sua impellente etiam multum anni 1763 motu terrae in rudera collapsa in vilum etiam me ad novam moliendam compulit.” Isten segítségével tető alá hozta, de anyagi ereje kimerült, az építkezést nem tudja folytatni „(Ecclesia) caepta per vires meas exhaustas ultro tegi forniri, incrustari, fenestrisque ac portis muniri nequit . . .” Az uralkodóhoz és a Helytartótanácsához fordul, segítse őt. A kőművesmester költségvetése szerint 600 forintra van szüksége a további munkálatokhoz.³⁷

Itt találkozunk először a rappi építkezéssel kapcsolatban Conrath nevével. 1767. január 22-i kelettel részletes költségjegyzéket dolgoz ki a teljes építési anyagról, és az összes iparosok munkadíjáról. A jegyzéket az esztergomi vikárius esatolja 1767. március 21-i, a Helytartótanácsához intézett iratához.³⁸ A templomfalak ekkor már a tetőig felépültek.

Überschlag

Einer neu angefangene Kirch zu Rappolz (Rapp) welche von deren gitigen Guthetern ist durch Anschaffung des Herrn Pfarrer bis unter das Dach erbauet worden.

	f	x
1 ^{tens} 20 000 Gewölb Ziegl	80	
2 ^{tens} 32 000 Gesims Ziegl	15	—
3 ^{tens} 1000 Pflaster Ziegl	25	
4 ^{tens} Eisen	108	
5 ^{tens} Ofen Kalch	48	
6 ^{tens} Die Maurer arbeit und der Thurm	424	—
7 ^{tens} Die Stein Mötz Arbeit was sol gemacht werden nemlich die Haupt Thier und 4 ordienere Thiern, dan in der Fadtschady die drei Platen 2 Schnirkel (Schnörkel), 2 Vasien, 8 Schaft Gesimser	84	
8 ^{tens} Die Zimmer Arbeit nebst Knöpf und Grentz	270	
9 ^{tens} Die Tischler Arbeit	50	
10 ^{tens} Die Schlosser Arbeit	56	
11 ^{tens} Die Glaser Arbeit	50	
	Summa	1210

Johann Georg Conrath Maurer Meister.

Die Stein Mötz Arbeit wie vorgeschrieben zu 84 reinische Gulden auf das genaueste accordiert worden

Johann Heinrich Nauser

Stein Mötz Palier Gatsch den 22 Jen. 1767.

Pallier Lipót üveges 50 t

Keller Kristóf ács. 50 t munkadíj átvételét nyugtázza.

Nohl Fülöp lakatos 50 t

Sajnos az iratokhoz terv nincs mellékelve, de a költségjegyzék és az alább következő fizetési nyugta s Conrath eddig tárgyalt tervei alapján feltehető, hogy a tervezőmester is ő volt.

Ez az építkezés nem ütközött nagyobb nehézségekbe. Az Udvari Kancelária 1767. június 19-én kelt, s a Helytartótanácsához intézett leiratában közölte, hogy az uralkodó jóváhagyta a Cassae Parochorumból a rappi templom építésére kiutalandó 1210 forintot.³⁹

A templom rövid két év alatt felépült, erről a munkában résztvevő iparosok, köztük Conrath György 1769-ben kelt nyugtái tanúskodnak.

A templom építésére felhasznált épületanyag és a munkadíj összege 1399,58 f.

A részletes jegyzékből említésre méltó a kőfaragó nyugtája : Ist bezahlet der Steinmetz vor die Haupt Thür und Sanct Gristey, Thür (Sacristey) und auf das Kohr eine Thür der Staffel vor das Hoch Altar macht aus 44 F.

A munkadíj kifizetését a következő mesterek igazolták aláírásukkal :

Johann George Conrath Maurer Meister in Loschuntz

Neograder Komeschadt (Komitat)

Philip Nohl Schlosser Meister in Loschontz

Lepold Ballier (Pallier) Gosser (Glaser) meister in Gatz (Gács).⁴⁰

Conrath 1772. december 16-án még felvett 515 F munkadíja⁴¹ is építőtevékenységének bizonyítéka. Valószínűleg ma is az ő temploma áll Rappon. 1854-ben és 1895-ben állították helyre.⁴² Nem valószínű, hogy 1772 és 1854 közt új templomot építettek volna. Sajnos fénykép nem áll rendelkezésünkre, így nincs módunkban hiteles alkotásáról fogalmat alkotni.

1774-ben Conrath megbízást kapott a Gömör megyei jánosi templom kijavitására. Erről a munkásságáról aránylag kevés adatunk van, az átépítés terve nincs az iratokhoz csatolva. Pedig igen érdekes megfigyelési lehetőség kínálkozott volna arra nézve, milyen álláspontot foglal el egy későbarokk építőmester egy kora középkori templommal szemben, abban az időben, mikor műemlékvédelem még nem volt. Valószínűnek látszik, s a gyér levéltári anyag is arra mutat, hogy Conrath is, mint nagy külföldi kortársai, a maga korát óhajtotta a román stílusú templomba beépíteni.

A jánosi apátsági templom sokat foglalkoztatta a múlt század hetvenes-nyolevanas éveinek művészeti közvéleményét. 1427-ben a Jánosi család és a jánosi apát birtoka volt.⁴³ Restaurálásának egész nagy irodalma van. Tárgyalása kívül esik e cikk keretein. A templom ősi múltjáról az esztergomi vikárius 1754. szeptember 21-i jelentése ad képet. „Ecclesia Jánosiensis fuit quidem tempora Divorum Ungariae Regum quondam sumptuosa sed tristi rerum humanorum vicissitudine nimis excisa ac ruinata. Est igitur ista Ecclesia adhuc in statu imperfecto, cujus sanctuarium visitur sub fornice reliquum corpus est tabulatum est illi calix unus cum missali et lacera alba hic nullus decor, nullum altare, nulla cathedra. Assurgunt in fine hujus Ecclesia duae turres ad altitudinem murorum Ecclesiae productae et sine tecto relictae; pluviis et imbribus debilitate, quae ut Divino cultui aptae reddantur, cum aliis necessariis requirunt ad minus florenses sexcentos.⁴⁴

Hasonló téjékoztatást ad a templomról Gömör megye egy még néhány héttel előbb kelt és a Helytartótanácsához intézett jelentése.⁴⁵ Az idézettel nagyjából egyező jelentés is kiemeli az alig a templom fölé emelkedő tornyokat. „Suae Turres in antiqui fundamento erectae ad structuramque solum Ecclesiae elevatae . . .”

Ebből a két jelentésből kitűnik a templom siralmas állapota, egyes részeiről még a tető is hiányzik, felszerelése hiányos. Arra is következtethetünk belőle, hogy az évszázadok folyamán történhettek átépítések, felemelték az alapszintet, ezért írhatták, hogy a régi alapokra épített tornyok csak a templom faláig érnek fel.

1754 és 58 között végezhettek valami javítást a templomon, mert a Cassae Par. 1758-i conscriptiója azt írja róla: Habet Ecclesiam muratam sumptibus Suae Majestatis parte reaedificatam...⁴⁶

Azonban 16 éven át bizonyára nem sokat dolgoztak a templomon. A dobocai plébános (Jánosi ugyanis abban az időben a dobocai plébánia filiája) 1774. január 4-én a templom helyreállítása ügyében a Helytartótanácshoz intézett kérelmében szomorú képet fest a templom állapotáról. „In parochiae meae Dobocensis filiali possessione Jánosi Comitatus Gömöriensi ingremiata, extat praeter helveticam nostra etiam pervetusta romano catholica Ecclesia, conservatio Vel ex eo dignissima... quod olim a fundamentis usque ad summam lapidibus sectis fuerit constructa modo vero disperso... sit, cujus tectum siquidem inevitabilem restaurationem exigeret...”

Anyagi erőforrások hiányában segítséget kér a Cassae Par.-ból.⁴⁷

A helytartótanács január 7-i válaszában utasítja a vikáriust s közvetve a dobocai plébánost, hogy a jánosi templomot s főleg a templom tetejét szakemberekkel vizsgálta meg, helyreállítási tervét dolgoztassa ki, s ezt a tervet s a költségek jegyzékét terjessze fel a Helytartótanácshoz.

Consilium hoc Reale Locumtenentiale... intimandus esse duxit, quatenus presente homine Diocesano praeattactum Ecclesiae tectum per artis peritos opifices accurate revideri, ad summam duntaxat necessitatem, habitaque existentium materialium applicari adhuc queuntium reflexione restauratione ejusdem tecti projecti elaborari facere idemque isthuc submittere noverint.⁴⁸

A megye tisztikara 1774. április 4-i felterjesztéséhez csatolta a templom-épület vizsgálatára kiküldött bizottság 1774. febr. 24-i jelentését, mely az ácsmester szakvéleményének meghallgatása alapján új tető készítését vélte szükségesnek. Közölte egyúttal a templom méreteit: A templom hosszúsága 9 bécsi öl, szélessége 5, a szentély hosszúsága 5, szélessége 4 öl és 5 láb. A csatolt részletes költségjegyzék szerint a homlokzati tornyok és a szentély újjáépítéséhez 618 f 27 kr értékű faanyagra van szükség.⁴⁹ Mellékelték továbbá a templom jelenlegi állapotát feltüntető rajzot, és az újjáépítendő templom tervét. Sajnos ezek nincsenek az iratokhoz csatolva.

Itt kapcsolódik az építkezésbe Konráth, ki benyújtott tervében magyarázatot is ad. „Anno 1774 den 24. febr. habe ich die jánoscher katholische Kirchen in löbliche gömörer Comitaten betrachtet und dabey ersehen, dass der obere Bodten stats Gewölb in der nemlicher Kirchen mit Bretern ausgelöst, die Breter wegen üblern Dach schon verfault, die Dramen (?) auch verletzt und die Mauern der Kirche seind stark gnug, dass die Gewölb ertragen könnten, so habe ich die Materialien zum Gewölb in eine Betrachtung genommen, und hier auf gesetzt, nemtlich die Sagristey kan auss bleiben, welche in dem ab Riss ist zu gesätzt werden und auss einen Thurm von dem 2 zu einer Sacristey kan gemacht werden.

Az átépítéshez szükséges épületanyagot Konráth a következőkben tünteti fel:

Erstlich zum Gewölb der Kirchen und Erhächung (Erhöhung)	
dass forn (vorn) erstlich 14 000 Ziegl aber 4 f	96 —
2 Ofen Kalig (Kalch)	40
6 Center Eisen per 6	36
300 fuhr Sandt die Turh (forduló) ber 4	20
auf die Ziegel und Kalig fuhr	30
Die Maurer und Daglener die Kirchen Gewölbt und Prangerspitz	
auf zu führen von obrigen	160
von obrigen Bodten bleibt Holtz und Breter zum Gerisst was	
wird nocht wendtig sein	
	Summa
	342 f

J. Georg Con Rath Maurer Meister in Losontz⁵⁰

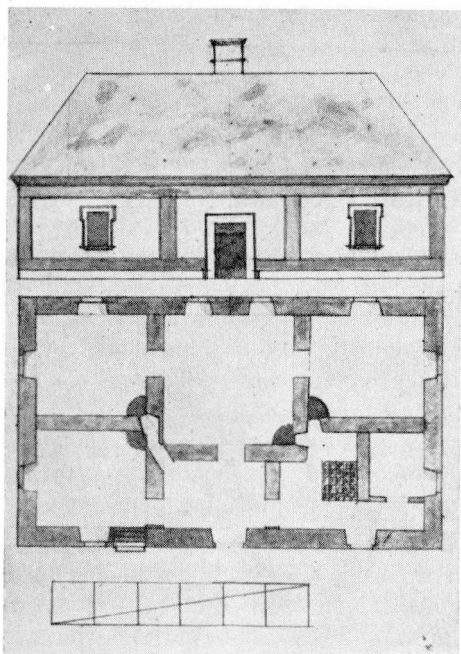
Conrath, mint magyarozatából kitűnik, elég önkényesen bánt el az ősi templommal, amennyiben a bizonyára igen rossz állapotban levő sekrestye lebontása után a kéttornyú templom egyikét tervezte sekrestyének, megbontván ezáltal az épület szimmetriáját és ősi formáját.

A Kancellária 1774. május 6-án kelt leiratában közölte azt, hogy az uralkodó engedélyezte 960 f 27 r-nak a jánosi templom javítására a Cassae Par.-ból való kiutalását. „demissam . . . Repraesentationem sub die 11° recenter transacti mensis aprilis et N° 1610 isthuc submissam elementer accepimas, annuimus, ut praevium in finem desirerati 960 f 27 kr Generali Parochorum Cassa subministrentur.⁵¹

Levéltári anyagunk a továbbiakról nem tájékoztat. A múlt század 70-es éveiben a Műemlékbizottság behatóan foglalkozott a művészi értékű ősi templommal, s a Vasárnapi Újságban közölt képe (1875. 198 l.) ősi formájában, a barokk átépítés minden nyoma nélkül tünteti fel. Az Archeológiai Közlemények 1876 évi jelentése szerint annyira elhanyagolt állapotban volt, hogy 18 év (tehát 1858) óta nem is tartottak benne istentiszteletet. Mennyezete teljesen bedőlt, s a templom körüli törmelék annyira felhalmozódott, hogy kívül három lábnyira, belül két lábnyira emelkedett a talaj. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium rendelete alapján Schulek Frigyes egyetemi tanár stílszerű terve alapján s Rómer Flóris apát és ebben az ügyben küldött miniszteri biztos irányítása mellett a két torony kivételével helyreállították a templomot. A belső felszerelésre a minisztérium még 4000 forintot engedélyezett a Műemlékbizottság költségvetéséből. A szentélyt Storno Ferenc ingyen festette ki. Szakértői vélemény szerint ez a templom eltávolított nyugati oromzatán kívül még egész eredeti egyszerűségében áll fenn s a maga nemében hazánkban egyedül áll.⁵²

Conráth nevével még két Gömör megyei parochia építésével kapcsolatban találkozunk. 1773. dec. 16-án a megye részéről jelentés ment a Helytartótanácsához az egyházasbásti parochiáról, melyben ecsetelték siralmas állapotát.

„Recognoseo trabes fundamentales, columnas item laterales totum aedificum sustinentes cum tecto putrefactas esse ruina minari et absque periculo vix inhabitari posse . . .” Ehhez a jelentéshez csatlakozik Conrath

7. A tervezett szentsimoni parókia alaprajza és homlokzatterve

szakértői véleménye és építési költségjegyzéke. Szerinte az épület nem javítható, újat kell építeni.

„... in extremo ruinae statu posita sit, reparari nullatenus potest sed fundamentis erigi debet.” Valószínűleg ő készítette azt a tervet, mely nincs csatolva, de melyre a költségek előirányzásánál hivatkozik. „Überschlag den Abriss wie er lauten tuth nach seiner Mass die Materialien der zu bey zu schaffen.”

A mester szignált építésjegyzékében az építőkő, mész, zsindey és deszkaanyagot, továbbá a kőműves, napszámos és ácsmunkát 1087 f 15 x-ra irányozta elő.⁵³

A másik parochiáról, a szentsimoniról terv is maradt ránk. A parochia az ősi Szent Simon és Juda templomhoz tartozik, mely egyes nézetek szerint már 1397 előtt fennállt, s melynek renaissance jellegű lapos famennyezetét 1727-ből való festett díszek ékesítik.⁵⁴ Más néze-

tek szerint a templom 1675-ben épült.⁵⁵ Némethy szerint a „pervetusta” Szent Simon és Juda templom 1715-ben épült⁵⁶ (7. kép).

A Cassae Par. 1737-es conscriptiója a hozzátartozó parochia épületet jó állapotban levőnek tünteti fel,⁵⁷ de 1774. aug. 25-én homlokzattervet, alaprajzot és költségjegyzéket közölt az újjáépítendő szentsimon parochiáról az esztergomi vikárius 1774. szept. 20-i előterjesztéséhez csatolva. Az építkezés költségeit a kőműves-, ác-, asztalos-, üveges- és lakatosmunkával együtt 1101 F-ban állapította meg.⁵⁸

A szentsimoni parochia téglalap alaprajzú földszintes épület. Három-három egymás mögé sorakozó helyiséget zár magába. Homlokzata sima, a kapu két oldalán egy-egy ablak. A kaput, és az egész épület sarkait egy-egy lizéna keretezi (7. kép).

Ezzel, valamint osgyáni parochiatervével a polgári építkezésben való jártasságáról is bizonyosságot tett Conrath.

Reánk maradt tervei Conrath János Györgyöt kora művészi színvonalán álló, jó ízlésű, dekoratív finomságok iránt fogékony, de hazai viszonyaink következtében az egyetemes fejlődéstől kissé elmaradt mesternek tüntetik fel. Széleskörű munkássága bizonyára hatott a szomszédos vidékek építkezésére is. Talán nem tévedünk, ha Braunschweiger Gáspár komáromszemerei nemes ízlésű, finom kivitelű 1788-i templomtervében is az ő hatását véljük felfedezni. Egész munkásságának felderítése a további kutatás feladata.

¹ O. L. Helyt. tan. Acta Cassae Par. Dioec. Strig. Fasc. 2—10. 1737.

² Uo. 1754 „Habet Ecclesiam muratam, antiquam per totum tabulatam exiguam suppellectili ornatam et provisam.

³ „Comes Paulus Balassa in hac possessione matrem instituere intendit“ a. O. 1754. *Némethy Lajos*: Series Parochiarum et Parochorum Esztergom 1894. 55.

⁴ Ideo Excelso Regio Locumtenentia Consilio humillimis precibus supplico ut mihi pro reparatione ejusdem Ecclesiae meae aliquod subsidium ex Cassa Parochorum gratiose resolvere dignetur . . . Cassae Par. Fasc. 72. 1764. jul. 1.

⁵ Uo. Demissa officina estactoratus informatio circa sumptuum in aedificationem Ecclesiae Csábiensis.

⁶ Primási levéltár Esztergom. Vikáriátusi levéltár 1788. jun. 27.

⁷ Uo.

⁸ Magyarország vármegyéi és városai. Hont m. 34.

⁹ Rómer hagyaték IX/75. Orsz. Műemlékesoport.

¹⁰ *Némethy L.*: i. m. 389. „Antiqua Parochia restabilita.“

¹¹ Cassae Par. Fasc. 2—10 N° 6. 1754 „Mater haec in Osgyán est ante 13 annos circa erecta. Ecclesiam nullam habet actu, sed Capellam in paria, ubi sacrificia peraguntur.

¹² Magyarország vármegyéi és városai. Gömör m. 39.

¹³ Cassae Par. Fasc. 71. 1764. aug. 17.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Uo. 4960.

²⁰ Uo.

²¹ Cassae Par. Fasc. 71. 1773. jan. 9.

²² Uo.

²³ Uo. A Cassae Par. Bizottság 1773. jan. 30-án tartott ülésének jegyzőkönyvéhez esatolva. „Aus Dero mir überschickten Schreiben ersehe ich, dass auf des Pöllier Carls (Prauss Károly) gemachten Vorstellung ich eine dreifache Attestation von mir geben solle, welches aber nicht seyn kann, und schon bey der letzteren gegebenen bezeugung verbliebe sintemalen ich nicht anjetzo allererst anfangen werde gut genug zu seyn und mich in die Schlingen ziehen zu lassen, ich verstehe die Sach besser, als wie man sich vielleicht vorstellt, dann beym Anfang des Kirchen Baues hat der Herr Antecessor mit dem Pallier alle Anstalten gemacht, er hat ihn zur Arbeit erwählet, und ich habe dazumalen nichts gegolten, sondern wurde als ein Meister noch mit schlechten Seelen, je schon mit todschlagen tractiret. (!) daher, wer es angefangen hat, derselbe solle auch jetzo die Sache ausführen, gut machen, und was verdorben worden, einrichten, mithin ich über gebliebene Materialen nicht attestiren kann weil mir von deren nichts bewust ist.

Ich versichere Euer Hochwürden hiemit dass ich desshalb nichts naehrs von mir gebe, als was ich neulich mit guten Wissen und Gewissen gethan, obwohlen ich Jenenselbsten zu gefallen alles thun würde, was nur möglich ist, allein in diesem Umstand bitte ich mich weiter zu verschonen sintemahlen ich keinen Secretär halten kann, der mir in allen Fällen gleich aufzuwarten schuldig ist. Zudem habe ich dieser Affäre wegen bereits viele Unkosten, Mühe und Verdruss, und lassen es meine Fuss Schmerzen nicht zu, dass ich eine oder andere Reise vornehmen könnte, und zur Nachricht gebe ich allen Überfluss Erw. Hochwürden zu vernehmen, dass die benötigte Schliesen anjetzo nicht, wohl aber auf anstehendes Frieß Jahr unterzogen werden könnten, weilen die Stücke Steiner aufgezogen werden müssten, vor Heuer also dieses sein Bewenden haben wird.

Der ich übrigens mich Ew. Hochwürden zur Gnad gehorsamst empfehle, und in schuldigen Respect gebleibe.

Euer Hoch Würden
gehorsamster Diener
Johann Georgius Konrath
Maurer Meister

²⁴ Uo.

²⁵ Uo. Itens Die Ursach dieses Spaltes der Kirche herrühre von den Haupt Maur Werck, weilen in demselben gar keine Haupt Schliessen befindlich, sondern allein Hench (häng?) Schliessen in denen Pfeilern, und ist keines neyes, wegen der kleinen in der Mitte befindlichen Gruft.

²⁶ens Aber ist wohl eigendlich der Haupt Fehler darin dass der Pollier, Carl Prauss die Grüste auf die Gewölbung gemacht, auf welchem das ganze Haupt Gerüst des Thurms gestanden, folglich noch dazumal heftig entstandenen Winden das ganze Gebäui eine Öffnung, oder Spalt bekommen müssen, weilen die Schliessen über dem Haupt Gemäuer der Fensteren mangeln und endlichen aber kommet mein Sentiment hiezu also, dass um das Gemäuer sowohl des Thurms als auch der ganzen Kirchen von 8 lauten Eisen Schliessen zu ziehen und folglich den ganzen zu beförchtenden Schaden gesteuert werden kann.

Johann Georg Conrath Maurer Meister.

²⁶ Uo. 1775 „... Sequenti vere Ecclesia . . . pluribus etiam aliis locis tam in lateralibus parietibus, quam etiam in fornice tum per longitudinem, tum per latitudinem ejusdem noviter rupta est : modo vero rupturae in dies notabiliter augentur . . .”

²⁷ Uo.

²⁸ *Luksics Pál—Pfeiffer János* : A veszprémi püspöki vár a katolikus restauráció korában. Veszprém, 1933. 226. — *Szmrecsányi Miklós* : Eger művészetéről. Budapest, 1937. 145.

²⁹ Cassae Par. Fasc. 1775. november 11.

„ . . . ut sibi summa 1739 fln. 30 $\frac{3}{4}$ kr. quae contractualem summam pro reaedificantis scholis Regiis Ros naviensibus in 10 m florens resolutam excedit, exsolvatur . . . Kane. iratok 1780 N° 1011 Kaposy hagyaték.

³⁰ Uo. 1777 N° 4507 Kaposy hagyaték.

³¹ Cassae Par. 1775 nov. 11. Anmerkung über diezu Astján stehende Kirche, welche durch Heren Maurer Meister Johann Georg Konrath wohnhaft in Lossontz Anno 1772 Jahr von Grundt auss gebauendt ist vollendet worden.”

³² Uo.

³³ Uo. Werder (Verehrter) Geistlicher Herr Pfarrer hyr übersende ihnen den ganzen Bericht von deraldortigen Kirchen. Sollte es also beaugenmemmiget werden, so belieben Ihro Ehrwürdigen sich mit denen hyr in Uberschlag benandten Materialien in Fru Jahr Zeitlich zu verseihen und nach gescheihener Resolution mich zu berichten wohmit verharre.

Ihro Dienner Peter Grossmann kaiserlicher königlicher Berg Kamerall Maurer Meister in Neysoll Ich bitte uhm ein Andwordt ob sie alles bekommen haben.

³⁴ Uo.

³⁵ Uo. 29994 sz. a.

³⁶ Id. n. 398 l.

³⁷ Cassae Par. Fasc. 76. 1766. okt. 20.

³⁸ Uo. 1767. márc. 21.

³⁹ Uo. 1767. jun. 19. „Penes Protocollum Commissionis pro directione Generalis Parochorum Cassae ordinatae, circa subministrandos ad consumandum novae Parochialis Ecclesiae Rapiensis aedificium sumptus confectum, Dilectionis et Fidelitatem Vestrarum demissam repraesentationem sub die 11ª praescripti mensis may isthuc submissam elementer accipientes, eisdem benigne rescribendum atque una committendum esse duximus, quatenus, conformiter etiam ad demissam eatenus depromptam opinionem suam eas dispositiones facere noverint, ut ad consumandum praedictae Parochialis Ecclesiae aedificium adhuc necessarij 1210 F ex Generali Parochorum Cassa omnino suppeditentur. Datum Viennae 19 Juni 1767.

Josephus m. p.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Uo. 1758.

⁴² Magyarország vármegyéi és városai, 109.

⁴³ Uo. 56.

⁴⁴ Cassae Par. Fasc. 25. 1754. szept. 21.

- ⁴⁵ Uo. 1754. szept. 2.
⁴⁶ Uo. Fasc 1. N° 1 h 1758. sz.
⁴⁷ Uo. Fasc. 25 1774. jan. 7.
⁴⁸ Uo. 1774. jan. 7.
⁴⁹ Uo. 1774. febr. 24. és ápr. 4. N° 1610.
⁵⁰ Uo. 1774. ápr. 7.
⁵¹ Uo. 1774. máj. 14. N° 2192.
⁵² *Rómer Flóris*: Román és átmeneti korú építmények hazánk területén, Archeológiai Közlemények X. (új folyam VII. kötet) 1876. 21. — *Henszlmann Imre* bizottsági előadó évi jelentése a magyarországi műemlékek ideiglenes bizottságának működéséről, 1876. Arch. Ért. XI. 1877. 4.
⁵³ Cassae Par. Fasc. 107. 1773. dec. 6. N° 447.
⁵⁴ *Forster Gyula—Gerecze Péter*: Magyarország Műemlékei. Budapest, 1906. — Arch. Ért. VIII. 1.
⁵⁵ Magyarország vármegyéi és városai, 96—97 l.
⁵⁶ *Némethy Lajos*: i. m.
⁵⁷ Cassae Par. Fasc. 22.
⁵⁸ Cassae Par Fasc. 1774. N° 4226.

A SZECESSZIÓ GYÖKEREI A PRERAFFAELITIZMUSBAN

ÍRTA: BERNÁTH MÁRIA

Az utóbbi évek szakirodalmában és köznapi szóhasználatában léptenyomon előfordul a „szecesszió”, mint stílusmegjelölő fogalom, bár tartalma még nem világosan körülhatárolt. Képzőművészeti alkotásokban, az irodalomban felismerjük a szecesszió bizonyos elemeit, sajátos ízét, anélkül hogy kiterjedési foka, jelentőségének tisztázása megtörtént volna.

Nemcsak a külföldi szakirodalom foglalkozik egyre gyakrabban a szecesszió korával és a benne rejlő, a további fejlődést intenzíven befolyásoló erővel, hanem ez az ébredező érdeklődés nálunk is létrehozott egy kiállítást, melyet az Iparművészeti Múzeum — mint e korszak emlékeinek leggazdagabb gyűjtője — és a Művészettörténeti Dokumentációs Központ rendezett (1958). Az alábbi tanulmány ehhez szeretne csatlakozni.

A szecesszió stíluskérdésének bizonytalansága, szétszaladó irányvonalai késztetnek arra, hogy magát a fogalom lényegét próbáljam megközelíteni, vagy legalábbis rámutatni, mennyi ága-boga, iránya és kiterjedt határa van, illetve, egyelőre mennyire a kutatás eredményeitől függ, hogy hol határoljuk el és vonjuk meg körvonalait.

Hogy a nehézségekből és a szerteágazó feladatból csak néhány részletet említsek, emlékeztetnem kell arra, hogy a szecessziónak országonként más és más kiindulási pontja volt. Éppen ezért, ha a problémához közelebb akarunk férkőzni, végig kell majd tekintenünk az angol, francia, német, belga, osztrák és magyar XIX. századi művészeti törekvéseken, abból a célból, hogy milyen indítékokból különültek el egymástól és hogy hol találkoznak egy közös területen. Ennek eredményeképpen kimutathatók lesznek a különleges helyi ízek. Amennyiben pedig a mozgalom tartalmi elemeit vizsgáljuk majd, pontosan el kell különítenünk azt a XIX. sz. második fele akadémikus irányának törekvéseitől. És végül, de nem utolsósorban ki kell mutatnunk, hogy a szecessziós törekvések mennyiben jelentenek „szecessziót” a szó valódi értelmében, a naturalista-impresszionista vonallal szemben és főleg, hogy a posztimpresszionista törekvések mélyén milyen rokón vonások húzódnak meg.

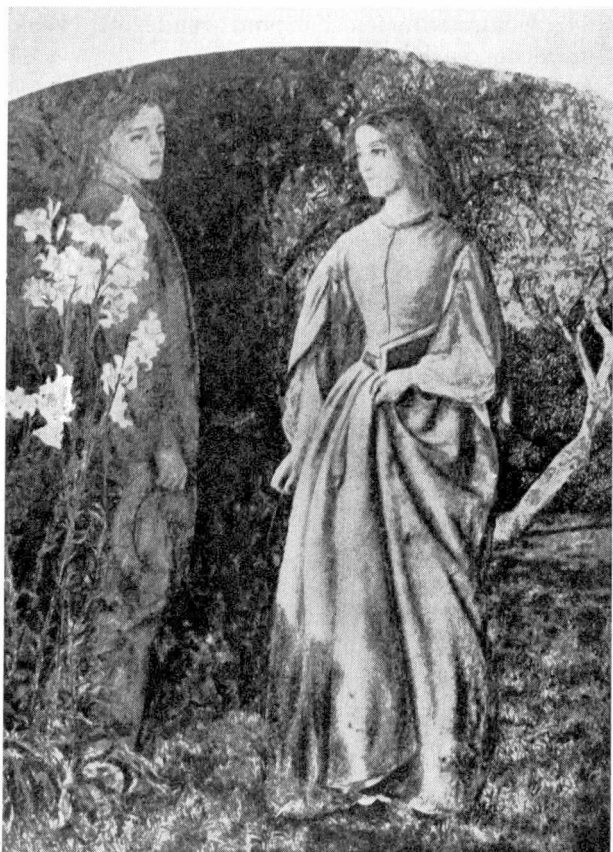
A szecesszió fogalmának körülhatárolatlan volta ösztönzi a keresést abba az irányba is, hogy a múlt század klasszika-visszaálmodói (Böcklin, Marées, Puvis de Chavannes) eredményeit végső kiesengésükben megvizsgáljuk, hogy vajon nincsenek-e érintkezési pontjaik a határvonal mentén, mármint ott, ahol ők végezték és ahol a szecesszió kezdte. A szecesszió gyökereinek ilyenfajta vizsgálata felveti annak szükségességét, hogy ne csak a századforduló,

hanem a múlt század második felének művészetét is tekintsük át. Ezzel figyelmünk nagyobb történelmi korszakra irányulna, és így jobban elkülöníthető lenne a szecessziónak esztétikai és tartalmi körvonala. Ugyanakkor könnyebb lenne az egymással sokszor küzdelmet vívó eszméket a maguk értéke és súlya szerint rangsorolni.

Kutatásunk mai állásánál kénytelenek vagyunk ezeket az átfogó kérdéseket nyitva hagyni, pillanatnyilag csupán felvetésükre szorítkozhatunk. A munkarend gazdaságossági elvétől vezetve, első lépésként a nemzetek szerinti kutatás látszik legcélravezetőbbnek.

Elsőként az angol preraffaelitákkal foglalkozunk. Időrend szerint a preraffaelita mozgalom volt az első, mely mind tartalmi elkülönülés, mind koruk akadémikus mozgalmától való különállás, mind pedig a naturalista-impreszszionista vonaltól való érintetlenség szempontjából olyan megmozdulást mutat, melybe problémánk és feladatunk minden kétséget kizáróan visszanyúlik.

A preraffaeliták helyi jellegű forradalmának Európában volt némi előzménye. Németországban például éppen a klasszicizmus egyik válfajaként

1. Arthur Hughes : The tryst

2. D. G. Rossetti : Dantis amor

támadt a nazarénus mozgalom. Az Overbeck vezette csoportosulás előtt is történt kísérlet a klasszicizmus új ízzel való megtöltésére: Philipp Otto Runge már egy sajátos, bizonyos értelemben éterikus, valóságfeletti művészetet teremtett. A nazarénusok, mint általában a visszatekintő jellegű művészeti csoportosulások, helyi jelentőségünél nagyobbra nem tudtak emelkedni, de mindenesetre a preraffaelitizmus számára már példát szolgáltattak.

Anglia a XIX. század elején még a Van Dyck — Gainsborough vonal utóvirágzását éli. Ez az irány oly erős, hogy az akkor még ereje teljében levő klasszicizmusnak alig engedett utat.

Constable és Turner naturalista és romantikus-naturalista iránya mellett Angliát előzőnlötte még a Gainsborough szellemétől átlengett genre és az akadémizmus angol válfaja. A múzeumokat, kiállításokat megtöltötték az édeskés életképek és az akadémizmusnak az angol történelemre oktató képei.

3. Edward Burne-Jones : Green summer

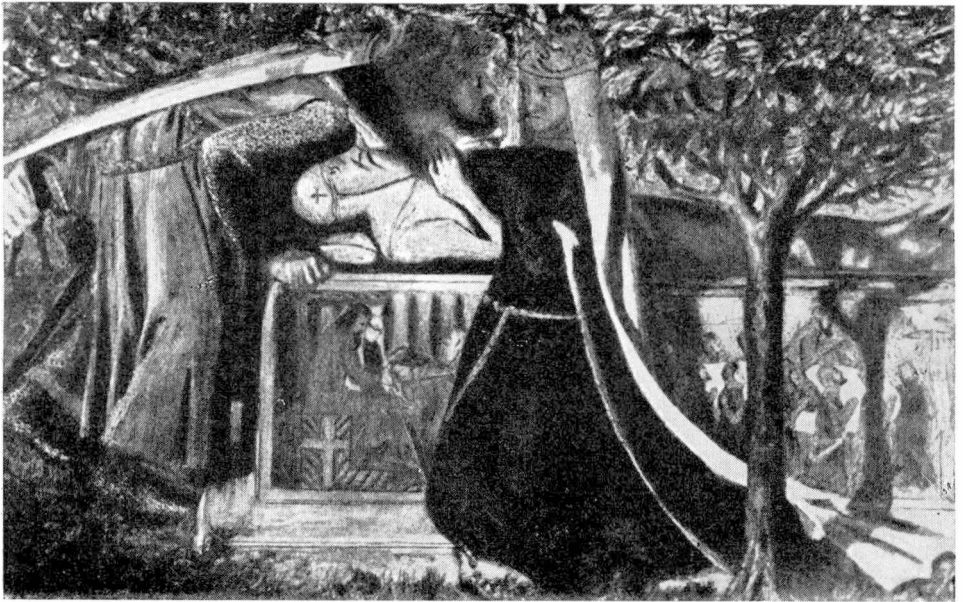
Ilyen előzmények gerjeszthették azt az ellenállási alapot, amelyből a preraffaelita mozgalom elindult.¹ Feltehető, hogy kialakulásukhoz, formálódásukhoz még egy lényeges körülmény is közrejátszott. Ekkor még ismeretlen volt a Van Dyck előtti angol festészetnek jelentős része, és ezért kevésbé épülhetett honi tradícióra. A preraffaelita festők megpróbálják a lehetetlent, múltat konstruálnak, Itália négyszáz éves formakincsét veszik kölcsön, élesztetik.

John Ruskin a preraffaelitizmus teoretikusa írja ezeket a sorokat :

„A sötét kövek, melyek oly sokáig koporsói voltak nemzetek gondolatának, s az elfedett romok, melyekbe hitük be volt falazva, kiadják halottaikat ; s az egyiptomi füledt és hallgatag sziklasírok alatt s a bizánci kupola bágyadt aranyos fénye közt, s az északi keresztfolyosó hideg, kusza árnyai alól, nézd, számtalan lélek jó elő, énekelve, ránk bámulva az újonnan támadt szeretet szelíd szemével, s az örökkévaló testvériesülés ünnepélyes vidámságával nyújtják felénk a síron keresztül fejez karjukat.”²

A „Preraffaelita Testvériség”-hez szorosan véve csak hét művész tartozott, de az irányzatnak akadt jellegzetes képviselője a kortárs barátokban is.³

Legjellemzőbb törekvésük — és ez az irányzat minden tagját áthatotta —, hogy művészetüket mindenekelőtt a témában újítsák meg. Szociális és vallásos témakeresésükben sokféle szellemi irány húzódik meg. Az egyszerűségért, az áhítatért, a jóságért, a magasztosért, a szemükben még romlatlan quattrocentóért való rajongás jellemzi őket. Keresik a harmonikusot, a szépet, de mindenekfelett a nagy témát, hol a görög, hol a keresztény mitológiába merülve, hol a jelent megfürdetve azok szellemében.

4. D. G. Rossetti: Arthur's tomb

Kapcsolatuk az irodalommal igen erős. Olvassák a középkori, a renaissance szerzőket; Rossetti — aki maga is költő volt — legfontosabb munkáihoz Dante adja a témát. Millais és Hughes Shakespeare-ből merít stb.⁴ Művészetük főhősei gyakran egy renaissance színpad szereplői, függetlenül attól, hogy megtalálják-e helyüket a XIX. sz. racionalizmusában. Rossetti érzelemtől túlfűtött Beatricéi az eszményi szerelem típusává próbálnak magasztosulni.

A preraffaeliták eszméikben egységesebbek voltak, mint stílusukban. Mindnyájukra jellemző a téma primer volta. Talán ezzel magyarázhatjuk azt is, hogy kevés tájképet festettek. S ha igen, akkor az ember nem staffage-ként szerepel képeiken, mint a naturalista festőknél általában.

A novellisztikus, illusztratív tartalomközlés a sajátos stíluskülönbségek ellenére is kifejezésre jut. Ha életközeli, vagy szociális mondanivalót hordoz a kép, stílusuk majdnem szélsőségesen realista jellegű. Ha a téma vallásos, akkor magán viseli a klasszicizmusnak némely örökségét, vagy pedig a szó szerinti „pre-raffaelitizmust.”

Ahogy említettük, realista törekvésük sem mentes a szimbolizmustól, a téma felmagasztalásának vágyától. William Bell Scott *Iron and coal* c. képének legaprólékosabban megfestett, izzó vasat verő munkásaira és műhelybelsőjére egy meghatározhatatlan, vagy inkább valószínűtlen fényforrásból olyan fénykévek esnek, mellyel más esetben az angyal megjelenésekor szoktunk találkozni. Ezzel a munka apotheozisát jelképezi. Walter Howell Deverell és Holman Hunt paraszti életet ábrázoló képei — pásztoridillek. Millais vak kolduslányt ábrázoló, tulajdonképpen genre-figurája tájképi részébe dupla

szívárványt fest, hogy ezzel a szimbolikus illusztrációval ébresszen rá bennünket a vakság borzalmára. És a jellegzetes témákat lehetne tovább sorolni.

A preraffaelita festők tehát tematikus és formai igényük sajátosságai által különülnek el a korabeli angol festészettől. A preraffaelita irányzat nem mindig kapcsolódik a renaissance formai eredményeihez, de még ott is, ahol ezt nem teszi, gyakran túlburjánzó és bizonyos sajátos dekoráló, bár realisan festett elemekkel igyekszik „gazdagítani”, telíteni képét.

A szecesszió majdani kialakulása szempontjából Dante Gabriel Rossetti és Edward Burne-Jones munkássága elsősorban jelentős.

Rossetti festészetében kétfajta törekvést látunk. Fiatalkori munkáit még egyfajta realista ábránd fűti. Mint ahogy a preraffaelitizmus realista ágában dolgozó többi művész képei nem mentesek a szimbolizmustól, úgy Rossettié sem. Erre a periódusára jellemző az 1853-ban kezdett *Found c.* képe, mely valószínűleg egy W. Scott vers illusztrációja. A kép előterében egy férfi foglyul ejt egy térdrehulló nőt, és ennek a főtémának mintegy ellentpontjaként jelenik meg a háttérben egy hálóba vetett borjú. Mintha a gyarló emberi fantáziának próbálna segítséget nyújtani ezzel a szimbolikus magyarázkodással. Hogy ez a kétfajta intenció mennyire nem fért meg egymással, azt valószínűleg Rossetti is érezhette. Későbbi munkái, és az a tény, hogy ezzel a képpel majdnem harminc évig küszködött, mindenesetre ezt a feltevést igazolja.

Már a következő években más iránnyal próbálkozik. Kezdi kora fiatal éveinek quattrocentista álmait újrafogalmazni, hogy ehhez aztán, kisebb hullámzásoktól eltekintve, élete végéig hű maradjon.

A quattrocentóhoz kapcsolódnak mérlegelt kompozíciós törekvései, anélkül azonban, hogy formai megoldásokban a quattrocento kemény formai alakítását használná fel. És éppen itt, a formai kérdéseknél válik Rossetti művészete sajátossá, és a preraffaelitizmus többi képviselőjének törekvéseitől elütővé.

Ha ezt a formai megjelenítést körül akarjuk írni, akkor elsőnek azt kell megmondanunk, hogy az ábrázolt tárgy vagy személy anyagszerű ábrázolása elől tér ki. Mintha szublimálni akarná az anyagot, abból a célból, hogy képeinek szellemi tartalmával nagyobb egységbe kerülhessen. Ennek bizonyítására talán a leghelyesebb, ha egy 1857-ben készült művét a *Mary Magdalene leaving the house of feasting c.* képét idézzük (5. kép). A kép témája igen egyszerű. Mária Magdolna szűk, korlátok közé szorított lépcsőn halad lefelé, megnyúlt alakja profilban van. A háttérben kövezett udvar látható, kúttal. Érdekes megfigyelni, hogy ábrázolási módja milyen összevont. A figura ruhája, a lépcső korlátjai, az udvar kövezete teljesen elveszti az anyag változatos jellegét, mintha az elemek mind egyazon anyagból lennének. Ha szemünket végigfuttatjuk a képen, figyelmünk főleg a figura fejére összpontosul. A fejet a trecento modora jellemzi, mint ahogy a fej körüli glória is erre utal.

Rossetti az egyébként quattrocentóból merített formai megoldásait teletűzdeli olyan díszítő képi elemekkel, melyek nemcsak stílusukban, de létezésük szándékával is elütnek, kiesnek a kép egységéből.

5. D. G. Rossetti :
Mary Magdalene leaving
the house of feasting

Már Arthur Hughes képein is találkozunk a díszítőmotívumok és a figurák összekapcsolásának problémájával (1. kép). Hughes-nál a figurák élik a maguk külön — legfeljebb csak egymással rokonságot tartó — életét. A környezet, a természet már díszítőelemmé, szinte dekorációvá módosul, és a tartalomnak keretül szolgál. A növények, a virágok választékosak : a képen való értékmérőjük a dekorativitás foka. A liliomok, a páfrányok, az iriszek és a furesa kontúrú falevelek tudatosan vállalják Hughes képein az „érdektelen természet” túlelmeledő, megkülönböztetett szerepüket.⁵ A szecesszió szelleme kibomlásának vagyunk tanúi.

Visszatérve Rossettire, ő nemcsak az anyag ábrázolásában vált lassanként „természetfölöttivé”, hanem ahogy ezt az *Arthur's tomb* c. képe (1854) mutatja, feszítettebb kompozícióra is törekszik (4. kép). Ennél a képnél a figurák egymáshoz való viszonya a kifejezés érdekében már erőltetettebb magatartást mutat, sőt, láthatólag sajátos vonal- és ábraélmények is befurakodnak az alakítási elvek táborába. Mert ábraként foghatjuk fel a jobboldalon, a kép előterében álló, teljesen jellegtelen, minden egyedi vonást nélkülöző fát is. Rendkívül érdekes Rossettinek ez a törekvése. Preraffaelita kortársainak egyik része a végletes realizmus eszközeivel próbálja eszmei mondanivalóját kifejezni, olyannal, ami erre az eszmei tartalom kifejezésére mindenképpen alkalmatlannak látszik. Ugyanakkor Rossetti az *Arthur's tomb* felfogásában ellenkező irányba esap át. Még mindig megtartja törekvését a mondanivaló érvényrejuttatását illetően, eszközeivel azonban mindinkább távolodni látszik a realizmus útjáról. De ugyanakkor — majdnem a szakmai kísérletezés melléktermékeként — bizonyos dekoratív folt- és tömeghatások is kezdenek érvényre jutni képein, így pl. a térdelő női figura fátyla, vagy a sír fölé hajló figura tegeze ábrázolásánál.

Ezek a dekoratív törekvések egy, 1859-ben festett képén (*Dantis amor*) újabb, s még merészebb fordulatot vettek (2. kép). Ez a kép formafelfogásban már elhagyja a járt utakat, de mutatja még szerzője sajátos felfogásának maradványait és tartalmi igényét. Gondolati és irodalmi tartalmak válnak így megfejtésre váró jelképekké.

Talán nem lenne érdektelen, ha ezt a szokatlan és eklektikus ikonográfiát kissé bogozni próbálnánk, hiszen ezek az ábrázolási lehetőségeken túlmenő gondolati tartalmak éppoly jellemzőek Rossettire, mint ebből fakadó stílusjegyei.

A *Dantis amor* c. festmény tulajdonképpen egy triptichon középső darabja. Az első: *Dante találkozik Beatricével Firenzében*, a harmadik: *Dante találkozik Beatricével a Paradicsomban*. A középsőnek, a *Dantis amornak* tartalma a legnehezebben körülírható. Azt az utat próbálja jelképezni, melyet Beatrice a földről a Paradicsomba tesz meg. Az éjszakából a nappalba. A képet egy diagonális vonal osztja ketté. Az így kialakult egyik háromszögben, mint sötét kárpiton, csillagok világítanak. Az alsó jobb sarokban Beatrice felfelé tekintő, félprofilban levő feje a hold korongjába foglalt. Álla alatt ötágú csillag látszik, amelyben — miután az összes többi csillag nyoleágú — szintén szimbólumot kell keresnünk.

Beatrice és a hold kapcsolatában újból irodalmi forrás rejlik. Vergilius a várakozó lelkeket holdsütötte ligetbe helyezi. A hold a halál szimbólumává válik. Dantének pedig Vergilius az elsőrendű forrása. Beatrice az éjszakából a napra tekint, melynek Krisztus-arca van. A nap sugárkévéket dob az éjszaka pereméig. Beatricének Krisztushoz való útja tehát ekképpen nyer ábrázolást. A közvetítő a kettő között pedig — mindennek az összetartója és értelme — a Szeretet. Ez a fogalom a diagonális vonalat átmetsző és a kép középpontjába állított angyal alakjában nyer kifejezést.

A „Divina Commediá”-ban található e sor: „L'Amor che muove il sole e l'altre stelle.”⁶ Ez a sor különben megtalálható Rossettinek egy, a *Dantis*

6. Edward Burne-Jones :
The call of Perseus

*amor*hoz készült vázlatán.⁷ Tehát a sötétségen és világosságon uralkodó figura kiléte nem hagy kétséget. Ezt a feltételezést még több momentum, talán mondhatnánk úgy, attributum támasztja alá. A legegyszerűbb az egyik kézben tartott íj és nyíl. A másik, melyből kétségtelessé válik, hogy szellemi lényel van dolgunk : a figura szárnyai. A kép fő gondolati eleme azonban a félköralakú ábra, melyet kezében tart. A képen ez annyira központi helyet foglal el, hogy figyelmünket elsősorban vonja magára. Szinte erre épül a kép, és ezért esetlegességét kizártnak tarthatjuk. Ám megfejthető-e ez a szimbólum Dante : „Paradicsom”-a utolsó sorainak ismerete nélkül, melyek között a *Dantis amor* vázlatára írt — és a fent közölt — sor is található.

Miként a mérnök, ki a kört szeretné
megmérni, töpreng, hogy titkába lásson,
de mérő elvét hasztalan keresné :

ollyá tett engem ez új látomásom
töprengve tudni, hogyan egyesüle
kör a képpel, s hogy árad át egymáson,
de szárnyam ahhoz hasztalan feszüle —
míg villám fénye tárta szememet fel
és égő vágya ekként teljesüle.

Csüggedtem volna, lankadt képzelettel,
de folyton — gyors kerékként forgatott
vágyat és célt bennem a Szeretet, mely
mozgat napot és minden csillagot.⁸

A szeretetet a szárnyas figurával személyesíti meg. A kezében tartott félkör alakú tárgyat nyilván a „Paradicsom” egyik látomásos ábrájaként kell felfognunk, talán éppen a 4—5—6. sorok képi ábrázolásának. Ha képzeletben ugyanis teljessé tesszük az angyal kezében levő félkör alakú ábrát, éppen elfedné a figura fejét, jelképezve azt, hogy „a kör a képpel” hogyan egyesül.

Nem hihetjük, hogy az a szimbolika, melyet Rossetti teremtett, a szűk baráti körön kívül érthető lett volna. A preraffaelitizmus egyik ellentmondása éppen itt nyilatkozik meg. Ők, akik azt hirdették, hogy koruk romlottsága miatt kényszerülnek idealizált világba menekülni, ők, akik művészetükkel protestálni akartak a szociális igazságtalanságok ellen, végül is létrehoztak egy pietista, steril és saját körébe zárt művészetet.

Miután a komplikált gondolati tartalmak, melyet a *Dantis amor* is hordoz, az addigi, a tradicionális formakincessel nem voltak már kifejezhetők, szét kellett robbantani a formát és átugrani egy, eddig még ismeretlen formakapcsolásra.

Ez a formakapcsolás tele van belső ellentmondással; az éjszaka, melyet ábrázolni akar, nem éjszaka, a csillagok nem csillagok, a nappal és a napsugarak nem nappal és nem napsugarak (inkább furesza szárnyak) és ugyanakkor a kép alsó sarkában levő női fej képtelen formailag egységbe forrni az előbbi elemekkel, mert reális ábrázolású, éppúgy, mint ahogy a Szeretet angyala vagy a Krisztus-fej. A középső figura a háttérrel nem talál kapcsolatot, nem szervül vele, mintha rá lenne ragasztva.

Rossetti már 1857-től kezdve egyre inkább sűríteni kezdi képei felületén a tárgyak zsúfoltságát, lassan már végleg lemond arról, hogy nyugodt felületet fessen. A tárgyak ornamentumokká lesznek. A kép szőnyegszerűvé válik és keleties formákat hordoz (pl. *The wedding of St. George and the princess Sabra*).

De más irányba is törekedett Rossetti, ahol az anyagszerű festészetet méginkább feladja, hogy amit ábrázol, álomszerű, puha egységbe olvadjon össze. A fejek érzelmibb szerepet kapnak, a háttérben levő fák összemosódnak álomszerű vízióvá. Fáradtság, spleen, bensőség jellemző rá, mely a valóságos élettől elfordul. (*Beata Beatrix*, 1863.)

Meg kell jegyeznünk, mint ahogy a *Dantis amornál*, úgy a preraffaelitizmus többi jelentős művénel a dekorativitás, vagy a dekoráló anyag-halmozás nem önértelmű alakítási tényező. A gondolati tartalmak kifejezésének vágya hozza színre alakítási módjukat, s csak jóval később — máshol és más kezekben — hígul fel küzdelmük formai sajátossága, vagy olvad össze a naturalista-impresszionista szellemiséggel. Tehát azokkal az irányokkal, ahol a festészet már nem birkózott olyan természetű gondolati vagy eszmei tartalmakkal, mint amilyen a kezdeményezőké volt.

7. Edward Burne-Jones :
The magic circle

A szecesszió francia és magyar változatánál találkozni fogunk majd e kérdés alakulásával.

A preraffaelitizmus másik jellegzetes képviselője — noha nem volt a „Testvériség” belső tagja — Edward Burne-Jones (1833—1898).

Munkássága két irányvonalba fut. Az egyik és korai stílusa Rossetti által befolyásolt (*Green summer*) (3. kép). A figurái itt álmodozóak és elmosódottak. E stílusjegyek feltűnnek később a francia Nabis csoport néhány tagjánál, majd Rippl-Rónainál is. Törekvése másik iránya már későbbi éveire esik, és a quattrocento szellemét idézgeti. Burne Jones ilyen irányú szándéka kétarcú. Preraffaelita annyiban, hogy a „Testvériség” világtól elzárkózó magatartásában él, de témáit nem annyira az irodalom, vallás, szociális tartalom, kegyesség vagy áhitat fűti, mint többi tagtársáét, hanem inkább a klasszika újjáélesztése. Ezt azonban sokkal szigorúbb elszántsággal teszi, mint a „Testvériség” többi tagja (6. kép).

Ezzel a törekvessel és szigorúsággal válik aztán rokonná Európa más nemzeteinek néhány képviselőjével, így a német Hans von Marées-val, a francia Puvis de Chavannes-nal, mégha Burne-Jones eredményei messze alatta maradnak is az említettekének (7. kép).

De Marées és Puvis de Chavannes egynemely eredménye más úton is átcsúszik a szecesszió birtokába, ahogy „artisztikumának” keresése közben minden olyan formai sajátosságra érzékenyen reagál, ami a valóságostól elütött, anélkül hogy a valóságost kirúgta volna lábai alól.

E rendkívül bonyolult kölcsönhatások szövevényét és levezetését azonban nem lehet megkísérelni anélkül, hogy a múlt század második felének francia és német művészeti törekvéseit is ne vegyük alaposabban szemügyre.

Ez lenne későbbi vizsgálódásunk tárgya.

¹ A társulás gondolatát Holman Hunt, Millais és Rossetti 1848–49-ben folytatott vitái alapozzák meg.

² *John Ruskin*: Velence kövei. Fordította: Geöcze Sarolta.

³ „Pre-Raphaelite Brotherhood”, Tagjai: D. G. Rossetti, Holman Hunt, Millais, W. M. Rossetti, F. G. Stephens, James Collinson és Thomas Woolner (szobrász). — Az egyszerűség kedvéért preraffaeliták alatt nem szigorúan a csoportosulás tagjait értem, hanem tágabban értelmezve a hozzájuk társult és a csoportosulás szellemével magukat azonosító művészeket.

⁴ Millais 1849-ben festi *Ferdinand and Ariel* c. képét, minden valószínűség szerint témáját Shakespeare: Vihar c. színműve adta. Hughes néhány évvel később készült képe azonos témájához már Millais hatása is hozzájárulhatott.

⁵ Arthur Hughes: *The tryst* (1854–55), *Fair Rosamund* (1854), *The long engagement* (1853–59).

⁶ „A szeretet, mely mozgatja a napot és minden csillagot.” Dante: Isteni Színjáték (Paradicsom) XXXIII.

⁷ E tollrajz analógiát *Ironsides—Gere*: Pre-Raphaelite painters katalógusa említi.

⁸ Dante: Isteni Színjáték (Paradicsom) XXXIII. 133–145. sor. Fordította: Babits Mihály.

EGRY JÓZSEF MŰVÉSZETÉRŐL

(1883—1951)

ÍRTA: NÉMETH LAJOS

A XX. századi magyar művészetnek úgyszólván minden ágában találunk olyan tehetségeket, akiknek a munkásságában összefonódott a sajátosan magyar és az európai érték; valami olyat tudtak elmondani, ami úgy, ahogy tették, csak itt mondathatott el, mert évszázados hagyomány, a magyar társadalom és az ettől meghatározott művészet sajátos fejlődése tette lehetővé s egyúttal szükségessé e valami elmondását — ám ez mégsem pusztán provinciális érdekesség, etnográfiai kuriózum volt, hanem egyetemes értéket is hordott. Az olyan nevek, mint a zenében Bartók Béla és Kodály Zoltán; az irodalomban Ady Endre és József Attila; az építészetben Lechner Ödön és Lajta Béla; a szobrászatban Medgyessy Ferenc és Ferenczy Béni — bizonyítják, hogy a XX. századi magyar művészet az országhatáron túli tehetségek ritka gyűjtőhelye. A festészetben is ugyanez tapasztalható. Már az impresszionizmust-naturalizmust-realizmust sajátosan elegyítő nagybányai csoport is lényegében áttört a csak helyi fejlődés szempontjából érdekesnek a provinciális korlátján, s ha jobbra torzóban maradt ígéretekben, olyanra is vállalkozott, amely már egyetemes mércével is mérhető. Rippl-Rónai festészetének lényegét sem meríti ki az a megállapítás, hogy a Nabis-csoport barátja, rokona, amolyan kaposvári képviselője a francia posztimpresszionizmusnak, mert amiben más, mint az, fontos; s e más oka nemesak az egyéniség sajtószereplésében rejlik, hanem abban, hogy a francia hatást bele tudta illeszteni a magyar milieu-be, hagyományba. Sorolhatnók a többi példát is: Nagy Balogh János Budapest perifériáján fedezi fel a némiképp a kubizmussal is rokon, ugyanakkor életteli monumentális piktúra mibenlétét; az alföldi festőcsoport konokul vállalt provincializmusa a festményekből sugárzó expresszív dráma miatt már az országhatáron túl is érdekes; Csontváry Kosztká Tivadar pedig immár nemesak a modern magyar és európai művészet vetületében fontos, hanem az egyetemes festészettörténetnek is jelentős alakja. S nem változott a helyzet a két világháború közötti periódusban sem. Derkovits Gyula művészete csak a magyar munkásmozgalom sajátosságaiból érthető meg, ugyanakkor kevesen tolmácsolták hozzá hasonló erővel és művészi minőségben a társadalmi haladást. Mellette leginkább Egrý József festészete forrasztja össze az egyetemesen is érdekeset és a csak magyar talajról sarjadhatót. Egrý művészetét nem lehet ennek vagy annak a nyugat-európai festészeti irány, stílus egyszerű magyar variációjának tekinteni, nem impresszionista, nem expresszionista, nem kubista — ha merít is e stílusokból —, nem is pusztán ezek különös vegyülete. Nem jutunk sokkal közelebb művé-

szete megértéséhez, ha a sokat említett Turner rokonságra hivatkozunk, nemcsak, mert Egry sajátos stílusa kialakításakor nem is ismerte Turnert, hanem mert lényegében más, mint az impresszionizmus nagy előfutára; s ugyancsak nem magyarazzuk meg művészetét, ha a fény drámáját jelenítő, olyan német expresszionistákhoz hasonlítjuk, mint például Erich Heckel. Mindegyik hasonlításban rejlik valami igazság, nélkülük nem is érthetjük meg Egry piktúráját, mint ahogy — bármily furesán hangzik is így előljáróban — Grünewald nélkül sem, akit Egry a klasszikusok közül leginkább tisztelt. Tanult tőlük, vagy mint Heckel bizonyos korszakát illeti, paralleljelenség velük, ám lényegében mégis más, semmivel sem helyettesíthető, s ez a más volta ismét nem pusztán szubjektív minemiségében rejlik — persze abban is —, hanem abban, hogy valami olyat mond el, s úgy mond el, amit csak itt, Magyarországon, anno 1920—1944, s csak így lehet elmondani, s ha nem tudta volna elmondani, nemcsak a magyar, hanem a modern európai festészet és grafika is szegényebb lenne. Mi volt ez, s hogyan kötődött a magyar társadalmi valóságához — nehéz előljáróul sommáznai. Egry a művész és a társadalom, a művész és a természet közötti reláció örök kérdésére adott egyéni választ. Mi jellemezte ezt, s mennyiben volt egyetemes és magyar? — erre igyekszik e rövid értekezés választ keresni.

Magától értetődő, hogy a hovatartozás, tehát a nemzeti jelleg pregnáns megnyilvánulása nem minőségi kategória — azzal még senkinek sem határoztuk meg a művészettörténeti helyét, ha megállapítottuk, hogy mennyiben mutatkozik meg művészetében nemzetének, népének sajátos karaktere. Ez érdekes lehet a nemzet önmagára ébredése, milyenség-tudata szempontjából, ám merő kuriózum, ha nem válik egyúttal egyetemes értékke is, hiszen az, hogy valami német, francia vagy magyar karakterű — még nem több vagy kevesebb egymásnál. Mégis e kérdés — nagyon helyesen — minduntalan felmerül a művészettörténeti vizsgálódásokkor: mennyiben egyetemes és mennyiben nemzeti valamelyik művész munkássága vagy valamelyik művészettörténeti jelenség. Nemcsak a magyar műtörténetírásban vissza-visszatérő kérdés ez, hanem a külföldiben is. Űgyszólván felesleges is példákra utalni, hiszen külön irodalma van például annak, hogy miben tér el egymástól a más és más nemzeti talaj miatt a par excellence francia gótika a német, olasz vagy angol megvalósulásakor; mennyiben rejlik földrajzi, etnikai és társadalmi sajátosságokban pl. a XV. századi olasz és németalföldi festészet eltérő iránya; külön irodalom foglalkozik pl. Dürer vagy az „altdeutsche malerei” specifikus német jellegével vagy azzal, hogy miért csak Franciaországban képzelhető el a rokokó stb. Nem más a helyzet a modern művészettel foglalkozó szakirodalomban sem. Az impresszionizmus francia volta külön kutatás tárgya, s annak a problémának is számottevő az irodalma, hogy miért egy Párisba telepedett spanyolnak, Picassónak adatott meg, a másik spanyol, Goya után, hogy a legmélyebbre hatoljon a modern élet pokolköreibe stb. E vizsgálódás szükségyszerű, ha a nemzeti jelleg megállapítása objektív, tudományos célt szolgál és nem a nacionalista licitálás argumentuma — mint volt pl. a Flémallei mester wallon vagy flamand származása körüli disputa —, hiszen nélküle nem érthetjük meg az adott művészettörténeti jelenség konkrét voltát, egyéni

zamatát, nem adhatunk választ a szubjektív mineműségen túli miért-épp-így okvetlenül felvetődő kérdésére. Ám a megállapításnak objektívnek kell lennie, s egyetemes mércét kell használnia, mert máskülönben kimerül a merő provincialitás konstatálásában vagy a nacionalista tudománytalanságban. Ha azonban a nemzeti hovatarozás okozta sajátosság kutatása fontos diszciplínája az egyetemes művészettörténetírásnak, természetesen a magyar művészettörténeté is. Hiszen a kis nemzet művészete értékelésekor a kérdés logikailag karakterológiaiilag, strukturálisan ugyanaz, mint a nagyénál, legfeljebb itt még égetőbb annak keresése, hogy az adott jelenség miért érdekes a provinciális jelentőségen túl az egyetemes közösség szempontjából is. A magyar művészettörténet gyakran nacionalistán traktálta e kérdést, ám néha — elsősorban Fülep Lajos ilyenfajta írásaiban — valós képet adott arról, ami művészetünkben a nemzeti volta mellett — vagy éppen azért — egyetemes érték hordozója.

Egryt származása, életsora, élményvilága minden ízében szűkebb hazájához, a Dunántúlhoz, s közelebbről a Balaton környékéhez kötötte. Életéről, iskolázásáról a száraz lexikális ismertetésnél többet mond az életadatait magábanfoglaló, 1924-es keletű levele. „Születtem 883-ban — írja — egy kis Zala megyei faluban, Újlakon. A piktori hajlamot, úgy érzem, magammal hoztam, amennyiben már a gyerekkori átéléseim is többnyire ezzel kapcsolatosam. Úgy 16—17 éves koromban próbáltam Pesten valami festőiskolába bejutni — ami nem sikerült — mert szerintük nem voltam elég tehetséges, na meg az ezekkel járó legszükségesebb anyagim is hiányzott. Végre is szülőim is szegény napszámos emberek voltak, úgyhogy nem maradt más, mint be kellett érnem azzal az iskolával, ami az utca, vidék, megélhetéssel járó formák és a Nemzeti Múzeum, ahol Markót, Paált és Munkácsyt bámultam. Úgy 19 éves koromban kerültem Koresek I. festőhöz. Ő vezetett be a piktúra elemi ügyeibe.

Úgy 20—21 éves lehettem, mikor kimentem Münchenbe abban a reményben, hogy ott talán valahogy pénz nélkül is bekerülhetek iskolába, vagy valahová, ahol tanulhatok — nem sikerült —, a kutya sem törődött velem. Végre rövid idő után betegen visszakerültem Pestre. Nemsokára ezek után a véletlen Lyka Károly, az akkor volt „Művészet” szerkesztőjével hozott össze. Mondhatom ő volt az első, ki komolyan vett. Ki részemre számottevő eset volt, ki úgy erkölcsileg, mint anyagilag próbált támogatni. Neki köszönhetem, hogy 905 végén kikerültem Párizsba. Párizsban azután látogattam különböző iskolákat ideig-óráig. Ui. nem nagyon szerettem meg a párizsi, szerintem üzletböltizű iskolákat. Mindezek dacára Párizsban igen sokat köszönhetek fejlődésemben, ott láttam, hogy milyen alapon fekszik a fejlődéshez szükséges mindazon érték, miket eddig nem ösmerhettem. Mesterem, ki korrigált, attól csak azt tanulhattam meg, ami nem fontos, privát ügyszerűség. Viszont nagyon becsültem Gauguint, Van Goghot, Puvís de Chavannes-t és a barbi-zoniákat. 907 elején dr. Jánossy Béla, Szinyei Merse Pál hívása, támogatása

alapján visszakerültem Pestre és a főiskolán kaptam helyet, műtermet, ahol Ferenczy Károly és Szinyei korrigált, látogatott úgy másfél évig. Ui. tovább nem bírtuk ki egymást. Nem bírtam azt a bizonyos százaz iskolai metódusokat. Ugyancsak ezzel egyidőben akkor Múcsarnokban kiállított dolgom közül az *Éjjeli menhely előtt* c. képeimre állami ösztöndíjat kaptam — ami a főiskolával volt egybekapcsolva —, miután pedig a főiskolát otthagytam, az ösztöndíj is megszűnt. Egyszóval alig vártam, hogy szabad levegőre jussak, mi távolabb az iskolától, külsőségektől, frázisoktól. 908—9-ben résztvettem a „Fiatalok” kiállításán a Könyves Kálmánban. 911-ben kollektív kiállításom volt a művészház megnyitó csoportkiállításán. Kiállítottam Münchenben Modern Galerie-ben 911—12-ben. 912-ben valami Lindenbaum nevű úr havi 50 koronás segélyével kimentem Flandriába, Belgiumba. Nagyon érdekeltek a régi Németalföldiek, Memling, van Eyck, Rembrandt. Útba ejtettem, ahol Grünewaldot láthattam. Grünewaldot tartom korának egyik legnagyobbjának — amennyiben kevés mester tette annyira magáévá Krisztust piktúrában, mint ő.

912—13-ban résztvettem több dolgommal a művészház fölavató kiállításán, ahol *Simbolum* c. képeimet Szinyei Merse Pál díjával jelezték. 915-ben a világháborúban, mint sok másnak, nekem is be kellett vonulnom, mely idő alatt kicsit visszamaradtam piktori fejlődésemben, amennyiben sokat betegeskedtem. 918-ban Keszthelyen leszereltem, ugyancsak akkor kapott meg a Balaton csudás értékeivel, mely idővel kezdődik, tisztul fejlődésem, piktúráim az a része, ami addig bizonyos homályba burkolt gyötrődés volt, mondhatnám azt is, hogy magamra találtam szülőföldem levegőjében. Közben megnősültem. Azóta is Keszthelyen lakom feleségemmel, anyámmal.

922-ben kollektív kiállítás formájában is nyilvánítottam az időbeli fejlődésem a Belvedereben — most 924 májusában az Ernstbe rendezett KUT (Képzőművészek Új Társasága) csoportkiállításán is több dolgommal résztvettem, ahol Ernst Múzeum díjával tüntettek ki...¹

A levélből az is kiviláglik, kik a kedvelt írói, költői, zeneszerzői. Anatole France, Gorkij, Dosztojevszkij, Nietzsche, a magyarok közül pedig Csokonai, Petőfi, Ady, Madách, Gárdonyi nevét említi, a zeneszerzők közt pedig Bartókot, Kodályt, Debussyt és Beethovent.²

Az 1924 óta eltelt idő eseményeit röviden össze lehet foglalni. Keszthelyről csakhamar Badaacsonytomajba költözik, éveken át a Badaacsony hegyén kis vincellérházban lakik. 1926-ban Berlinben a Gurlitt Galerie-ben, Drezdában a Richter Salonban, 1927-ben Hamburgban szerepel gyűjteményes anyaggal. 1930-ban Sziáliában jár tanulmányúton. 1928-ban, 1930-ban és 1933-ban a Tamás Galériában, 1936-ban Bécsben a Neumann u. Salzer Galerie-ben, Budapesten pedig a Fränkel Szalonban rendez gyűjteményes kiállítást, 1948-ban pedig Velencében. Ezenkívül kisebb-nagyobb anyaggal mindig szerepel a különféle hazai és külföldi kiállításokon.

Könyvek jelennek meg róla, kritikusok az egyik legnagyobb élő magyar művészként emlegetik — életmódja, morálja sorsa nem változik. Balatoni magányában dolgozik, örökös anyagi küzdelmek között, torzsalkodva és tusakodva korával, soha meg nem alkudva, külsőségektől, frázisoktól meg-

szabadultán. „Vagyunk valahogy ebben a nyomorúságos, gaz világban” — írja 1934-ben. — „Dolgozom. Dolgozom, mert ez az egy, ami a való-szülte örömöm és talán vigaszom is jelentheti még.”³ Anyagi helyzetére jellemző, hogy még 1935-ben is, mikor pedig már több gyűjteményes kiállítás és kitüntetések, kritikák mérhető, országon túli siker áll mögötte — nem tudja előteremteni kedves napilapja, a Pesti Napló 8 pengő 60 filléres negyedévi előfizetési díját, s szerkesztő barátját kéri, nem kaphatná-e olcsóbban a lapot.⁴ A fővárosba ritkán ruccan föl, „elég volt abból a túlekedő, ténfergő pesti élet hónapjaiból”,⁵ menekül rögvest vissza balatoni magányába. Névszerint tagja a haladó képzőművészeti csoportosulásoknak, sőt a KUT-nak egy ideig elnöke, de mégis inkább csak a nevével és művészete fémjelzésével támogatja e törekvéseket.

1945 után több hivatalos elismerésben részesül, 1945-ben megkapja az állami nagydíjat, 1947-ben a szabadság-érdemrendet, 1948-ban pedig Kossuth-díjjal honorálják munkásságát. Az újuló művészeti életbe azonban nem kapcsolódik már be, életmódján nem változtat.

Idézett önéletrajzában Egry a Balaton mellé kerülését tartja élete s művészete nagy fordulópontjának, művészete első periódusát, ifjúkori munkáit „homályba burkolt gyötrődésnek” minősíti. Életműve ennek megfelelően nyersében két nagyobb részre bontható, a keszthelyi letelepedés előtti és utáni korszakra, bár e két nagy csoport is több szakaszra bomlik.

A legkorábbi kísérletek — jobbára rajzok —, még csupán Egry festővé érése szempontjából érdekes, becsületes, természetű stúdiumok. Az első jelentősebb kép, az Egry által is említett *Éjjeli menhely előtt* már önállóbb hangvételi és jobb minőségű munka, méltán részesült díjazásban. A Zala megyei szegény napszámosfiú, aki saját erejéből, kegyetlen nélkülözések között ismerkedik a festészet elemeivel, magától értetődően sorstársait, a neki kedveseket és ismerősöket választja modellül, az ő életükből meríti témáit. A menhely előtt ácsorgó parasztok és proletárok, a kis bamba parasztyerek, az életformáit sugárzó, tanácstalan mozdulatok Millet képeire emlékeztető hangulatot árasztanak. A megfestés módja sok szalon át kötődik a korban általános, oldottabban realiztikus festőmódozhoz, a magyarok közül Fényes Adolf néhány képe áll talán a legközelebb hozzá. A plasztikusan modellált figurákat kontúrvonallal sommázza, a vonaljátékban felcsillan a szecesszió némi hatása.

Az 1910-es évek körül változik a formanyelve, önállósul. Az 1910-es keletű *Ős Skor* c. pasztellkép még sokat magábaötvöz a szecesszió formalitásától, s a téma szimbolizmusa is erre utal —, de már közeledünk az ifjú Egry problémaköréhez. Az önarekép-Ádám nyugodt atlétaalakja és a falnak támaszkodó Éva figurája dekoratív, egyensúlyozott kompozíciót alkot; a kép az őskor, az éden harmóniáját, nyugalmát, szépségét akarja tolmácsolni. A sokat szenvedő, iskolák nyűgét, frázisvilágát utáló fiatal parasztfestő a tiszta harmóniát akarja megteremteni piktúrájában.

E monumentális nyugalom, zártság jellemzi a főként belgiumi tanulmányútja során rajzolt, kikötőmunkásokat ábrázoló rajzait és festményterveit. Gondosan szerkesztett képek, a kikötői tájat, a hajók, csónakok, hídkorlátok sziluettjét csakúgy tudatosan szerkesztett, mértani formációk szerint ízelődő kontúrhálózat vonalazza, mint a csipőre tett kezű, heroikus munkásokat. Már nem annyira a szecessziós vonaljáték, mint inkább a geometrikus szerkezet szabja meg a kompozíció belső logikáját. Az *Éjjeli menhely előtt* zsánerképénél Millet és a magyar Fényes Adolf neve ötlük a szemlélő eszébe; e képekben Egry kerüli a zsánerelemeket; a tájat, a környezetet alárendeli a monumentális figuráknak. Ha példaképet keresünk, már csak a téma is Meunier-re utal, az ő szobrainak témavilága, contrappostos kompozíciós rendje, munkásainak kissé időtlenné monumentalizált, heroikus világa éled újjá a fiatal magyar festő próbálkozásaiban. A geometrikus térkonstrukciót bontakoztató kontúrhálózat, a munkásfigurák rajzának formai zártsága, a kompozíciós egyensúly mind azt mutatja, hogy Egry megszerkesztett, logikus világképet keres, harmóniát, sorstársainak, a dolgozó embernek a fenségét, monumentalitását sugárzó teljességet.

Egry nem áll egyedül a monumentális hangvételő, időtlen harmóniát kereső stílusával, s nemcsak a közvetlen szobrász példára, Meunier-re utalhatunk. Még a kortárs francia művészetben is találunk hasonló jelenséget, pedig azt már inkább a fauvizmus ideoes kolorizmusa, a kubizmus absztrakt térkonstrukciója, tehát inkább csak szakmai-formai probléma érdekli, de például Matisse-nek az olyan képei, mint a *Joie de vivre*, a *Luxe, Calme, Volupté* vagy a tengerparton teknősbékával játszó gyermekeket ábrázoló festmény, ha más formanyelvben is, valami édeni harmóniát, tiszta idillt jelenít. A szecesszió festői pedig különösen kedvelték az idilli harmóniát sugárzó témákat, s nem rég halt meg Gauguin, akit, mint levele bizonyítja, Egry ismert és becsült, aki pedig megtalálta a földi paradicsom világát. A magyar művészetben a radikális szemléletű „Nyolcak” festői vonzódtak az ősi tisztaságot jelenítő témákhoz. Kernstok Károly vízparti lovasai, Pór Bertalan *Heggybeszéde* (1910) és a *Vágyódás tiszta szerelemre* (1911) e. képe, ha Egrytól eltérő témában és formában, lényegében ugyanazt keresi: a rendet, a harmóniát, a monumentális zártságot. Egryt azon túl, hogy lényegében még kezdő művész munkáiról van szó, elsősorban az választja el e próbálkozásoktól, hogy Meunier szobrai eszme- és formavilágához kötődik, és heroikus munkásalakjai fenségében érződik a szegény paraszt szülők gyermekének érzelmvilága. A származásból, egyéniségből, felkészültségből fakadó világszemléleti és esztétikai eltéréseken túl azonban mégis valami közös levegő hatja át e művészek útkeresését. 1910 körül vagyunk, azokban az években, amikor a magyar értelmiség legjobbjai előtt már világos: a társadalmi forradalom elodázhatatlan. Még nem lebbenti meg a leveleket a forradalom szele, amolyan vihar előtti csend van, bár a munkásmegmozdulások és a nemrég lezajlott parasztmozgalmak mutatják, a helyzet tarthatatlan. A forradalom pedig, mint minden nagy társadalmi megmozdulás, az emberi teljesség kibontakozását ígéri. E teljességnek, az új rendnek a vágya élteti a monumentalitást kereső próbálkozásokat. Legtöbbjüket nem konkrét élmény hatja át, hanem csak nehezen körvonalaz-

ható vágy. Ez magyarázza időtlenségüket, intellektuális elvontságukat, szimbolizmusukat. A parasztok közül jött s a kétkezi munkásokkal egy nyelvet beszélő Egrynek nem volt szüksége ilyen intellektuális, némileg kiagyalt szimbolikára. Munkásképeiben megtalálta azt a témát, melyet mindenfajta külsődleges eszköz, mitológiai köntös nélkül monumentálissá fokozhatott, a „megszerkesztett rend” nemcsak külső alkotóprocesszus következménye volt, hanem a tiszta képi konstrukció szervesen nőtt ki magából a témából. Persze e néhány kép és grafika inkább csak ígéret volt. Hiszen a kezdő művész még nem találta meg a saját nyelvét. A Meunier-hatás igen erős volt. Jellemző hogy a képek színvilága túlnyomórészt majdnem monochrom barna, még a szerkezet és a szín közti megnyugtató egységet nem tudta megteremteni a fiatal művész. Leginkább csak útkeresésről, valami felé indulásról volt szó, ám az irány helyes volt, a munkásoképek tiszta kompozíciója, konstruktív rendje a fiatal festő harmónia utáni vágyát, törekvéseinek komoly fajsúlyát bizonyította.

A valóság azonban hamar szétzúzta az *Őskor* időtlen harmóniáját és a kikötőmunkásokat ábrázoló festményeket jellemző megszerkesztett rendet, logikus zártságot. „A világháborúban, mint sok másnak, nekem is be kellett vonulnom” — írja közölt önéletrajzában, — ám ennek nemcsak az volt a következménye, hogy „egy kicsit visszamaradtam piktori fejlődésemben, amennyiben sokat betegeskedtem”, hanem ennél sokkal több. A háború az emberi észnek, a megszerkesztett rendnek, a konstruktívnak az antitéziseként tagadott minden értéket, ami a fiatal Egryben élt, s ami a 10-es években festett képek időtlen harmóniáját, zárt monumentalitását ébresztette. Az értelmetlen pusztulás és pusztítás élménye szétzúzta a tiszta emberség, az *Őskor* idilljének az illúzióját. 1916-ban, sebesült katonaként küldi egyik ismerősének levelezőlapra skiccelt rajzát: hullák felett lépkedő lovon ülő, meztelen férfi, kezében zászló⁶ — ez már nem a „megszerkesztett rend” világa. S mily ellentmondás: 1917-ben a „Művészet” c. folyóiratban megjelenő *Katonatemetés* c. rajzon a bajtársak holttestét vivő és gödröt ásó katonák tiszta kontúrú alakja, a háttér szép ritmusú dombos vidéke a harmóniát, a rendet sugallja — mikor már a téma és a tartalom épp a harmónia szétzúzását, a rend felbomlását, az értékek, s magának az életnek a pusztulását siratja. Ezért vált „homályba bújtt gyötrődéssé” az ifjúkor művészi próbálkozása, ezért menekül testileg-lelkileg sebzetten Keszthelyre, a Balaton mellé, megkeresni saját magát a szülőföldje levegőjében, mert azt a szociális érzésen és emberbe vetett hiten alapuló világképet, amely a fiatalkori millet-es és meunier-es korszakot éltette, széttörte a könyörtelen valóság.

Egry művészete nem érthető meg a Balaton ismerete nélkül. 1918-tól egészen haláláig úgyszólván el sem mozdult mellőle. A fővárosban is ritkán járt, külföldre is csak hébe-korba utazott. Egy ízben a Magas Tátrát kereste fel, 1930-ban pedig Szicíliába utazik, ám a taorminai hegyek is a Badaacsony és Szigliget élményét keltik benne, és „Isola Bella” fényreflexei is balatoni hangulatot árasztanak. „Voltam Szicíliában — emlékezik 1936-ban itáliai

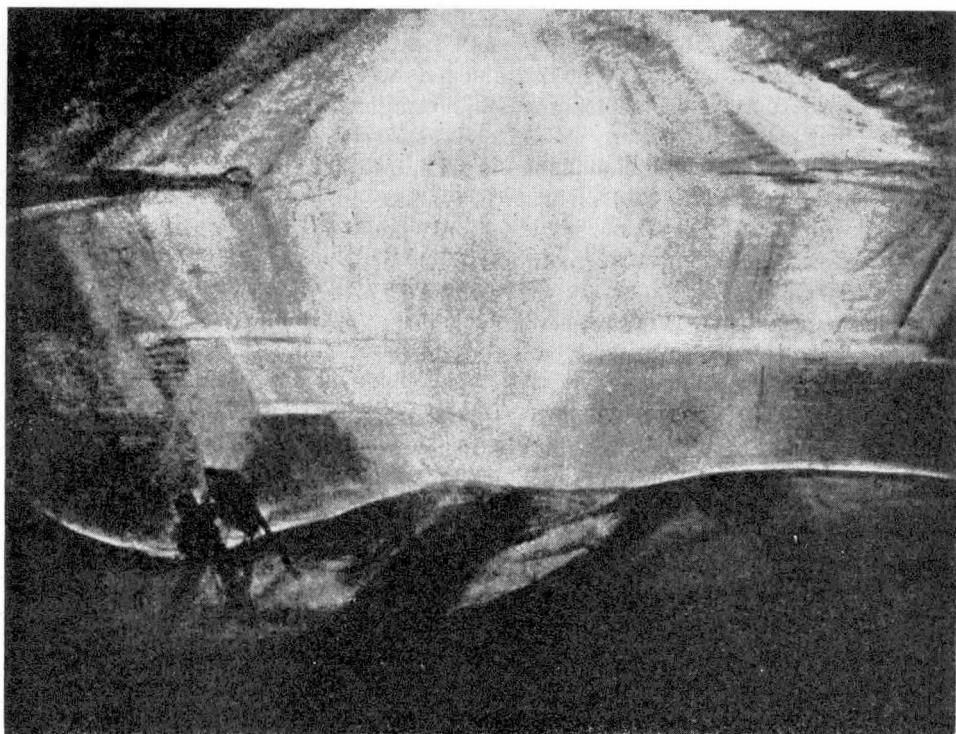
tanulmányútjára. — Ott minden gyönyörű, de szilárd, kulisszaszerű.”⁷ Bárhová ment is, a Balatonnak, ennek a varázsosan szép tengernyi tónak az igazétét vitte magával.

Sajátos, zárt világ a Balaton világa, semmi más táj nem hasonlítható hozzá. Vannak nála szebbek — de ugyanilyen nincs még egy. Nem tenger, hiszen egyik partjáról látszik a másik, kedvező szélben néhány óra alatt szeli át a vitorlás — mégis, néhol olyan, mintha óceánként a víztükör a végtelennel találkozna. Színe, szaga, hullámverése, állatvilága is más, mint a tengereké vagy a nagy tavaké. S a környék : kialudt vulkánok szabályos kúpjai, a szőlőnevelő, enyhe dombok zenei ritmusú lankái, az eposzok világa flóráját idéző buja vegetáció s különös atmoszferikus jelenségek, a mediterrán harsogás és az északi pára káprázatos egymástváltogatása, eggyéválása. Mítoszt teremtő, ősien szép vidék, amolyan közép-európai Olympos, ahol szent berkekben és ligetekben még isteni nép lakik, hiszen „Tihanynak rianó leánya” is még a mitosz halálát túlélte nimfák közül való. „Még a partja, földje is más, mint másutt” — mondja joggal élete nagy szerelméről Egry.⁸ Ám e tájat — mint minden másikat —, nemcsak a látható fiziognómiája, flórája, faunája, földtani jellegzetessége, sajátos fényteli atmoszférája, éghajlata teszi azzá, ami ; nem is csak az ott élő nép — hanem múltja, kultúrája, az, hogy miként ízelődött a nemzet történelmi életébe, hogyan vált a különféle korok, nemzedékek élményévé, mit adtak át ezek ebből az utókornak. E tájnak is megvan ezért a maga ethosza, és ez nem merül ki abban, hogy mitikusán szép, mediterrán ízű, ám annál páradúsabb természeti esoda, hanem egyúttal a nemzet kultúrájához tartozó, tehát a szellemi szféra részévé vált élmény, érték hordozója is. A Balaton tehát nemcsak a világ bármely szép tájával versenyezni tudó földrajzi hely, hanem a Dunántúlnak, e sajátos kultúrájű, a latin szellemet a magyar kultúrába oltó Pannóniának a középpontja és úgyszólván szimbóluma. Nyugati csúcsánál az elmúlt évtizedek egyik leggazdagabb későrómai településének akadtak a nyomára ; szép félszigetén, Tihanyban az ország legkorábbi román apátsága épült, amelynek alapítólevelében található az első leírt magyar szócsoportok ; a partmenti kis falvakban se szeri, se száma a kis román vagy gótikus templomocskáknak, a sajátos népi barokk és klasszicista parasztházaknak, Berzsényi klasszikus veretű ódái hangulatát sugárzó kúriáknak ; s Keszthelyen — ahol először vált Egryben sorsot formáló élménnyé a Balaton, ott a Georgikon. Sorolhatnánk még tovább, hogy miért több a Balaton a puszta panoráma szépségénél, mert a látvány szépsége keltette élményben, azt alakítóan, fűszerezően, már latensen ott van mindaz, amit a Balaton-vidék kultúrája, sajátos ethosza ébreszt. Már tehát csak ezért is több volt Egry élménye a puszta tájélménynél. Ám a jelen esetben másról is szó volt. A Balaton Egrynek nemcsak Fontainebleau-ja, nem is csupán olyan festői lehetőséget nyújtó táj, festői ötlet és feladat gerjesztője, mint volt az impresszionistáknak Argenteuil vagy a nagybányaiaknak a kis erdélyi bányaváros környéke. A Balatonnál érte el Egry ifjúkori vágyát, végre „szabad levegőre” jutott, „mi távolabb az iskoláktól, külsőségektől, frázisoktól”. A Balaton „nekem *mindent* jelent, kiegészítője életemnek”⁹ — vallja Egry, s csakugyan, a harminchárom éves viaskodás a Balatonnal több,

mint a táj szüntelenül éledő, újuló karakterének, pillanatnyi reflexeinek a megragadására való törekvés, mert a Balaton Egry belső vívódásainak, a háborúban illúzióvá foszlott harmónia helyetti új világvkép keresésének, a harmóniát tagadó diszharmóniának és a magasabb szintű egyensúly újbóli megtalálásának a színtere.

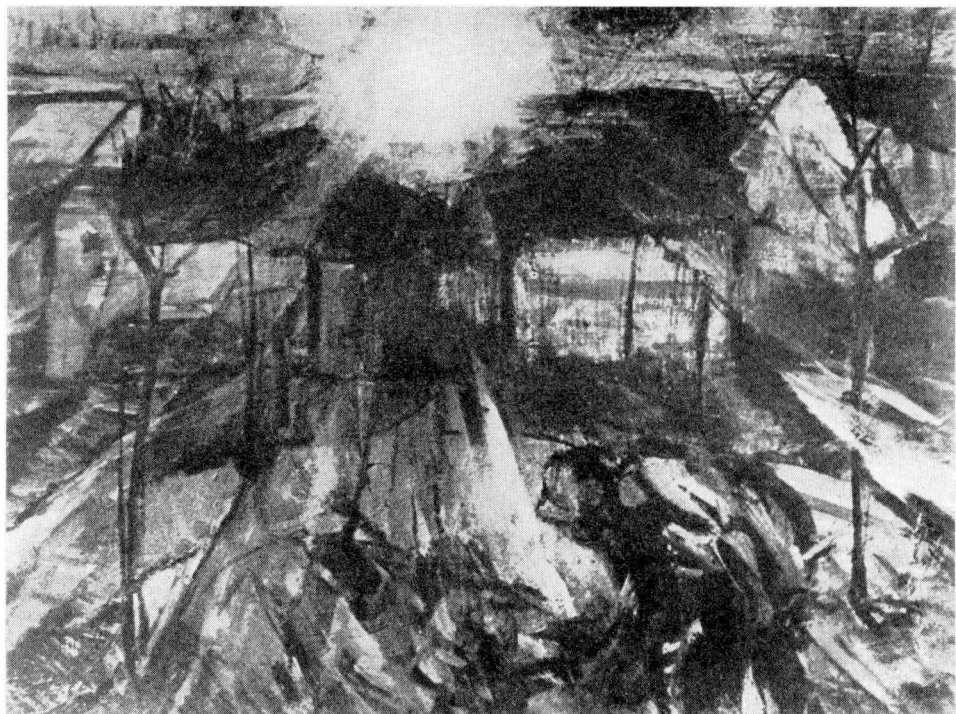
Ismét nemcsak Egry egyéni bajáról, sérelméről, világvképének megroppanásáról volt szó. A háború és az utána következő, az új építés reményét hozó forradalom gyors leverése, s ezzel minden remény illúzióvá foszlása az egész magyar értelmiséget válságba sodorta, sok nemes buzgalmat, sokat ígérő kezdeményezést tört ketté a szörnyű élmény. A magyar festészet fejlődés-vonala is irányt váltott. A forradalomban részt vevők közül sokan emigráltak, s az útjukat addig tisztán látókban is megtört valami. Néhány évre a belső lelki vihart, az összeomlás érzését tolmácsoló expresszionizmus vált a magyar festészet fő stílusirányává, majd a sebek lassú gyógyulása után e lázongás a befeléforduló, szubtilis lírának adta át helyét; a fehérterrorban és a klerikális magyar fasizmusban elviselhetetlenné vált „külvilág” ellen emelt elefántesonttorony volt a művészek menedéke. Néhányan, mint Derkovits, kapcsolatot találtak a szörnyű társadalmi viszonyok ellen harcba induló mozgalmakkal is, ez segítette válságuk megoldását. Egry azonban nem járhatta ezt az utat. Ha sohasem tagadta is meg azokat, akik közül származott, s élt benne ifjúkora szociális élménye, nyomorúságos évei emléke, ez azonban nem volt több a szegényparaszti sorból jött ember ösztönös humánusánál. Félrevonuló, magányos ember, ösztönös szabadságvágy hevíti, minden társadalmi kötöttséget elviselhetetlen nyűgnek érez. Nem érdekelte politika, filozófia, nem élte át ezek vetületében az őt marcangoló kérdéseket, szabadságvágya ösztönösebb és elementárisabb volt annál, mint hogy társadalmi, politikai mozgalom jelszavaihoz köthette volna. És mert nem tudta az őt marcangoló kérdéseket, a széthullt harmónia okozta válság gyötrő élményét filozófiai vagy politikai aktivitásban feloldani, e kérdések még gyötrőbbekké váltak, befolyásolták minden élményét. Ezért volt szüksége olyan médiumra, amellyel pörlekedve, küzdve, birkózva a filozófiai okfejtéssel el nem mondható, belső vajúdására gyógyírt kaphatott. Az emberek közt szótlán, ám a természetnek minden rezdülését már gyermekkorából jól ismerő parasztszármazék-nak csak a természet lehetett e médiuma, csak ezzel viaskodva harcolhatta meg etikai harcát — amely sajátja volt, ám ugyanakkor nemcsak az övé, hanem a belső ellentmondások közt gyötrődő magyar értelmiségé is. S e médium nem is lehetett más, mint szülőföldje, amelynek nyelvét ismerte, pörlekedni is tudott vele. Menekülés volt ez? Az is. De inkább a sebesült állatnak az erdő sűrűjébe való ösztönös húzódása. „Abban igazad van, mikor írod, milyen más, ki elvonultan magába hordhat mindent, és mennyivel szebb a Balaton napfölkelte és viharja” — írja egyik barátjának.¹⁰ Mert a Balaton mellé húzódása, a „mindent magában hordás” önként vállalt remetesége a dolgok értelmének a keresése volt, s a megszerkesztett rend illúzióvá foszlása utáni belső lelki dráma transzponálódott a Balaton napfölkeltébe és viharjába.

Az egyik 1920-as keletű pasztelképe, a *Fények a Balatonon* (I. kép), nemcsak a háború utáni első korszakának a reprezentánsa, hanem úgyszólván

1. Egry József: Fények a Balatonon. 1920

indítója az egész balatoni munkásságának. Hatalmas fénynyalábok zuhannak az égből, megtört reflexek szabdalják a teret. S ezzel a hatalmas természeti csodával birkózik a festő a kép bal sarkában, festőállványa előtt, eltörpülten a végtelen fényzuhatagtól. Agyonnyomja, széttapossa a fény — kis pont csak a drámai harsogásban, testtartása is a küzdelemtől csavarodik, úgyszólván összeroppan a káprázatos vízió szörnyű súlya alatt. Egry megtalálta tehát belső vívódása médiumát, felfedezte a Balatont, a végtelen fény kozmikus erejét. A Balaton-élmény, a szülőföld ihlető levegője jelentést és értelmet nyert: a művész belső küzdelmének gerjesztője, s egyúttal katharizist hozója lehet. Ez az élmény revelációként hatott, s az élet minden más jelenségét magához láncolta, minden ebben a viszonylatban ítéltetett meg, minden belső lélekrezdülés, vívódás, etikai kétely feloldódott ebben az élményben, illetve alávetődött neki, részévé vált, csak benne vagy általa fejeződött ki. A természet és ember örök viszonya, együvértartozása, egymással szembenállása — ez vált a keszthelyi évektől kezdve Egry művészetének fő problémájává. Ettől kezdve számtalan aspektusban, napszakban és évszakban festi a Balatont, ám sohasem a pusztán tájélmény vagy valamiféle impresszionisztikus plein air az ihletője, hanem mindvégig ez az egész lényét átformáló élmény, a kozmikussá váló szabadságvágy, s ennek formát öltése, a végtelen tér élmé-

2. Egry József: Lemenő nap. 1920

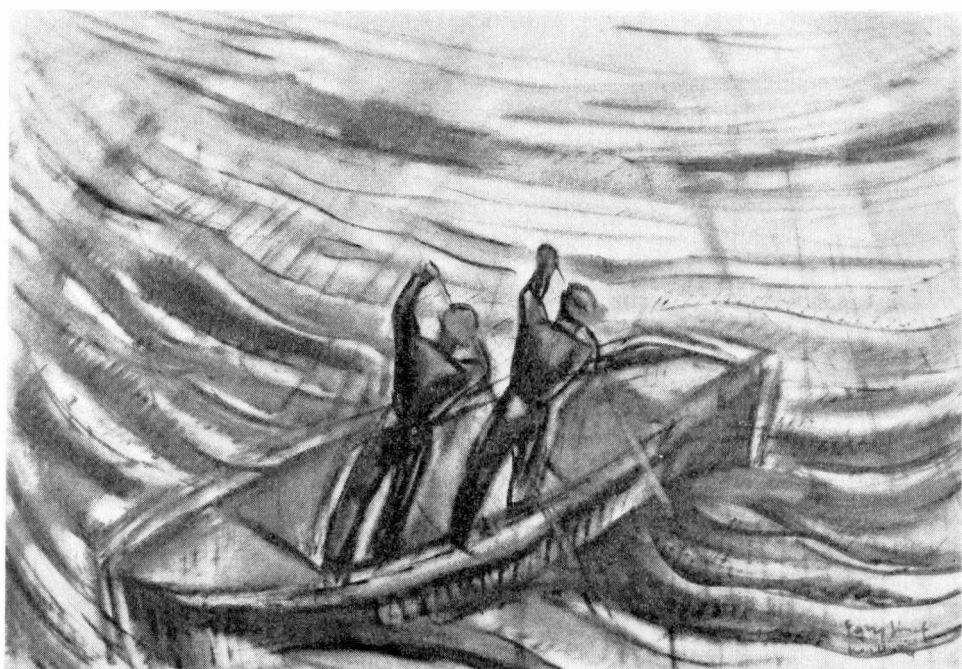
nye hevíti. A természettel, a Balaton káprázatos szépségével, a végtelen térrel és fényvel való küzdelemben néha alulmarad. Megkínzott arcú önareképek, riadt mozdulatú festő-alakok, napfény zuhatagban összeroppanó, fényvé váló emberek e végtelennel való küzdelemnek a részesei. Van képe, amelyet úgyszólván szétvet a fény, van ahol a könnyűszerrel elérhető s lényegében csak dekoratív, felületi ritmus rendezi a dolgokat, s ezzel a művész ismét csak illúzióval áltatja magát — ám van, ahol a viaskodásból ő kerül ki győztesen, mikor az ember legyőzi az elemeket, fülébe kerül a kozmosz káprázatos színjátékának. Van, mikor a harcban megroppanó ember tört jaját sugározza a kép, ám gyakran felesendül a természet erői fölött győzedelmeskedő ember mélyről jövő győzelmi kiáltása, a természettel viaskodó művész mitikus erejű Cantáta Profánája.

A harmóniát, a teljesség illúzióját vesztett fiatal Egry belső küzdelme önkifejeződésének szükségszerű állomása volt a Balaton melletti első évek expresszionizmusa. 1922-ben jelentkezett először új képeivel, s a kritika azonnal észrevette: a társadalomtól visszavonult, fájó csalódások és kiábrándulások emlékével viaskodó Egry egészen új irányba fordult. A harmónia

helyett most az „eredendő és feloldhatatlan diszharmoniót igyekszik művészetének eszközeivel megfoghatóvá tenni.”¹¹ Eltűnt festményeiből a korai képek gondosan szerkesztett geometrikus kompozíciója, időtlen nyugalma. A Keszthelyen 1920—25 között festett képeken minden formaelem izzik, egymást megsemmisíteni akaróan csap össze, a fény szétmarcangolja a geometrikus formák nyugalalmát, a megtört vonalak pedig felszabdadják és idegessé tépik a fény áradását. A korai képek monochrom, barnás színvilága helyett e periódust a belső drámát sugalló fény-árnyék kontraszt jellemzi. A Balaton ekkor nem a nimfát bujtató, eclogákra ihlető, magyar mediterrán szépségbirodalma, hanem egymásba robbanó elemek esatateré. Forrongó, fortyogó hullámok, vízre zuhanó felhők és a vihar tépi egymást (*Vihar a Balatonon*, 1921). Mint a késői Van Gogh képeken, víziószerű napkorong zuhan a kis falu házaira (*Lemenő nap*, 1920) (2. kép). A környék sem a szőlőhegyek dimbesdombos lankája, hanem könyörtelen mély utak, meredélyek vidéke (3. kép), ahol Káin emeli gyilkos szerszámát a lehanyatló Ábelre (*Káin és Ábel*, 1926). A parton lakó emberek sem olyan heroikus tartású, nyugodt héroszok, mint voltak az ifjúkori képek kikötőmunkásai; az égő faluban rémült kiáltássá vált, rohanó férfiak (*Tűz*, 1925), a hullámokkal küzdő halászsok (*Balaton halászsok*, 1923) (4. kép), a természet vad elemeivel hareban álló, nehézsorsú emberek népesítik e vaderejű tájat.

3. Egry József: Rajz. Keszthely

4. Egrý József: Balatoni halászok. Olaj-pasztell. Keszthely. 1923.

Egrynek ez a korszaka kötődik a legszorosabban a német expresszionizmus-hoz, különösképp Erich Heckel művészetéhez ; nem véletlen, hogy az 1926 februárjában a berlini Gurlitt Galerie-ben rendezett kiállítása osztatlan sikert arat, Anton Mayer, az Acht Uhr Abendblatt kritikusa Turnerhez hasonlítja, bár ő és a többi kritikus is teljesen egyéni utat járó művészként üdvözli.¹² A táj, mint a művész lelki zaklatottságának a parafázisa, az elemek harca, a nap, mint kozmikus erő, a tájjal küzdő emberek megfeszített erő kifejtése, a menekülés ábrázolása stb. — tehát az 1920—25-ös évek termésének a témaköre — mind az expresszionizmus jellemző sajátja.

Ha Egry megmarad e korszaknál, életműve nem is lenne más, mint az expresszionizmus kvalitásos magyar képviselőjének a munkássága, mint a naturalisztikus expresszionizmus sajátos változata. Egry Balaton-élménye azonban átfogóbb annál, hogy pusztán újabb és újabb témát szolgáltató ürügy legyen. Nem merő téma, amely alkalmas arra, hogy a festő belső zaklatottságát belevetítse. Egry Balatona reális tényező, objektív erő, művészen túli hatalmasság, s a művész élménye is mélyebb annál, mint hogy csak saját lelki viharjára ismerjen a balatoni viharban. A balatoni fényorgia, a napfény-zuhata káprázata úgyszólván isteni hatalomként, a mindenséget szimbolizáló természetként jelenik meg a művész előtt, s e kozmikus színjáték előtt el kell törpülnie a csak szubjektív fájdalomnak, hiszen a művésznek meg kell találnia helyét a kozmikus valóságban. Ezért Egry problémaköre csakhamar túlnő az expresszionizmus fokozott erejű, lírai önkivetődésén, és az ember

mint szubjektum, és a természet mint az emberentúli, objektív hatalmaság egymáshoz való viszonyának, a természettel azonultság és ugyanakkor más-ság élményének keresi a formai ekvivalensét.

A húszas évek közepén az expresszív láz mérséklődik, úgy látszik, hogy a Balaton nagy élménye gyógyírként hatott, a viaskodásból a természet kerül ki győztesen, és az illúzióvesztés után mindenben csak a diszsonanciát, diszharmóniát látó művész boldog örömmel, magátáldozó alázattal veti alá magát a megtaláltni vélt harmóniának. A természeti elemekkel való birkózás vallásos ihlettségű pantheizmusba torkolt. „A művészet a lélek ünnepe — mondja még néhány év múlva is. — Ünnepi ruhát veszek a lelkemre, ha festek. Ünnepi ruhám világos, tiszta, derűs. Ha magamra öltöm, általa nagy-szerű kapcsolatba kerülök az örök és egyedülvaló étellel. Aki pedig az étellel, a nagybetűs Étellel kapcsolatba kerül, nem tehet mást, mint hogy ujjong és mámoros, mert megadatott neki az a csoda, hogy élhet, hogy láthatja a reggelt, a párás Balatont, hogy láthatja a napot, hogy láthatja az őszt és a tavaszt. És nézze, hogy milyen nagy és végtelen az élet jósága — még szivar-ványt is láthat az ember.”¹³ A korai balatoni képek parasztjai még a természettel hareban álló, mély szakadásokon fölfele törő, viaskodó emberek — e húszas évek közepétől festett képeken a természet alázatos részévé, a mindent magába olvasztó atmoszféra elemévé válnak, sorsuk a természet elemen-táris erejének, szépségének való pantheisztikus alávetettség, e fenség előtti hódolat. Mintha a millet-es képek alázata térne vissza ezekben a pásztorokat, szántóvetőket, tiszteletteljesen köszöntő vagy imára kulcsolt kezű parasztokat ábrázoló képekben. Mintha ismét az *Őskor* idillje éledt volna újjá — ha meg-változottan, gazdagabban is —, mert a balatoni táj csodás szépsége, a benne élő és hozzá hasonló ember harmóniája ismét valami szépség, tiszta emberség lehetőségét sejteti. A természeti elemek megnyugodtak, a napkorong sem Van Gogh-i expresszionista vízió, hanem fénypászták fókusza; a vihartarta Balaton reflexektől villogó, csillámló víztükörré szelidül, s a környék sem a vízmarta, szakadékos meredély, hanem lágyritmusú dombosor, párafürösztötte mediterrán táj. „A dolgok megfigyelésének csak akkor lehet festői értékjelöltősége, ha az csodálattal párosul” — írja naplójában,¹⁴ s csakugyan, e képeit a csodálkozó, ámuló alázat jellemzi. Ezért nem külsődleges hatás vagy valamiféle irodalmias ötlet, mikor a bukolikus tájban, a csendben szem-lélődő pásztorok (*Balatoni pásztor, Delelés, 1926*), a tájat a parasztember alázatával néző festő (*Őnarckép napsütésben, 1927*) (5.kép) világában meg-jelenik Szent Kristóf, amint a vízparton, majd a másik képen a faluban a kisdedet viszi a vállán (*Szent Kristóf 1927*). „Nincs szebb, mint krisztusival találkozni valami szegény vajtá utcában”¹⁵ — írja Egry egyik barátjának, s csakugyan a húszas évek közepétől kezdve festett Balaton képeit oly mély áhítat, lírai alázat, odaadó csodálat jellemzi, hogy ebből az áhítatból magától értetődően fakad a vallásos téma. A pantheisztikus egység festői tolmácsolá-sában, ha megváltozottan is, némiképp visszatér a kikötőmunkásokat ábrázoló képek megszerkesztett rendje. A húszas évek elejének expresszív kavargásá-ban a képek architektonikus szerkezetét széttörte a lázas hevület. E képeken sem tér vissza változtatás nélkül a korai képek geometrikus rendje, hiszen az

5. Egry József: Önarekép napsütésben. Olaj-pasztell. 1927

akkor oly nagy szerkezeti szerepet játszó kontúrvonal most már fényel átítattott, hol vastagodó, hol párává foszló körvonallá, légies sziluetté szelídül, mégis újból a rend és tisztaság uralkodik; a mértani formák szerint sommázott testek és az architektonikus fénynyalábok, széles pásztájú fénytörések egymást egyensúlyozása, egymást vonzása az újból megtalált harmónia belső logikájából fakad. Más e szerkezeti váz, mint volt a kikötőmunkásokat ábrázoló képek kompozíciója, hiszen más életérzés rejlik mögötte, és egyébként is sokkal fejlettebb s egyénibb annál: e tájszemlélet, az ember és táj vallásos ihletettségu pantheisztikus egysége, a fény mitikus erejének az élménye már teljes mértékig Egry sajátja. De más már csak azért is, mert e festmények formanyelve már magábaolvasztja az ifjúkori képek hangját felváltó expresszionizmus belső hevületét is, hiszen a megtört reflekszek, a teret szerkesztő fénypászták nemcsak a korakubizmus szerkezeti szkémájához rokonulnak, hanem az expresszionizmus izgalmát is magukba szívják, noha a végső zárt-ságra, pantheisztikus egységre való törekvés arra utal, hogy az expresszionizmus már megszüntetve megtartott elemként ötvöződött e formanyelvbe.

Egry azonban érzi, hogy a megtalált harmónia csak bizonyos aspektusból hozhat megnyugvást. Nem azért kereste fel mindenütt a Grünwald képeket, s nem azért tartotta az isenheimi oltár mesterét a legigazabb krisztusfestőnek, hogy a fényteli, vallásos reminiscenciáktól átszőtt pantheizmusban nyugalmat leljen. Nemcsak az idézett önéletrajz-részletben leljük meg Dosztojevskij nevét, de később is a nagy orosz léleklátót említi legkedvesebb írójaként,¹⁶

s már ez is arra utal, hogy Egry alapvetően tragikus életszemléletét nem változtatta meg teljesen a Balaton-élmény elementáris ereje, az élet előtti ámuló csodálat érzése. Az ifjúkori évek gyötrődő nyomora, magátkeresése, a háború irracionális borzalma alakította az amúgy is félrevonult, maga gondolataival bajlódó ember lelki konstitúcióját, s az ellenforradalmi Magyarország kulturális frázisvilága és a szüntelen megélhető gond — hiszen hány levelében írja, hogy „a száraz mindennapi anyagi cölömpől lehetetlen megszabadulni”¹⁷ — mind csak alapvetően tragikus életszemléletét mélyítették. Ez a mélyen lappangó tragikus látás érződik még a fényörömet hirdető, légies párárt jelentő tájaiban is, hiszen az expresszionizmus túlhaladott, ám mindvégig összetevőként megőrzött drámája is a szüntelen élő, a fényözön, a végtelen-látás himnikus boldogsága alatt megbúvó életérzés vetülete. A Keszthelyen, majd a badaacsonyhegyi kis vincellérházban a környék parasztjaival úgyszólván azonos életet élő művész azt is tudta, hogy a paraszti élet és a természet édeni egysége csak bizonyos összefüggésben igaz, akkor, ha a parasztot nem mint társadalomban élő lényt, hanem csak mint természeti elemet szemléljük, ha az atmoszféra csodájának alávetett, s mindent éltető fény részeként élő természeti jelenséggént tekintjük. Ennyiben csakugyan az ember és a táj eposzi egysége realizálódik a Balaton mediterrán szépségében, ám ez csak a valóság egyik aspektusa ; — Egry, a szegényparaszt ivadék ismerte a paraszti élet másik oldalát, a természeti valóság mellett a társadalmi valóság igazságát is. Ezért volt szükség szerű, hogy a tájnak és az embernek az atmoszférában realizálódó egybeolvadásának a pantheisztikus élménye, a természeti paradicsom vallási mítoszt ébresztő harmóniája helyt adjon az alapvetően tragikus életérzés nyílt felszínrekerülésének, s magában a vallásos témakörben is hangot kapjon a tragédiát látás mindvégig ott lappangó s néha elementáris erővel feltörő érzése.

1930 körül egész sorát festi a tragikus Krisztus képeknek, s ezek már nem a pantheisztikus harmónia élményéből fakadtak, hanem a grünewaldi Krisztusábrázolás drámája és a dosztojevszkiji mélység jellemzi őket. A *Keresztelő Szent János* (1930) (7. kép) jelenet ösztövérek alakjai, furcsa, izgatott árnyéksziluettje is már valami idegességet sejtetnek, ami megzavarja a korábbi vallásos témájú és balatoni pásztorokat jelenítő festmények nyugodt derűjét, a *Krisztus és a pribékek* összekötözött kezű, szenvedő arcú Krisztusa pedig már teljesen a durvaságnak kiszolgáltatott humánus, az emberi szenvedés, a tragédia élményének a közvetlen megjelenítése. De nemcsak a vallásos tematikájú képek Rouault képei hangvételére emlékeztető, gyötrött arcú Krisztusai sugározzák a tragikus élményt, hanem az 1929-ben és utána festett más témájú figurális kompozíciók is. Az 1929-es *Szegény halászok* riadt arca, összeszűkülő szemének döbbenete vagy az ugyanebből az évből való *Cirkuszi kikiáltó* néhány széles ecsetvonással megszerkesztett, fájdalmas arca, ujja inak rebbenése minden illusztratív elem nélkül félreérthetetlenül társadalmi ítéletet is tartalmaz, az *Éjjeli menhely előtt* kritikai tendenciájának a zsáner béklyóját levető, magasabb szintű továbbfejlesztése. E képeken a természet ismét a figuráknak vetődik alá, inkább csak hangsúlyozza az alakok tragikus attitűdjét. A fénypászta szerkesztette logikus rend is megbomlik, a közletről

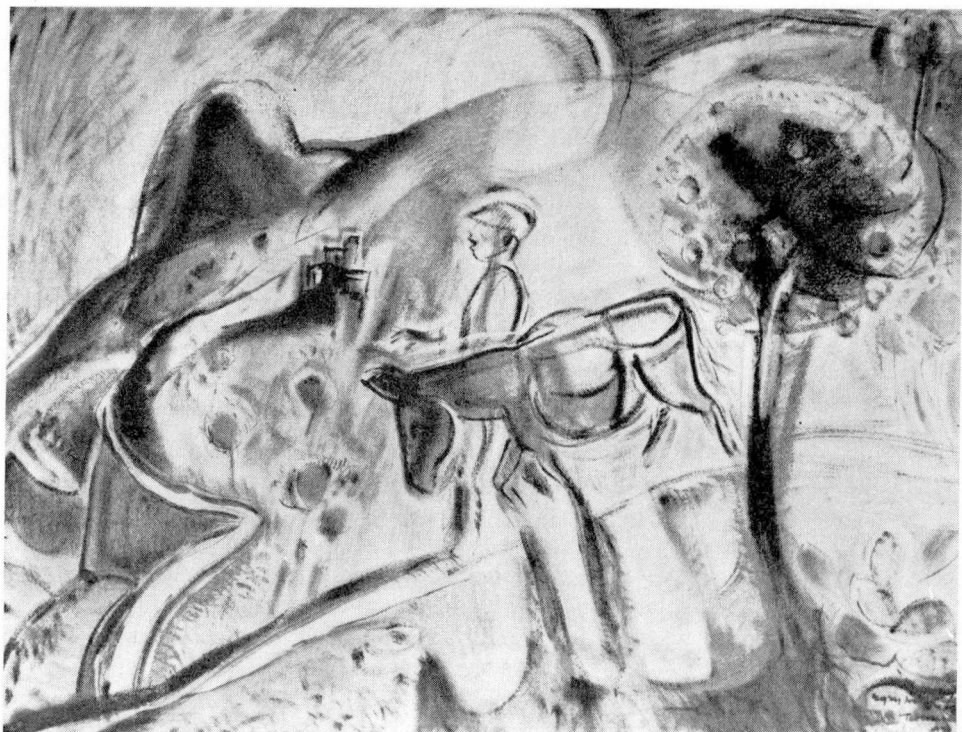
6. Egry József: Hazatérő nyáj. Olaj-pasztell. 1930

látott, a képteret megtöltő arcok uralkodnak, a pszichikai elem fölébe kerül minden képalakítási tényezőnek.

E tragikus életérzés később mérséklődik, de fel-fellobban. Lelki küzdelmeiktől barázdált önarcképei mutatják szüntelen továbbélését. Az önarcképek mindvégig nyomonkísérik munkásságát, s lényegében ugyanaz jellemzi őket, mint a velük egy időben festett többi kompozíciót. Az 1917-es keletű *Önarckép*, darabos, paraszti arca, mélyen ülő szeme már a háborút járt ember fáradtságát és a dolgok nehéz oldalát ismerőnek a jót nem várását sugallja, de az arc még afféle tolsztojánus prófétáié is lehetne. A kép kubisztikus szerkezete, tiszta térkonstrukciója még a 10-es évek monumentalitást keréső stíluskorszakára utal, s némiképp hasonló helyet foglal el Egry művészetében, mint a katonatemetést ábrázoló, ugyancsak 1917-es keletű, említett rajz. Az 1927-es, Keszthelyen festett arckép már sokkal tragikusabb hangvételű — ahogy a többi témakörben e néhány év tevékenységét az expresszivitás jellemezte, az önarcképben is a meghasonlottság, a tragédialátás jelenítése érdekli Egryt (9. kép). Ugyanebből az évből a vallásos ihletettséggű pantheisztikus korszak alázatos természetélményének is megtalálható az önarckép megfelelője. Az *Önarckép napsütésben* (1927) c. (5. kép) képen a kezét szeme

7. Egry József : Keresztelő Szent János. Olaj-pasztell. 1930

8. Egry József: Taorminai hegyek között. Olaj-pasztell. 1930

főle emelő festő a napot imádó alázattal hódol a mindenségnek. A harmincas évek tragikus hangvételű Krisztus képeinek, szegény halászáinak és kikiáltójának a riadtsága pedig a sehovasem-tartozom tragédiájává mélyül a *Senki fia* c. önrportréban, vagy a végtelen fény káprázata előtt elvakuló, tanácstalanul riadt mozdulatú *Festő* (1937) alakjában.

E tépelődő, a természettel ismét pörlekedő önareképek mellett — amelyek azt bizonyították, hogy Egry nem tudja abszolútként elfogadni a természettel szembeni pantheisztikus alázatot —, találunk magabiztosságot, a dolgok lényege ismeretéből fakadó öntudatot sugárzó önrportrét is. Bár e képeken is a nyugalom mögött ott bujkál a vívódás élménye, a bármely pillanatban újra kezdődő harc izgalma. Dr. Radnai Béla magángyűjteményében található Egry *Támaszkodó férfi* (10. kép) c. képe, érett korszakárak egyik legnagyobb szerűbb darabja. Elsősorban a remek kompozíció ragadja meg a szemlélőt. A kép tengelyében álló férfi alakja és a térsíkot lezáró épülettömbök kristályos szerkezetet alkotnak, de a csaknem szimmetrikus egyensúlyrendszer ellenére is a kép úgyszólván robbanásig feszül. A festmény eszmei és formai középpontja az őrszemként figyelő, sasorrú arc. E középpontba torkollnak a kompozíciós erővonalak. A csipőre tett kéz ellentétpárjaként a fejet támasztó kar íve a fejnél lezárja a megtört vonalakon végigeikázó ritmust. A két tört

szögű kar vonalának izgalomával szemben monumentális nyugalmat áraszt a középtengely függőlegese, amelyet hangsúlyoz a háttéri ház sarka, az ingen végigfutó árnyékvonal. Ebbe a súlyos, nyugalmas középtengelybe ízelődik a statikusan megépített nyak, ám az energikusan balra forduló fej kimozdul a szilárd középponti tengelyből. A középponti tengely nyugalomával ellentétet alkotó, energikus fordulat dinamikája összeeseng a megtört szögű karok ideges vonaljátékával, hiszen a karok ritmusa a fejnél csúcsosodik, mintha a ritmus vetné balra a fejet. Ezért a dinamikus ritmus — amelyet hangsúlyoz a nyugodt középtengely — a római arcélben, a sasorrban, az összeszűkült szemben és az energikus állban záródik. A kompozíció szerkezeti erővonalai tehát az arcba összpontosított pszichikai-etikai mondandónak vetődnek alá, azt bontakoztatják.

Az alak belső zártságát biztosítja a környezettől elhatároló kontúrvonal. E kontúr sem hasonlít azonban a fiataalkori képek dekoratív geometrikus vonal-szerkesztésére, hanem érződik benne a balatoni évek fényélménye. A kontúr sötét vonalát át-átjárja, szétszaggatja, meglágyítja, vibráltatja a fény. A kontúr mellett derengőn végigszalad és a figurát a kép atmoszferikus egységébe kapcsolja a páraszerű, légies fehér-világoskék sziluett. E lány kékesfehér szín az alak arcának és ruhájának rőt barnájával, okkerével szemben friss ellentétet alkot. A reflekszepektől villogó színvilág a kompozicionálisan önmagá-bazárt alakot az atmoszféra — tehát az ember önmagában zárt világánál szélesebbkörű valóság — magasabb egységébe foglalja, ezért a kép is szervesen kötődik a balatoni évek alapvető problémaköréhez, az ember és a természet közti korreláció ábrázolási kérdéseisez.

Az egész képet jellemző, ellentétes erők pillanatnyi egyensúlyából fakadó, belső feszültséggel telt monumentalitás jellemzi a kép etikai-pszichikai tartalmát hordozó arcot. Ez az arc nem a *Senki fiának* vakságában riadt döbbenetet vagy az atmoszféra csodái előtt összeroppanó szubjektum semmit-ség-tudatát sugallja, hanem a végzettel szembenező, sorsát vállaló ember egészen antikos tragédia élményét. Bizalmatlan, rianásra kész kőszáli sas, aki megtapasztalhatta, hogy „vivere militare est”, aki magáénak vallhatja Rimbaud sorait is: „Megtaláltam újra! Mit? Ami örök. A tenger — egybegyűrve a Nappal” (Kardos László ford.); azaz aki a végtelen tér és atmoszféra élményében megtalálta a természettel azonosult, tőle mégis el is különülő, vele harcban álló, ugyanakkor alázasosan tisztelő, ám fölébe is kerülő ember bölcsességét, amelyet a korai expresszionizmus belső vihara vagy az azt felváltó pantheizmus lírai vallásossága még nem adhatott meg; megtalálta a kozmoszt szimbolizáló természet objektív jellege és az annak alávetett, mégis tőle elkülönülő szubjektum mikrokozmosza közti dialektikus egységet.

A kép kompozíciós ritmusa, a karok megtört háromszög játéka, az ing alja, az ingnyak és a fejtető félkörei egymásnak felelgetése, a háttéri térszerkezet és magának az alaknak contrappostos felépítése mind azt bizonyította, hogy Egry magasabb szinten ismét visszanyúlt a kikötőmunkásokat ábrázoló képek belső dekoratív meghatározottságú, kompozíciós problémaköréhez, ám az atmoszféra festői kérdéseinek a megoldása és a monumentális nyugalom alatt feszülő eruptív dinamika mutatja, hogy nem múlt el nyomtalanul az

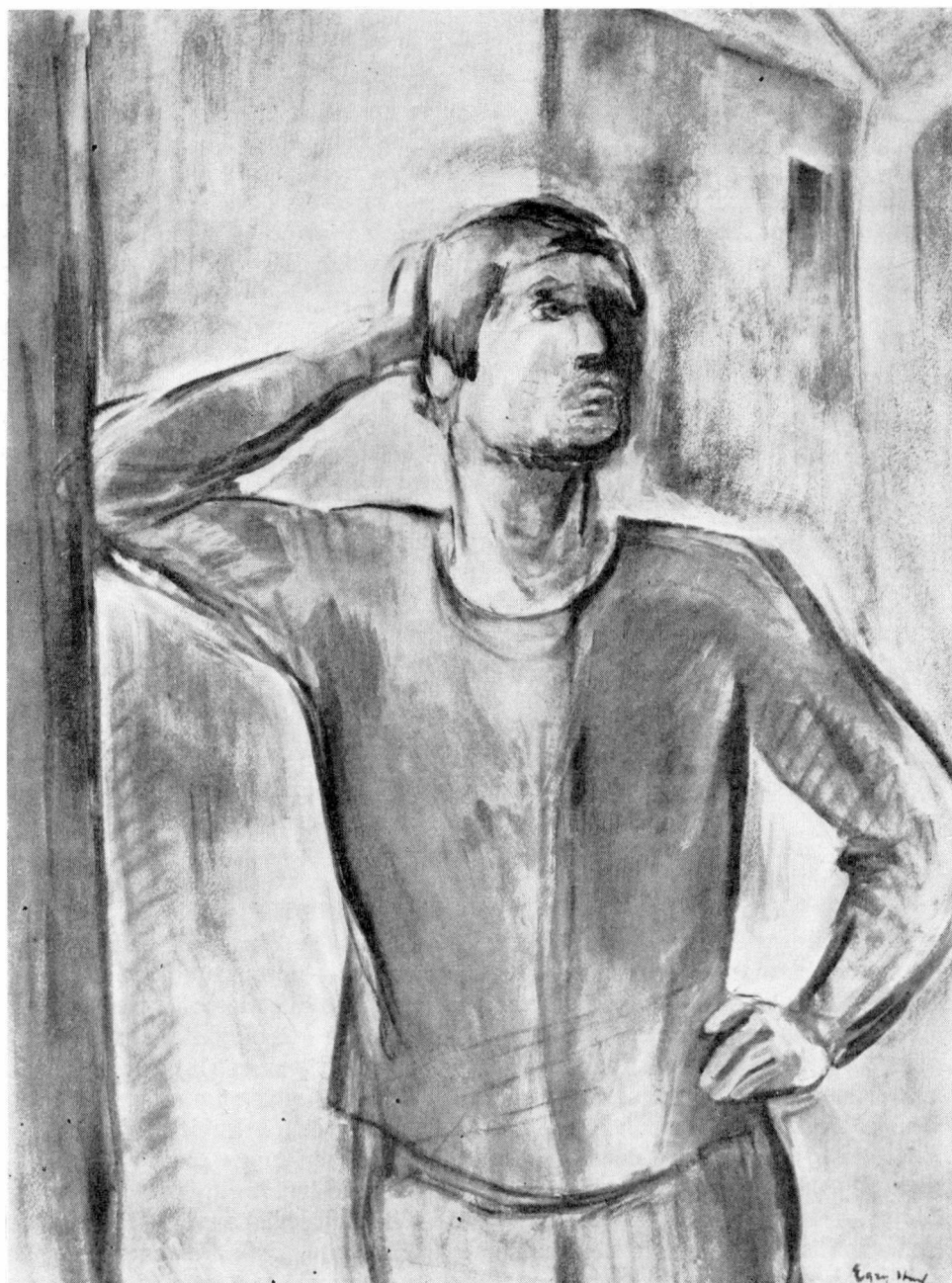
9. Egrý József: Önarckép szoborral. Olaj-pasztell. 1927

immár másfél évtizednyi balatoni korszak sem, ezért e festmény úgyszólván sommázata Egrý érett korszakának.

A harmincas évek közepétől Egrý a „Támaszkodó férfi”-val rokon formanyelvű képek sorát festi, s ezekben foglalja össze életműve tanulságait, tökéletesíti sajátos stílusát. A *Visszhang* (1936, 11. kép), a *Delelés* (1937), a *Szigligeti kúpok* (1936, 12. kép), a *Vihar után* (1938), a *Ház előtt*, a *Nap a víztükörben* (1937), a *Kacsák a Balatonban* (1940, 13. kép), a *Hazatérő tehenek* (1941, 14. kép), a *Fények és árnyékok* — és még sorolhatnánk a velük rokon festmények sorát

— jellemzik a periódust. „A tér és a végtelen érdekel — vallja ekkor Egyry. — Ott van például egy nőfigura (ti. a *Visszhang* c. kép alakja). Átkiált valahová. A végtelenbe elvesző kiáltás érdekel. A fényt mindenki elmosódónak festi. Engem a fény maga izgat. Az atmoszféra, amely — *architektonikus*. Nálam a fény, a pára *formát nyer*, mint maga a figura. Betölti a teret.”¹⁸

Az elemek lázongása elcsitult, s a természetélmény több a vallásos pantheisztikus alázatnál is, s mintha a belső lázongás is feloldódna az alkotás nyomán. Ennek az érett korszaknak a fő témája csakugyan a tér és a végtelen, ebben konkludált a minden lélekrezdülést színező Balaton-élmény, ebbe oldódott fel a „csak tiszta forrásból” inni akaró festő elementáris szabadságkeresése. A térnek és a végtelennek pedig az „építőköve” a fény. E fény azonban nem az impresszionisták vagy a sokban romantikus, preimpresszionista Turner tengerképeinek a minden körvonalat elmosó, színeket felbontó káprázata; nem is az expresszionizmusra jellemző, a belső tusát sugárzó fénykavargás — hanem formateremtő erő, a végtelen tér, s ezzel a kozmosz megszerkesztője, architektonikus rendszere, geometriai nyelvre kottázható tiszta logikája. Mint ahogy az objektív valóságban matematikai formulák, geometriai szabályok szerint rendeződnek a dolgok, úgy akarja megteremteni Egyry a vizualitás nyelvén a fénytraverzekből a végtelen tér rendjét szimbolizáló matematikai, geometriai meghatározottságú belső rendet. Egyry dialektikus ellentmondásokkal telt művészete e korszakában szintézishez érkezett. Az ifjúkori, monumentális velleitású kompozíciók geometrikus rendjét széttöredező expresszionizmus, majd az ezt felváltó pantheisztikus vallásos líra, napimádat és az ennek tört akkordjaként felcsendülő tragikus ihletettségu Krisztus-kép és figurális kompozíció sorozat voltak ennek az ellentmondással teli belső fejlődésnek a fő állomásai, az érett periódus magasabb szinten alkotja meg ezek egységét. Expresszionizmus, kubizmus, impresszionizmus? Szűkek e stílusmeghatározások. Mindegyikből van benne valami, de több, más, egyénibb. Az expresszionizmus megőrzésére utal a minden képen érződő belső feszültség — a kubizmusra a tiszta geometrikus térszerkezet. A *plein air* és az impresszionizmus nagy vívmánya, a fénnel színezés, a reflexek valeurértékeinek az ismerete nélkül elképzelhetetlen Egyry formanyelve. Ám mégsem impresszionista, hiszen nála a fény nem szétbont, hanem újra formáz, épít. Nem expresszionista, mert absztraháltabb, objektívebb annál, nem kubista, mert élettelibb annál, nem impresszionista, mert lényegében mást akar. E késői, érett periódus fő jellemvonása az úgyszólván a zenei kompozíciók szabályait követő tiszta szerkezet, az absztraháltság és a perzselően életteli konkrétság páratlan egyensúlya. Egyry erősen átformázza a látványt, de ezt már nem az expresszionizmus belső önkénye miatt teszi. A végtelen térbe kiáltó nő alakja a föld és a vízpart parabolikus vonalának a találkozási pontján magasodik, alakjának ellentétpontja a néhány kubisztikus ház és tömzsi fa. A *Delelés* c. kép kígyózó partvonala öblében a geometriai konstrukciók megszerkesztettségével kerülnek a képtengely közepére a mozdulatlan tehenek; a néhány vonással jelzett rét és fa egyensúlyozza és gerjeszti egyúttal a kompozíció belső dinamikáját. A *Szigligeti kúpok* egymásnak felelgető, kerekded dombjai, a fény és vztörések ütemesen tagolt dekoratív ritmusa mind a természeti látvány vélet-

10. Egry József: Támaszkodó férfi. Olaj-pasztell. 1930

lenszerűségén túlemelkedő, a lényeges, belső erővonalakat absztraháló kompozíciós rend elemei. A belső ritmusnak, az egymást egyensúlyozó pozitív-negatív formáknak, az egymást vonzó-taszító s korrelációjukban feszítetté vált erővonalaknak a zenei kompozíciók matematikai meghatározottságára emlékeztető rendszere szabja meg a kompozíciós rend logikáját. Ugyanakkor e belső kompozíciós rend, contrapostos alakítás nem pusztán a művészi szubjektum szervezőképességének az eredménye, nemcsak valamiféle pszepdologikai szabály, amely a művészi alkotómunka során a geometrikus meghatározottság, a belső ritmus rendszerébe szervezi a kaotikusan adódó látványt, hanem vizuális megfelelője annak a geometrikus konstrukciónak, amely a végtelen tér, a kozmosz és az ezt megjelenítő atmoszféra sajátja; tehát a tér és végtelen objektív tulajdonságának a művészi megfelelője, annak következménye, tükrözője. A végtelen tér rendező eleme pedig az atmoszféra — amely maga is „architektonikus” —, a formát nyert fény és pára. A „fény-szötte, csöndes légies végtelen”¹⁹ élménye realizálódik tehát e képeken; s ahogy a végtelen tér megszerkesztője az architektonikus erővonallá kristályosodott, ám mégis páratelten, foszlón áttetsző fény, úgy válik Egry képein is a fény a legfőbb kompozíciós eszközzé, mindent rendező, helyére tevő elemmé, a víz és pára megszerkesztésének, az ember és táj korreláció megformázásának, a tárgyak körvonalát felbontó, ám újra formáló alakításnak az eszközévé. „A Balaton párás fényében minden elveszti tárgyi valóját”²⁰ — írja Egry, s csakugyan, a fény minden határozott körvonalat elmos, a tárgyakat megfosztja súlyos anyagszerűségüktől, ám mégsem az impresszionizmus felületet színező reflexjátéka ez, hanem a tárgyak konkrét, tapintható minőségénél fontosabb, annál mélyebben húzódó szerkezeti rendszer kibontásának az eszköze. E mindent magábaölelő fényben a tárgyak valóban elvesztik anyagi minőségüket, már nem a természetes tárgy festői ekvivalensei, hanem a mindent egybefoglaló, átjáró, újjáformáló fényben való immaterializálódásuk miatt jellel lényegültek, s mint ilyenek, részévé, építőelemévé, „hangjegyévé” válhatnak a kozmikus színjátékot tükröző kompozíciós rendnek, contrapostos ritmusnak, s a fény meghatározta jelként építőelemévé váltak a végtelen teret szerkesztő atmoszférának — ám mint a valós tárgy lényeges vonásait magábaasűrítő jel a materiális, földi valóság reprezentánsaként modusként is szerepelhetnek a végtelen tér viszonylatában. Egry, a szegényparaszt ivadék, a balatoni vincellérházban paraszti sorsot élő festő sokkal rusztikusabb egyéniség annál, mint hogy az anyag immaterializálásában, jellel absztrahálásában elmenjen odáig, mint tette a kubizmus harmadik fázisa, vagy akármelyik non figuratív iskola. Hiszen maga a fény — a végtelen tér, tehát Egry nagy emberi és ebből fakadó festői élményének a realizálója — ha nem is kézzelfoghatóan materiális, mégis anyagi valóság, az immateriálisnak és a materiálisnak csodás ötvözete, csak hullámmozgásban és visszaverődésében élő, mégis objektív, mindenki által észlelhető realitás, ennek az egész mindenségnek a lételeme, a végtelennek és térnek a megjelenési formája, s ugyanakkor varázsos reflexek, szépségek káprázatos gazdagságú sugallója — ennek megfelelően a fény átjárta tárgy, illetve a fényben fűrösztött és jellel anyagtalanított tárgy sem pusztán szkéma, hanem a konkrét,

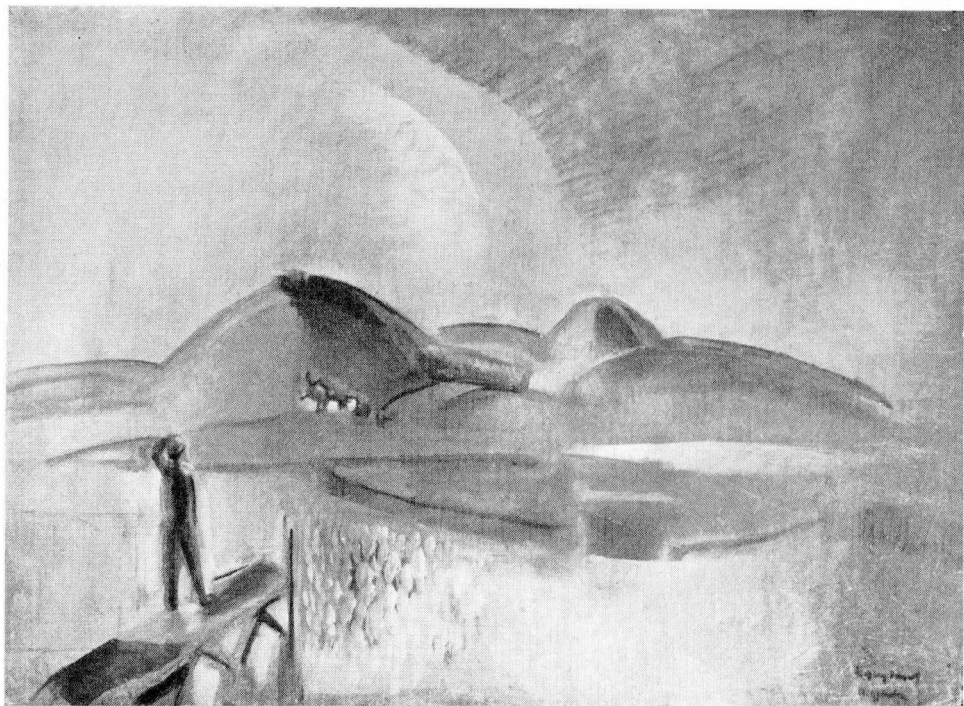

11. Egry József: Visszhang. Olaj. 1936

kézzelfogható matéria szubsztanciális elemének a kvintesszenciája, jelle redukáltan is lételetlibb, konkrétabb, mint a naturalisták objektív tárgyszerűsége. Mint ahogy a keleti festészet pusztá jelle absztrahálta a tárgyakat, ám az összes egyedi tulajdonságot egyesítő, általános érvényű jelle, amely megőrzi magában valamiként az egyedinek a konkrétóságát is, úgy alakította Egry az állatokat, fákat, parti vízmosságokat, nádasokat fény fürösztötte, absztrahált jelbeszéddé, amely néhány vonallal, dekoratív körvonallá redukált sziluettel, a fény és az üresen hagyott rész, a megvillanó árnyék, a sejtődő kontúr segítségével sugallni tudja a Balaton világának materiális érzéketességét is. S épp ez Egry érett korszakának az egyik legnagyobb vonása, ez a semmivel csináltság, végső lényegre egyszerűsítettség, ez a tisztán, matematikailag, geometriailag meghatározott öntörvényű kompozíciós ritmus — s mégis a képekben benne van a való élet zamata, a balatoni milieu varázsos káprázata, az impresszionizmus plein air frissesége.

A mindent átjáró, anyagtalanító, ám új valóság elemévé varázsló fény határozza meg Egry képei színvilágát is. A természetes tárgyak anyagosságának fő alkotóeleme a szín, és a plasztikus hatást ébresztő fény-árnyék, hiszen a látványban ebben realizálódik tömegük, anyagi létük. A fény szétmarja a lokális színeket Egry képein is — mint ahogy az a plein airben és az impreszionizmusban történt —, de mégis másról van szó. Egry képein nemcsak a reflexek vibráltatják és gazdagítják a színeket, nemcsak az atmoszféra rezgése mossa el színüket, hanem a mindent magábafoglaló, éltető, nyugtalanító és újraformáló fény maga válik színné, a tárgyak természetes színei csak benne, az ő átgyúrása után jelenhetnek meg, a színek is jellé váltak, mint ahogy a tárgy körvonala, rajza, tömege is jellé absztrahálódott. Ezért Egry képei koloritjának az alaphangját, a fényt sugallni tudó színek adják meg, elsősorban a fény fókuszának, a napnak aranysárga reflexei, az arany és a szalmasárga, az okker és a rőtbarba, a légies párát lehelő fehéres világoskék. E színeket mindenütt megvibráltatja, keresztül-kasul átluggatja a fény, s ennek közvetítője, az áramló levegő. E káprázatos fénymozgás rögzítésére nem volt megfelelő az olajfestés zsirosabb hangja, a pasztell magában pedig túl lágy hatást ébresztene, ezért volt szükség a sajátos olajpasztell-kréta technika kialakítására. A technika következménye volt, hogy Egry festményeit nem lehet teljes mértékig csak festményként meghatározni, de nem is pusztán nagyított méretű grafikák — Egry képeit mindvégig a méretökönómia jellemzi —, hanem képei a festészet és a grafika sajátos összefonódásának a termékei.

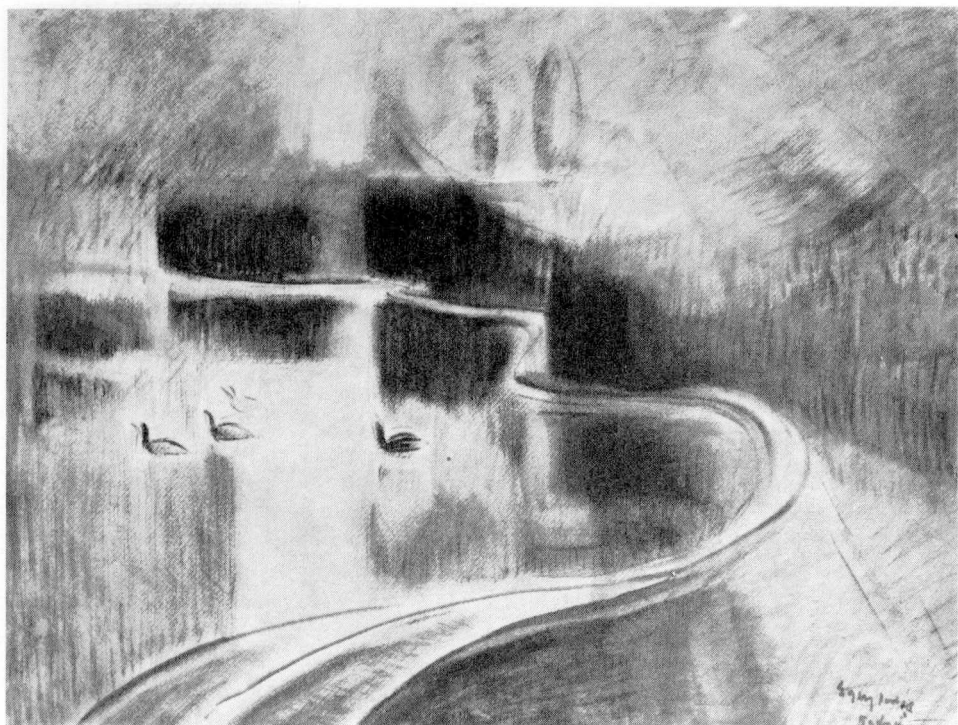
E pasztellal, olajjal rögzített, fényszerkesztette tájban megjelent az emberi figura is. „Aki belép a természetbe, elveszti reális valóját”²¹ — írta Egry a naplójába; tehát az ember éppúgy a fény alattvalója, mint a tárgy, s maga is jellé immaterializálódik. Mégis e képeken más az ember szerepe, mint volt a pantheisztikus korszak természet—ember egyneműségének az élményénél. Most is a fényteli atmoszféra eleme, most is azonos a természettel, lévén annak része, ugyanúgy, mint a partmenti fa, a nádas, a lankás domb vagy a vízben delelő állat — ám, ahogy azok is többek voltak a pusztai természeti tárgynál, mert a végtelen tér atmoszferikus rendszerében modusként is szerepelhettek, az ember is több a pusztai természeti jelenségnél, „benne testesül meg a látomás emberszabású mértéke” — mint ahogy Kállai Ernő írja az egyik Egry-kép elemzésekor.²² A *Visszhang* (II. kép) erővonalakat összekötő kiáltó nőalakja, a *Vihar után* partmenti szemlélője, a *Szigligeti kúpok* (12. kép) pallón álló figurája, a *Ház előtt* támaszkodó férfi nemcsak csodálkozó szemlélője az atmoszféra kozmikus színjátékának, vizuális megjelenítése az Egry-i kontemplációnak, hanem e színjátékot az emberhez is köti, ahhoz, akinek megjelenik a káprázat, s aki fókuszként magához köti az atmoszféra fényarchitektúrájának erővonalait, aki megérti a végtelen tér belső rendjét — s ezzel fölébe is kerül —, mert szelektálni tudja a látványból az efemer motívumokat. E képek szemlélődő emberei — a *Támaszkodó férfi* édestestvérei — kezében gyeplőként futnak össze a megismert és megértett valóság erővonalai. Az ember és a természet igaz korrelációja, egysége és mássága, a szubjektum igaz helyének a felismerése teremtődött meg tehát

12. Egry József : Szigligeti kúpok. Olaj. 1936

ezek az érett periódusba tartozó képeken, s fokozhatta monumentálissá a *Támaszkodó férfi* antik ízű önportréját.

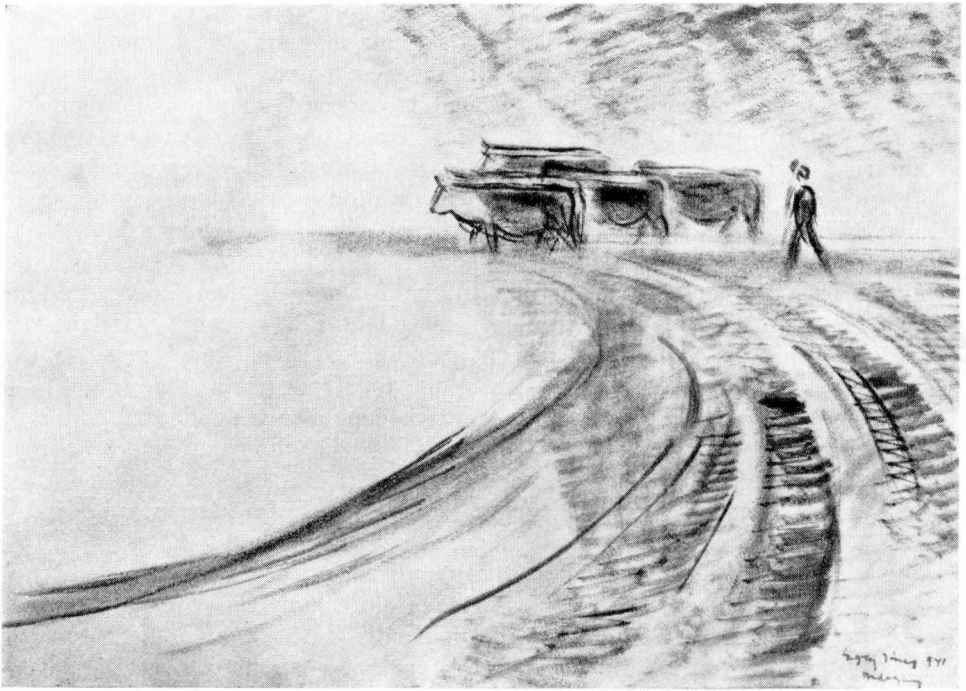
Egry érett korszakában megtalálta tehát az ember és a természet korrelációjának a megnyugtató egységét és ennek a festői megjelenítési lehetőségét. Ez az egység sem volt azonban abszolút, hiszen a páratlan harmóniát jelentő, tiszta konstrukciójú képek mellett minduntalan megjelennek a lelki tusakodást, a birkózásban való alulmaradást, az ismét kiúttalan tragédiát sugárzó képek, s ezek minősége semmivel sem alacsonyabb az előbbieknél. Hiszen a *Senki fia* és a *Festő* dátuma is 1936—37, lényegében tehát nem választja el számottevő idő e megnyugvást jelentő képektől. Egry művészetének a legnagyobb szerűbb sajátja épp e kettősség: a himnikus öröm, a nagybetűs Élet előtti alázat, a természet erői fölé kerülő — mert azt megismerő — ember ősi diadala — és ugyanakkor a tragédiát látás, a vereséget bevallani merő bátorság, a társadalmi disszonanciát hamis konzonanciává feloldani nem tudó, szüntelen belső feszültség. Mikor aztán a második világháború újból felkavarja a már-már — legalábbis néhány alkotásban — megtalált teljességet, nyugalmat, ismét visszatér az expresszivitás nyíltabb formája, csak már fáradtabban, a küzdés helyett inkább nekikeseredettebben, a harc pátozsa helyett pesszimistább hangvétellel. A vízbefulladót menteni akaró csónakosokat ábrázoló kép tragikus hangja ismét a rend, a harmónia széthullását

13. Egyry József: Kacsák a Balatonban. Olaj-pasztell. 1940

sugallja, s a késői önarcképek küzdelembefáradt emberről (*Önarckép*, 1940), az újuló és soha el nem képzelt szörnyűség láttán összeomló, a *Senki fia* döbbenetét tragédiává fokozó lelki attitűdről vallanak (*Önarckép*, 1944). „Utálatos, hogy az ember élete egyik felét nyomorban, a másik felét háborúk között kell leélnie”²³ — írja panaszosan naplójában. Ekkor lényegében le is zárul életműve, utolsó éveiben betegeskedése miatt ritkán dolgozik, inkább csak variálgatja eddigi témakörét, stílusát.

Egyry művészete a két világháború közti magyar művészet sajátos jelensége. Lényegében nem tartozott egyik festői iskolához sem. A két világháború közti magyar festészet haladó polgári művészei a nagybányai tradícióból, tehát ebből a sajátos, az impresszionista elemeket a naturalista-realista-plein air formanyelvbe oltó festői iskola hagyományából táplálkoztak, a kortárs nyugat-európai művészeti törekvések tanulságait ehhez a hagyományhoz igazították. Az alföldi parasztfestők pedig a két világháború közti szakaszban is lényegében Munkácsy Mihály romantikus realizmusát folytatták, legfeljebb némi expresszív-naturalizmussal bővítették a XIX. századi formanyelvet. Egyry szorosán véve nem tartozott egyik irányhoz sem. Mint a fény jelenítője, némiképp rokon a nagybányai plein air hagyományát folytatók munkás-

14. Egry József: Hazatérő tehenek. Olaj-pasztell. 1941

ságával — mint például Szőnyi István zebegényi korszakával —, a párás atmoszferikus hatások érzékeny rögzítése pedig némiképp Márfy Ödön pik-túrájához rokonítja. Emberábrázolásának tagikus ihletettsége Derkovits emberábrázolásával vetekszik, noha az a tudatos politikai állásfoglalás, tendencia hiányzik belőle, mint amelyik ott érződik Derkovits mindegyik képében. Lényegében tehát egyedül áll a modern magyar képzőművészetben. Ugyancsak nem lehet semmiféle művészettörténeti stílusiskola, „izmus” képviselőjeként meghatározni helyét az európai modern művészetben sem. Említettük volt, hogy az impresszionizusból, az expresszionizusból és a kubizusból is merített, mégis más. Művészetének országhatáron túli jelentősége éppen abban rejlik, hogy úgy jut el a konstruktív, szerkesztő irányok lényegének a megértéséig, hogy megőrzi az impresszionizmus napfény imádatát, plein air frissességét és az expresszionizmus belső drámáját is. De, mint említettük, nemcsak az választja el az impresszionizmus bármely fajtájától — s így például Turner preimpresszionista műveitől —, hogy a fényvel nemcsak szétporlasztja a tárgyak anyagságát, hanem a látvány elemeit új viszonylatban ismét megszervezi, megkomponálja — más a természethez való viszonya is, mint volt az impresszionistáké. Egry nem elégszik meg a látvány objektív visszaadásával, az optikai szenzációk rögzítése sem meríti ki nála a művészi alkotófolyamatot. A látványt lelkében átalakítja, víziója belső logikája szerint módosítja; az ábrázolt motívumokat az Én formáló, komponáló

tevékenysége a művész érzelmvilágának a tükörképévé és egyúttal önálló esztétikai érték hordozójává avatja. De a táj nála mégsem état d'âme, s nem is a művészetben dúló lelki vihar önkivetítődésének a materializálódása, hanem a művész formálta esztétikai rend a végtelen térnek, az atmoszférában kibomló kozmikus színjátéknak a parafázisa. Ezért tér el minden kubisztikus, geometrikus szerkezeti rendszere miatt a kubizmustól is. Persze, már csak azért sem lehet kubistának nevezni, mert Egyry mindvégig a klasszikus perspektíva szabályai szerint építi képeit, nem követi tehát a kubizmus szimultanizmusát, a több nézőpontú szerkesztési módot, s mindvégig foglalkoztatják az atmoszferikus problémák is, ez pedig a kubizmust nem érdekelte. Egyry mindig a konkrét látványélményből indul el, csak lefejtí a látvány véletlenszerű elemeit, s eljut a látvány belső konstrukciójáig. Ezért képei geometrikus szerkezete inkább a Cézanne festmények konstrukciójára emlékeztet — tehát a konkrét látvány geometrikus szerkezetének a megragadásáról van szó, s nem valamiféle absztrakt szerkezetről —, jóllehet Egyry anyagértelmezése homlokegyenest eltér Cézannétól, s már csak ezért sem lehet a Cézanne-követők táborába sorolni. Nincs sok köze a cézanne-i tanokat ad abszurdum fokozó konstruktivistákhoz, szuprematistákhoz, azaz az absztrakt konstruáló irányokhoz sem, mert bár képei esztétikai rendszere, kompozíciója úgyszólván tiszta matematikai ellentétpárok szerint alakul, ám Egyry, e kevésszavú, parasztarcú ember — aki nemcsak intellektuális élményként, hanem származása, életmódja révén konkrétan is érzi a természet és ember korrelációját — nem is szakadhat úgy el a materiális valóságtól, mint az a festő, akinek a végtelen tér csak intellektuális, spekulatív élményként adódik, s ezért absztrakt konstrukció gerjesztője lehet. A modern magyar művészetnek is egyébként az az egyik legjellemzőbb vonása, hogy sohasem égeti fel az anyagi valósághoz, a látvány realitásához vezető hidat; az izmusok esztétikai magvetése nálunk mindig a realizmus talajába hullott, s épp a modern élet ébresztette, újszerű problémák és a szilárd, realista alap egysége, egymást színeztette alkotja a modern magyar festészet egyik legjellemzőbb nemzeti sajátosságát.

Ám Egyry művészetének nemzeti volta, magyarsága nem merül ki e jellemvonásban, nemcsak ez mutatja, hogy honnan sarjadt festészet. Az, hogy belső vívódását, korlátot nem tűrő, szabadság után sóvárgó lelkivilágának minden élményét a Balaton-élménybe transzponálta, és a természet és az ember közti korreláció festői jelenítésében megtalálta a végtelen tér és az emberi lépték egyensúlyát — tehát ahogy a kozmikus vízió nála nem szakad el a konkrét emberi mértéktől —, ismét csak Egyry sajátos helyzetéből, hovatarozásából érthető meg. Persze a korrelációban az egyensúly elérése nem specifikus magyar jelenség, hiszen minden nemzet művészetében, ha megvan a konkrét feltétele, megtörténhetik. Ám Egyry válaszában a mikéntje, sajátos zamata csak a magyar talajról fakadhatott. S a kulcsot ismét Egyry egész életét meghatározó, a valóság minden relációját magához idomító, kozmikus Balaton-élmény adja, amely azonban nem pusztán tájélmény, hiszen beleötvöződött a táj ethosza, a nemzet kultúrájában elfoglalt sajátos helye is. Az a Balaton, amely tenger is, s mégsem az, ahol úgy tárul a szemlélő elé a kozmosz végtelenje, hogy ugyanakkor a szemlélő nem tud elszakadni

az öt körülvevő táj emberszabású mértékrendszerétől sem — válhatott csak Egry nagy élményévé, vívódásai feloldójává. Mert a balatoni méretekben sohasem törpül úgy el az ember, nem semmisül úgy meg, mint az óceánnál; a Balaton-parti vulkanikus eredetű hegyek kerekded kúpjai sem alázzák oly parányivá a szemlélt, mint teszi a hegyvidék fensége. Hiszen a Balaton vidékét épp antropomorf volta hasonlítja az eposzok tájához, ebben az ember-szabású tájban még reális és magától értetődő modus lehet az ember, s nem nevetségesen semmnyi parány. Ezért az atmoszféra kristályos architektonikus rendje, a felkelő vagy lebukó nap káprázata, a végtelen tér kozmikus víziója emberszabású léptékben realizálódhatnak. A Balaton világának mediterrán derűje, bukolikus, szelíd bája, ugyanakkor a fénykáprázatból kibontakozó kozmikus tér víziója, vagy viharjának tengernyi dühe egyformán válhat az Egry lelkéből fakadó szelíd, pantheisztikus alázat, az elemekkel dacosan szembehelyezkedő vagy a kozmosz titkát megleső művész élményforrásává.

E minden léteényt a maga ízére alakító Balaton-élmény, a természettel azonultság a művészet formavilágában a líraiságban konkretizálódhatik. Az Egryvel foglalkozó irodalom épp Egry művészetének lírai voltában találja meg magyar voltát.²⁴ Persze, ez önmagában ismét csak egy összetevője lehet a nemzeti művészet sajátos karakterének, hiszen minden nemzet művészetében találunk par excellence lírai költőket, festőket, tehát a líraiság maga még nem köt senkit sehova. Ismét a líraiság mikéntje az érdekes, s persze az is meggondolandó, hogy a modern magyar festők legtöbbje lírai alkat. Sok tanulmány kereste már annak okát, hogy például miért nem alakult ki a magyar filozófia és a nagyepika, miért a líra vált a magyar irodalom reprezentatív műfajává. Bennünket azonban e jelenség nem foglalkoztathat a konkrét tény konstatálásán, s annak megállapításán túl, hogy Egry festészete is beletartozik a modern magyar művészet — irodalom és festészet — nagy lírai áramlatába. A dolgokat inkább csak érzelmileg átélő, a marcangoló társadalmi kérdéseket mitikus szabadságvágyba, s ezt a természetélménybe transzponáló, tehát Bartók Cantata Profánájának az ethosát vállaló, a belső lelki viharát a természetélményben feloldó Egry szükségszerűen csak a lírai szubjektivitásban fejezhette ki magát, s e líraiság találta meg a fény, az atmoszféra ábrázolásában a formai önkifejeződést. Ám, mint láttuk, Egry festészetében e szubjektív lírai élmény egyúttal a végtelen térben, a kozmikus atmoszferikus valóságban objektívizálódott, az emberi mérték megtalálásával pedig az atmoszféra szerkesztette kozmikus rend is élménnyé lényegült, s ezzel a pusztán szubjektív líra objektív valóságösszefüggések, kozmikus erők tükrözőjévé válhatott — s ami ugyanaz, a kozmikus erők is emberméretűvé szelídülvén, e líra médiumává lehettek. Ebben rejlik Egry művészetének a legnagyobb értéke, ezzel vált a csak-innen-sarjadhatott, magyar volta mellett egyetemes érték hordozójává is.

¹ Egry József levele Németh Antalhoz. Badacsonyszőlőhegy. 924. IX. 14. Művészettörténeti Dokumentációs Központ.

² Uo.

³ Egry József levele Kárpáti Aurélhoz. Badacsony. 1934. III. 22. Orsz. Széchényi Könyvtár. Levelestár.

⁴ Egry József levele Kárpáti Aurélhoz. Badacsonytomaj. 1935. II. 3. Orsz. Széchényi Könyvtár. Levelestár.

⁵ Egry József levele Kárpáti Aurélhoz. B.tomaj. 931. VI. 14. Orsz. Széchényi Könyvtár. Levelestár.

⁶ *Katonáné, Czobor Ágnes* : Egry József hagyatéka a Szépművészeti Múzeumban. A Magyar Művészettörténeti Munkaközösség Évkönyve. 1951. 196.

⁷ *S. F.* : „A Balaton kiegészítője életemnek.” Beszélgetés Egry Józseffel, a Balaton festőjével, aki szabad idejében állatszobrokat és nótákat farag. Magyarország. 1936. IV. 8.

⁸ Uo.

⁹ Uo.

¹⁰ Egry József levele Fónagy Bélához, Keszthely. 1923. II. 17. Magyar Nemzeti Galéria Adattár. Közli *Czobor Ágnes* : i. m. 197.

¹¹ *Elek Artur* : Egry József. Nyugat, 1923. II. 16. 425—426. 1.

¹² A berlini kiállítás sajtóviSSzhangjait összegezi Kállai Ernő. Magyar Művészet. 1926. 175—176.

¹³ *Rendy Lili* : Látogatás a festőnél, aki „nem szívesen viszi” emberek közé a képeit. Magyarország. 1938. XII. 21.

¹⁴ *Farkas Zoltán* : Egry József. Budapest. 1959. 19.

¹⁵ Egry József levele Fónagy Bélához. i. h.

¹⁶ *S. F.* : „A Balaton kiegészítője életemnek.” Beszélgetés Egry Józseffel, a Balaton festőjével, aki szabad idejében állatszobrokat és nótákat farag. i. h.

¹⁷ Egry József levele Fónagy Bélához. i. h.

¹⁸ *S. F.* : „A Balaton kiegészítője életemnek.” Beszélgetés Egry Józseffel, a Balaton festőjével, aki szabad idejében állatszobrokat és nótákat farag. i. h.

¹⁹ *Kállay Ernő* : Cézanne és a XX. század konstruktív művészete. Bp. é. n. 96.

²⁰ Az új magyar művészet önarcképe. Egry József : Levél Kiss Pálhoz. Európai Iskola Kiskönyvtára. 7—8. sz. Bp. é. n. 18.

²¹ *Farkas Zoltán* : i. m. 19.

²² *Kállai Ernő* : i. m. 96.

²³ *Farkas Zoltán* : i. m. 20.

²⁴ 1. *Kállai Ernő* : Új magyar piktúra. Bp. 1925. 85—91. — *Ártinger Imre* : Egry József. *Ars Hungarica* 2. Bp. 1932. — E nézetekkel polemizál *Farkas Zoltán* : i. m. 12—13.

KÖZLEMÉNYEK

A középkori várak romjai mindenkor s mindenütt felborzolják az emberek érdeklődését. Talán éppen azért, mert szinte kivétel nélkül romok. Elhagyott, lakatlan, veszni hagyott, feloszló épületóriások.

Elhelyezésük a magasra kiemelkedő s rendszerint megmászhatatlanul meredek hegycsúcsokon kihívó, parancsoló. Körfalaiknak ablak nélküli tömörsége, zártsága erőt, biztonságot sugároz. Kapunyílásuk a rettenet torka. Alapozásuk és felfalazásuk vastagsága döbbenetes, tornyaik magassága félelmet gerjeszt, hunyászkodásra int. Mindezek fölött pedig diadalt ül az enyészet, és semmivé oszlatja az egykori erőt, biztonságot, szilaj kihívást.

Gondolkodásunk okát keresi mindennek. A középkori várak pusztulásának folyamatát azonban nem magyarázzák eléggé az észokok. A nép nem látott bele a társadalmi és gazdasági erők változásainak szövevényébe, amely változások törvényszerű módon határozták meg a középkor várainak sorsát. Értelmét hiába feszítette meg akkor, amikor az anyagnak és embererőnek irtózatossá pazarlásával létrehozott hatalmi központokat leomlani látta, s bámulattal tapasztalta azt, hogy a leomlott falat, tornyot immár senki sem siet kijavítani. Az érthetlent tehát természetfölöttivel okolta meg.

A néphit s a mesefák csakhamar titokzatos mondákkal, mesés történetekkel szőtték körül az omladékokat. Zord apák, kegyetlen férjek, lázadó vagy halálba bágyadó gyermekek, vértanú, szenvedő feleségek, halált megvető szeretők, sziklába vájt alagutak, vermekbe rejtett mérhetetlen kincsek s az ezeket őrző démonok kísértetraja nyüzsgött a romok között. Ezek pusztítottak, s ezek akadályozták meg a helyreállítást.

Költők és prózáírók csakhamar nyomukba szegődtek ezeknek a népmondáknak, s nem egy bámulatos szépségű költemény, elbeszélés sőt regény mélyítette, ékítette a várromok légkörének izgató titokzatosságát, lélegzetet elfojtó regényes vonzóerejét.

Egynéhány erősségünkhöz kétségtelenül lélekemelő történelmi események és igaz emberi példák fűződtek. Szigetvár, Drégely, Eger és Kőszeg védőinek dicsősége elterjedt az országban, s e dicsőségből lassanként minden várromra ragadt egy kevés. Lassan valamennyi, a leghírhedtebb rablófészek is a honvédő hősiesség emlékének hordozójává — a nemzet „dicső múltjának fényes gyöngyszemévé” vált.

Majdnem valamennyinek akadt külön történetírója, kutatója. A képzett és hivatásos történettudósok mellett egész serege támadt a magaművelte műkedvelőknek, akik buzgó munkásságot fejtettek ki szűkebb hazájuk egy-egy

várának feldolgozása körül. Gyakortöbb mosolygató selejtes művekkel, olykor azonban meglepő rátermettséggel és rendkívül hasznos szakszerű eredménnyel.

A trencsényi vár, Trencsén városa sőt az egész megye bővelkedik a rájuk szabott történelmi magániratokban. Kétségtelen az is, hogy a történelmi érdeklődésnek ezt a bővedjét éppen az idézte fel, hogy ez a megye volt leggazdagabb a festői várromokban. Ezt bizonyítja már a Mednyánszky Alajos híres és szép képekkel élénkített munkája (*Malerische Reise auf dem Wagflusse*). De efelé bizonyít Mednyánszky másik műve is, amelyet Hormayer társaságában írt és adott ki. (*Taschenbuch für vaterländische Geschichte*.) Aligha kétkelhetünk abban, hogy Starek Lajost, Trencsén egykori plébánosát szintén a vár közelléte ihlette számos Wegweiserének közzétételére a múlt század ötvenes éveinek végétől. Starek munkássága rendkívül hasznos volt. Többek között neki köszönhető az Istvánffy krónika közlése óta eltűnt római feliratos kőtábla újból való felfedezése. Mégis kétségtelen, hogy lelkesedése és buzgósága adatainak értelmezésében túlkapasokra ragadtatta, amelyeket már a kortársak is felrőttak neki.

Későbbi szerzők több ízben is hivatkoznak kézírások (többnyire német nyelvű) dolgozatokra, amelyek a trencsényi levéltárakban hevernek. Sándorfi Nándor „Trencsén város műemlékei” című háromfolytatásos cikkében (*Egyházművészeti Lap* VI. évf. 1885. 167. skk.) a plébánia levéltárában őrzött s az ötvenes évekből származó kézíratos várostörténetre hivatkozik. Károlyi János 1910-ben kiadott „A trencsényi vár” című könyvében Mednyánszky Alajos és Starek Lajos művein kívül Kamin József egykori városi tanácsos, valamint Krasznaynszky Károly, Vlahovics Emil és Janovszky László kézíratos műveiről emlékezik meg mint hasznos adatokat tartalmazó dolgozatokról.

Alábbiakban magunk is egy közel száz esztendeje készült kéziratot teszünk közzé, amely Trencsén megyének mind a tizenhét várát ismerteti.

Szerzője Kerekes János, a báró Sina-féle uradalmak gazdasági könyvelője. Ezt maga árulja el magáról könyvének ajánló soraiban, helyesebben ajánlásának aláírásában. Személyéről többet egyelőre nem is igen tudunk. A kézirat egy sötétzöld felhőpapírral borított, rongált, félbőr-kötésű $19,8 \times 12,5$ cm nagyságú könyv. Az előzéken és a díszes latin és gót betűkkel vegyesen rajzolt címlapon kívül 150 számozott és bekeretezett, eléggé könnyen olvasható latin betűs folyóírással írott szöveglapból és az ezt követő 22 számozatlan lapra írt tartalomjegyzékből fűzték össze. Szerzője német nyelven írta Dubniczon 1863-ban.

Előadásának módja, módszere rendkívül egyszerű. A várakat földrajzi elhelyezésük sorában a Vág két partján lefelé haladva sorolja föl. Előbb a jobb (I—VII.), majd a bal part várait (VIII—XIV.). A délkeleti hegylánc három vára (XV—XVII.) a végére maradt. Valamennyi várat önálló külön egységnek tekint, így valamennyi fejezet kis lezárt monográfiának tűnhetik előttünk. Csak nagy ritkán történik meg, hogy egy-egy eseményt utalva, vonatkoztatva ad elő. Legtöbbször az ilyet külön-külön a maga helyén többször leírja, anélkül hogy a másik, esetleg harmadik előfordulásra csak utalna is.

Az ajánló előszóban igen röviden földrajzi, földtani és néprajzi elemekre is kitér, de ez a kitérés nagyon is felületes, a későbbiekben pedig annyira csak a történet adatainak közlésére szorítkozik, hogy még a várak helyszínének leírását is többnyire mellőzi, s építészeti részleteiknek elemzésére sem pazarolt időt. Okát ennek talán kenyérkereső foglalkozásában találhatjuk meg. A gazdasági könyvelőt érdekeltte némileg a széntelemek föltárása, a kőolaj előbukkanása, a Vág medrének esetleges szabályozása. A Sina bárók alkalmazottját a várak birtoklási rendje, a birtokos családok történetének dicső vagy dicsőtelen eseményei, a számok és rovatok emberét a történet évszámokhoz köthető, okiratokon ellenőrizhető egymásutánja. De elkerülte az építészeti vagy művészeti események, tárgyak bővebb méltatását. Egyfelől érdeklődése sem támadt fel ezek iránt elég erővel, másfelől pedig maga is érezhette, hogy tájékozottsága, képzettsége ezen a területen hiányos, s a síkos talajon nehéz volt számára a tánc.

Annál büszkébb levéltári adataira. Már a címlapon megjegyzi, hogy hiteles levéltári források után készült a munka. Majd az előszóban tájékoztat, hogy a dubniczi Illésházy levéltár rendelkezésére állt, s hogy ezt bőven ki is használta. Később a szövegközlés során több ízben megjelölte a levéltárat (különösen az Illésházy levéltárat), amelyből adatát szerezte. Sajnos ezt nem tette kívánatos pontossággal, s az adatokat sem idézi az iratokból szó szerint. Ilyenformán, tekintettel arra, hogy a dubniczi levéltár megsemmisült, Kerekes adatainak felhasználásakor hitelbe kell bízunk a szerző közléseinek tárgyilagosságában és hűségében.

Az egyes várak történetét krónikás sorban majdnem időrendi táblázat szerint adja elő. A röviden fogalmazott szöveg csak kevésse elbeszélő. Oldalt kivetett évszámokhoz kapcsolva inkább csak elősorol. A következő évszám eseményeihez kurta kötőszavak vezetnek át. Néha mellőzi még ezeket az átvezetéseket is, és az évszámok mellett tételszerűen írja ki az eseményeket. Olykor ez a tételszerűség egysoros rovatokká szűkül és szürkül. A tartalomjegyzékben viszont aránylag bőbeszédű, és utalószavak sokaságával írja körül a fejezetbe foglaltakat.

Bármennyire óvakodott is azonban a várak művészi vonatkozásainak bővebb emlegetésétől, elkerülhetetlen volt mégis számára, hogy ez események felsorolása közben fontos és érdekes művészettörténeti közléseket ne tegyen. Ezek a közlések néha közvetlenül szólnak az építkezésekről vagy romlásról, pusztulásról, helyreállításról, vagy végleges elbontásról. Másszor valamely más események emlegetésével közvetett adatot szolgáltat a tárgyalt vár művészettörténetéhez. Sokszor fordul elő, hogy nem a várra vonatkozik a művészettörténeti közlés, hanem valamely azzal összefüggő más épület, templom, kolostor, iskola, kastély külső eseményeiről ad felvilágosítást.

Mivel ez alkalommal az egész kéziratot teljes terjedelmében közöljük, nem lehet szándékunk a benne rejlő művészettörténeti adatsort előre külön kiemelni. Néhány fontosabb és érdekesebb, főképp pedig ellenőrizhetőbb részletet azonban külön is megemlítünk, már csak azért is, hogy a kéziratban foglalt adatok természetéről előre fogalmat alkothassunk.

A várak első felépítésének időpontjáról megbízható, okmányyszerű adatok

híján általában nemigen szól. Amikor mégis, akkor valamely közkeletű hagyományra hivatkozik. Ha azonban ez a hagyomány nyilvánvalóan téves, esetleg hamis, akkor a tévedésre, illetőleg a hamisságra maga rögtön rámutat. Éppen ezért effajta közlései meglehetősen bizonytalanok, bőséges teret nyitnak a meggondolásnak és mérlegelésnek. Mégis egyes esetekben, mint Budetin várának keletkezése kérdésében, okfejtése meglepően valószínű.

Határozottabb és föltétlenül megbízhatóbb azonban akkor, amikor építési időpontokra, esetleg valamely épület akkori állapotának, megjelenésének részleteire úgy hivatkozik, hogy közléseinek forrását maga látta és ellenőrizhette. A bittsei vár átépítéséhez a kapufeliratot idézi, amely szerint az átépítést Thurzó Ferenc végeztette 1571-ben. Ugyancsak mint szemtanú hivatkozik, hogy a bittsei vár nagyhírű lakodalmas házát, amelyet 1607-ben építettek Thurzó Judith menyegzőjére tánchelyiségnek, Kerekes idejében magtárnak használták, s egykori nagyszerűségének már csak nyomai maradtak.

Hív a tudósítás az alsó-szücs-i plébániatemplomban álló vörösmárvány síremlék latin feliratáról (Podmanini Rafael). Az eléggé korai 1612-ben épült orloveci kastélynak, ha nem is ismerjük meg az építőmesterét, de építtetőjét Balassa III. Zsigmondot s a kastély XVIII. sz. végi átépíttetőjét, az akkori horvát bán Balassa Ferencet pontosan megnevezi.

Lednitz vára bejáratának apácaszobraitól kár, hogy nem írt bővebben, mert kérdés, hogy megvannak-e még ezek az alakok. Kérdés az is, hogy vajon helyesen értelmezte-e Kerekes ezeket a szobrokat s nem tévedett-e a meghatározásukban. Lednitzről bőséggel szólnak az adatok. Valamennyi az Illésházy levéltárból került. Elzálogosítás, eladatás, adományozás, egyéb tulajdonosváltozás, erőszakos foglalás váltják egymást 1415-től 1645-ig. Legszomorúbb az utolsó 1672-ből kelt közlés. Ekkor ugyanis Heister osztrák generális felégetteti és leromboltatja Lednitz várát. Nem is épült fel többé.

Oroszlánykő várát történetének számos tudományos és költői feldolgozása egyik legismertebb romemlékké avatta. A várra vonatkozó adatok nem is bővíthetik, gyarapíthatják a róla alkotott képet. De érdekesek a várral összefüggő pruszkai kastélyra s ugyanott a ferences templom és kolostorra vonatkozó közlések. A teljes négyszöget, a kastély három szárnyát 1607 után Jakusith András és felesége Thurzó Judith (akinek menyegzőjére a bittsei táncterem épült) emeltette, ahogyan ezt a kastélyon levő feliratos tábla tanúsítja. A templom és a kolostor építtetője pedig 1642-ben Jakusith György volt, aki 1637-től 1642-ig gyors egymásutánban váltogatta a veszprémi, a váci és az egri püspöki javadalmat.

Zucha váráról azt tudjuk meg, hogy már 1549-ben rombadőlt, s 1582-ben már mint „castellum dirutum”-ot emlegetik az okiratok. Kerekes maga már a falak nyomait is alig találta meg. Sztrecsnó várát 1703-ban Jacob von Löwenburg átépíttette, de ez alkalommal is megőrizték eredetiségében a Dersffy-féle lakószárnyat és a Wesselényi által építtetett kápolnát.

Lietava várának kapuzatán egy 1538-as évszámot viselő feliratot említ, de sajnos magát a feliratot nem közli. Érdekesek azonban a falfestményekről írott közlések s a templom sekrestyéjében levő állítólagos tatárostromot ábrázoló festmény leírása.

Hricsó váráról elsiklik figyelmünk, de a falunak az egyik Thurzó építette kéttornyú templomáról érdemes megtudnunk, hogy 1520-ban épült. Még érdekesebb az 1241-ből való Mária-kép említése. Nem mintha pillanatig is hihetnénk az adat hitelességében, de egyszer érdemes volna utánanézni, vajon mifajta kép lehetett az a festmény, amelyre ilyen korai évszámot ragasztott a hiedelem. Sajnos a szerző sem a kép őrzési helyét nem jelölte meg tüzesebben, s afelől sem nyilatkozott, hogy a pontos évszámot honnan vette át.

Illaván sem a vár épületére, hanem a trinitáriusok templomára és kolostorára említi fel az alapító Széchenyi György primás nevét s az alapítás (1690) és az alapkövetétel (1692) évszámát.

Természetesen Kerekes kéziratában is legnagyobb fejezet a trencsényi vár története. Ennek megszerkesztésében bizonyosan segítségére volt Starek Lajos trencsényi plébános munkássága. Nevezetesen amikor Trencsénnek a rómaiak által való alapításáról fejti ki bírálatát, a híres római felirat emlegetése közben csak Istvánffy-t idézi, de ugyanakkor pontosan megjelöli a felirat helyét, s úgy ír arról mint aki látta. Márpedig a felirat Istvánffy közleménye óta eltemetődött. Senki sem tudta a helyét, amíg Starek Lajos 1854. ápr. 11-én megelőző hosszúságos kutatás árán újra meg nem találta, s leletét a *Pressburger Zeitung*, ugyanez évi 110. számában közzé nem tette. Hasonlóképpen gyanítjuk, hogy ismerte és felhasználhatta a fönnebb már említett s a plébánia levéltárában őrzött kéziratot várostörténetet is. Erre vall az, hogy több olyan adatot közöl és úgy, ahogyan ezeket későbbi szerzők éppen az említett kéziraatra hivatkozva említik dolgozataikban. Ilyen például a plébániatemplom XIV. századi kelyhének ismertetése. Ezt a kelyhet IV. Károly császár ajándékának tartja. Egyébként a trencsényi várra vonatkozó történeti adatok legnagyobb része (ostromok, pusztulás, újjáépítés, tűzvészek, végső romlás, tulajdonosváltozások stb.) pontosan megegyezik a vártörténet egyéb változataiban közölt adatokkal.

Az Oroszlánykőhöz hasonló módon mondáiról, legendáiról híressé vált Beczkó várának ismert adataihoz Kerekes kézírata sem ad jelentős többletet. Talán csak leégésének és rommá válásának évszáma (1729) és a szomszédos Vágújhely község gótikus templomának kapufeliratában rejtező évszám (1414) lehet becses a számunkra.

Baán vára már csak írott emlék. A középkorban kétségtelenül jelentős erősség volt, de már 1510-ben elpusztult s maradványai sem voltak semmire sem használhatók. Ebben az évben ugyanis II. Ulászló itt tartózkodott, de nem a várban szállott meg, mint ez különben várható lett volna, hanem a faluban, Konkoly polgár házában lakott. Úgy látszik a vár maradványait módszeresen elbontották, s a használható anyagokat egyebüvé szállították. Így a tiszafa gerendákat Trencsénbe vitték át, s az ottani várba építették be: Az Illyésházyak meglehetősen sokat áldoztak Baán fejlesztésére. Illyésházy István 1600-ban templomot épített a községnek. Felesége 1616-ban 80 tanulóra mért evangélikus gimnáziumot építtetett ide, és bőséges alapítványokkal biztosította fennállását. 1628-ban Illyésházy Gáspár megépíttette a jelenleg is álló kastélyt. A kapuja fölött látható és építési évszámot tartalmazó fölirat hibás. Az építés idejét száz évvel korábbra veszi.

Zay-Ugróc várának építkezéseiről több érdekes adatot is ránk örökít a kézirat. A régi középkori maghoz 1671-ben Zay Lászlóné építtette a vár újabb alsórészét, erődművét. 1672-től Zay Ferenc az egész várat újjáépítteti, javíttatja, díszítteti. Nyájasabbá, lakályosabbá válik. A lakóhelyiségek falaira több festmény került. (Kerekes idejében még megvoltak.) A fegyvertárban is őriznek régiségeket. Ezek között volt egy ágyú a Gara és a Zay címerrel díszítve, amelyet 1550-ben Debrecenben öntött egy Horváth András nevű mester. Mivel a néphit azt tartotta, hogy az ugróci vár gazdája eredetileg a templomos lovagrend volt, a várkápolnában függő festményeket templárius arcképeknek tartja még ma is.

A romladozó Szulyó várát 1682-ben tulajdonosa, Bossányi Katalin újjá akarta építtetni. Meg is kezdték a munkát de nem fejezték be, s az általa „Katalinvár”-nak átkeresztelt Szulyói vár végképp az enyészeté maradt.

Ez a gyors tallózás az adatok között korántsem meríti ki a kézirat gazdag tartalmát. Még érdemes rátérnünk és szükséges is rátérnünk a szöveg részletes elemzésére. Ki kell derítenünk, hogy a megelőző és az egykorú irodalomból mit használt fel a szerző. Fessler nagy történeti munkájára és Schwandtner Statistikájára maga hivatkozik. De bizonyosnak tűnik, hogy használta a Hunfalvy—Rohbock-sorozat idevágó kötetét is.

A későbbi irodalom dolgozatait is hozzá kell vetnünk a kézirat adataihoz. Melyek azok, amelyek az újabb kutatások, a modernebb kritika vizsgálatainak során is fenntarthatók s melyek azok, amelyeket el kell majd vetnünk. De még Kerekest is össze kell vetnünk magával Kerekessel. Mert 1867-ben Kerekes hasonló tárgyú szlovák nyelvű dolgozatot tett közzé. „Hrady trenciansko Povazia.” Letopis Matice Slovenskej IV. 1867. Nyilván e könyvének erősen megrövidített és talán javított, módosított változata. Sándorfi Nándor a főntebb idézett cikkében idézi, s idézi Ernyey József is „Oroszlánkő vára és urai” című dolgozatában. Sajnos Ernyey megbízhatatlansággal és hanyagsággal vádolja. Ámde mégis az az adat amelyre hivatkozik, teljesen egyezik a saját kutatásának eredményével.

Ilyenformán pedig Kerekes János munkája, amelyről 1863-ban maga írja, hogy negyven évi szorgos gyűjtés eredménye, mégis hasznosnak és felhasználhatónak fog bizonyulni nemcsak a műtörténészek, hanem a történészek számára is, s ez annyival inkább fontos, mert az általa használt levéltárak egy része elégett, megsemmisült.

Kampis Antal

DIE SIEBZEHN SCHLÖSSER DES TRENCHINER COMITATS (*Nach authentischen Archivs-Quellen*)

Nescio, qua natale solum dulcedine cunctos
trahit, — et immemores non sinit esse sui!
(Ovidius)

VORWORT

Unter allen Comitaten, die unser Vaterland gegenwärtig zahlet, dürfte schwerlich sich ein anderes finden, welches in der Mehrzahl alter Schloss-

Ruinen, — dieser, obwohl, in sich stummen, für jeden Geschichtsfreund dennoch lautsprechenden Zeügen der Vergangenheit, — unseren Trenchiner den Vorrang streitig zu machen im Stande wäre.

Ebendieser seltene Umstand bewog den Gefertigten, seit mehr als vierzig Jahren aus denen Akten des Trenchiner Comitats, der Trenchiner Stadt, und den Annalen unsers Vaterlandes, über diese Herolde unserer Vorzeit, einige geschichtliche, obwohl dürftige Notate zu stammeln, welche durch die demselben vor zehn Jahren anvertraute Obhuth, des wailand gräflich Illyésházyschen Dubnitzer Archiws sich zufällig vermehrten.

Der Gefertigte ist vollkommen überzeugt, von diesen Notaten keinen würdigeren Gebrauch machen zu können, als wenn er dieselben

Seiner Hoch- und Wohlgeboren

dem gegenwärtigen Herrn Übergespann

Ladislaus von Vietorisz (pt.)

ehrfurchtsvoll verehrt, welchen bekanntlich an das Trenchiner Comitats, sowie die Geburt, und heimatliche Sýmpathie, als auch die hohe Stellung seines actuellen Wirkungskreises unzweifelbar fesseln.

Wenn wir dem Laufe unsers, in den Lyptau am Fusse des Karpatischen Berg-Riesen „Kriwán“ entspringenden, und durch den Nördlichen Theil der anmuthigen Thurótzer Gespannschaft in das Trenchiner Comitats, zwischen Ztrechen und Ovár eingeströmenden — (in seinem ganzen Laufe bis Komorn 40 Meilen langen) Waagflusses folgen, zeigen sich bald in nächster, bald in weiterer Entfernung am rechten sowohl, als am linken Ufer desselben, binnen der Gränzen dieser Comitats XVI Stammschlösser, die einst, als ebensoviel Häupter der angehörigen Landereien blühten, und für den Geschichtsforscher selbst in ihren Ruinen merkwürdig bleiben.

Diese sind :

am rechten Waagufer abwärts :

I Ovár

II Budethin

III Bittse

IV Besztereze

V Lednitza

VI Oroszlánykeo

VII Zucha

am linken Waagufer abwärts :

VIII Ztrechen

IX Ljetawa

X Hricsó

XI Kassza

XII Illawa (Leva)

XIII Trenchin

XIV Bezsko (Bolondotz)

Jenseits der Ostsüdlich. Berg Kette

XV Baan

XVI Ugrócz

das XVII Schloss : Zulyó (Roháts)

(zwischen Hricsó und Kassza) hat niemals wie die anderen, das Haupt von grösseren Landereien gebildet. — Die spitzig geformten Steingruppen des Zulyóer Thales, welche Mednyánszky so bezaubernd schildert, hat im Jahre 1837 gleich beim ersten Anblicke der vom Wiener K. K. Naturalien Cabinette ausgesendete Aufseher Paul Pautsch, — als etwas in Amerika allzu häufig vorkommendes, einer näheren Besichtigung gar nicht werth gefunden, hingegen unsere Aufmerksamkeit auf die Gegend zwischen Vagh Podhragy, und Zsigmondháza (Orlowe) (zum IV. Schlosse Besztereze gehörig) mit besonderen Fingerzeige hingelenkt, wo er in einer Localitat gegen das Gebirge zu, den Boden der Art häufig, und praedominant aus reinen Meer Conchilien bestehend gefunden hat, dass er mehrere Säcke davon mit sich nach Wien nahm. — Seit dieser Zeit wird schwerlich jemand diese merkwürdige Erdart einer Untersuchung gewürdigt haben.

Doch weit nützlicher als diess Muschellager, dürften bei dem immer mehr einreissenden Holzmangel, nachstehende drey Localitaten des Trenchiner Comitats für die Publicität in der Folge werden :

a) Eine Strecke im Terrain der Ortschaft Gbellán (No. VIII),

b) Das Thal bey der Fürstlich Esterházy'schen Ortschaft Padradno (No III.) wo das Stein Öhl quillt,

c) Der Hügel unter der Ortschaft Ruszkótz, — welche nach den vorhandenen Judizien, ebensoviel ergiebige Steinkohlen Lager mit geologischer Sicherheit versprechen.

Nicht minder merkwürdig und nur wenigen bekannt, stellt sich ferner im Tjerschowaer Thale Wrátne (zum Gbellaner Antheil des VIII. Schlosses Ztrechen gehörig) in einer Entfernung von dritthalb Stunden, und Östlicher Richtung von dem dortigen herrschaftlichen Meierhofe, jene „artesisch-natürliche Springquelle“ heraus welche einen Wasserstrahl in der Dicke eines starken Mannsarm's und einer mehr als einklafriger Hohe aus dem Schoosse der Erde an's Tageslicht schleudert.

Bey dem Dorfe Ztrechen endlich ragt an der Waag ein mächtiger Granitfelsen (Costa Mundi) — der einzige im ganzen Trenchiner Comitete, — aus der Erde empor, — schade dass die Umgebung leider zu wenig industriös ist, aus diesem knapp an der Waag liegenden, daher leicht verflössbaren Naturgeschenk, durch zweckmässige Sprengung, und Behauung, einen sehngesuchten Artikel des Handels zu schaffen !

Dieses Wenige* in ahnender Gewissheit künftiger geognostischer Forschungen, vorläufig, — und im Allgemeinen.

Dubnitz, am 1te May 1863.

Johann Kerekes
Exc. Freyherr von Sináascher
Wirtschafts Buchhalter

* Ex superabundanti berühren wir hierorts noch die circa 1000 Fuss tiefe, und über 10 Klafter hohe Stalaktiten Höhle, — vulgo „Rozsonyer Höhle“ — am Fusse des Waldes Dubna bey Pruzsina — über welche sich bereits die Wiener Zeitung vom 7 August 1852 Seite 2164 erschöpfend ausgesprochen hat.

Schon der Name „Óvár“ slawisch „Stary Hrad“ (d. i. altes Schloss) welchen man in den ältesten Urkunden findet, liefert den Beweis, dass der Ursprung dieses Schlosses lange noch vor der Einwanderung der Magyaren stattgefunden haben müsse; über welchen jedoch nicht blos die Urkunden, sondern auch die grauesten Überlieferungen gänzlich schweigen.

Vor dem Einbruche der Mongolen (vulgo „Tatären“) im J. 1241 war das Schloss Óvár im Besitze der *Könige von Ungarn*.

11 December verschenkte zu Altsohl König Béla IV das Schloss Óvár (Castrum Lapideum) an der polnischen Gränze (sammt dem Schlosse Zucha), dem *Dinasten Bogomer* de genere Aba (Sohn des Sibislaus) welcher während der Tatarischen Verwüstung mit dem König am Sajó tapfer gekämpft hatte, — nach der Niederlage mehrere Schlösser eiligst erbauen liess, — dadurch viele Menschen von Tode rettete, — und später den Beinamen: „Comes Siculorum Vaganorum“ erhielt. (Dubnitzer Archiv.)

Dass in der Vorzeit die Herrschaft Óvár mit der Herrschaft Ztrechen einen Körper bildete, beweiset der

durch König Béla IV erlassene Urtheilspruch, worinn er dem *Peter, Grafen von Hunt* (Honth) Sohn des Grafen Miko, und seinen Brüdern Ochouz (Achatius) und *Mikow* (Michael) wie auch denen *Söhnen des Grafen Dietrich* die Ortschaften Wanna, — Zilna — und Toplucha zusprach, nachdem sie sich über deren rechtmässigen Besitz, durch einen königlich bestätigten Tauschvertrag (Concambium) für das Schloss Arva, und die Dörfer Werbutze in der Lyptauer, — wie auch Turbuszto, Bene, Mutnaturech und Turnowk in der Thurótzer Gespanschaft, gerechtfertigt hatten. (Fejér, Cod. diplom.)

Magnificus *Petrus*, Sohn des Bythed (Balassa) — und *Georg*, Sohn des Niklas, Sriefbruders des Byther, übergeben die Herrschaften Óvár und Ztrechen, d. i. den Wariner Landstrich mit dem steinernen Schloss (cum castro lapideo) zwischen den Flüssen Waag und Kiszucza, — der polnischen und der Arwaer Gränze, — und dem Flusse Arva gelegen, für die (Gyarmather) Güter an der Ipoly, dem Magnificus *Donch* (Thomas) *Chappy* de Eszén*, Grafen von Zólyom, Pouk (?) und Lyptau (Aus den Original Akten der Familie Balassa)

23 Juny (am Vortage Johann des Täufers) erscheint *Sandziwog von Ostrouogh*** Palatin von Kalisch, als Herr der Schlösser Ztrechen, Bestercze, Letawa, Biczon, und des alten Schlosses (Óvár) — (Aus den Original Akten des Trenchiner Comit. Archivs vom Jahre 1403.)

11 Juny schenkte König Albert das Schloss Óvár seiner Gemahlinn *Königinn Elisabeth* (Schloss Bestercze)

* Von diesem Thomas stammte jener Johann Chapy, welcher später als Hülfsgenosse des Pancratius von Óvár sich berüchtigt machte. Die deutschen Annalisten taufen ihn irrig als „Johann Chapek“.

** Dieser Sandziwog hatte sich im Jahre 1383, wo Hedwig, die Tochter Ludwig des I. zur Königinn von Polen erwählt wurde, grosse verdienste gemacht, wesshalb er vom König Sigmund (Schwager seiner Königinn) mit diesen 5 Schlössern belehnt ward.

441 9 August (am Vortage des Laurentius) Schloss zu Temesvár Johann Hunyady, Wojwode von Siebenburgen, mit *Pakratius von Szent Miklós und Óvár* ein feierliches Trutz- und Schutz-Bündniss (nach denen Original Reichs Archivs Akten aus dem Convent des Pannonienberges zu S. Martin)

Nachdem Elisabeth, Wittwe des Königs Albert von Oesterreich, im Jahre 1440 den böhmischen Partheygänger Johann Giskra von Brandeis, sammt seinen erworbenen Hülfsstruppen zu ihrem Schutze gegen den König Wladislaw I Jagjell für baare Beholdung gedungen hatte, wurde Pankraz von Óvár ein treuer Hülfsgenosse des Calixtineus, durch dessen Beistand er, sowohl an der Waag in Ungarn, als auch an der March in Oesterreich eine namhafte Dinastie für sich erbeütete.

444 durch einen Landtagsbeschluss als öffentlicher Ruhestörer bezeichnet, wurde Pankraz (anfangs April) zu Ofen gefangen genommen und vom Könige Wladislaw I zum ewigen Kerker verurtheilt, — seine Mithelfer aber gehangen.

444 4 Aug. als derselbe König Wladislaus Jagjell, den vor 11 Tagen zu Szegedin feierlich beschwornen Frieden leichtsinnig gebrochen hatte, wurde Pankraz von Óvár auf die Fürbitte des Johann Hunyady aus dem Kerker entlassen, und begleitete jenen unglücklichen Feldzug gegen Murad, welcher bekanntlich am 10 November mit der Ermordung des 20 jährigen Königs bey Varna endete. — Wie Pankraz von Óvár aus dieser Niederlage entkam? verschweigt die Geschichte; gewiss ist es jedoch, dass die Reichs-Stände denselben kurz darauf beim Stuhlweissenburger Landtage

445 6 Februar sammt dem Michael Országh zum „Reichs-Vikar an der Waag“ unter anderen ernannten.

Als in der Folge Johann von Hunyad

446 am 12 Juny zum Reichs Gouverneur durch den Landtag erwählt wurde, setzte sich Pankraz von Óvár mit Hülfe seines Waffengenossen Peter Komorovsky, Grafen von Lyptó, gewalthätig in der Besitz der Schlosser Berencs, Ztrechen und Óvár, und fiel sogar in das benachbarte Polen verheerend ein.

Casimir von Polen beklagte sich

448 anfangs October diessfalls by den Ungarischen Reichs-Ständen, und erhielt von diesen,

448 21 December aus Szegedin eine Zusage baldiger Ahndung dieser Gewaltthat.

Der nächste Pesther Landtag (von

449 24 Juny) beschloss die Züchtigung der Raubritter Pankraz und Komorovsky. — Ulrich von Cylli grief

449 im October den ersteren an, und vertrieb ihn sowohl aus Skalitz, als auch mehrerern im Marchfelde besetzten Oesterreichischen Schlössern.

453 im Februar wurde Pankraz von Óvár (sammt Johann Giskra und Peter Komorovsky) durch den Pressburger Landtag als öffentlicher Ruhestörer förmlich proscibirt, und verlor seine sammtlichen Güter, — er wurde jedoch später durch den König Ladislaus posthumus wieder begnadigt. —

Nach der,

456 11 November zu Belgrad erfolgten Ermordung des Ulrich von Cylli — und der bald darauf

457 16 März zu Ofen stattgefundenen Enthauptung des Ladislaus Hunyady —

wurde der Lyptauer Graf Pankraz von Szent Miklós, und Óvár, als er den rachedürstenden Michael Szilágyi (Onkel des Enthaupteten) am 12 April durch einen förmlichen Vertrag seine Mithülfe versprochen hatte von demselben in der Besitz der neulich verlorren Schlösser Óvár, Ztrechen, und Berencs wieder eingesetzt, — und später durch König Matthias Corvinus darinn feierlich bestätigt.

145

146

Während der Vesselényischen Herrschaft in dem gegenüber liegenden Sztrecsnóer Schlosse (von 1626—1676) und eine fortwährenden Feindseligkeit zwischen den Besitzern der beiden Schlösser entstand das bekannte slawische Sprichwort in dem Munde des Volkes :

W gednem Zámku sa hnewagu,
A w druhem na to nedbagu.
(In einem Schlosse grollt man,
Im zweiten achtet man nicht darauf.)

II. BUDETHIN

Das Schloss Budethin, eine Meile unter Óvár, am rechten Waagufer, liegt in einer Niederung, wo die Fluthen der wasserreichen Kiszutz mit jenen der reissenden Waag zusammenströmen.

Gegen die Mitte des XIII. Jahrhundert's stand bereits der Thurm des Schlosses Budethin, — jedoch ohne allen Nebengebäuden, — ganz isolirt da ; und zwar an denselben Stelle, wo er nun zu sehen. — Diess bezeugten die Schriften des einst seines Alterthums wegen merkwürdigen, leider durch die Flammen des letzten Bürgerkrieges vernichteten Local-Archivs, — von den Namen der früheren Besitzer, jedoch, erschien weder im XIII. noch im XIV. Jahrhundert darinn eine Spur.

125

Der Ursprung des Schlosses Budethin lässt sich daher schwer ermitteln ; nachdem weder Urschriften, noch geschichtliche Daten hierüber vorhanden sind.* — Die Benennung selbst ist unstreitig böhmisch, und führt zur Vermuthung, dass Menschen dieser Nation desselbe grundeten, — ungewiss jedoch, ob während der früheren oder denen späteren Hussitischen Kriegen, welche diese Gegend hart in Anspruch nahmen.

* Ausserdem befinden sich binnen der Gränzen der Budethiner Herrschaft am Gipfel des Berges Rachowitza (vulgo Rudinszky Wrech) die Ruinen eines uralten Schlosses, — über dessen Namen, Ursprung, Besitzer und Schicksale auch nicht die mindeste Spur in allen Archiven des Comitats zu finden ist, und dessen urgraues Alter schon aus diesem einzigen Grunde zur Gewissheit wird (Matthias Bel).

394 Niklas Zunyogh von Belse (1390 Vice Gespann von Abauj), brachte das Jeszenitzen Villicat vom Michal Bischof von Neütra, mit Zustimmung des dortigen Dom Kapitels, für 50 Marken Silber Denare kauflich an sich, und nahm fortan davon sein neues Praedikat.

36 *Ladislaus Pan, von Hatne* (Sohn des Georg und Enkel des Johann) ein aus Böhmen durch König Sigmund nach Ungarn berufener Krieger, wurde seinen Verdienste wegen die er in Italien, — und bey Galambotz (1428) — später bey dessen Kaiserkrönungen zu Mailand (1431) und zu Rom (1433) gestammelt hatte, durch denselben Sigmund mittelst königlicher Schenkung mit dem Schlosse und der Herrschaft Budethin belehnt (Lehotzky Stematographie II Bd. Seite 168).

50 trug das Geschlecht der Pan v. Hatne dessen letzten männlichen Sprössling, *Raphael* zu Grabe. — Kurz darauf

60 nach heirathete Caspar Zunyogh von Jeszenitze die Elisabeth von Thurótz, Wittve des eben erwähnten letzten Sprösslings Raphael Pan von Hatne (vulgo Hatnyánszky)

Caspar Zunyogh, ein ausgezeichnete Günstling des Matthias Corvinus, stand im fortwährendem (slavischen) Briefwechsel mit seinem König, — vorzüglich in jener Zeit, als dieser, nicht ganz dankbare Schwiegersohn, den Böhmen König Georg von Podjebrod bekriegte und daher zu sorgen hatte, dass der Feind nicht über die nördliche Gränze der Gespannschaft eindringe.

87 erhielt derselbe *Caspar Zunyogh von Jeszenitze* zu Wien — (gemeinschaftlich mit einem damals noch jungen Sohne *Moyse Zunyogh*, später einem ausgezeichnetem Helden seines Zeitalters) vom Matthias Corvinus eine königliche Schenkung über Budethin.

Sara Podmaniczky war die Gattin dieses Moyse, — und Mutter zweier Söhne: Johann und Georg Zunyogh.

40 wurde das Schloss Budethin durch die als öffentliche Raubritter berüchtigten Brüder *Johann und Raphael von Podmanin* dem Johann und Georg Zunyogh mit bewaffneter Hand gewaltthätig entrissen.

Der seines Wohnsitzes beraubte *Johann Zunyogh* erkaufte für sich die Herrschaft Bilitz in Schlesien von der Familie Schaffgottsche für 80 m. Schlesi-sche Thaler.

42 Nach der Proscribirung (Art. 44. des Pressburger Landtags) der beiden Raubrit-ter Podmanitzky, und später

45 deren Begnadigung (Art. 47. des Tyrnauer Landtags) erhielten Johann und Georg Zunyogh ihr Stamm Schloss Budethin abermals zurück und beide Brüder schlossen einen Verträge mit einander, kraft welchem dem Georg Zunyogh Budethin zufiel, — Johann Zunyogh sich hingegen mit seinen schlesischen Gütern begnügte, und blos das Erbrecht auf Budethin — für den Fall als die ungarische männliche Linie seines Bruders Georg aussterben sollte, — seinen Nachkommer förmlich vorbehielt.

Auf solche Art entstanden zwey Linien des Zunyogh'schen Stammes:

a) Die Schlesi-sche zu Bilitz, deren Gründer Johann, war, und

b) Die Ungarische zu Budethin, welche Georg fortpflanzte.

- Moses Zunyogh** († zu Brünn im August 1621) und sein Neffe *Johann Zunyogh* 1588
erwirkten für sich den Freyherrn Titel. — Als ernannte Freyherrn über-
liessen beide ihren ursprünglichen Stammort Jeszenitz dem Adelschen Zweige
ihrer Familie.
- Art. 16. wurde die Zerstörung jener Verschanzungen, welche man in früherer 1630
Zeit bey Jablunka und Budethin zur Wehre gegen den eindringenden Feind
errichtet hatte, gesetzlich anbefohlen.
- Die Unfolgsamkeit der Familie Zunyogh gegen dieses Gesetz veranlasste
auf königlichen Befehl,
- Art. 69. eine Erneuerung der früheren Verfügung mit beigefügter Weisung 1647
an die Obergespänne von Trenchin und Thurótz: „Die anbefohlene Zerstö-
rung der Schanzen im schlimmsten Falle mit Zuzeihung der Trenchiner,
Thurótzter, oder nach Umständen auch noch anderer Hülfsvölker zu bewerk-
stelligen. „Beweis genug, wie lästig die Budethiner Besatzung der Nach-
barschaft war, — und wie hartnäckig sie ein Bollwerk ferner zu behaupten
suchte, welches sich zur Verschanzung sowohl als Abwehrung des Feindes
so sehr eignete.**
- Julius Zunyogh* (ein Sprössling der Schlesischen Linie) erwarb für die Familie 1660
der Grafentitel.
- † *Ladislaus Zunyogh*, als letzter männlicher Sprosse der Ungarischen Linie 1727
und hinerliess als Wittwe die Therese Eva Horváth Simonchich, seine zweite
Gemahlinn.
- Anton Zunyogh* (ein Abkömmling der Schlesischen Linie) welcher nach dem 1732
Aussterben der Ungarischen Linie mit der ebengenannten Wittwe des Ladis-
laus im Rechtstreit gestanden, zahlt laut Urtheilspruch der Königl. Tafel
derselben Wittwe 60 m. floren, und wird Herr von Budethin.
- Johann Zunyogh* (Sohn des vorerwähnten Anton Zunyogh) 1758 ungarischer 1798
Statthalterey Rath, † als letzter männlicher Sprosse des schlesischen Stammes.
- Nachdem auf diese Art auch der schlesische männliche Zweig der Zunyogh
ausstarb, — wurde
- Josepha Zunyogh* (eine Tochter desselben Defizienten Johann) durch könig- 1798
liche Praefection (d. i. durch Übertragung der männlichen Erbrechte auf
ihre Person) Herrinn von Budethin.
- Ihr Gemahl war *Graf Anton II. Csáky* (ein Sohn des Grafen Anton I.
Csáky, Obergespans von Abaúj, † 1764) — Diesem folgte
sein Sohn Graf Stephan Csáky im Besitze nach, — und nach dessen am 25 1812
May 1829 früherfolgten Hinscheiden,
Seine Wittwe Ludmilla, geborne Gräfinn Lazansky, sammt Nachkommenschaft. 1829

* In der Budethiner Schlossruine zeigt man eine Mauerblende wo Caspar Zunyogh
(ein Sohn dieses Moses 1644 Gf. v. Gömör, — 1651 Schloss Kapitán zu Szendrő) seine
Tochter Catharina, welche den von ihm erwählten Eidam Stephan Jakussich nicht
ehlichen wollte, lebendig einmauern liess, — welche aber ihr Geliebter Franz Forgách
am dritten Tage wieder glücklich befreit haben soll (?).

** Die Richtigkeit dieser Ansicht haben practisch während des verhängnissvollen
Winters 1848—49 Freund und Feind bewiesen, — nur fiel leider eben dadurch das
herrliche Budethiner Schloss selbst als Opfer der Strategie!

- Ban *File* (Philipp) all' seiner Haabe durch die Tataren beraubt, und keinen Ort habend, wo er sein Haupt hinlege — wurde
- 248 durch König Béla IV. mit den Ortschaften *Biucha* (Bittse) — und *Hoznucha* (Jeszenitze) in der Trenchiner Gesspannschaft beschenkt. (Fessler, Geschichte v. Ungarn II. Band, 2 Abtheil, Seite 830)
- 271 31 Aug. König Stephan V. ertheilte der *Neütraer Domkirche* ein Privilegium, in welchem
- die Ortschaften Biche und Jeszenitze im Trenchiner Comitatz,
 1/13 des Trenchiner Markt — und Ufer-rechtes —
 die Ortschaften Szcathan (Szkacsán) — beide Beluch, und beide Keresnya,
 die Ortschaft Modra im Pressburger Comitatz,
 die Ortschaften Seele und Apka, an dem Waagflusse, im Neutraer Comitatz
 die Ortschaft Koruss,
 die Ortschaft Nogfabw bey Neutra,
 die Villa Tremos, bey Neutra,
 die Ortschaft Keresken, bey dem Neutra Flusse,
 die Ortschaft Sitvato, im Komorner Comitatz, sammt dem Donauhafen
 (Portu Danubi)
- so auch der Zoll und die Fischereien in denen Flüssen Donau und Sitva, als unzweifelhafte Appertinenzen der Neutraer Kirche angegeben werden. (Jos. Wurum, Memoria Episcopatus Ntriensis S. 130. und fol.)
- 394 Michael Bischof von Neutra verkaufte mit Einwilligung des Dom Kapitells das Jeszenitzer Villicat dem Niklas Zunyogh für 50 Marken silber Denaere (Sehe Budethin)
- 403 23 Juny liess man den Sandziwog von Ostrorogh, Palatin von Kalisch, als Herrn von Bittse (vergleiche Óvár).

Sonderbar ist es, dass von einem Einfalle der Hussiten in die Bittser Gegend, während ihrer Umtriebe in der ersten Hälfte des XV. Jahrhunderts die Annalen gänzlich schweigen — wo doch die noch im Anfange des laufenden Jahrhunderts zu Bittse übliche Sitte in der Katholischen Local Pfarr-

Im Verlaufe des unheilvollen Winters 1848—49 wurde das einst so herrliche Bude-thiner Schloss sammt seinem merkwürdigen Archiw ein Raub der bürgerlich-kriegerischen Flammen und selbst dem unpartheysch kalten Alterthumsforscher fällt die Beantwortung jener Frage schwer, ob er den Verfall eines Schlosses in welchem fast jeder Fusstritt über den ehrwürdigsten Denkmälern den Vorzeit schreitet, — oder die Vernichtung eines uralten, durch so viele Jahrhunderte dem Zahne der Zeit glücklich entgangenen Local Archiws mehr beklagen soll? — Der Schlossruine kann vielleicht eine bessere Zukunft, — wenn auch nicht ihren einstigen Ruhm, — doch ihren früheren Glanz immerhin noch zurückgeben, — der Verlust ihrer wichtigen Urkunden bleibt leider auf ewig für die Geschichte von Ungarn unersetzlich!

- kirche den Kelch zu verabreichen,* auf einen einstigen längeren Verkehr mit den Calixtinern hinzudeuten scheint.
- Blasius von Podmanin* (der tapfere Vertheidiger der Stadt Tyrnau gegen Schwehla, im Frühjahr 1465) wurde als Donator des Matthias Corvinus im Bittse und Hricsó durch das Neutraer Capitel statuirt. 1469
- Seit dieser Zeit erscheinen Bittse und Hricsó, stets coadunirt. besass Bittse die Familie Zerotinszky. — Diess beweiset eine Gränzberichtigung zwischen denen Kiszuczauer Ortschaften der Herrschaft Bittse und denen übrigen bey Csattza welche damals zu Budethin gehörten. (Aus denen Prozess Akten zwischen der Familie Zunyogh und Fürsten Esterházy.) 1490
- Dass kurz darauf Bittse (samt Hricsó) abermals in der Besitz der *Neutraer Domkirche* gerieth, beweiset der Umstand, nachdem 1 May König Wladislaus d. II. zu Ofen, für das dem vertriebenen Wojwoden der Moldau, Stephan, zum Wohnsitze angewiesene Schloss Csitsó (in Siebenbürgen Szolnoker Comitát) durch Tauschvertrag das Schloss Hricsó, sammt dem Bittscher Kastell, — „welche beide der Neütraer Kirche angehörten“ dem *Michael Imrefy* übergab, — und die Neutraer Domkirche für Bittse und Hricsó mit der Probstey der heiligen Margarethe von Dömös entschädigte. (Vergleiche Hricsó No. X.) 1500
- Wie lange die Familie Imrefy im Besitze von Bittse und Hricsó verblieb? — ist ungewiss, — ganz gewiss aber, dass Bittse samt Hricsó, bereits durch König Johann Zápolya, denen Gebrüdern Johann und Raphael Podmaniczky geschenkt worden sey, und diese beiderorts statuirt wurden. (Camerál Archiw.) 1536
- schenkte Ferdinand II. dem Raphael Podmaniczky das Schloss Hricsó sammt Bittse (Ebendort.) 1549
- Johann Imrefy belangte den Raphael von Podmanyin im Bezuge auf Bittse und Hricsó (Ebendort.) 1553
- Imrefy und Podmaniczky vergleichen sich im Bezuge auf Bittse und Hricsó (Ebendort.) 1556
- † Raphael von Podmanin, und seine Güter nahm der Königl. Fiscus in Besitz (Sehe Hricsó) 1558
- seine Wittwe Johanna von Lomnitza erhielt Bittse als Wittwensitz, mit 50 Col. Sessionen. 1559
- Den Raphael von Podmanin folgte *Franz Thurzo* (früher von 1534—1557 Bischof von Neutra, † zu Ljetawa am 17 März 1574) im Besitze von Hricsó und Bittse nach, — welcher nach der am Haupt Thore des Bittser Schlosses befindlichen Inscript, dasselbe neu erbauen liess. — Ihn beerbte sein Sohn Georg (V) Thurzo, welcher die Schlösser Bittse, Hricsó, Ljetawa und Arwa an *Emrich Forgách* verpfändete (Illyésh. Archiw.) 1571
1574
1586

* Im Jahre 1816 war ich Augenzeuge davon, wie die Elite der katholischen Bittser Gemeinde am Ostertage nach dem üblichen Opfer in der Pfarrkirche von dem Hochaltar knieend aus einem grossen gläsernen Kelch mit Wein bedient wurde. (Anmerkung des Verfassers.)

1588 Oberst Mundschenk, — 1602 Oberst Truchsess,
1607 Erbgraf von Arwa,
1609 Reichs Palatin wurde, — und
1616 24 December zu Bittse † alt 49 (begraben zu Bittse 19 Febr. 1617.)* Unter demselben Georg (V) Thurzo wurde
1605 21 May das Bittser Schloss durch die Boeskayschen Haiducken unter Anführung ihres Hetmans „Bellosezicz“ furchtbar aufgeplündert, und verwüstet (Schaden 80 m, cm)

Stephan Illyésházy liess deshalb diesen Räuber (am 13. August 1605) in Trenchin erschiessen, seinen Kopf an die Stadtmauer aufspieszen, und seinen Leichnam von der Trenchiner Brücke in den Waagfluss werfen (Nach Georg Zawodzky, Secretär des Georg Thurzo.)

Ein ungeheurer Reichthum gehörte wohl dazu, dass schon 1607, daher 2 Jahre nach diesem Unfalle, bey der Vermählung der Juditha Thurzo mit Andreas Jakussich, die fast einjährigen Familienfeste des Thurzoschen Hauses solchen Ruf bekamen, dass Kaiser Rudolph, die Könige von Polen, und mehrere Churfürsten sie durch eigene Gesandte beschickten.**

1611 7 Januar hielt zu Bittse Palatin Georg Thurzo, mit 14 Beisitzern ein strenges Strafgericht über die berüchtigte Mörderinr Elisabetha Báthory von Ecsed, Wittwe des königlichen Oberst Stallmeisters Franz Nádasdy († 14 Január 1604—49 J.) welche mit Hülfe ihrer mitschuldigen drey Domestiquen im Schlosse Csejthe 605 Mädchen aus der Umgegend, dem phantastischen Wahne ihrer Eitelkeit geopfert hatte, — und zum ewigen Kerker verurtheilt, im denselben Schlosse Csejthe (am 21. August 1614) ihr Leben endete. — Jenes Zimmer, wo der Zwerg Fitzko (einer ihrer Diener) enthauptet wurde, zeigt man bis nun im Bittser Schlosse, — die Original Akten des ganzen Straf Prozesses besitzt zu Beczko Baron Joseph Mednyánszky.

Ebendieser Georg Thurzo bevölkerte den Landstrich an der Kisuca bis zum Berge Beszkid (so auch die Strecken Markowe und Luky) mit 40 Valachischen Familien, — welcher grosse, gegenwärtig über 6000 Seelen zählende Ort, desshalb den Namen „Thurzofalva“ erhielt

1627 *Niklas Esterházy* (seit 1625 Reichs Palatin) erwirkte als zweiter Gemahl der Georg Thurzoschen Schwiegertochter Christina Nyáry, für sich eine königliche Schenkung über Bittse und Hricsó, und zahlte die Investituren an die Töchter des Palatinus wailand Georg Thurzo aus.

1645 derselbe Palatin Niklas Esterházy († 11 September 1645) hinterliess testamentarisch die beiden Güter seinem Sohne Paul Esterházy.

* Die Urzahl der Gäste, welche zu Bittse den Leichnam des Palatins zur Gruft begleiteten, lässt sich daraus ermessen, nachdem laut den damaligen Wirtschafts Rechnungen der Herrschaft Bittse zudem dabey abgehaltenen Todtenmahl beausgabvorkommen: 10 Ochsen — 13 Kälber — 144 Schaafe — 341 Gänse — 691 Kapaunen und Hühner — 208 Mz. Mundmehl, — 8 M. Pasteten und Tortenmehl, — 1600 Eier, — 257 Eimer Wein, — 114 Eimer Bier, — 566 Metzen Hafer, — 100 Führen Stroh, — 60 Führen Heü Kerzen für 12 floren, — nebst einen Unzahl von Fischer, Wild, Schmalz, Honig usw. (M. Schwartner, Statistik v. Ungarn, 1798. Seite 599.)

** Der geflissentlich hiezu erbaute, einstockhohe Tanzsaal zu Bittse wird gegenwärtig als Granarium durch die Herrschaft benutzt, und zeigt bis nun die Spuren einstiger Magnificenz.

Ladislaus Esterházy (ein älterer Bruder, und zugleich Vormund des eben erwähnten Paul Esterházy) verpfändete als solcher dieselben Güter, dem Gabriel Illyésházy, — aus dessen Händen sie an andere Pfandnehmer, und zuletzt an den Grafen Georg Berényi, und seine Gemahlinn, Clara Ujfalussy verfielen, von welchen sie Fürst Joseph Anton Esterházy (Sohn des Fürsten Paul) wieder zurücklöste.

IV. BESZTERCZE

Über den Ursprung dieses auf einem schwindelnd steilem Felsen ober Vagh Podhragy thronenden Schlosses schweigen die Annalen sowohl, als die Archive unsern Comitats.

Laut den Acten des Trenchiner Comitats Archivs erscheint als ältester bekannter Besitzer des Schlosses Besztercze.

23 Juny *Sandziwog von Ostrorogh*, Palatin von Kalisch, dessen wir bey Óvár bereits erwähnten (Vergleiche Óvár. I.)

Als Sigmund von Luxemburg (Gemahl der Königin Marie I.) zur Behauptung des Ungrischen Thrones 1386 seine Hülfsstruppen in Polen sammelte, begleiteten ihn bey seiner Rückkehr vier Gebrüder „Stiborich“ mit ihrer Mannschaft, von welchen nach und nach, bis zum Jahre circa

Stibor (Cztibor d. i. Tiburtius) von *Stiborzitz* und zu klein Szobowitz — nebst mehreren Gütern in Mähren — die Schlösser Arva, Besztercze, Kassza, Trenchin, Beczkó, Ugrótz, Csejthe, Verbó, Jókó, Vittencz, Berents, Szeritz, Szakolcza, Vináres (?), Sassin Dretrevara, Korlátkeő, Eleskeo, Maniga, Bori, Zavar, Modor, Dioszegh, Lewenz und Holits vom König Sigmund aus Dankbarkeit erhielt. — Man nannte ihn „Dominus Fluvil Vagi“ — Als

im November der männliche Zweig der Familie Stiborich mit Stibor der III. ausstarb, fielen sammtliche die männliche Linie betreffende Besitzungen an den königlichen Fiskus zurück.

11. Juny schenkte König Albert seiner Gemahlinn Elisabeth die Schlösser Óvár, Bestercze, Ztrechen, Oroszlánykeo, Trenchin, und Zucha. (Codex diplomaticus.)

König Matthias Corvinus beschenkte den Ladislaus von Podmanin — und wiederholt

denselben Ladislaus von Podmanin und seine Söhne Johann, Michael und Stephan Podmaniczky mit dem Schlosse Bestercze*

Die Gebrüder und Sohne des Michael Johann von Podmanin, welcher bereits.

mit dem Caspar von Kvassó die Güter der Catharina von Oroszlánykeo (Wittve des Melchior) ausgeplündert hatte († 1545) und Raphael von Pod-

* In der Schenkungs Urkunde des Matthias Corvinus wird ausdrücklich erwähnt, dass der Donator Ladislaus von Podmanin als Hauptmann wailand an der Seite des Ladislaus Hunyadi gedient und diesem mit einer Anleihe von 12 m. fl. aufgeholfen habe.

- manin, welcher mit seinem Bruder Johann aus seinen Raubschlössern Bittse, Hricsó, Bestericze, Lednitz, Zucha, Baan und Palota, durch häufig ausgesandte Raubschaaren, die ganze Gegend zwischen Stuhlweissenburg, Gran und Raab bis zum Waagflusse unsicher machte — und seine Raubzüge sogar bis nach Mähren und Schlesien hinausdehnte, — wurden
- 1542 beim Pressburger Landtag (Art. 44. §. 2.) als öffentliche Ruhestörer proscibirt, — nach drey Jahren aber
- 1545 beim Tyrnauer Landtag (Art. 47.) wieder begnadigt, — und zuletzt :
- 1549 23 July Raphael von Podmanin durch Ferdinand I. „unter seine Getreuen sogar“ aufgenommen.
- 1558 Als Raphael von Podmanin (der letzte männliche Sprosse seines Stammes) am 23 Februar im 46 Jahre seines Alters starb,* verschenkte und 1560
- 1558 König Ferdinand I. das Schloss Besztercze an den gleichnamigen Neffen seines Feldherrn Caspar Serédy, und seine Gemahlinn Anna Mérey (Illyészázysches Archiw.)
- Als dieser Caspar bald darauf ohne männlichen Erben verschied, nahm
- 1563 Andreas Balassa als zweiter Gemahl der Anne Mérey Besztercze in Besitz, — nach dessen Tode (1572) blos seine mannlichen Nachkommen, — mit Ausschluss der weiblichen Descendenten, — an dem Besitze von Besztercze Theil nahmen.
- 1605 im December liess Sigmund III. Balassa seinen leiblichen Bruder Emrich II. Balassa, sammt seiner Tante Sophia Mérey (Wittwe des Michael Choboul) auf dem Schlosse Besztercze in Ketten wafen (vergl. den Wiener Friedensschluss v. J. 1600, Punkt XII. §. 16) wo sie über ein Jahr gefangen sassen.
- Nach 10 Jahren traf den unruhigen Sigmund III. Balassa ein gleiches Loos als er 1616 am 7 Januar durch den Generalen Rudolf Tiefenbach in seinem Schlosse Kékkő gefangen und als des Treübruchs beschuldigt, in das Pressburger Schloss in Ketten abgeführt wurde. (1619 anfangs September von dort entlassen. † Sigmund im Februar 1623).
- Ebendieser Sigmund Balassa
- 1610 ein Mitglied der Evangelischen Synode in Sillein) — erbaute
- 1612 zu Orlowe ein Kastell, welches nach ihm den Namen „Zsigmondháza“ erhielt und zu Ende des vorigen Jahrhunderts durch Grafen Franz de Paula Balassa, Ban von Croatien, bedeutend verschönert wurde.
- Als später Emrich (III) Balassa unter Leopold I. seinen Erbantheil durch Treübruch an den Fiskus verlor, verlied diese Confiscirte Hälfte.**
- 1714 König Karl III. der Familie Szapáry
- 1780 liessen sich die weiblichen Nachkommen der Familie Balassa, behufs einen

* Die slawische Inschrift seines schönen Monuments in der Wagbistritzer Pfarrkirche lautet : Leta pane 1558 prewnu Stredu wpuste umrel gest urodzenu pan Raphael Podmaniczky w Bistriczi, gehoż dussi Pan Buth Milostiwı racissi biti.

Sein Herz ruhet in der Pfarrkirche zu Unter Szuts wo sein Marmorner Grabstein mit lateinischer Inschrift sich befindet.

** Von dieser Hälfte erhielten in der Folge

Den Trenchiner Antheil die Familie Szapáry

Den Neograden Antheil die Familie Zichy

Den Pressburgen Antheil (Maláztka) die Familie Pálffy

Erlangung gleicher Erbrechte (ad Aequalitatem Juris) mit der Familie Szapáry, in einen Rechtshandel ein, — bis zuletzt Therese Balassa, Gemahlinn des Grafen Peter Szapáry, zwischen den Streitenden einen friedlichen Vergleich herbeiführte.

verkaufte die Familie Szapáry ihre Hälfte den Herrschaft Bestereze an den Wiener Grosshändler Moritz Ulmann und seine Nachkommen.

1830

V. LEDNITZ

Aus denen am Eingange des Schlosses ausgehauenen Nonnen-Figuren, schliessen einige, dass zu Lednitz ursprünglich Klosterfrauen wohnten.

Matthias Bel, ein bekannter Geschichtsforscher unsers Vaterlandes schreibt in seiner „Notitia Hungariae“, dass ein gewisser Wenzl Bjelik* von Kornitz das über 80 Stufen hohe Schloss Lednitz gegründet habe.

Zobek von Kornitz (Sohn des Wenzl Bjelik) verpfändete das Schloss Lednitz an Peter Nehéz von Korompa (Illyésház. Archiw.)

1415

erscheint abermals ein Bjelik de Ledniza als Besitzer des Schlosses.

c. 14

Durch die Tochter desselben Dorothea Bjelik kam es

in die Hände des Schwiegersohnes Blasius von Podmanin welcher bekanntlich die Stadt Tyrnau gegen den stürmenden Hussiten Swehla tapfer vertheidigte,

c. 14

— später aber bis zu seinem Tode († 1479) als ein treuer Raubgenosse seines Schwiegervaters Bjelik** berüchtigt wurde.

1465

verkauften die Töchter des Georg Nehéz das Schloss Lednitz an Blasius de Raska (Illyésházysches Archiw) — welcher jedoch nur kurze Zeit darinn geherrscht haben mag, nachdem bald darauf

1504

Ambrosius Sárkány dasselbe Schloss seiner Gemahlinn Sophia Zaltzer de Hrusso (alias Zablatzky) in 16 400 flor. auf ewige Zeiten verschrieb. (Illyésh. Archiw.)

1519

Sophie Zablatzky, Wittve des Ambrosius Sárkány (später Gattin des Grafen Wolfgang von Szent György) belangte im Rechtswege ihre Schwäger (Brüder des Ambrosius von Sárkány) im Bezuge auf Lednitz.

1549

erscheint Raphael von Podmanin als Besitzer von Lednitz.

1550

als Raphael Podmaniczky (letzter männlicher Sprosse seines Stammes) mit Tode abging — wurde zwar das Schloss momentan durch die Familie Sárkány abermals in Besitz genommen — kurz darauf aber

1558

durch König Ferdinand I. an den Emerich Telekessy verschenkt.

1559

Ein Sohn dieses Emrich war Stephan Telekessy welcher 1577 als zugleich Besitzer von Zábblath erscheint. (Trenchiner Städtisches Archiw.)

* Der Buchower Bach „Bjelowska Rjeka“ führt bis heute seinen Namen.

** Gegen diesen Bjelik beklagte sich der Böhmer König Georg von Podjebrad bey Matthias Corvinus: dass er 1466 sein Kloster zu Wizowitz (in Mähren) niedergebrannt und ausgeplündert hätte.

- Michael Telekessy (ein Sohn des Stephan, letzter männlicher Sprosse des Stammes) ein förmlicher Räuber, hatte
- 1599 einen mit Kostbarkeiten beladenen Wagen, welche der Walachische Wojwode Michael dem Kaiser Rudolph als Geschenk sandte, gänzlich ausgeraubt, und floh damit nach Polen, — nach seiner Rückkehr
- 1600 wurde ihm (laut Art. 22. d. J.) landtaglich den Prozess gemacht, und der Räuber auf d. 3 August nach Pressburg citirt. — Als er nicht erschien, ja vielmehr in seiner Tollkühnheit eben nach Bittse einen Raubzug unternahm, wurde er von dem königlichen Oberstmundschenk Georg Thurzo mit 150 Mann Fussvolk angegriffen und in Bittse
- 1600 26 Dezember gefangen genommen. — Thurzo beförderte ihn vom Bittser Schlosse in Fesseln nach Pressburg wo er während des Landtags
- 1601 11 April am Hauptplatze vor dem Rathause öffentlich enthauptet wurde, im Angesichte unzähliger Menschen, die als Zuseher den Muth bewunderten, mit welchem der tollkühne Jüngling den Todesstreich empfing.
- Seine Güter kaufte für 100/m. Thaler Franz Dobó de Ruszka, welcher als selbst Kinderlos, sie testamentarisch seiner Tante Anna Dobó, die an Johann Kamarás von Zelemér vermählt war, hinterliess.
- Nach ihrem Tode überging der Besitz von Lednitz auf ihre zwey Sohne : Niklas und Ladislaus Zeleméry, — als deren Nachkommen sich seit
- 1630 in gleichen Raten die Familien :
- Rákóczy und
- Zeleméry (im Buchower Thale) in dem Besitze von Lednitz in der Folge theilten.
- 1643 unter denen Unruhen des Georg II. Rákóczy nahmen die kaiserlichen Truppen unter Anführung des Palatins Niklas Esterházy († 1645)
- 1644 am 5 October das Schloss Lednitz in Besitz (Trench. Städtisch. Archiv.) welches aber später
- 1644 am 2 November, wieder an Rákóczy, und Zeleméry zurückgestellt wurde.
- 1672 der Kaiserliche General Siegfried Hannibal Heister verbrannte das Rákóczysche Schloss Lednitz und verwandelte dasselbe in einen Schutthaufen, aus dem es nimmer hervorstieg. —
- Als Franz II. Rákóczy im Jahre
- 1701 den Treübruch beging, und seine Güter an den Fiscus verfielen, — liesst man
- 1702 den Ladislaus Mattyasovszky Bischof von Neutra und Reichskanzler († in Wien 10 May 1705) als Herrn der Rákóczyschen Hälfte von Lednitz (Congregations Prothocolle des Trenchinen Comitats vom Jahre 1702 — VI. Band, Seite 612.)
- Von dieser 1705 nach Mattyasovszkyschem Tode abermals an den Kön. Fiskus anheimgefallenen Rákóczyschen Hälfte, wurde.
- 1720 die eine Hälfte der Julianna Barbara Rákóczy (Schwester des treübrüchigen Franz II. Rákóczy) welche an den Kaiserlichen Generalen Ferdinand Gobert Grafen von Aspremont vermählt war, als ein ihr gebührender Erbantheil gerichtlich zugesprochen.

Über die zweite Hälfte der Rákóczyschen Hälfte erwinkte Anna Maria Aspremont (Tochter der von erwähnten Julianna Rákóczy) an Grafen Wolkenstein vermählt „ex defectu Mattyasovszkyano“ für sich und ihren Gemahl eine königliche Schenkung. — Als — 18 September der männliche Zweig der Grafen Aspremont mit Johann Gobert ausstarb, folgte seine Tochter Maria Otellina Aspremont an Grafen Georg Erdödy vermählt im Besitze nach — welche gleichzeitig ihre Erbrechte auf die Herrschaft Nagyjános für das Wolkenstein-Rákóczysche Viertel der Herrschaft Lednitz an die Familie Wolkenstein abtrat. — Nachdem endlich Graf Karl Erdödy (Sohn des Georg) in Croatien seinen Erbantheil bekam — wurde seine Schwester Gräfinn Franciska Erdödy an Baron Philipp Skrbensky vermählt, Herrin zu Lednitz.

VI. OROSLÁNYKEŐ

Den Namen „Oroszlánykeő“ d. i. „Löwenstein“ — oder vielmehr seinen Ursprung — wollen einige davon herleiten, dass in uralter Zeit all dort ein Löwe* seinen Wohnsitz hatte.

„Wrssatecz“ ist der slawische Name dieses Bergschlosses, welcher ohnfelbar von seinen hohen Lage (über 3100 Fuss von der Meeresfläche) herührt. — Es liegt auf einer Spitze des Berges Rothenstein (Vöröskeő, slawisch „Cerwenykamen“) und ist der Art ausgeführt, dass der Felsen an vielen Orten die Mauer selbst wie auch deren Wölbung bildete, und obwohl ohne aller Regel aufgeführt, hier zu Wohngebäuden und förmlichen Zimmern — dort zur Schutzwehre und Vorwerken diente. — In strategischen Beziehung jedoch dürfte das Schloss schon auf dem Grunde eine bedeutendere Rolle niemals gespielt haben, nachdem es Mangel an Wasser hatte.

Nach glaubwürdigen Quellen erscheint

Eleud (Eleutherius) als Besitzer von Pruska (Stemmatogr. d. And Lehotzky II.) Gleichzeitig liest man

den Dinasten Bogomer de Genere Abel als Besitzer von Oroszlánykeő dessen wir bey Óvár bereit erwähnten (vergl. I. und Lehotzky II. Seite 112.)

Nikolaus Konth von Hédervára Palatin von Ungarn stiftet das Dorf Vöröskeő (Rothenstein) in den Appartinenzien seines Schlosses Oroszlánykeő (Illyésh. Archiw.)

11 Juny schenkte Albert seiner Gemahlinn Königinn Elisabeth die Schlösser Óvár, Ztrechen, Besztereze, Oroszlánykeő, Trenchin und Zucha (Codex Diplom.)

* Um dieser entschiedenen Fabel einigen Anschein der Wahrheit zu geben, dichtete man hiezu: dass in der That gegenwärtig auch noch die Überreste jener Löwenhaut, sammt Mähne und Rachen all dort dem Ungläubigen vorgezeigt werden.

Nur ein gänzlicher Idiot in der Zoologie kann jene lächerliche Behauptung aufstellen: dass ein im strengsten Sinne „tropisches“ Thier unser Kaltes seinen Natur offenbar widerstrebendes Karpatisches Klima jemals zum Wahnsitze sich auserlesen (!) Doch Fabeln spielten ja bey allen Incunabeln seit jeher die Hauptrolle!

57 war Oroszlánykeő im Besitze des Hunyadyschen Stammes — nachdem Ladislaus posthumus König von Ungarn der Elisabeth Szilágyi (Wittwe des Johann von Hunyad) die Freilassung ihres Sohnes Matthias (Corvinus) unter der Bedingniss versprach, wenn sie ihm die 8 Schlösser Bistritz in Siebenbürgen, Deva, Görgény, Belgrád, Szent László, Orsova, Trenchin und Oroszlánykeő zurückstellt (Codex diplom.)

60 Laut Beglaubigungsbrief des Matthias Corvinus (vom 24 April) wurden Matthias Libák von Radosovicz, Kastellan des königlichen Schlosses Oroszlánykeő und Elias Bischof von Neutra zu dem Ollmutzer Congresse von 1 May 1460 als Gesandte deputirt.

0 verließ Marthias Corvinus das Schloss Oroszlánykeő sammt dem anliegenden Gebiet an Melchior — Caspar — und Hieronimus von Szlopna (Codex Diplom.)

8 Melchior von Szlopna wird auf Grund dieser Corvinischen Schenkung durch das Neutraer Dom Kapitel zu Oroszlánykeő feierlich statuiert (Illyésh. Archiw.)

Melchior nahm fortan das Praedicat von Oroszlánykeő und er sowohl als seine Nachkommen worden gewöhnlich im Munde des Volkes Wussateczky genannt.

7 Johann und Andreas von Oroszlánykeő kauften vom Burian (Paul) von Schellendorf Herrn auf Hornspik und Swetlow die Ortschaften Bohunitz Punska und Tuchina.

Als Johann von Oroszlánykeő

9 mit Tode abging hatte er eine Wittwe (geborne Jakkusich) und den unmündigen Sohn Niklas hinterlassen — und sein Schwager Andreas Jakussich von Orbowa übernahm die Vormundschaft des Unmündigen.

6 starb der ebenerwähnte Niklas von Oroszlánykeő als letzter männlicher Sprosse der Familie — sehr bald darauf auch seine Mutter.

Franz Jakussich von Orbowa und seine Söhne Andreas* (der Obige) und Nicolaus Jakussich erhielten noch in demselben Jahre

6 auf Grund dieses Erblosen Aussterbens vom Maximilian (mit gänzlichen Ausschliessung der weiblichen Abkömmlinge des Oroszlányköschen Stammes) für ihre Treüdienste das Schloss und die Herrschaft Oroszlánykeő mittelst königlicher Schenkung (Illyésh. Archiw.)

2 Georg Jakussich (1637 Bischof von Weszprim, — 1641 Bischof von Waitzen — 1642 Bischof von Erlau. † 21 November 1647 alt 38 Jahr) stiftete und erbaute das Franziskaner Kloster zu Pruska in dessen Kirchen Gruft er begraben liegt.

5 13 October starb als letzter Sprosse des Stammes Emrich III. Jakussich, Herr auf Oroszlánykeő und (als Juditha Thurzóseher Abkömmling) Erbherr von Arwa und Letava, alt 50 Jahr — begraben zu Pruska mit umgestürztem Familien Wappen.

Nach dem Tode des Emrich III Jakussich erwirkte für sich

* Laut der am Pruskaer Kastellengebäude befindlichen Denktafel erbaute Andreas Jakussich (vermählt 1607 — † zu Oroszlánykeo 26 Octob. 1623) mit seiner Gemahlinn Juditha Thurzo (Vergl. Bittse, Seite . . .) die drey vorderen Theile des grossen Pruskaer Kastellen Quarrée's.

General Siegfried Christoph Graf Breuner von Stübing für 50 m. flor. eine Königliche Schenkung über Oroszlánykeő, wurde am 14 April u. folg. feierlich statuirt. (Illyésh. Archiw.)

Durch die Vermählung* seiner Tochter Maria Antonia Isabella Breüner mit Franz Maximilian Eusebius Grafen von Königsegg-Aulendorf giengen nach dem Tode des Generalen Breüner (im Sommer) die hinterlassenen Güter auf den gräflichen Stamm Königsegg-Aulendorf im Erbweege über (Vergleiche Illawa)

VII. ZUCHA

Dem Dinasten Bogomer (Sohn des Sibislaus) welcher während der Tatarischen Verwüstung mehrere Schlösser schleüingst erbauen liess, und dadurch sehr viele Menschen dem Tode entrissen hatte, schenkte König Bela IV. 11 December (III Jdus Decembris) zu Altsohl das wüste Land an der polnischen Gränze (Vallem Kiszuczensem vergl. Óvár) sammt dem Öden Landstrich Zucha

Dieser Bogomer de Genere Aba (welcher den Namen Comes Siculorum vaganorum in der Folge erhielt) wird auch als Erbauer des Schlosses Zucha auf dem Felsenberge Kraszina — dessen bereits sehr versunkene Ruinen all dort kaum mehr sichtbar sind — allgemein gehalten.

Es gehörten dazu die 6 Ortschaften

Zucha major

Zucha deserta

Rabolka

Zerny

Illyésh. Archiw.

Newssowa

Kolyechyn

Ob das Schloss Zucha zu den Landereyen des Matthaeus von Chaak jemals gehörte? — und in wessen Händen es sich im XIV. Jahrhundert überhaupt befand? — sind keine authentischen Spuren vorhanden. — Dass es zuletzt in die königlichen Hände geriet, leidet keinen Zweifel, nachdem am 11 Juny Albert die Schlösser Óvár, Ztrechen, Bestercze, Oroszlánykeő, Trenchin und Zucha an seine Gemahlinn Königin Elisabeth verschenkte (Codex Diplomat.)

besass das Schloss Zucha sammt seinen Ländereien — als einen in- und für sich separaten Körper — Ulrich von Cilly Graf von Zagorien und Ban von Slavonien, welcher

28 Januar (am Mittwoch nach Pauli Bekehrung) zu Bertholdsdorf, dem Martin und Jakuss (Schnen des Niklas) von Bohunitz einen halben Lan (Lan-

* 1623 22. Februar zu Wien.

cus) in Nemsowa, und 10 Joche Feld an der Gränze von Borecsitz für ihre treuen Dienste geschenkt hat. (Illyésh. Archiv.)

Nach Ulrichs Ermordung zu Belgrad († 11 Novemb. 1456) fiel das Schloss Zucha dem Kronfiscus anheim.

75 verpfändete Matthias Corvinus das Schloss Zucha (sammt Trenchin — und den Gradnaer Cultellus — vergl. Baan) an seinen damaligen Feldherrn Stephan Zápolya zur Belohnung seiner treuen Dienste im polnischen Kriege.

00 König Wladislaw II. bestätigte bey seiner Thronbesteigung den Pfandbesitz des Zápolya und ertheilte

03 23 Februar demselben Stephan Zápolya (damals schon Palatin) eine formliche königliche Schenkung über Trenchin und Zucha.

Nach der Niederlage des Johann Zápolya bey Tokay (25 Sept. 1527) verpfändete

7 13 November (an Mittwoche nach Martini) König Ferdinand I. in einer Schuld von 1600 f. das Schloss Zucha sammt der Landereien an den Neutraer Bischof Stephan Podmaniczky († im Novemb. 1528)

Die zwey Neffen und Erben des Bischofs Johann († 1545) und Raphael Podmaniczky, Herrn der Schlösser: Bittse, Besztercze, Hritsó, Lednitz, Zucha, Baan und Palota — förmliche Raub Ritter (deren letzterer an seinem Schwiegervater Adam von Lomniza, Herrn zu Brumow, einen mächtigen Unterstützer und zugleich Hehler seiner Raubschätze hatte) verloren desshalb als „notorisch“ ihre Güter und wurden 1542 (Art. 44) als öffentliche Ruhestörer landtäglich proscibirt.

Sie trieben ihr Unwesen der Art stark dass im Jahre 1539 die Mährischen Stände bey Johann Zápolya mittelst eigener Deputirten dagegen Klage führten — und in demselben Jahre die mährischen Comissäre Ferdinand des I. und ungrische Comissäre des Johann Zápolya förmliche Artikeln über all diese Beraubungen verfassten (Illyésh. Archiv.)

Sie hatten ferner den nördlichen Theil des Trenchiner Comitats unter ihre Gewalt gebracht und ein separates „Silleiner Comitath“ daraus gebildet, — welches jedoch 1545 Art 47 cessirt and dem Trenchiner Comitath wieder einverleibt wurde.

4 11 November (am S. Martinstage) verpfändete Ferdinand I. das Schloss Zucha (als denen Gebrüdern Podmaniczky abgenommen) sammt dem Schlosse Trenchin seinem Judex Curiae Alexius Thurzo und dessen Gemahlinn Magdalena Székely.

Sie kamen diessmal nicht in den Besitz des Schlosses Zucha nach dem Art. 47 die geächteten Gebrüder: Johann und Raphael Podmaniczky von der Proscription Landtäglich freigesprochen wurden. —

9 23 July Ferdinand I. nahm den Raphael Podmaniczky wieder in seine Gnaden auf.

9 24 Octob. Ferdinand I. versprach dem Raphael Podmaniczky 6000 f. wenn er ihm das Schloss Zucha zurückstellt, — demzufolge gab

10 November Raphael Podmaniczky das Schloss Zucha an König Ferdinand I. förmlich zurück, — die übrigen Landereien behielt er in den Händen bis zu seinem Tode.

Nach dieser Zurückstellung an Ferdinand I. zerfiel das während der Podmaniczky'schen Proscription wahrscheinlich öfters bedröht und bei seinem (wegen der ursprünglichen schleunigen Erbauung) inwendig mit blossen Schutt ausgefülltem Mauerwerke — gleich jenem der benachbarten Brumower Ruine — ausserst unhaltbare und auffällige Schloss Zucha binnen 30 Jahren der Art schnell in Trümmer dass der Rudolphinische Pfandbrief an Grafen Emrich Forgách im Jahre 1582 das Schloss Zucha bereits als ein „dirutum Castrum“ bezeichnet dessen Spuren man heützutage kaum mehr unterscheidet.

23 Februar Raphael Podmanitzky als des Stammes letzten Sprosse stirbt zu Besterceze alt 46 Jahr

Begraben: der Körper zu Vagh Besterceze wo sein schönes Grabmahl in der Pfarrkirche stehet. —

Herz und Eingeweide in der Kirche zu Unter Szúts wo sein Marmorner Grabstein mit lateinischer Inschrift sich befindet.*

Nach dem Hinscheiden des Raphael Podmaniczky fielen auch die zum Schlosse Zucha gehörigen Landereien

dem Kronfiscus anheim und wurden durch die Kapitäne und Pfandbesitzer des Schlosses Trenchin mit diesem gemeinschaftlich verwaltet (vergleiche Trenchin), bis endlich

21 Februar Stephan Illyésházy (Curiae Regiae Magister) in einem und demselben Diplom vom König Rudolph eine königliche Schenkung über Trenchin, Zucha, Baan und Surány erhielt (Sehe Trenchin).

VIII. ZTRECHEN

Nach einer uralten Sage wurde jenes Kloster dessen Fundamente auf dem Berge Welky Sztránik (nordöstlich von Teplitska) „in einen grosseren Umfange“ bis nun sichtbar sind

von den Templ. Rittersn (Vörös Barát) bewohnt. — Diese bekanntlich reich dotirten Mönche besaßen ganz gewiss auch den Ort Teplitska sammt den Umgegend und die Spuren ihres Klosters bilden auf solche Art das schönste Denkmal aus der grauen Vorzeit.

Dass in dieser uralten Zeit Ztrechen mit Óvár einen und denselben Körper bildete beweiset der

durch König Bela IV erlassene Urtheilsspruch un welchem er dem Peter Grafen von Hunt (Honth) Sohn des Grafen Mikó und seinen Brüdern Ochauz und Mikow wie auch denen Söhnen des Grafen Dietrich die Ortschaften Varna, Zilna und Toplucha gerichtlich zusprach nachdem sie sich über deren rechtmässigen Besitz durch einen Königlich bestätigten Tausch Vertung

* Wie einst die sieben Städte Griechenlands um Homer's Geburts Ort streiten bis nun Unter Szúts und Vagh Besterceze mit ungläubigem Eigensinn um Raphaels Ruhestätte.

(Concambium) für das Schloss Arwa und die Dorfer Verbutze in dem Lyptauer wie auch Turbuszto, Bene, Mutnatureh und Turnowk in dem Thurótzer Comitate gerechtfertigt hätten. (Vergleiche Óvár).

23 Magnificus Petrus, Sohn des Byther (Balassa) und Georg, Sohn des Niklas, Stiefbruders des Byther übergeben die Schlösser Ztrechen und Óvár — d. i. den Varinen Landstirch mit dem Steinernen Schloss (cum castro lapideo) zwischen den Flüssen Waag und Kiszucz — den Polnischen und den Arwaer Gränze und dem Flüsse Arwa gelegen für die (Gyarmather) Güter an der Ipoly, dem Magnificus Donch (Thomas) Chapy de Eszen, Grafen zu Zolyom, Pouh und Lyptau. (Aus den Akten der Familie Balassa — vergleiche Óvár.) Ursprung des Balassich Gyarmat Besitzes.

Unter Karl Robert befand sich in Ztrechnóer Schlosse eine Königliche Mauth, und Alexander Kuche (1325—28 Judex Curiae Reginalis war dort Kastellan.

38 Niklas Zeech, Graf von Thurótz (Turuch) später Judex Curiae war Herr auf Ztrechen.

34 Die Gebrüder Niklas und Stephan Posa waren königliche Comendanten des Schlosses Ztrechen.

05 Wladislaw Jagjell, König von Polen entriss das Schloss Ztrechen momentan dem König Sigmund.

03 23 Juny (am Vortage Johann des Tauf) erscheint Sandziwog von Ostrorogh, Palatin zu Kalisch, als Herr der Schlösser Ztrechen, Bestercze, Letawa, Biszon, und des alten Schlosses (Vergl. Óvár) (Trenchin, Comitats Archiw).

21 König Sigmund schenkte seinem Tavernicus Stanislaus Dersffy de Zerdahely die Herrschaft Ztrechen.

39 11 Juny Albert verschenkte das Schloss Ztrechen an seine Gemahlinn Königinn Elisabeth

40 der Böhme Johann Giskra eroberte es für den neugebornen Ladislaus Posthumus.

Nach dem Tode des Stanislaus Dersffy setzte sich

46 der beruchtigte Pankratius von Szent Miklós mit Hülfe seines Raubgenossen Peter Komorovsky, Grafen von Lyptau, gewaltthätig in den Besitz der Schlösser Ztrechen, Óvár und Berencs.

53 im Februar wurde Pankraz von Szent Miklós (sammt Johann Giskra und Peter Komorovszky) durch den Pressburger Landtag als öffentlicher Ruhestörer proscibirt und verlor seine sammtlichen Güter.

57 nach der Enthauptung des Ladislaus Hunyady wurde Pankraz von Szent Miklós als er dem rachedürstigem Onkel des Enthaupteten Michael Szilágyi seine Mithülfe versprach, in den Besitz des Schlosses Ztrechen wider eingesetzt, — durch Matthias Corvinus darinn bestattigt, — und sein Sohn Ladislaus (al. Venceslaus) von Szent Miklós, verblieb bis zu Anfang des XVI. Jahrhunderts im Besitze von Ztrechen.

59 wurde Burian (Paul) von Swetlow in der ganzen Herrschaft Ztrechen statuirt. Nach dessen Tode erscheinen die Nachkommen des Stanislaus Dersffy wieder als Besitzer des Schlosses Ztrechen.

8 8 April erhielt Raphael Podmaniczky († 23 Februar 1558) vom Ferdinand I.

den Markt Sillein* mittelst Königlichen Schenkung, durch den Treübruch (per Notam) des Niklas Kostka von Szedletz (Vergl. Lietawa)

Die Brüder Niklas und Franz Dersffy (Söhne des Stephan) theilten in zwey gleichen Hälften die Herrschafte Ztrechen, deren eine (mit dem Orte Teplitska) an Stephan Wesselényi, Gemahl der Catharina Dersffy und Eidam des Niklas Dersffy

die andere an Niklas Esterházy, Gemahl der Ursula Dersffy und Eidam des Franz Dersffy in der Folge überging.

Nach dem Tode des Niklas Dersffy († circa 1606) zog sein Bruder Franz Dersffy den Antheil des Verblichenen gewaltthätig an sich. — Der Eidam des Niklas Stephan Vesselényi reclamirte vor Gericht den Antheil seiner Gattin Catharina Dersffy. Der Prozess dauerte längere Zeit, und schlug durch friedlichen Vergleich endlich dahin aus, dass Stephan Vesselényi seine Herrschaft Zólyom an den Palatin Niklas Esterházy für die streitige Hälfte der Herrschaft Ztrechen im Tauschwege abtrat — und gegenseitig in demselben Jahre

der Palatin Niklas Esterházy die einst durch Franz Dersffy eigenmächtig occupirte (wailand Niklas Dersffische) Hälfte dem Stephan Vesselényi mittelst eigener Deputirten übergeben liess.

28 April † des Franz Wesselényi (später Palatin's) erste Gemahlinn Sophia Bosnyák deren genaue zwey Wiener Ellen in der Länge messende — irrdische Hülle — obschon nach vollen zwey Jahrhunderten immer noch in einem ziemlich unversehrtem Zustande in der sogenannten „Lauretanischen“ Seiten Kapelle der Teplitskaer Pfarrkirche ruhet.

Es sey mir erlaubt sowohl aus dem einstigen Leben dieser frommen Dame einige Daten zu liefern — als auch die Schicksale ihres wunderbares, bis nun der Verwehung entgangenen Cadavers nach dem Wortlaute der darüber vorhandenen schriftlichen Überlieferung kürzlich zu berühren.

Sophia Bosnyák, Tochter des Fileker Kapitäns, Oberst Truchsesses und Grafen von Honth Thomas Bosnyák von Magyarbél und seiner ersten Gemahlinn Sophia Kenderessy wurde (circa 1610) in dem Schlosse Surány geboren, welches ihr Grossoheim Stephan Illyésházy 1602 am 1 April seiner Schwester Catharina Illyésházy und ihrem Gemahl Andreas Bosnyák (Sophiens Grossvater) sammt der gleichnamigen Herrschaft geschenkt hatte.

Nach erreichtem Jungfrauen Alter wurde Sophie an Franz Vesselényi von Hadad (einem der schönsten Männer seiner Zeit) vermählt, mit dem sie das Schloss Ztrechen bewohnte, wo sie ihren Sohn Ladislaus gebar.

Die Silleiner Umgegend preiset sie bis heute noch — nach einer frommen Tradition — „als eine wahre Mutter aller Wittwen und Waisen“ die keinen Aumen leer abziehen liess — die zu Teplitska für 7 Bettler ein Hospital gründete — welche alltäglich die Kirche besuchte und dort nicht anders als blosfüssig auftrat, und auf blossen Knien ihr Gebeth verrichtete — welche die Teplitskaer Kirche mit den kostbaren Messgewändern versah, und dort allmonatlich

* Nach Matthias Bél lag im XV. Jahrhundert gleich neben Sillein das Schloss „Zilina“ — dessen Spuren wohl noch nicht gänzlich verloren sein dürften (?).

ihre Sünden beichtete, — welche endlich in der Adventzeit so oft der eingefrorene Waagfluss den Übergang erlaubte aus dem Schlosse Ztrechen zu Frühmesse (Rorate) blöfässig über Eis und Schnee die Teplitskaer Pfarrkirche zu besuchen pflegte.

Sie starb im Schlosse Ztrechen an 28 April 1644 und wurde laut ihren testamentarischen Verfügung in der Schloss Kapelle zu Ztrechen öffentlich ausgestellt. — Ihre leblose Hülle obwohl durch keinen Balsam geschützt verblieb der Art unversehnt dass der Körper sowohl seine blendende Weisse und Biagsamkeit behielt als auch die Wangen das schönste Weiss mit der herrlichen Farbe einer Rose gemischt wunderbar spielten. Die Zahl der nach Ztrechen desshalb Wallfahrenden mehrte sich täglich.

Als die protestantischen Truppen des Tököly (1678 Ende September) die Silleiner Umgegend verwüstend überschwemmten, entging auch die Leiche der Sophie Bosnyák nicht ihrem Muthwillen. — Sie drangen gewaltthätig in die Ztrechner Schloss Kapelle, rissen die Leiche der Sophie aus dem Sarge, und, nachdem sie daran, ausser einem kostbaren Ringe der an ihrem linken kleinen Finger glänzte, kein anderes Kleinod fanden, hieben sie den Finger mit dem Ringe ab, und warfen den Leichnam in siedenden Kalk um die Haltbarkeit siener Unverweslichkeit spottweise zu prüfen. Allein — trotz der ätzenden Lange des Kalks — blieb die Leiche unversehnt und blos deren rötliche und weisse Farbe ward in etwas verdunkelt, — ihre Glieder blieben jedoch so biagsam wie früher.

Als Leopold I. im Jahre 1698 das Schloss Ztrechen zerstören Liess wurde die Leiche der Sophie Bosnyák aus demselben Schlosse in die Gruft der Teplitskaer Pfarrkirche übertragen. — Später als der fromme Graf Johann von Löwenburg die sogenannte „lauretanische“ Kapelle — genau nach der Gestalt und Grösse ihres italienischen Orriginals — an der Nord-Ost Seite der Teplitskaer Pfarrkirche neu zubauen liess, wurde 1729 die irrdische Hülle der Sophie Bosnyák nach forläufigen Genehmigung des Neütraer Bisehoff's Lad-Adan Graf von Erdödy zur öffentlichen Beschauung all dort aufgestellt, und ein wohlgetroffenes Portrait derselben ober dem Saug zugleich aufgehangen, um die erbauliche Parallele zwischen „jetzt“ und „einst“ für den empfanglichen Betrachten möglicher zumachen.

Auch für den Ungläubigsten ist, und bleibt es überraschend, wenn er beim Drucke der Wangen, des Bauches, und der Schenkeln dieser Teplitskaer Mumie, ihre elastischen Körpertheile gleich einem lebendigen Fleische wieder aufsteigen sieht. — Schade nur dass bey diesen uralten — einst so reichen — gegenwärtig mit dürftigen Fetzen bekleideten Dame — für ein dezenteres Costum (dessen periodische Nachschaffung eine spottkleine Stiftung sichergestellt haben würde) keiner ihren reichen und hohen Anverwandten jemals gesorgt hat! — einer Dame welche trotz den unzähligen Wohlthaten die sie der Armuth und der „Teplitskaer Kirche“ in Leben erwiesen, das harte Schicksal, ohne allem Selbstverschulden — leiden dazu verdamnte auch

nach ihrem Tode zur Bedeckung ihrer Blösse das Mitleid edler Menschenfreunde — oder vielmehr Leichenfreunde — ansprechen zu müssen ; ohne an dem allgemein üblichen Wunsche :

„Ruhe ihrer Asche !“

welchen die lebende Welt ihren Todten nachruft, einen factischen Antheil zu haben !

Ladislaus Wesselényi (Sohn des Palatins Franz Wesselényi) verliert durch Treubruch (per Notam) seinen Ztrechnoer Antheil, welchen der königliche Fiskus sequestriren liess. 1676

Die zwey Brüder und schlesische Ritter : Johann Jakob — und Friedrich Loworowsky. Generäle des Kaisers Leopold I (welche 1683 zu Baronen, 1691 aber zu Reichsgrafen, mit den Praedikate von Löwenburg ernannt wurden) — erhielten

vom Leopold I. eine königliche Schenkung über die wailand Vesselényische Hälfte der Herrschaft Ztrechen, und wurden 1697

feierlich statuirt ; — das Schloss Ztrechen wurde zu gleicher Zeit auf kaiserlichen Befehl gewaltthätig zerstört 1698

liess Johann Jacob Löwenburg das herrliche Kastell zu Teplitske erbauen* 1703

— wie sein steinernes Wappen ober dem Hauptthone den Beweis liefert.

Als Graf Johann Jakob von Lowenburg (letzter männlicher Sprosse seines Stammes) 1732

16 July zu Teplitska verschied — wo auch seine Reste ruhen — folgte seine Tochter Aloisia verehlichte Geisruck im Besitze nach († 1735) nach deren Tode ihre Mutter Maria Elisabeth Lowenburg in den Besitz trat. († 1746.) überging der Besitz auf ihre Nichte Anna Margaretha von Löwenburg verehlichte 1746

Windischgrätz — später auf ihren Sohn, Grafen Joseph Windischgrätz, welcher mit seiner Schwester Anna Maria Windischgrätz, Gemahlin des Grafen Karl Serényi, die Wesselényische Hälfte der Herrschaft Ztrechen freundschaftlich 1750

theilte. — Durch diese Theilung zerfiel dieselbe in die Herrschaften Teplitska und Gbellan.

Graf Joseph Windischgrätz zog durch unerhörten Luxus und eine schwere Schulden Last zuletzt die Ruine seines Hauses herbey.

durch seine Genuesischer Glaubiger Marquese Cambiazzo — Marquese Jacob Seuaa und den Magnificus Pompejus Rocca gerichtlich belangt — verlor endlich 1779

Graf Joseph Windischgrätz die Herrschaft Teplitska an die Genueser — von welchen dieselbe in der Folge 1782

an Baron Franz Brentano Cimaroli in Executionswege — und von diesem im Verkaufswege an die Familie von Sina überging. 1811
1814

* Dass er bey diesem grossartigen und in jeder Beziehung splendidem Umbau sowohl die einstige Vesselényische schöne Schloss Kapelle als auch die althehrwürdigen Localitäten des einstigen Dersffyschen Wohngebäudes möglichst verschonte — liefert den Beweis seiner höhern Bildung — seines den gewöhnlichen Vorurtheilen trotzenden Verstandes.

Das auf einem grossartigen Felsen wolkenhoch liegende — uralte — nochaus den grauen Zeiten der Quaden und Markomannen stammende Schloss Ljetawa war*

im XI. und XII. Jahrhundert im Besitze der Könige von Ungarn.

Nach einer grauen Sage — welche ein altes Öhlgemählde ober der Kirchen Sakristey unterstützt — wurde das Schloss Ljetawa

241 von den durchziehenden Tataren gestürmt.

Nach der tatarischen Verwüstung verblieb das Schloss (nach Matthias Bel) zwar ferner auch im Königlichen Besitz — seine Ländereien aber wurden an mehrere theilweise verpfändet.

243 Obwohl Pabst Innocenz IV. noch (im Herbst) die Ungarischen Bischöfe dringend aufgefordert hatte den König Béla IV. dahin zu bestimmen dass sämmtliche Schlosser in Ungarn baldmöglichst befestigt und wiederaufgebaut werden, — hat sich doch bis zum Anfange der Regierung Ludwig der I., das ist nach dem Jahre 342 der Wiederaufbau von Ljetawa verzogen.

360 schenkte König Ludwig I. das Schloss Ljetawa seinem Judex Curiae Stephan Bubek von Pelsótz († 1369) welcher den König bey seinen Neapolitanischen Zügen begleitet hatte.

369 folgte sein Sohn Ladislaus Bubek (Reichs Tavernikus) im Besitze nach — welcher im Jahre 1416 noch beim Leben war.

Die Verschwörung seines Cousins Emrich Bubek von Pelsótz (seit 1391 Priors von Avrana vulgo Wrana) nach dem Tode der Königinn Maria († 17 May 1395) gegen ihren Gemahl König Sigmund von Luxemburg, hatte zur Folge, dass im Jahre

403 am 23 Juny Sandziwog von Ostrovogh, Palatin von Kalisch auch als Besitzer von Ljetawa erscheint. (Vergleiche Óvár).

Als die Familie Bubek durch König Sigmund in der Folge begnadigt wurde, liest man nach dem Jahre

416 den Johann Bubek von Pelsótz (Sohn des vorerwähnten Tavernikus Ladislaus Bubek) 1397 Oberstallmeister — 1409 Reichs Tavernikus wieder als Besitzer von Ljetawa († 1419)

419 wurde sein Sohn Stephan II. Bubek, Herr auf Ljetawa — welcher in der Schlacht bey Lossoncz (am 7. September 1451) gegen Johann Giskra tödtlich verwundet, ohne Erben verschied.

479 kam der (einaugige) Zipser Erbgraf Emrich Zápolya (später Reichs Palatin) durch seine Gemahlinn Ursula Bubek de Pelsótz in der Besitz von Ljetawa — nach dessen

487 (im Frühjahr) erfolgtem Tode, sein Bruder Stephan Zápolya (bald darauf 1489 Gouverneur von Oesterreich und 1492 Palatin von Ungarn) Besitzer des Schlosses Ljetawa wurde. Er starb 1499 — 25 December zu Pápa.

* Man sieht noch an den Wänden der Ruine die Spuren einstiger zierlicher Malerey, — wie auch in dem Schlosskeller einen einst mit unsäglicher Mühe tief in dem Felsen ausgemeiselten gegenwärtig jedoch verschütteten Brunnen.

folgte sein Sohn Johann Zápolya als Besitzer nach. — Dieser verschenkte das Schloss Ljetawa an Niklas Kosztka von Szedletz (polnischer Verwalter der verpfändeten XVI. Zipser Städte) welcher dem Hause Zápolya in der Vermählungs Angelegenheit seiner eben zu Krakau neugekrönten Schwester Barbara Zapolya an Sigmund Jagjell König von Polen — wichtige Dienste geleistet hatte. 1499
1512

wurde Niklas Kosztka als ein eifriger Client des Johann Zápolya durch Niklas Thury (einen Generalen Ferdinand d. I.) im Ljetawaer Schlosse belagert und schlug diesen zurück wie die am Haupt Thore bis nun sichtbare Denktafel* weiset. 1538

heirathete Franz Thurzo (1534—1557. Bischof von Neutra) als Apostat die Barbara Kosztka (Tochter des eben erwähnten Niklas Kosztka von Szedletz) welche ihm das Schloss Ljetawa als Heirathsgut zubrachte. — Er starb zu Ljetawa 17. März 1574. — Ihm folgte c. 15

sein siebenjähriger unmündiger Sohn Georg (V.) Thurzo (von 1609—1616. Palatin von Ungarn) in Besitze nach, welcher 1574

die Schlösser : Ljetawa, Bittse, Hricsó und Arwa an Emrich Forgách Grafen von Trenchin verpfändete (Illyésházysche Archiw) die er später wieder zurücklöste. Er starb zu Bittse am 24. December 1616. alt 49. Jahr. 1586

Nach seinem Tode theilten

die (beide Geschlechter der Familie betreffende) Herrschaft Ljetawa sein Sohn und seine drey Schwestern unter sich und zwar 1617

a) Sein Sohn Emrich Thurzo — † zu Nikolsburg unterm Frieders Congresses am 19. October 1621. — alt 23. Jahr.

b) Seine Schwester Anna Thurzo, Gemahlinn des Georg Perény

c) Seine Schwester Catharina Thurzo, Gemahlinn des Gabriel Révay,

d) Seine Schwester Ursula Thurzo, verehlichte Ghyczy de Ablantz Kürth, — welche ihre Tochter Susanna, Gemahlinn des Johann Lengyel beerbte,

Kraft dieser Theilung zerfiel der Besitz von Ljetawa in 4 Linien : Thurzo, Perény, Révay und Lengyel, deren weibliche Descendenten selbes bis nun besitzen. — Ihre Zahl ist Legion !

erhielt Ljetawa (gleich vielen anderen) kaiserliche Besatzung welche über ein Jahrhundert das Schloss innehatte. 1670

X. HRICSÓ

Nach einer uralten Sage hat ein gewisser Johann Kilian, Schwalter zu Bittse (Procurator Castri Biucha) auf steilem Felsen eine Veste erbaut, und derselben vom seinem Stammorte Hricsó den Namen gegeben. (Matthias Bel.)

* Ihre Inschrift lautet

„Anno Domini 1538“.

„Nicolaus Koczka hac modica defensus in Arce Nicolaum Tury cedere turpe fecit.“

1235 Diese Erbauung musste schon in der grauesten Vorzeit stattgefunden haben, nachdem bereits König Bela der IV. (regierte seit 30. Sept. 1235.) zu Anfang seiner Regierung mithin während des Zeitraums von — 1240. die alte Veste Hricsó an einen gewissen Tulus (Bartholomaeus) — Sohn des Farkas (Wolfgang) verschenkte.

1265 Als Tulus ohne Erben verschied, fiel das Schloss Hricsó an den königlichen Fiskus zurück — und König Bela der IV. verschenkte dasselbe, sammt seinen Landereien an Niklas, Sohn des Paul von Beych und Neffen des Farkas (Wolfgang) praepositi Albensis et cancellarii (Illyésház. Archiv.)
1271 31. Aug. König Stephan V. bestätigte obige Schenkungskunde vom Jahre 1265. (Ebendort.)

Wie lange die Herrschaft der Familie Beych zu Hricsó bestand? und ob während der nächstfolgender zwey Jahrhunderte nicht etwa ein, oder mehrere andere Stämme auf der Burg Hricsó geherrscht haben? bleibt bey Mangel der Quellen leider im Dunkeln. — Ganz gewiss ist übrigens, dass Hricsó binnen dieses Zeitraums durch Todesfall oder Treübruch abermals an die Krone zurückfiel und in dieser Eigenschaft durch König Matthias Corvinus in dem ersten Jahrzehend seiner Regierung wieder verschenkt wurde — nachdem im Jahre

1469 Blasius Podmaniczky (der tapfere Vertheidiger der Stadt Tyrnau gegen Swehla im Frühjahr 1465) in dem für sich und seine männlichen Nachkommer sehensungsweise erworbenen Schlosse Hricsó und dessen Bittsaer Appertinenzen durch das Neutraer Dom Kapitel statuiert erscheint. (Illyésházysz. Archiv)

Dass kurz hierauf Hricsó sammt Bittse in den Besits der Neutraer Dommkirche gerieth, wird darauf klar, indem

1500 1 May König Wladislaw II. zu Ofen für das Schloss Csicsó (im Siebenbürgischem Zolnoker Comitete) welches er dem bedrängten Stephan Wojwoden der Moldau zum Wohnsitze angewiesen hatte, die „der Neütraer Domkirche angehörige“ Veste Hricsó sammt dem Kastelle und Markte Bittse an Michael Imrefy tauschweise verlieh, — und die Neütraer Domkirche für diesen Verlust mit der uralten (noch im Jahre 1107 durch den Herzog Almus, Vater des blinden Königs Bela II. gestifteten) am rechten Donau Ufer zwischen Gran und Wissegrad gelegenen Probstey der heiligen Margarethe zu Dömös für ewige Zeiten entschädigte.* (Aus einer Abschrift des Conventes von S. Benedict de et juxta Gron vom 24. April 1520.)

1536 König Johann Zápolya verlieh das Schloss Hricsó — sammt Bittse — abermals an die Gebrüder Johann und Raphael Podmaniczky — welche auch

* Diesen Tausch bestätigte Pabst Alexander VI. am 9 August 1500 — und später Julius II. am 26. November 1503.

Als nach Vertreibung der Türken (1686) die Probstey zu Dömös der Ungrischen Krone wieder anheim fiel, machte 1719 der Neutraer Bischof Graf Ladislaus Adam Erdödy vor der ungrischen Hofkanzley eine Forderung anhängig: „dass ihm entweder die Probstey Dömös oder die Hricsó-Bittsaer Güter zurückgestellt werden sollen.“

Er wurde jedoch auf Grund einer eingetretenen Verjährung (Praescription) gänzlich abgewiesen und die Dömöser Probstey später (1779) dem General Seminar von Pesth verliehen, welches selbe noch bis zu Stunde besitzt.

- im Hricsó durch das Ofner Kapitel feierlich statuirt wurden. (Aus denen Akten des Königl. General Archivs.) 1539
- (am S. Stephanstage) Raphael Podmaniczky erhielt zu Wien vom Ferdinand II. für sich und seine männlichen Nachkommen eine königliche Schenkung über Hritso (Ebendort.) 1549
- Johann Imrefy belangte den Raphael von Podmanin mit einem Erbfolge-Prozesse im Bezüge auf Hricsó (Camerale Archiv.) 1553
- Raphael Podmaniczky verglich sich mit Johann Imrefy bezüglich Hricsó im friedlichen Wege. (Ebendort.) 1556
23. Februar. Raphael von Podmanin † zu Besztercze „als letzter männlicher Sprosse seines Stammes“ — alt 46. Jahr. 1558
- Seine Wittve Johanna von Lomnitz (Tochter des Brumower Burghehrrn Adam von Lomnitz — im Brünner Kreise) durch den königlichen Fiskus von dem Octaval Gerichte belangt, lieferte die nach ihrem Manne hinterbliebenen 7 Güter : Hricsó, Bittse, Besztercze, Lednitz, Zucha, Baan und Palota an der Kronfiskus aus, und erhielt von dem exequirenden Protho-Notär einen Wittwensitz zu Bittse, mit 50 Colonial Sessionen. 1559
- erscheint Franz Thurzo (früher 1534—57 Bischof von Neütra, später : 1564. Graf von Arwa und 1567. Curiae Regie Magister) als Besitzer von Bittse und Hricsó. (Vergleiche Ljetawa) Er † zu Ljetawa am 17. März 1574. 1560
- Nach ihm folgte sein siebenjähriger Sohn Georg (V.) Thurzó welcher bald darauf vom König Rudolph „ex defectu Podmaniczkyano“ über Hricsó und Bittse eine königliche Schenkung erhielt, die Schlösser Hricsó, Bittse, Ljetawa und Arwa an Grafen Emrich Forgách verpfändete (Illyésház. Archiv.) die er später wieder von ihm zurücklöste. 1574
7. December Reichs Palatin wurde, und 1609
24. December zu Bittse verschied ; — alt 49. Jahre. 1616
- Nachdem mit seinem Sohne Emrich Thurzo am 19. October der Thurzósche männlich Arvaer Stamm zu Grabe ging, erwirkte der Reichs Palatin Niklas Esterházy (zweiter Gemahl de an Emrich Thurzo, Sohn des Palatinus Georg (V.) Thurzo früher verehelichten Christina Nyáry) für sich eine königliche Schenkung über Hricsó und Bittse — und zahlte die Investituren an die Töchter des Palatins Georg V. Thurzo aus. 1627
- Seine Stieftochter Elisabetha Thurzo war Mutter der Ursula Esterházy, erster Gemahlinn seines Sohnes Paul Esterházy welcher 1681—13. Juny Reichs Palatin wurde, und 10. December zu Pressburg unter dem Landtage vom Kaiser Leopold I. den Fürstenhut erhielt. 1687

Die dunkle Sage, „dass in dem Schlosse Kassza einst die Tempelritter ihren Wohnsitz hatten“ (?) begründen gar keine schriftlichen Spuren.

1272 erscheint Graf Smaragdus als Besitzer des Schlosses Kassza (Illyésh. Archiw.)

1290 Die Wittve dieses Grafen Smaragdus, schenkte die Ortschaft Zliechó — welche bisher dem Schlosse Kassza angehört hatte, — der im Jahre 1224 neügestifteten Abtey von Szkalka* (bey Trenchin) zum

* Es sey mir erlaubt, hierort die Schicksale der Szkalkaer Abtey kürzlich zu schildern.

Als im Jahre 973 Geyza der Magyaren Herzog auf Antrieb seiner christlichen Gemahlinn Caroline (Sarolta) Prinzessin von Baiern aufwärtige Missionäre als Prediger des Evangeliums in sein Land berief, erschienen unter anderen zwey Einsiedler aus Polen: Andreas Szorad (Zoerardus) und sein Junger Benedict.

Erstener wählte sich zum Wohnorte den Berg Zobor bey Neütra, — wo er im Jahre 1009 mit Tode abging und in der Neutraer Domkirche zu S. Emeram begraben wurde.

Letzterer verliess circa 1008 seinen Meister Szorád, und bezog eine Berghöhle bey Trenchin (das heutige Szkalka) wo er — der Sage nach — im Jahre 1012 durch heidnische Räuber gefangen und von jenem Felsen in den vorbeistromenden Waagfluss herabgestürzt wurde, auf dessen Höhe man die Ruinen einer doppelthürmigen Kirche heützutag erblickt. Er wurde ebenfalls zu Neütra, an der Seite seines einstigen Meisters begraben.

Auf der Anhöhe dieses durch den Tod des Märtyrers merkwürdig gewordenen Felsens (von welchem aus man das herrliche Waagthal, nördlich bis Beluss, — südlich bis Waag Neustadt — in seiner vollen Majestät überblickt) liess sich

1198 eine Abtheilung der Templer nieder, als dieser Orden durch den Herzog Andreas (später König) nach Ungarn berufen wurde. — Die Templer bewohnten Szkalka durch volle 26 Jahre.

1224. stiftete Jacob, Bischof von Neutra die Benedictiner Abtey „de Rupibus“ (Szkalka) und schenkte derselben die Ortschaft Viead (heute Ujezdo) — eine Meierey im Orte Szkalka — zwey Weingärten, — sieben Ochsen-, 40 Schaaf, — 40 Schweine, — zwey Knechte — und 1/50 seines Trenchiner Bischofs Zeheno's. (Illyésház. Archiw., aus einer 1701. durch den Martinsberger Convent für Grafen Niklas Illyésházy authentisch expedirten Abschrift.)

1228. beschenkte ebendieser Bischof dieselbe Abtey mit einem Viertel seines Bezkoer Weinzehends für ewige Zeiten. (Vergleiche Bezko.) 1238. 23 Juny verliet König Bela IV. bey seiner Bereisung des Trenchiner Comitats, der Abtey Szkalka die früher zum Trenchiner Schlosse gehörige Ortschaft Gesetze (heute Apáthfalu) sammt mehreren Grundstücken. (Katona V. Band, Seite 847.) — In der Apathfalwer Waldstrecke „Hrachowa“ sieht man bis nun die 11 Kfter langen, 3 1/2 Kfter breiten Ruinen der alten Kirche von Apáthfalu, unter deren Utensilien ein uraltes auf Holz gemaltes Marienbild gefunden ward, welches die Jahreszahl 1241 an sich trägt.

Circa 1290 schenkte (wie oben) die Wittve der Grafen Smaragdus Herrn zu Kassza der Abtey von Szkalka die Ortschaft Zliechó zur Seelenheil ihres Mannes.

1318. genoss Stephan, Abt von Szkalka die innigste Freundschaft des Matthaeus von Chaak welchem er als Excommunizirtem trotzdem an geheiligter Stelle die Messe zu lesen nicht unterliess — wesshalb er selbst am Ende durch Johann Bischof von Neutra als „irregulär“ erklärt und excommunizirt wurde. (Wurum, Memor Ep. Nitt. Tag. 236.) Durch diesen auch mit den Sterbsacramenten versehen † Matthaeus von Chaak im Trenchin Schlosse am 9. Sept. 1319.

1520 baute (oder vielmehr erneuerte blos) Georg IV. Thurzo (später Schloss-Kapitän von Trenchin) die Doppelthürmige Kirche, deren Ruinen man auf der Anhöhe des Szkalkaer Felsens an der Waag erblickt. (Nach Angabe des Jesuiten Lad. Thurótzy) 1526. als die Schlacht bey Moháts und die Schrecken des hierauf ausgebrochenen Bürger Krieges die Benedictiner Mönche auf Szkalka vertrieben, erhielt 1528. am 9. November der Neütraer Bischof Stephan Podmaniczky vom Ferdinand I.

Seelenheil ihres Mannes Zleecho gehörte daher ursprünglich zum Schlosse Kassza.

Demetrius de Nechte, Reichs Tavernikus, und Graf von Trenchin, schenkte die ursprünglich zu Trenchin, später zu Kassza gehörige Ortschaft Szlopna, dem Thomas, Sohn des Ogolich — und seinem Enkel Ogikich, Sohn des Zobohoud (Aus den Akten des Trenchiner Städtischen Archiws.)

Diess ist der Ursprung des Stammes Szlopnay, — welcher später sich von Oroszlánykeő schrieb. (Vergleiche Oroszlánykeő.)

war Kassza ein Königliches Schloss. — Dieses bezeugt ein Tauschbrief kraft welchem für den zwischen Pruzsina, Zliecho, Szlopna und Lieszkowe gelegenen Landstrich Nádas (Trsztye) gewisse Ländereien des „Königlichen“ Schloesses Kassza an Andreas den Schwarzen (Andreae Nigo) abgetreten wurden. (Aus denen Akten der Familie Tusztyánszky.)

war das Schloss Kassza immer noch königlich (Illyésházysches Archiw.) Cztibor Stiborich (1389 Graf von Pressburg und — 1395 Wojwode von Siebenbürgen) „Dominus Fluvii Vagi“ herrschte im Schlosse Kassza (Collatio Scultetiae in Felső Mostenetz.)

erscheint derselbe als Herr von Kassza mit dem Praedicate „de Bolondotz“ (Beczko) und als Graf von Trenchin († 1424) (aus denselben Scultetial Akten von F. Mostenetz). Ihm folgte

sein Sohn Stibor III. Stiborics im Besitze nach (1428 General Capitan gegen die Hussiten) † im November 1434 als letzter männlicher Sprössling der Familie. (Ebendort.)

besass das Schloss Kassza Stephan Kasszay Vice Gespann von Trenchin (Andreas Lehoczky II. Bd.)

König Matthias Corvinus verschenkte „durch den Treübruch (per Notam)

zu Pressburg das Patronats Recht der Abtey Szkalka (Wurum Mem. Ep. Nitriensis Pag. 173.)

Als hierauf die Güter der Abtey dem ohngeächtet theils durch die Zapolyaschen, theils auch Ferdinandschen Partheygänger verwüestet wurden, bestätigte 1553. 22 September zu Wien Ferdinand I. seinen Nachfolger Bischof Franz Thurzo (Kammerpraesidenten) in dem Patronats Rechte der Abtey Szkalka (Ebendort Seite 174.)

Trotzdem ernannten in der Folge die Erzbischöfe von Gran willkührlich die Abten von Szkalka und zwar

a) 1565 Primas Niklas Oláh den Kammerpraesidenten Stephan Radetz († 1586.)

b) 1586. den Bischof von Waitzen Paul David. († 1630) — Dass übrigens mittlerweile 1598 die Evangelischen im Besitze der Abtey Szkalka sich befanden, ist aus dem Antwortschreiben des Georg (V.) Thurzo de Dato Bittse 28 July desselben Jahres an Marcellus Nagy „Abten von Szkalka“ zu ersehen, welches Andreas Lehotzky in seiner Stemmatographie glaubwürdig anführt.

c) 1630 ernannte Primas Peter Pázmány den Neütraer Bischof Johann Telegdy zum Abten von Szkalka. — Ebenso

d) 1644. Primas Georg Lippay seinen Nachfolgen Johann Püsky de Szeder, Bischof von Neutra, welcher die Abtey Szkalka 1644. 28 October mit königlicher Bewilligung dem durch Primas Georg Lippay so eben neu errichtetem Trenchiner Jesuiten Collegium für ewige Zeiten schenkte.

Als im Jahre 1773 am 16. July Clemens XIV. den Orden der Jesuiten für abgeschafft erklärte, fiel die Abtey Szkalka sammt Ujezdo Apathfalu, Liborcha und Zliecho an die Hofkammer, — welche diese Ortschaften

1780 25. Juny dem neuerrichteten Ungarischen Studienford zur ferneren Verwaltung übergab, — der sie bis nun besitzt.

des Johann und Stanislaus Kasszay" das Schloss Kassza — sammt dem Pruzsiner Thale und dem dazu gehörigen Markte Baan und der Ortschaft Sztrecze — an seinen Feldherrn Blasius Magyar, welches das Neütraer Dom Kapitel aldort statuirte (Illyésház. Archiw.)

Baan und Sztricie waren auf solche Art Appertinenzien des Schlosses Kassza.

492 Blasius Magyar, Unter Wojwode (Alsó Wajda) von Siebenbürgen und Anführer der berühmten schwarzen corvinischen Legion, bestätigte als „Herr von Kassza" in seinem Schlosse Leva (Illawa) die Freybriefe der Noszitzer Scultetien.

Ebendieser Blasius Magyar hatten um dieselbe Zeit die bisher zum Schlosse Kassza angehörige Ortschaft Turczitz der Illawaer Kirche für ewige Zeiten geschenkt. — Während der Zerwürfnisse der Familie Zápolya mit König Ferdinand I. glückte es dem Illawaer Pfarrer selbe c. 1528. „mittelst Königlicher Schenkung des letzteren" eigenthumlich an sich zu bringen.

Später kam das Schloss Kassza in die Hände der Familie Zápolya ; nachdem

516 Hedwig Herzoginn von Teschen und Wittve des Stephan Zápolya (eine der Sage nach ausgezeichnet schöne Frau) — und ihr Sohn Georg Zapolya (fiel bey Mohats 29. Aug. 1256) die ganze Herrschaft Kassza sammt dem Pruzsiner Thale an Clemens et Ladislaus Rozsony (Söhne des Benedict Rozsony) verpfändeten. (Illyésház. Archiw nach dem Vertrage des Ladislaus Rozsony mit der Familie Aranyay.)

Dass auch Georg Zápolya die Freybriefe der Noszitzer Sculteten bekräftigte beweiset eine spätere Bestätigung derselben im Jahre

528 nach dem Tode des Georg Zápolya durch Paul Petrótzy welcher 1526 aus Croatien in das Trenchiner Comitatz eingewandert war.

528 verschenkte Ferdinand I. „durch Treübruch des Johann Zápolya" das so eben von dem Feldherrn Johann Katzinaer eroberte Schloss Kassza an den vorerwähnten Paul Petrótzy (Königl. Oberst Mundschenk) sammt dem Pruzsiner Thale. — Das Neutraer Domkapitel statuirte den Donator mit einer Contradiction des Johann Rozsony.

543 Die Brüder Johann und Benedict von Rozsony belangten gerichtlich dem Paul Petrótzy im Bezuge auf Kassza (Illyésházyszch. Archiw.)

573 verschenkte abermals König Maximilian durch das Aussterben der Familie Zapolya mit Johann Sigmund († 14 März 1571 alt 31 Jahr) das Schloss Kassza sammt dem Pruzsiner Thale an Niklas, Johann und Stephan Petrótzy (Illyésh. Archiw.)

589 Vertrag zwischen den Familien Petrótzy und Rozsony. — Mit Vorbehalt der gegenseitigen Beerbung behielt die erstere den Kasszaer, die letztere den Pruzsiner* District des Schlosses Kassza (Illyésh. Archiw.)

620 Stephan Petrótzy und die Wittve des Niklas Petrótzy theilten die Herrschaft Kassza unter sich (Illyésházy. Archiw.)

* Diesen, aus denen 6 Ortschaften : Pruzina, Szlopna, Gyurgyowe, Also Ljeszko, Felső Mostenee und Also Mostyenetz bestehenden Distrikt besitzen noch gegenwärtig die Nachkommen der Familie Rozsony kraft dieses Vertrags.

Als die Petróczyschen Nachfolger später in die Vesselényische Verschwörung verwickelt wurden, und der zur Verfolgung der Malcontenten in diese Gegend beorderte Kaiserliche General Siegfried Heister ihre Besitzungen niederbrannte, und verwüstete, flüchtete sich eine grosse Anzahl derselben in das Schloss Kassza, wo sie

von den kaiserlichen Truppen hart belagert wurden. — Im nächsten Jahre liess man das Schloss Kassza auf Allerhöchsten Befehl durch das Militär gewalththätig zerstört, und seine Besitzungen durch den Kron Fiskus in Beschlag genommen.

überliess die königliche Kammer im Tauschwege das Schloss und die Herrschaft Kassze der Familie Lippay de Zombor gegen das am Granflusse gelegene Schloss Szászkeo (Sachsenstein) im Barscher Comitat (Illyésházysches Archiw.)

Nachdem Niklas Lippay mit Tode abging, trat seine Schwester Barbara Lippay, Gemahlinn Emrich des III. Balassa in der Besitz von Kassza.

Sie hatte zwey Töchter :

a) Elisabeth Balassa (1681) an den Grafen Niklas Illyésházy vermählt, und b) Sophia Balassa, Gemahlinn des Paul Mottesiczky, — welche nach der Mutter Tode die Herrschaft Kassza in gleichen Hälften unter sich theilten. annullirte zwar Franz II. Rákóczy den obigen Tausch Vertrag vom Jahre 1676 (Illyésházysches Archiw) — nachdem jedoch die kaiserlichen Waffen über ihn siegten, trat die Annullirung keineswegs ins Leben, und die Abkömmlinge der Familie Lippay verblieben im Besitze der Herrschaft Kassza.

Als die Familie Petrótzy ausstarb, — machten die Rozsonyschen Descendenten eine Forderung auf Kassza vor Gericht anhängig, wurden jedoch abgewiesen. — (Illyésh. Archiw.)

25. März. Graf Stephan Illyésházy trat die ihn betreffende Hälfte der Herrschaft Kassza an die Familie Mottesiczky vertragsmässig ab.

XII. ILLAWA

Dass mit Ausgang des XII. und Anfang des XIII. Jahrhunderts die Tempel Ritter (berufen nach Ungarn 1198 — aufgehoben durch Clemens V. in den General Concilium zu Vienne in Frankreich 1312) im Besitze des Schlosses und der Herrschaft Illawa waren, bestätigt sowohl die uralte Sage, als auch die Geschichte dieses Ritterordens.

Nach Aufhebung der Tempel fiel das Schloss Illawa an den Kron-Fiskus zurück.

5. April (am Donnerstage vor dem Sonntag Judica) schenkte König Ludwig I. das Schloss Trenchin, sammt Appertinenzen seinem Oberst-Schatzmeister (Comes Tavernicus) Georg Bubek von Pelsótz — mit Ausnahme der drey Stadte : Trenchin, Beluss und Lewa (Illawa) (Codex Diplomaticus).

Illawa und Beluss waren daher zu jener Zeit Appertinenzen des Trenchiner Schlosses und wurden durch *Königliche Castellane* verwaltet.

431 9 November schlug Niklas von Rozgony die Hussiten unter Prokop den kleinen bey Illawa aufs Haupt, — über 5000 Mann blieben in der Schlacht. — Als Prokop

432 (anfangs May) über Schlesien abermals einbrach, und sich zu Illawa neuerdings festsetzte, befahl König Sigmund nach seiner Vertreibung die Ortschaft Illawa ganzlich zu zerstören, um diesen Schlupfwinkel der Hussiten hinwegzuräumen, und für die Zukunft unschädlich zu machen. (Trenchiner Stadtisches Archiw.)
437 stand laut einer Urkunde der Königin Barbara die Ortschaft Illawa schon wieder hergestellt da. „Populos et jobbagiones nostros“ in possessione nostra Leva vocata“ denuo residentes usw. (Ebendort.)

438 15 November (am Samstage nach Martini) erliess König Albert von Ofen aus eine Befehl an Johann Ellerbach, Königlichen Schloss Hauptmann von Trenchin, dass er jenen Freygrund (Scultetie) welchen er in der Stadt Leva (Illawa) ungebührlich an sich zog, dem Peter (Sohn Stephan des Kleinen) von Kassza ohne Verzug zurückzugeben habe. (Wagner, Collectanea Generalogica. Decade IV. Seite 46.)

454 ertheilte Ladislaus Hunyady in einer zu Trenchin befindlichen Urkunde, gewisse Befehle an den Kastellan „seines Schlosses Illawa“. (Trenchiner Stadtisches Archiw.)

474 König Matthias Corvinus schenkte (nach dem Blasius Magyar, Unter-Wojwoden (Alsó Vajda) von Siebenbürgen, und Anführer der berühmten Schwarzen Corvinischen Legion (welche das Schloss Kassza bereits seit 1462 besass) zur Belohnung seiner treuen Dienste in Italien* das Schloss und die Herrschaft Illawa. (Istvánfy Lib. I.)

Den Blasius Magyar († 1490) beerbte seine Tochter Benigna Magyar, Gattin des berühmten Haudegens Paul Kinizsy, commendanten von Temesvár — welcher 1494 als Judex Curiae vor Belgrad verschied (begraben zu Nagy Vásonykeo in Weszprimer Comit.) Illawa fiel an den Kron Fiskus zurück.
28 König Ferdinand I. verschenkte das Schloss und die Herrschaft Illawa an Ladislaus von Macedonien (1527 — † 1538, Bischof von Gross Wardein und Vorgänger des Martinuzzi) und seine beiden Brüder Niklas und Peter von Macedonien. (Illyésházisch. Archiw.)

38 Nach dem Frieden von Grosswardein kam König Johann Zápolya († 1540) in den Besitz des Schlosses und der Herrschaft Illawa, — ihn beerbte sein Sohn Johann Sigmund Zápolya, welcher, als letzter Sprosse seines Stammes am 14 März in Siebenbürgen ohne Erben verschied. (alt 31. Jahr.)

71 73 verschenkte das „durch das Aussterben der Familie Zápolya“ dem Kronfiskus anheimgefallene Illawaer Schloss, sammt seinen Landereien König Maximilian an die aus Croatine nach Ungarn eingewanderten Gebrüder : Niklas, — Ambrosius † — und Andreas „Ostrozith de Giletinch“ wie sie sich buchstäblich schrieben. (Illyésházy. Archiw.)

* Als er vom König Matthias Corvinus mit Hilfstruppen in das Salernitarische abgesendet wurde wo die Türken seinem Schwiegervater König Ferdinand von Neapel die Stadt Otranto gewalthätig entrissen hatten.

(anfangs October) zog Gabriel Bethlen aus der Thurótz über Sillein und Bittse in das Trenchiner Comitát ein. — Als er zu Illawa dem Stephan Ostrozith aufgefordert hatte : mit seinen Truppen zu ihm zu stossen — zog dieser seinen Säbel und ergab sich dem Bethlen als Gefangener, — nachdem er jedoch sah, wie die Bethlen'schen Krieger all seine Landereien um Illawa in Brand setzten, trat er zu Bethlen über, — in dessen Gesellschaft er am 10 October in Tyrnau am 12 October in Szempts und am 14 October von Pressburg eintraf. verfiel durch die Theilnahme des Matthias Ostrozith († 1703, begrab. zu Illawa) an dem Aufstande seines Neffen Emrich Thököly, das Schloss Illawa an den Kronfiskus.

Hierauf wurde die Herrschaft Illawa durch die Königliche Kammer als verkäuflich currentirt. — Graf Siegfried Christoph Breüner von Stübing, Kais. General und Praesident der Reichs Hofkammer, brachte das Schloss und die Herrschaft Illawa mittelst königlicher Schenkung um 80/m Floren. ankaüflich an sich, — welche er später aus dem Primas-Széchenyischem Stiftungsfonde der Illawaer Trinitarier „als Darlehen“ erhob und an die königliche Hofkammer bezahlte.* am 14 April u. d. folg. Tagen wurde General Siegfried Christoph Breuner sowohl in Illawa, als im Schlosse Oroszlánykeő feierlich statirt, welch zweite Herrschaft er durch das Aussterben der Familie Jakussich unter einem gleichfalls an sich gebracht hatte. (S. 48.)

Durch die Primas Széchenyische Stiftung dazu berechtigt zogen die Trinitarier „als Pfandherrn“ in Illawa ein, und blieben durch volle 27 Jahre im Besitze der Herrschaft sowohl als des Schlosses Illawa bis zum Jahre 1723 ; wo die Gräfinn Maria Antonia Breüner (bereits als Wittwe des Grafen Franz Max von Königsegg-Aulendorf) durch Rückzahlung der Széchenyischen Stiftungs Summe an den Orden die Herrschaft Illawa eigenthümlich zurücklósste. (im Sommer) † Graf Sigefried Christoph Breuner — und durch seine Tochter Maria Antonia Isabella Breüner vermählt im Jahre 1693 an Franz Maximilian Eusebius Grafen von Königsegg-Aulendorf († 8. Febr. 1710) kamen Illawa sowohl als Oroszlánykeő an dieses Grafenhaus. (Vergleiche Oroszlánykeő.)

* Der Reichs Primas Georg Széchenyi hatte im Jahre 1690 zur Errichtung eines Trinitarier Klósters zu Illawa, 80/m floren gestiftet, welchen Orden er all dort eingesetzt wunschte. — Der Grundstein des Klósters wurde im Jahre 1692 gelegt, und Széchenyi † zu Pressburg am 18 Februar 1695, nachdem er kurz von dem Tode die vorerwähnte Stiftungs Summe in seinem Testamente „als Darlehen“ zur Vollendung des Klósters an den Generalen Breüner überliess. Die Trinitarier zogen 1696 in Illawa ein.

Laut uralten Sage — soll unter Mark Aurels Regierung (v. 161 — † 180 = 55 J.)

76 ein gewisser Terentius (Anführer einer römischen Legion) während des dreijährigen Krieges (174—177) welchen dieser Kaiser gegen die Quaden und Markomanen bekantlich führte, das Trenchiner Schloss (den obersten Thurm) gegründet haben.

Wie es immer sein mag, — jene in der Nähe des heütigen Stern Wirtshauses sichtbare, höchst wahrscheinlich aus der Zeit Kaiser Mark Aurels (dessen Sohn Commodus sein Mitregent war) noch herrührende, und an der nordwestlichen Seites des nach römischer Art glattgestemmtten Schlossfelsens, circa 4 Klaftern hoch von dessen Fusse eingehauene sechszeilige Uncial Inscript, deren Niklas Istvánffy (Libro IX. §. 37) zu Anfang des XVII. Jahrhunderts bereits erwähnt*

VICTORIAE AUGUSTORUM EXERCIT SQV u. s. w.

liefert deutlich den Beweis, dass die Römischen Kaiser an dem Fusse des Schlossfelsens über die Marcomanen den Sieg davon trugen, und als Sieger, auch das Trenchiner Gebiet zu dem ihren Zählten.

Trenchin blieb lange eine Station der römischen Legionen. — Die Stadt selbst, ursprünglich auf dem westlichen Abhange des Felsens erbaut, wurde an den Fuss desselben Felsens nach und nach übersetzt.

79 von denen Hunnen

60 von denen Gepiden

66 von denen Avaren

96 von denen Marahanen eingenommen, bildete Trenchin

93 in dem Kriege des Kaisers Arnulph gegen die Marahanen bald einen Zufluchtsort, — bald einen Angriffspunkt für die beiderseitigen durchziehenden Armeen, — wurde daher erstens hart mitgenommen.

95 Bey der Ankunft der Magyaren, machten diese Trenchin (damals nach dem anonimen Notär des Königs Bela „Trusun“ genannt) — zum Sammelplatze ihrer Kriegsbeüte.

67 unter König Salamon brach Bretislaw der Böhmen Herzog in die Trenchiner Gegend ein, — verwüstete selbe mit Feuer und Schwert und schleppte eine Unzahl von Menschen und Vieh mit sich nach Böhmen

*Der untere Flächenraum (Basis) dieses Thurms beträgt 36 □ Klaft. — die Höhe der Mauer 14 ½ Klafter, — und die oberste Dicke der Mauer 7 Schuh.

Er enthält 6 Stockwerke

mit 66 steinernen und 30 hölzernen Stufen

Der Thurn war ursprünglich blos 8 Klaft hoch, mit 3 Etagen wie man aus dessen „aus Stein“ erbauten unteren Theile deutlich sehen kann, — er wurde später (wie die „aus Ziegeln“ erbauten oberen 3 Etagen zeigen) um 6 ½ Klafter erhöht, damit die Aussicht durch die aufgeführten Nebengebäude nicht gehindert werde.

fiel Otto, Markgraf von Mähren in die Trenchiner Gegend feindlich ein, — 106
wurde jedoch von König Salamon überwunden, und vertrieben.
im September Swatoplug Herzog von Böhmen (als Kampfgenosse Kaiser 110
Heinrich des V.) verwüstete Trenchin und das ganze Waagthal mit Feuer
und Schwert, an
1108 bis 1240 schweigen die Annalen über Trenchin gänzlich.
blieb Trenchin von der Tatarischen Verwüstung unberührt, welche blos bis 124
Jasztrabje eingedrungen waren.* Ebenso
in dem durch (Bela d. IV. Sohn) König Stephan V. gegen die Böhmen geführten 127
Kriege. 127

Das Trenchiner Schloss verblieb daher fast während der ganzen Periode der Arpadiden in dem Besitz der Könige aus deren Händen es in der zweiten Hälfte des XIII. Jahrhunderts, — ungewiss ob im Frieden? oder Gewaltwege? — an die mächtigen Dinasten von Chaak überging.

Der Diplomatische Codex des Georg Fejér führt aus denselben folgende Grafen von Trenchin an :

Stephan von Chaak, einen Sohn Matthaeus des älteren (T. V. — V. II. — 127
Seite 245.)

Michael von Chaak, Brudern des vorigen (T. V. — V. I. — Seite 290.) 129

(1. März) Matthaeus jüngeren von Chaak** einen Sohn des Peter, welcher 130
unter dem Namen „Matthaeus Trenchiniensis“ als Palatin des Königs Wenzl
von Böhmen und Gegner Karl Roberts geschichtlich vorkömmt. (T VIII. —
V. I. — Seite 80.)

Nach dem Tode des Matthaeus von Chaak († zu Trenchin am 9 Septemb. 131

* Zum authentischen Beweise dessen liefert das Trenchiner Städtische Archiv nach stehende Motive :

a) Eine Schenkurkunde des Königs Bela IV. vom Jahre 1269 über Jsztrabje (alias Visnyó) worinn er diese Ortschaft als leer und seiner Inwohner „seit der Tatarenzeit“ gänzlich entblösst (vacua omnino et habitationibus destituta a tempore Tatarorum) bezeichnet.

b) Eine zweite, worinn Jakob (Sohn des Michael) Graf von Trenchin zugleich königl. Überst Mundschenk zur Untersuchung der zum Trenchiner Schlosse gehörigen Ortschaft Wissnó alias Jasztrabje durch den König Bela IV. gleichzeitig ausgesendet, ebenfalls diese Ortschaft als „seit der Tatarenzeit gänzlich aller Wohnungen entblösst“ ausdrücklich nennet.

c) Eine dritte Urkunde des Königs Bela IV. vom Jahre 1243. worinn dieser die jobbagionen des Schlosses Trenchin von der Villa Vecislou (?) aus dem Grunde beschenkte, nachdem selbe zur Zeit der tatarischen Verfolgung bey der Vertheidigung des Schlosses Trenchin, ihre Personen, und ihr Eigenthum aufs spiel gesetzt hatten.

** Als dieser mächtige Dinast, bald nach seinem Besitz-Antritte, seinen Sohn Johann von Chaak mit einer Herzoginn von Oesterreich ehelich zu verbinden im Begriffe war, hielt er in Wien seinen eigenen Hof, — der noch heutzutage Matthaei Chaaker, oder contractiv : „Mattschaker Hof“ heisst.

1319. an der Auszeichnung alt 74 J. — begraben in Trenchin)* fiel das Schloss Trenchin an den Kronfiskus zurück.

(Die Stadt selbst nahm Karl Robert erst im Sommer 1321 durch Sturm ein.)

335 24 August (am Bartholomaeustage) wurde das gegenseitige Erbfolge Recht zwischen Johann König von Böhmen und Casimir König von Polen, unter Vermittlung des Karl Robert „in Trenchin“ verhandelt.

342 Nach dem Tode des Königs Karl Robert wurde das Trenchiner Schloss durch königliche Kastellane verwaltet.

362 König Ludwig I. weilte oft in Trenchin, und liess eine Waffen-Fabrik (Officina Martia) alldort errichten (Matthias Bel) wovon das bey Trenchin leigende Dorf „Hamry“ noch das Andenken bis heute erhält, — so wie er auch um die Schmähungen über seine Mutter ritterlich zu ahnden, in demselben Jahre

362 (im März) sein Kriegsheer gegen Kaiser Karl der IV. und dessen Bruder Johann Markgrafen von Mähren in Trenchin concentrirte.

363 wurden die Friedens Praeliminarien zwischen Kaiser Karl IV., Johann Markgrafen von Mähren und Ludwig König von Ungarn „zu Trenchin“ eröffnet.**
372 28 Juny. Der Päbstliche Legat Johann Patriarch von Alexandrien, kehrte beim Könige Ludwig I. im Trenchiner Schlosse ein wo Kaiser Karl der IV. gleichzeitig weilte, und seinen Sohn Sigmund von Luxemburg mit Ludwigs Tochter Maria verlobte.

König Ludwig der I. hatte den Ungrischen Handel auf den Gipfel seines Glanzes bekanntlich gebracht, nachdem er „von der Ostsee bis Adria“ herrschte. — Bei diesem Handel spielte Trenchin eine namhafte Rolle, denn bis zum Jahre 1486, wo die Portugiesen Bartholomeo Diaz und Vasco da Gama durch Entdeckung des Affrikanisch südlichen Vorgebirgs einen ganz neuen Weeg nach Indien bahnten, — kreuzte sich der europäische Handel, welcher in westöstlichen Richtung: von Regensburg über Prag, Bresslau, Wien, Pressburg, Ofen und Belgrad bis Stambul zu Wasser lief, — in Nordsüdlicher Richtung:

Von Danzig: über Thorn, Wladislawow, Gnesen, Posen, Bresslau, Jägern-
dorf, Jablunka und Kubin bis Trenchin,

von Kiew: über Krakau und Gallizien ebenfalls bis Trenchin und von Trenchin:
über Grätz — Laibach und d. Knain bis Venedig und Ragusa.

(vergl. Majlath Geschichte der Magyaren. 1852. I. Band Seite 271—274.
Trenchin war daher einst ein wichtiger Handelsplatz, — es rechnete sogar

* Dass jener zinnerne Sang welchen der Gräfllich Illyesházysche Trenchiner Hausmeister Johann Tódy 1815 in einen eingefallenen Schlossgruft zufällig entdeckte, die Asche des Matthaeus von Chaak keineswegs in sich trug, wird dadurch gewiss, weil er in einer Localität lag, die erst lange nach Matthaeus Tode aufgebaut wurde.

Merkwürdig ist dabei, dass man unter dem Haupte des Cadavers einen leinen kleinen Polster fand, mit Hopfen angefüllt welcher nach so vielen Jahren seinen eigenthümlichen Wohlgeruch immer noch von sich gab.

** Eine bereits über 500 Jahr alte „Gothische Monstranz“ welche bey dieser Gelegenheit Kaiser Karl der IV. dem König Ludwig von Ungarn schenkte, bewahrt bis zu Stunde die Trenchiner Pfarrkirche.

nach eigenem Munzfusse (Librae Trenchiniensis) wie Fejérs Codex Diplomaticus (Tomo VI. Vol. II. Seite 300) weiset.

5. April (am Donnerstage vor dem Sonntag Judica) verließ König Ludwig I. zu Zipice (Seopus) das Trenchiner Schloss sammt deren dazu gehörigen Landereien mittelst Königlicher Schenkung seinem Tavernicus Georg Bubek von Pelsötz mit ausdrücklicher Ausnahme der Städte Trenchin, Leva (Illawa) und Beluss (Codex Diplomaticus). 1375

(Illawa und Beluss gehörten daher früher ebenfalls zum Schlosse Trenchin.) Georg Bubek wurde auf königlichen Befehl durch den Palatin Emrich von Apor (alias Latzkovich) in den Besitz des Trenchiner Schlosses, und dessen angehöriger Landereien feierlich eingeführt (Codex diplomaticus) 1375

(im November) König Ludwig I. vermählte zu Trenchin seine ältere Tochter Marie mit Sigmund von Luxemburg. 1377

12. May. Die Königin Marie verließ ihrem Gemahl Sigmund von Luxemburg das Schloss und die Herrschaft Trenchin. 1386

Sigmund weilte als König oft und gerne zu Trenchin wo man die wichtigsten Diplome von ihm gefertigt liest.

Andreas Podcessje von Stiborzitz und zu Bolondotz (Beczko) Herr des Schlosses Ugrod schrieb sich ausdrücklich als „Hauptmann von Trenchin“ (Collatio Scultetiae Trebichov.) 1396

erscheint sein Bruder Stibor (Cztibor) Stiborich, „Dominus Terrae Powaziae und Wojwode von Siebenburgen“ als Graf von Trenchin. (Lehotzky Stematographie) 1400

25 May brachen die Hussiten von Schlesien aus das Trenchiner Gebieth ein, und verwüsteten 1430

und 1433. die Trenchiner Gegend mit Feuer und Schwert. 1431

verschenkte König Sigmund das Schloss sammt das Herrschaft an seine zweite Gemahlinn Barbara von Cilly deren Wappen* — obwohl in sehr undeutlichen Spuren — die Ruine von Trenchin bis nun an sich trägt. 1434

wurde die Befestigung Trenchins anbefohlen (Eingang des diessjährigen Landtags Decrets ad §. 2.) 1435

11 Juny Albert schenket seiner Gemahlinn Königin Elisabeth die Schlösser Trenchin, Zucha, Oroszlánykeő, Besztercze, Ztrechen und Ovár (Codex Diplomaticus) 1439

Nach Alberts Tode († zu Nesmély 27. Octob. 1439.) wurde das Trenchiner Schloss durch die böhmischen Hülfsstruppen des Johann Giskra von Brandeis (welche in dem Solde der Königin standen) bedeutend vergrößert.

Es erduldet gleichzeitig wiederholte Angriffe des berühmten Raubritters Niklas Pankrátz von Szent Miklos (Matthias Bél — vergleiche Óvár.) wurde Trenchin sammt Schloss durch den Gouverneur Johann Hunyady dem Schutze des Michael Országh übergeben. (Trenchiner Stadt. Archiv.) 1445

gerieth Trenchin in den Besitz der Familie Hunyady. — König Ladislaus Posthumus trug 1457 den Johann Hunyadyschen Wittwe Elisabeth Szilágyi die Freilassung ihres Sohnes Matthias Hunyady unter der Bedingung an: 1454

* Drey Sterne (***) im blauen Felde.

wenn sie die Schlösser: Bistritz (Siebenbürgen), Deva, Görgény, Belgrád, Szent László, Orsowa, Trenchin, und Oroszlány Keő, die sie sammtlich besass in die königlichen Hände zurückstellt. (Codex Diplomat.)

Nach einem Original Documente des Silleiner Archiws nannte Ladislaus Hunyady noch

457 an 9 März (daher 7 Tage von seinen Enthauptung) Trenchin als „sein Schloss“.
463 1 May stieg die königliche Braut des Matthias Corvinus Catharina von Podjebrad in dem Trenchiner Schlosse ab, wo sie den Braütigam, — mit Dionis von Zeech Ezr Bischof von Gran und den Grossen des Reiches durch längere Zeit erwartet hatten.

468 bis 1470 (während des zweiten Krieges mit seinem Schwiegervater Georg von Podjebrad) verweilte König Matthias Corvinus oft und länger zu Trenchin wie es häufige all dort ausgefertigte Diplome beweisen.

468 Trenchin spielte eine wichtige Rolle in diesem Kriege, denn im Juny drohte der König Matthias Corvinus von Znaim aus, denen Trenchinern mit der unausweichlichen Strafe des Hochverraths wenn sie das Schloss in die Hände der Böhmen übergehen lassen.

475 verpfändete König Matthias Corvinus, das Schloss Trenchin, sammt dem Schlosse Zucha und dem Gradnaer Bezirk (Cultellus Cradnensis) an Stephan Zápolya* seinem damaligen Feldherrn um seine treuen Dienste im polnischen Kriege des Jahres 1474 zu belohnen. (Vergl. Baan)

488 24. März (Montag nach Judica) Melchior von Szlopna und Oroszlánykeo (seit 1478 Herr der Ortschaft Tepla) protestirt gegen die Schäden welche die Soldaten vom Fussvolke des Stephan von Preznow sowohl zu Tepla als auch in seinem Hause „an den warmen Quellen“ ihm zugefügt hatten. (Illyés-ház. Archiw.)

490 Diess ist die erste „authentische Spur“ der Teplitzer Bäder. bestätigte König Wladislaw II. und verlängerte den vorerwähnten Pfandbesitz des Stephan Zápolya. — Kurz darauf

493 23. Februar ertheilte er demselben Stephan Zápolya (damals schon Palatin) eine förmliche königliche Schenkung über die Schlosser Trenchin und Zucha, sammt dem Gradnaer Cultellus — welcher sowohl das Trenchiner Schloss als auch die Stadt selbst noch stärker befestigen liess.

Unter demselben Stephan Zápolya soll das Trenchiner Schloss seinen ewigen, — im ganzen circa 40 Klafter tiefen — Brunner erhalten haben, welchen türkische Gefangene in dem harten Felsen mit unsäglicher dreyjähriger Mühe mittelst Meisel und Schlagel angeblich ausgruben.** (Matthias Bel.)

* Seit 1475 bis 1835 = 360 J. waren sowohl die wirklichen Eigenthümer, als auch die Pfandbesitzer des Trenchiner Schlosses, zugleich „Obergespanne des Trenchiner Comitats“.

** Bey dem Umstande dass die mächtigen Dinasten von Chaak durch circa 44 Jahre das Trenchiner Schloss stabil bewohnten, — und später die Könige Karl Robert und Ludwig I. all dort häufig verweilten, — wird jene Vermuthung zur vollen Gewissheit, dass die glänzende Küche dieser Grössen nicht ohne Brunnenwasser bestehen konnte; mithin diese Kostspielige und bey der Tiefe von 40 Klaftern unendlich mühsame Brunnengrabung nicht während des Zápolyaschen Besitztes, sondern viel früher stattgefunden haben mag; — daher die Angabe de M. Bel, ebenso wie deren Nachhall bey Mednyánszky durchaus nicht als eine „erwiesene“ Thatsache angesehen werden können.

25. Decemb. † Stephan Zápolya zu Papa (begraben im Zipser Schlosse) 1499
 Seine Wittwe Hedwig geborne Herzoginn von Teschen (eine der Sage nach ausgezeichnet schöne Frau) — verlobte in den Folge
 zu Trenchin ihre Tochter Barbara Zápolya an Sigismund König von Polen 1512
 am 16 April starb zu Trenchin dieselbe Hedwig Zápolya, — und wurde im 1521
 Zipser Schlosse gleichfalls begraben.
- Nach König Ludwig des II. unglücklichem Ende bey Moháts liess der
 mittler weilen gekrönte König Johann Zápolya (Stephanus Sohn) Trenchin,
 wegen dem wahrscheinlichen Fall einer Belagerung,
 mit Proviant, und Munitio eiligst versorgen. 1526
- Johann Zápolya verpfändete das Schloss Trenchin sammt der Landereien 1527
 an Niklas von Oroszlánykeő (Sohn des 1488 vorerwähnten Melchior)
- Nach der Niederlage des Zápolya bey Tokay (am 25. Sept. 1527) erschien
 (Ende May) den Feldherr Ferdinand des I. Johann Katzianer vor Trenchin 1528
 und belagerte die Stadt und das Schloss von den anstossenden ostlichen
 Anhöhen. — Beide geriethen zuletzt in Brand, und nachdem die Pulwerkammer
 in die Lüfte flog, übergaben die Zápolyáschen Commendanten : Paul Baracs-
 kay und Benedict Kozár
- 24 Juny die brennenden Schlosstrümmen in die Hände Katzianers mittelst 1528
 einer förmlichen 14 Punkte enthaltenden ehrenvollen Capitulation, deren
 Original sich in dem Trenchiner städtischem Archiw bis nun befindet.
- 30 Juny (vor Sonnenuntergang) räumte die Zápolyásche Besatzung die 1528
 Burg Trenchin gänzlich. (Städtisches Archiw.)
- Nach dieser Zerstörung folgte allmählig der Wiederaufbau des Schlosses
 und der Stadt. — Johann Zápolya sah keines davon wieder.
- 11 November (am S. Martinstage) verpfändete Ferdinand I. das Schloss 1534
 Trenchin sammt Zucha, und dem beiderseitigen Landereien an den Judex
 Curiae Alexius Thurzo und seine Gemahlinn Magdalena Székely ; ihr Schwieger-
 sohn Graf Niklas von Salm verwaltete Trenchin im Namen der Pfandnehmer.
 Magdalena Székely wurde im Trenchiner Schlosse feierlich statuirt. (Illyésház. 1543
 Archiw.)
- 14 October (am Sonntage nach Colomannus) Margaretha (auch Magdalena) 1548
 Széchy (Tochter der Magdalena Székely) stellet das Trenchiner Schloss sammt
 dessen Landereien an Ferdinand I. zurück.
- 22 Januar Ferdinand I. tritt den Besitz des Trenchiner Schlosses neuerdings an 1549
 war Pfandbesitzer des Trenchiner Schlosses Graf Pirrus (Peter) ab Arco, 1560
 Schwiegersohn der Magdalena Székely (ein Tyroler von Geburt.)
15. November König Maximilian verpfändet das Schloss und die Herrschaft 1563
 Trenchin auf 12 Jahre (1564—1576) neuerdings der Magdalena Széchy (Wittwe
 des Grafen Pirrus ab Arco) und ihren Töchtern, Anna und Julia ab Arco.
 erscheint als Pfandbesitzer von Trenchin und Baan Ladislaus Popjel, Frey- 1573
 herr von Lobkowitz (Schwiegersohn der Magdalena Széchy)
- Ladislaus Popjel tritt das Schloss Trenchin (samt dem „zerstörten“ Schlosse 1582
 Zucha — der Herrschaft Baan — und dem Gute Surány) an den Grafen

- Emrich Forgách, Freyherrn zu Ghymes und Komiáth und seine Gemahlinn Catharina Zrinyi im Pfandwege ab,* — welche
- 1584 im Trenchiner Schlosse statuirt wurden.
- 1593 Graf Emrich Forgách verpfandet die Herrschaften Trenchin und Baan, sammt dem Gute Surány an Stephan Illyésházy
- früher 1577—82 Vice Gespann von Pressburg
1582 Hofkammer Rath
1582 19. Febr. Graf von Lyptó
1587 Oberst Hofmeister (Curiae)
- später 1594 31. März Graf von Trenchin
1608 17. November Reichs Palatin
- 1599 (im Herbste) die Türken, welche des Pöstyéner Baad überrumpelt, und von dort 13/m. Menschen in die Gefangenschaft weggeführt hatten, drangen bis Betzkó und Trenchin wo sie die ganze Umgegend furchtbar verwüsteten (Istvánffy Lib. XXXI. Seite 457.)
- 1600 21 Februar. Kaiser Rudolph ertheilt zu Pilsen dem Stephan Illyésházy und seiner Gemahlinn Catharina Pálffy eine königliche Schenkung über die Herrschaften Trenchin, Baan, Zucha und Surány, nebst den Würde eines Erbgrafen von Trenchin, welche in dem selben Jahre durch Johann Bársony als königlichen und Georg Zlatinay als Graner Capitular Delegirten in allen vier Körpern feierlich statuirt wurden.
- 1601 14 Januar. Stephan Illyésházy, das Hochverraths verdächtigt erhält vom Kaiser Rudolph ein aus Pilsen datirtes höchst ungnädiges und vorwurfsvolles Schreiben. (Illyésház. Archiw.)
- 1601 21. December citirte der Königl Kronfiscus Stephan Somogyi den Stephan Illyésházy auf Grund eines Hochverrathes vor den nächsten Landtag.
- 1602 Stephan Illyésházy von einer Kaiserlichen Commission zu Wien förmlich angeklagt, und von freundschaftlicher Hand bey Zeiten gewarnt, verlässt heimlich Wien (im November 1602.)
- und nachdem er in Trenchin seine Schätze und Pretioesen eiligst zusammengerafft hatte, flieht er nach Landskron in Polen, wo er beim Krakauer Palatin einen Zufluchtsort fand.
- 1603 14. März (am Freitage nach Laetare) unterschreibt und publizirt zu Pressburg der Statthalter Niklas Istvánffy das in Wien gefällte Verdammungs Untheil gegen Stephan Illyésházy
- 1604 5 Januar. Der Königliche Fiskus nahm Besitz von den Gütern des Stephan Illyésházy. — Kaiser Rudolph verschenkte Trenchin, Baan, Surány und Likawa an den Wiener Grosshändler Lazarus Henckl (Illyésh. Archiw.)
- Henckl hat sie nie betreten.
- 1605 17 May. Die Boeskayschen Anführer : Zmeskal, Nagy, Bartakovich, Kovács, Zudár und Ujházy, wie auch den Hajduken Anführer Bellosezitz unzingeln und belagern das Trenchiner Schloss.
- 1605 1 July Die Kaiserliche Besatzung übergibt das Trenchiner Schloss an die Boeskayschen

* Mit königl. Bewilligung (cum consensu regio).

- 13 August. Stephan Illyésházy kehrt aus Polen nach Trenchin zurück und wird dort durch Boeskay „als Erb-Obergespann von Trenchin und Lyptó“ wieder eingesetzt — wo er nebenbei an demselben Tage noch den Räuber Bellosczitz welcher am 21 May 1605 das Georg Thurzósche Bittsaer Schloss ausgeplündert und graulich verwüstet hatte, — zu enschiessen, seinen Kopf an der Stadtmauer aufspießen, und seinen Leichnam von der Brücke in den Waagfluss zu werfen befahl. (Matthias Bel, — wie auch Georg Záwodszy, Secretair des Georg (V) Thurzó in seinem Diarium.) (Vergleiche Bittse, Seite 28) 1605
- 30 August. Stephan Illyésházy lässt den königlichen Fiskus Stephan Somogyi* als seinen Ankläger (vergl. Seite 112) vor dem unteren Stadthor in der Trenchiner Vorstad aufhängen (Aus der Original Akten des Trenchiner Städtischen Archivs). 1605
- Stephan Illyésházy erhält (auf Grund seiner Verdienste beim Schlusse des Wiener Friedens mit Boeskay am 23 Juny 1606) seine sämtlichen Güter, vom Erherzog Matthias, als Gouverneur von Ungarn, förmlich zurück. 1606
- 17 November Stephan Illyésházy wird zum Reichs Palatin in Pressburg erwählt. 1608
- 5 May Stephan Illyésházy † zu Wien, alt 68 Jahr. — Begraben zu Bösing, wo man die Reste seines Grabmals noch sieht. 1609
- Seine Wittwe Catharina Pálffy † zu Göding am 25 April 1616.
- 29 December Caspar Illyésházy (ein Neffe des Stephan) 1609
 seit 1609 Baron
 später 1621 Graf von Arwa (durch seine Gemahlinn Helena Thurzo) von 28. 1631. deutscher Reichsgraf
- wurde als Erobergespann von Trenchin und Lyptau feierlich bestättigt. (Illyésh. Archiw.)
- trat die Evangelische Gemeinde von Trenchin den den gottesdienstlichen Besitz der Städtischen Pfarrkirche, — in welchem sie bis 1671 16. Dezember (4 Uhr Abends) daher durch 57 Jahre verblieb. 1614
5. April erschien der Kronhüter Peter Révay mit der Reichskrone von Kaschau wo selbe Bethlen an den Kaiser ausgeliefert hatte, nach Trenchin — wo sie durch volle 3 Monathe verblieb und erst am 6 July durch den Kronhüter Stephan Palfy zur Krönung der Königin Eleonora nach Oedenburg weggeführt wurde (Die Krone lag während dieser Zeit in dem gewölbten unteren Gassenzimmer des damals Suskovitschen — in neuerer Zeit „Leopold Simon’schen Hauses, Stadt No. 6. — Der Kronhüter Peter Revay † zu Trenchin am 5 Juny 1622.) 1622
- 15 September erschienen die aus Mährer vertriebenen Herrnhuter (Anabaptisten) beim Caspar Illyésházy und erhielten als friedliche Menschen 1622

* Dem Stephan Somogyi (aus der Schütt geburtig) hatte Graf Emrich Forgách (Seite 111) (Obergespann von Trenchin) 1582 bey seinem Amtsantritte als „ungrische Notär“ nach Trenchin berufen, nachdem er sämtliche Prothocolle des Trenchiner Comitats vom Jahre 1540 bis 1582 wegen Sprachunkenntniss der Trenchiner Schlossbesitzer „in Slawischer Sprache verfasst“ angetroffen hatte. Zür Königlichen Tafel in der Folge befördert, fand Somogyi, als Kronfiskus 1605 durch Stephan Illyésházy ein klägliches Ende.

- 1623 von ihm eine stabile Wohnung in Szoblahow, und eine zweite zu Trenchin in dem sogenannten Hause „Habánske.“
- 1626 wurde Caspar Illyésházy durch König Ferdinand II. amnistirt (Illyésház. Archiw.)
- 1648 11 April Graf Caspar Illyésházy † zu Trenchin, alt 56 Jahr (begrab. in Trenchin.)
 Sein Sohn, Gabriel Illyésházy
 1648 vom 9 May — 22 Octob. Graf von Lyptó wurde
- 22 October Erbgraf von Trenchin (Illyésh. Archiw) verpfändete die Lyptauer Herrschaft Likawa an Stephan Tököly
- 1649 die Trenchn. Herrschaft Baan an Stephan Sibrik und kaufte dafür die Güter Bittse und Hricsó vom Grafen Ladislaus Esterházy (S. 30.)
- 1652 7. August wurde ganz Trenchin von einer unerhört grossen Überschwemmung heimgesucht, deren Gewässer weit über das Niveau des oberen Stadthors bis in die innere Stadt hineundrängen und deren Höhe das gemauerte Zeichen an der Nordseite des Schlossfelsens angibt.

Die Türken, welche 1663 anfangs September die March überschritten hatten, und über Nikolsburgn und Brünn bis Ollmütz gedrunge waren, fielen durch den Hrozenkower Pass in die Trenchiner Gegend ein. Ihr Anführer Hussein, Pascha von Ofen, forderte

- 1663 28 September die Trenchiner zur Übergabe auf, — und als diese nicht erfolgte, schrieb bereits am 5. October 1663 der Palatin Franz Wesselényi aus Oroszlánykeő „von 17 Ortschaften zwischen Trenchin und Bezsko, welche die Türken niedergebrannt hätten.“ (Trenchiner Städtisches Archiw.)

Sie verwüsteten die ganze Gegend um Trenchin herum, und schleppten unzählige Gefangene fort. — Hussein Pascha drohte auch dem Trenchiner Schlosse, — welches jedoch der Commandant von Hradisch Herzog von Holstein durch seine Hülffstruppen und mittelst solcher gesendete Munitio der Gefahr entriss.

- 1667 13 Januar † Gabriel Illyésházy in Trenchin alt 44 Jahr (begraben in Trenchin)
 Seine Wittwe, Sophia Tarnovszky, durch Georg Illyésházy mit 70/m floren, laut gerichtlichem Urtheil entschädigt, stellte sämtliche Güter zurück und kehrte nach Polen heim.

- 1625 Georg Illyésházy (Brüder des Vorigen, geb. 29. October 1625)
 früher 1644. 31. July (wurde Katholik)
 1648. 22. Octob. Graf von Lyptó
 1659. K. Oberst Truchsess

- 1625 29 April Erbgraf von Trenchin
- 1676 Nach der Gefangennemung der drey Grafen: Zrinyi, Frangepan und Nadasdy bekam
- 1676 im August das Schloss und die Stadt Trenchin kaiserliche Besatzung, welche bis 1782 alldort verblieb.

- Dass auch Georg Illyésházy als durch seine Gemahlinn Maria Forgách mit Zrinyi, Frangepan und Tattenbach enge verschwägert, einer Theilnahme an deren Umtrieben verdächtigt wurde ergibt sich darauss, dass er (zum erstenmale) seine Würden verlor, — dass man seine Güter bereits als „fiscalisch“ ansah, — und Kaiser Leopold in dem Baadorte Teplitz „auf eigene Kosten“ eine Kirche erbaute. 1671
- 27 May Kaiser Leopold I. bestätigte zu Laxenburg die Adoption des Niklas Illyésházy durch seinen Gross Onkel Georg Illyésházy. Das Diplom wurde zu Trenchin am 23 April 1679 feierlich publizirt (Illyésházysches Archiw.) 1675
- Infolge dessen wurde Niklas Illyésházy als Erb-Obergespann sowohl in dem Trenchiner als auch Lyptauer Comitite installirt. 1679
- Georg Illyésházy als einer Theilnahme an dem Emrich Thökölyischen Aufstande angeklagt, wurde 31 Januar aus seinem Schlosse Vsetin als Gefangener nach Ollmütz — und von da 1680
24. April in das Pressburger Schloss abgeführt, und seine Obergespanns Würden (zum zweitenmale) verlustig erklärt. 1680
- wurde Georg Illyésházy auf dem Pressburger Landtage (laut Art. 53.) in folge einer durch die ReichsStände für ihn eingelegten Fürbitte aus dem Pressburger Schloss Arreste entlassen und durch König Leopold wieder begnädigt. hatte sich Georg Illyésházy abermals der Thökölyischen Parthey angeschlossen, und wurde 1681
- 22 März von der Obergespanns Würde (zum drittenmal) abgesetzt. (Illyésház. Archiw.) 1684
- 23 April wird Niklas Illyésházy zum Obergespann von Trenchin durch Kaiser Leopold I. neuerdings ernannt. (Illyésh. Archiw.) 1684
- 26 März. Georg Illyésházy † zu Wsetin alt 64 Jahre. (Begraben in Trenchin bey den Jesuiten.* 1689
- Niklas Illyésházy (aus der katholischen Linie des Franz Illyésházy) bereits seit 1678 Graf von Lyptau, 1682 K. geheim Rath 1684 Graf von Trenchin später seit 1706 Reichs Kanzler, trat den förmlichen Besitz der Güter an, die er mit enormen Schulden belastet antraf. Trenchin wurde von den Rákóczyschen Truppen belagert. 1703
- 14 Febr. Der Rákóczysche Insurgenten Anführer Emrich Bezegh erstürmt Trenchin, — wo er bis 3 May verweilte. 1704
- Rákóczy belagert abermals Trenchin wo die Noth der hungernden Bürger bereits so weit stieg dass sich ihre Nahrung zuletzt blos auf Hunde und Katzen beschränkte.** 1707

* Die Alter Kapelle „zu Mutter Gottes“ in der Jesuiten Kirche (hart an d. Sacristey) — worinn er begraben liegt, führt bis heute sein Wappen.

**Aus dieser Belagerungs Epoche stammen jene Kugeln her, die man theils oben, beim ersten Schloss Thore, theils beim untern Thore der Stadt als Zeichen der Erinnerung damals eingemauert hatte.

1708 14 May eine unerhörte Feuersbrunnst verzehrte die ganze Trenchiner Stadt sammt dem Kloster und der Kirche der Jesuiten, — bloss das Schloss und die Pfarrkirche blieben verschont.

1708 3 August Franz Rákóczy wurde durch den Kaiserlichen Feldherrn Siegfried Annibal Heister nahe dem Trenchiner Schlosse beim Dorfe Hamry aufs Haupt geschlagen wo man alte Waffentrümmer beim Umackern des Bodens heüte noch findet. — Er verlor all dort 6. m. Mann, 30 Fahnen und 10 Kanonen.*

Damit das Maas der Leider über das unglückliche Trenchin vollend sich fülle, wurde die Stadt

1710 von einem ungewöhnlich verheerendem Pestübel heimgesucht, welches erst am 3 Decemder verschwand und sowohl einem sich alljährig verjungenden Gelübde der Stadt — als auch einem Chronistischen Motiv Bilde in der Kloster Kirche Veranlassung gab.

1718 29 August Joseph Illyésházy wird durch seinen Vater den Reichs Kanzler Niklas als Erb Obergespann in Trenchin installirt. (Illyésház. Archiw.)

1723 10 September Niklas Illyésházy † in Wien alt 68 Jahre (begraben zu Wien in der Franziskaner Kirche bey S. Hieronimus.)

Joseph Illyésházy (Sohn des Vorigen, geboren in Dubnitz am 15 August 1701)

wurde 1718 Graf von Trenchin

1724 5. Januar Graf von Lyptau

1730 19. April K. Oberst Truchsess

1752 Septemvir

1755 24. November Reichs Tavernicus

1759 21. August Judex Curiae

1765 18. August Gekreutzt von S. Stephan

Unter ihm erhielt

1742 während des Oesterreichischen Erbfolge Kriegs das Trenchiner Schloss auf Befehl der K. Maria Theresia von seinem sudlichen mehr zu ganzlichen Seite am obersten Bergrücken neue bedeutende Fortificationen. — Ebenso

1752 die Trenchiner gräflich Illyésházysche Familien Gruft in der Pfarrkirche bedeutende Verschönerung welche er auf eigene Kosten glänzend ausschmücken liess, und in welcher 10 protestantische und 11 katholische zusammen 21 Leichen seines Stammes ruhen

1766 8 Februar Joseph Illyésházy † zu Pressburg, alt 65 Jahr (begraben in Trenchin)

Johann Bapt. Illyésházy (Sohn des Vorigen) (geboren zu Pressburg am 12 May 1737)

1759. Statthalterey Rath

1761 25. Marz Graf von Trenchin

1761 25. Marz Graf von Lyptau

1767 Septemvir. — Wurde

1761 25 März durch die Königin Maria Theresia als Erb-Obergespann von Trenchin und Lyptau bekräftigt (Illyésh. Archiw.)

* Laut Akten des Trenchiner Städtischen Archiws betrug die 1712 am 5 April authentisch geschätzten Schäden der Stadt vom Jahre 1703 bis 1708 . . . 460 996 f. em.

28 July durch seinen Vater als Trenchiner Erb Obergespann feierlich installirt im September die Kaiserliche Besatzung verliess das Trenchiner Schloss wo selbe durch 112 Jahre ihre Wohnung hatte. (Illyésházisches Archiw.)

1761
1782

11 Juny. Eine nach 11 Uhr Vormittag in dem damals Blahoschem Hause (gegenwärtig Stadt N. 30.) ausgebrochene Feüersbrunnst deren Flamme der Wind bis nach Oben trug, verzehrte nebst der Stadt und der Pfarrkiche (deren Glocken schmolzen) auch sämtliche Schlossgebäude.

1790

Durch diesen Brand sank das einst so herrliche Trenchiner Schloss, — an welchem die Zeitstürme von Siebzehn Jahrhunderten voerüberzogen, — wo einst mächtige Familien emporkeimten und verschwanden, — zur Beweienswerthen, — über für den Geschichtsfreund selbst in seinem letzten Trümmern höchst ehrwürdigen Ruine herab, — und wo einst stolz und gebietterisch Ungarns Könige und deren höchste Würdenträger herrschten, gähnten nun scheuderhaft die oeden Mauern, — als einstiger Tummelplatz der stets wechselnden stets ironischen Launen des Schicksals!

als trauriges Vermächtniss der längst verklungenen, sowohl, als neueren Zeit!

als ein, jeden weiseren Denker tief und innigst eingreifendes Schaustück der irdischen Vergänglichkeit!!

10 May Johann Baptist Illyésházy † in Dubnitz alt 62 Jahr (begraben in Trenchin)

1799

Stephan Illyésházy (Sohn des Vorigen) (geboren in Pressburg 30 April 1762)

1800 Erbgraf von Trenchin (installirt 16 Juny)

1800 Erbgraf von Lyptó (installirt 30 Juny)

1808 (im Nov.) Ritter des hold Vliesses

1825 (im Sept). K. Oberst Truchsess

Unter ihm wurde

(so wie überhaupt das ganze Gebieth des Waagflusses von Hradek bis Komorn)

1813

26. August auch die Stadt Trenchin veon einer grossen Überschwemmung heimgesucht, deren Fluthen jedoch die innere Stadt keineswegs berührten und deren Höhe die Denktafel am südwestlichen Ecke der Stadtmauer weist.

1813

Mit einer namhaften Passiw Schuld belastet, — verkaufte Stephan Illyésházy

21 May (neben anderen zwey Gütern) auch das Schloss Trenchin sammt dessen Landereien an Georg Freyherrn von Sina — und verliess nicht ohne bitterer Wehmuth

1835

- 1835 4 Juny auf immer das Trenchiner Comitatz, wo seine Vorfahren seit 241 Jahren als Obergespanne das Ruden führten.
- 1838 31 July † Graf Stephan Illyésházy zu Baden (bey Wien) alt 76 Jahr. — Begraben 5 August zu Illyésháza, dem Urorte seines uralten Stammes.

XIV. BECZKÓ

Die uralte Überlieferung vom anonymen Notär des Königs Bela enthält im XXXVII. Kapitel folgende Worte: „Timuerunt eos (Magyaros) omnes Homines illius Patriae (Nittriae) et omnes Nationes illius Terrae subjugaverunt sibi usque ad fluvium Wag; et quia gratia Dei antecedebat eos non solummodo ipsos subjugaverunt verum etiam omnia castra eorum ceperunt quorum nomina haec sunt usque modo: Stumrey (Sempte) — Colgouci (Galgetz) — Trusun (Trenchin) — Blundus (Bolondotz) et Bana (Baan).

Das „Castrum“ Blundus (d. i. Bolondotz, später Beczkó) hat daher bereits bey Einwanderung der Magyaren bestanden, — wodurch die fabelhafte Sage, dass der Wojwode Stybor dasselbe circa 1412 für seinen beliebten Hofnarren Buczko erbauen liess (?) sich von selbst widerlegt.

Wer jedoch im X, XI. und XII. Jahrhundert zu Beczko herrschte? — ob es in den Königlichen — oder Privathänden sich befand — bleibt bei Mangel jeder Spur auch für den ämsigsten Forschen unergründbar.

228 schenkte für ewige Zeiten Jakob Bischof von Neutra ein Viertel seines Beczkóer Weinzehends der durch ihn neugestifteten Abtey des h. Benedict de Rupibus Szkalka (siehe Seite 81) Der Weinbau* von Beczkó bestand daher schon damals.

Gewiss aber ist es, dass

III Jahrhundert der mächtige Dinast Matthaëus von Chaak neben seinen vielen Landereien auch dieses Schloss besass und mit seinem am 9 September 319 zu Trenchin erfolgtem Hinscheiden dasselbe dem Königlichen Fiskus anheim fiel. — Unter Karl Robert und Ludwig I. († 11 September. 1382) blieb Beczkó in den Königlichen Händen

386 als Sigmund von Luxemburg (Gemahl der Königin Marie I.) gegen seinen Thron Rivalen Karl von Durazzo — welcher von Kurzem (31. Decemb. 1385) die Krone zu Stuhlweissenburg empfangen hatte — in dem benachbarten Polen Hülfsstruppen für sich warb, begleiteten ihn bey seiner Rückkehr, vier Gebrüder Stiborich (Andreas, Cztibor, Niklas und Peter) mit ihren Mannschaft, — von welchen Cztibor (d. i. „Tiburtius“) (später Wojwode von Siebenbürgen und Graf von Pressburg) bedeutende Besitzungen vom König Sigmund in der Folge erhielt und „Dominus Fluvii Vagi“ allgemein genannt wurde. (Vergleiche Besztericz.)

* „Incolae Loci cogunt Colles suos sudare Acetum“ bemerkte sarkastisch Matthias Bel von den Weingärten zu Beczko welche als schreiender Contrast des gerade gegenüber wachsenden Wag Neustädtler „Nektars“ — einen ausgezeichnet sauern (dem Sprichworte nach: zum Schrecken der Kinder geeigneten) Wein bekanntlich liefern.

Diesem Cztibor Stiborich (vulgo Stibor Vajda) schenkten aus Dankbarkeit noch in demselben Jahre die Königin Maria I. und ihr Gemahl König Sigmund von Luxemburg das Schloss Bolondotz.* (Vergleiche Ugrotz) 138

18 Juny (am Frohnleichnamstage) Cztibor von Stiborich „Wojwode von Siebenbürgen, Herr des Waagflusses und Graf von Pressburg“ verleiht zu Schintavia (Sepmte) seinem altgedienten Castellan von Bolondotz: Jakuss (Jacob) von Nasilow die von dem Schlosse Bolondotz deshalb abgerissene Ville Podhragy zur Belohnung seiner Dienste (Matthias Bel.) 139

16 May (am Freytag von Pfingsten) König Sigmund bestatigt zu Trenchin den voererwähnten Schenkbrief des Cztibor von Stiborich (Matthias Bel.) 139

10 Januar Stibor Vajda gründete (zu Ofen) die Probstey (Praeposituram Canonicorum regularium S. Augustini) in Vág Ujhely** aus denen Appertinenzen der dortigen Pfarrey (Fejér Codex Diplomaticus.) 141

1418 Stibor Vajda (Wojwode von Siebenbürgen, — Herr zu Trenchin, Hunn-obroda, Galgotz, und Bolondotz etc.) war zu Kostnitz bey dem General Concilium gegenwärtig. (Acta Generalis Concilii Constantiensis.) 141

(im Sommer) Stibor Vajda † zu Bolondotz an einem Wespenstich. 142

Von seiner Gemahlinn „Dobrochna“ hinterliess er zwey Söhne

a) Johann Stibor II (1410—21) Bischof von Erlau

b) Stibor d. III. Erber seiner Güter.

Dieser wurde General Reichs Kapitan gegen die Hussiten und vergrösserte 142

13 November das durch seinen Vater gestiftete Hospital zu Szkalitz. 143

im November † Stibor III. als letzter männlicher Sprosse seines Stammes und der Kron Fiskus bemächtigte sich all seiner grossen Güter.*** König Sigmund liess seiner Tocher Catharina Stiborich, Gemahlinn des Paul Bánffy von Also Lindva (1437 Oberst Stallmeisters — 1457 Oberst Thurstehers) — die einzige Herrschaft Bezskó sammt ihren landereien**** eigenthümlich in den Händen. 143

nahm Paul Bánffy das Praedicat „von Bolondotz“ an, als Stammvater des neuen „Bolondotzer Zweiges“ seiner Familie. 1437

Ihn beerbte sein Sohn Johann Bánffy de Bolondotz (vulgo „Sissak“ genannt) welcher 1514 als Königlicher Oberst Mundschenk vorkömmt. († 1525)

Nach ihm folgte sein Sohn Franz Bánffy de Bolondotz, vermählt mit Helena de Rasska. 1525

* Das Bezsker Schloos mag diesem Stibor Vajda wohl seine Meisten Fortificationen nicht aber — wie die Sage träumt — seinen Ursprung verdanken.

** Ober der Haupt Thüre der Pfarrkirche zu Vag Ujhely liess man folgende Inschrift: „Anno Domini MCCCCXXIII Magnificus Dominus Stiborius quondam Wojwoda Transylvaniae, fundator hujus monasterii instituit hoc Opus Ecclesiae.

Orate pro eo!”

*** Bezüglich der einstigen Stiborichschen Güter stritt sich 1435 ein gewisser Pole „Nikolajko von Stiborich“ mit König Sigmund vor dem Palatin Matthias von Palótz.

**** Das Schloss Bezskó zählt als Appertinenzen: 15 Ortschaften im Trenchiner und drey Ortschaften (Vagh Ujhely, Weszele und Tyapkó) in Neutraer Comitae.

Diesem folgte sein Sohn Ladislaus Bánffy de Bolondotz im Besitze nach. (1569 Oberst Thürsteher, — 1574 Oberst Stallmeister) † 1586. — Ihn beerbte sein Sohn Johann Bánffy de Bolondotz (1576 Ob. Thursteher), welcher gegen die Turken fiel und als letzter männlicher Sprosse die Familie Bánffy de Bolondotz zu Grabe trug — (Gemahlinn Margarethe Forgách.)

Nach dem Tode des Johann Bánffy trat der Tavernikus Christoph Bánffy aus der verwandten Linie von Alsó Lindva in den Besitz von Beczkó.

(im Herbste) Die Türken — welche das Pöstyéner Baad überrumpelt und aus dortiger Umgegend 13 m. Gefangene (unter diesen die jungen Gattinen des Johann Balogh und Paul Vizkelethy sammt ihren Kindern) weggeschleppt hatten, — drangen bis zu dem Mauern des Schlosses Beczkó — worinn die dahin geflüchteten zwar unverletzt blieben hingegen die ganze Umgegend (bis Trenchin) furchtbar verwüstet wurde. (Istvánffy Libro XXXI.)

Als mit dem vorerwähnten Tavernikus Christoph Bánffy auch die männliche Linie von Alsó Lindva ausstarb, theilten 6 weibliche Descendenten des Stammes Bánffy die Herrschaft unter sich, — deren zahlreiche Nachkommer und zum Theil auch andere Pfandnehmer — sich im Besitze der unzähligen kleinen Parzellen* dieser in der Folge unendlich zersplitterten Herrschaft gegenwärtig befinden.

Eine heftige Feuersbrunnst im Orte Beczko warf im Jahre auch das anliegende uralte Schloss im Schutt und Asche — aus den es nimmermehr empörsteigen dürfte.

XV. BAÁN

Wenn der anonyme Notär des Königs Bela (im XXVII. Kapitel seiner uralten Überlieferung) unter den Benennung „Castrum Bana“ die Ortschaft baan verstand** hat dieses Schloss bereits im Jahre bey Einwanderung der Magyaren bestanden.

Wie es immer sein mag, — musste Baan auf jeden Fall bereits im XI. Jahrhundert als ein bedeutender Ort gegolten haben, nachdem König Ladislaus I. (der Heilige) seinem Anverwandten, dem Herzog Bretislaw von Böhmen (Sohn des Böhm. Königs Wratislaw II.) welcher hülfflehend zu ihm die Zuflucht genommen hatte, in „seinem Schlosse Baan“ (Trenchiner Comitatz) die Wohnung ange-

* Die Executionalien des Proportional Processes vom Jahr 1815 zählen 53 Compossoren.

** Dieses dürfte schon aus dem Grunde unzweifelbar sein, nachdem der Notär im 37 Kapitel ausdrücklich von einem Zuge der drey Heerführen: Zward, Kadusa und Huba von Neutra gegen den Waagfluss spricht (vergl. S.) welcher den Ort Baan unausweichlich berühren musste.

wiesen hat, — welchen er auch im folgende Jahre (1092 September) in eigener Person und mit einem Geleite ungrischer Truppen nach Böhmen zurückführte. (Cosmas Pragens d A. 1091)

Magnificus Baas Graf von Trenchin tauscht sein Schloss Ugrod (Ugrócz) und die dazu gehörigen Ortschaften Podluzsán — Baan — und Nechte (Nas-citz) mit Matthaëus von Chaak (Matthaëus Trenchiniensis), Sohn des einstigen Palatins Peter von Chaak — von welchem er die Dorfer Tolmács, Bors, Muky und Ptuh nebst 500 Mark Silber erhielt. (Codex Diplomaticus Tomo VII.)

Baan galt daher damals als eine Appertinenz des Schlosses Ugretz.

Nach dem Tode des Matthaëus von Chaak fiel es — so wie Trenchin — dem Kron Fiskus anheim.

König Ludwig I. ertheilte den Baaner Inwohnern ein feierliches Privilegium.

Als die Hussiten (Taboriten und Waisen) 1430 (vergleiche Trenchin Seite 104) aus Schlesien einbrachen, und das, durch den Bischof Georg von Berzenze tapfer vertheidigte Neütraer Schloss

(im September) vergeblich belagert hatten, — wendeten sie sich bey ihren Rückkehr „über Baan“ gegen das Waagthal — nahmen in nächtlicher Dunkelheit die Stadt Trenchin durch List ein, und verwüsteten in ihrem Zuge von Neutra bis Trenchin sämmtliche Ortschaften die ihr Fuss betrat mit Feuer und Schwert. (Trench. städtisch. Archiw.)

25 May (am Festtage des Urbanus) war Ladislaus von Ludány, Herr in Banowetz (Trenchiner Städtisches Archiw.)

6 März (am Sonntage Laetare) befiehlt Königinn Elisabeth (Wittwe des König Albert) deren Baaner Einwohnern schriftlich: dass sie künftig nicht mehr dem Besitzer des Schlosses Ugrod, sondern ihrem Aprodian (Hofpagen) Thomas von Ludány (Sohn des Vorigen) zu folgen und an diesen ihre Abgaben zu entrichten haben. (Illyésházyszch. Archiw.)

König Matthias Corvinus verschenkt das durch den Treübruch (per Notam) des Johann und Stanislaus Kasszay dem Kron Fiskus anheim gefallene Schloss Kassza sammt seinen Appertinenzien dem Markte Baan und der Ortschaft Iztreceze — seinem Feldherrn Blasius Magyar, Vice Wojwoden (Also Vajda) von Siebenbürgen, — welcher durch das Neutrear Dom Kapitel statuirt wurde, und bald darauf, als letzter Sprosse seines Stammes starb. (Illyésházyszch. Archiw.)

Baan gehörte mithin damals zum Schlosse Kassza.

Derselbe König Matthias Corvinus verpfändete das Schloss und die Herrschaft Trenchin — das Schloss Zucha

und den Gradnaer Cultellus

an seinen Feldehrrn Stephan.

Gradnaer Cultellus (Stephan von Zapolya)

(welcher im Aug. 1474 nach Polen gesendet,

alldort seine Lorbeern gesammelt hatte)

Der Markt Baan aber sammt Prusz, — Brezolub, und Prawotitz wurde dem Ladislaus Podmaniczky (Grossvater des Raphael) gleichzeitig verschrieben.

liesst man den Johann Soku als Schloss Hauptmann zu Baan

verweilte Wladislaw II bey seiner Reise nach Ungr. Brod mehrere Tage in dem Markte Baan und wohnte dort (nachdem das demolirte Kastell nicht mehr vorhanden war) in dem Hause des Bürgers Konkoly.

Das Eibenholz (Tiszafa) vor dem „Alten Kastell“ hatte man von Baan längst nach Trenchin weggeführt. (Akten des Trenchiner Städtischen Archivs.)

Gradnaer Cultellus

Baan mit Prusz — Brezolub und Prawotitz.

besass noch der Gradnaer Cultellus Johann von Zápolya — dieses ergibt sich zu einer gleichzeitigen Original Inquisition worinn die beeedeten Gr. Chlivényer Zeügen „als Johann Zápolyas Unterthanen“ angeführt werden. (Illyésházysches Archiw.)

Nach der Niederlage bey Tokay (25. Sept 1527) fiel der Gradnaer Cultullus dem Kron Fiskus anheim.)

Nach dem Tode des letzten männlichem Sprosslings Raphael Podmaniczky († 23 Febr. 1558) übergab dessen Wittwe Johanna von Lomnitza auch den Podmaniczkysehen Antheil der Herrschaft Baan an den Kron Fiskus (Illyésházysches Archiw.)

Nach diesem Rückfalle wurde Baan mit Trenchin gemeinschaftlich verwaltet und überging mit diesem (wie Seite 110) an folgende Pfandbesitzer :

an die Wittwe Magdalena Széchy — zuerst an Grafen Niklas von Salm, — später Grafen Pyrrhus (Petrus) von Arco, — einem Tyrolen vermählt.

an ihren Schwieger Sohn Ladislaus Popjel, Freyherrn von Lobkowitz, und durch dessen Cession

an Grafen Emrich Forgách und seine Gemahlinn Catharina Zrinyi. Endlich an Stephan Illyésházy (damals schon K. Oberst Hofmeister)

Stephan Illyésházy erhielt später

21 Februar vom K. Rudolph eine Schenkung über Trenchin, Baan, Zucha und Surány, — von welchen diese Güter an die Nachkommen seines Stammes übergingen.

Stephan Illyésházy erbaute die (alte) Pfarrkirche im Orte Baan.

seine Gemahlinn Catharina Pálffy baute und stiftete all dort ein evangelisches Gymnasium für 80 Schüler.

Caspar Illyésházy (eine Nefte der Vorigen) erbaute mit seiner Gemahlinn Helena Thurzo das gegenwärtige Kastell zu Baan, dessen fehlerhafte ober dem Haupt Thore befindliche Inschrift übrigens um ein ganzes Jahrhundert „früher“ die Jahreszahl angibt.

27 May (am Montage nach Dreifaltigkeit) verpfandete Gabriel Illyésházy vor dem Neutraer Domkapitel die Herrschaft Baan an Stephan Sibrik von Zarvas Kend (Illyésházy Archiw.) — Sie wurde bald darauf wieder eingelösst und sowohl als 1667 verpfändete Georg Illyésházy die Baaner Herrschaft samt der Landereien an Georg Szeleptsényi (1648, Bischof von Neutra — 1657 Erz Bischof von Kalotsa — 1666 Erz Bischof von Gran) — (Illyésházysch. Archiw.)

Georg Szeleptsényi († 14 Január 1685 zu Lettowitz in Mahren lat 94 J.) vermachte in seinem Testamente die Herrschaft Baan dem Jesuiten Collegium zu Skalitz (Illyésh. Archiw.)

Joseph Illyésházy lösste Baan mit 90 m. Floren von den Szkalitzen Jesuiten wieder zurück, — die ihm obendrein

noch das Dorf Neporatz verkaüflich abtraten welches Szeleptsényi 1655 noch vor dem Pfandbesitz von der Familie Szászy aquirirt hatte.

Graf Stephan Illyésházy verkaufte auch Baan an Freyherrn von Sina (Vergl. Trenchin.)

XVI. UGRÓCZ

Jene kahle Behauptung einiger Annalisten, dass bereits im Jahre 1089 König Ladislaus I. das Schloss Ugrócz (ursprünglich „Ugrod“, später „Uchronitz“ genannt), sammt Baan, an eine polnische Prinzessin, als Verwandte seiner Mutter — verschenkte (?) — findet keinen Anhaltspunkt in den Archivs Akten, und stehet überhaupt mit dem, beim Schlosse Baan (Seite 132) ad A. 1091 nach dem glaubwürdigen Angabe des Cosmas Pragensis bereits erwähnten im Widerspruche.

Auf gleiche Weise mangelt der dunkle Sage, dass die — angeblich 4000 Fuss über das Meeres Niveau gelegene — Veste Ugrócz einst durch die Templer* bewohnt wurde (?) jeder glaubwürdige Beweis durch schriftliche Urkunden.

Der erste — welcher als Besitzer des Schlosses Ugrod (sammt Baan) aus der grauen Vorzeit bisher „authentisch“ ermittelt wurde, ist Baas (Blasius) Magister Tevernicorum — welcher 1259 zugleich als Graf von Trenchin vorkommt. (Fejér, Codex Dipl. T. IV.)

* Diese Sage stützt sich blos auf einige Öhlgemälde in der Schlosskapelle, welche die Leichtgläubigkeit für Portraite der Templer hält — deren Typus jedoch zuviel Neuheit an sich trägt, um für ein Werk des XIII. Jahrhunderts aus welchem schwerlich im ganzen Lande sich ein Öhlgemälde mehr vorfinden dürfte — gelten zu können.

295 derselbe (?) Magnificus Baas, Graf von Trenchin, überliess im Tauschwege sein Schloss Ugrod, sammt den dazu gehörigen Ortschaften: Podluzsam, Baan, Nechta (Nassitz) dem Matthaues von Chaak (vulgo Matthaues Trench-niensis, Sohn des einstigen Palatins, Peter von Chaak) von welchem er die Dörfer: Tolmács, Bors, Muky und Puth, nebst 500 Mark Silber erhielt. (Fejér, Codex diplomaticus, T. VII. Vol. III.) Vergleiche Seite 133.

319 Nach dem Tode des Matthaues von Chaak an den Fiscus verfallen, verblieb das Schloss Ugrod unter Karl Robert und Ludwig I. in königlichen Händen (aus der Akten des Baaner Prozesses im Bezuge auf letzteren.)

Nach dem Tode Ludwig des I. († 1382) beschenkte König Sigmund von Luxemburg (vergleiche Besterize S. 32. — Kassza S. 84 — und Beczkó, Seite 127) die Familie Stiborich auch mit diesem Schlosse, und schon im Jahre 396 verliet Andreas Stiborich, Schloss Kapitän von Trenchin (Bruder des Stibor Vajda) als Herr des Schlosses „Uhronitz“ den Freygrund (Scultetie) zu Trebi-chowa.* (Wagner Collectanea Genealogica, Decade I. Pag. 125.)

Wie die übrigen zahlreichen Güter der Familie fiel, auch das Schloss Uhronitz

438 im November nach dem Tode des letzten männlichen Sprösslings Stibor III. Stiborich an den Kron Fiskus zurück.

440 6 März (am Sonntage Laetare) wurde Baan von dem Schlosse Ugrod abge-rissen (Illyésház. Archiw.) und kam an Thomas von Ludány — bald darauf an die Familie Kasszay (vergl. S. 134.) In demselben Jahre

440 verschenkte König Wladislaw I. das Schloss Ugrod an Johann Szent Miklósy, vulgo Ugrótz (Ebendort).

482 erscheint Laurentius Trenchényi de Záblath** (alias Zaltzer, slawisch: Solár genannt)

91 Vice Gespann von Trenchin, und Schwiegervater des 1526. bey Mohats gefallenen Judex Curiae Ambrosius Sárkány als Besitzer des Schlosses Ugrótz (Andreas Lehotzky Stematographie II. Band)

95 herrschten Andreas Vicsapy und Dobozy (als Pfandbesitzer) auf dem Schlosse Ugrotz (Illyésházysesches Archiw.)

499 erscheint Brigitta von Oroszlonykeő (zuerst als zweite Gemahlinn an Niklas Kosztka von Szedletz (vergl. Seite 70.)

später an Péter Zilágyi von Kassza vermählt), als Wittwe des letzteren Herrin in Ugrócz (Illyésházysesches Archiw.)

Später liest man ihren anonymen Sohn unter dem Namen „Litteratus de Zilágy“ als Besitzer des Schlosses Ugrócz.

* Der Eingang dieser Verleihungs-Urkunde lautet: Nos Andreas Podczesje de Stiboritz Capitaneus Comitatus Trenchin, nec non Dominus Castri Uhronitz notum facimus etc. quod cum Dominus noster generosus Sigismundus Rex Hungariae praedic-tum castrum una cum oppidis et villis suis, ac terris vacuis nostro pro honore ac meritis nostris fidelibus nobis concessisset ac contucisset, tandem nos volentes ut domino regi praedicto per nos census auferentur, — etiam ne terra inanis et vacua jaceret sed populorum multitudine decoraretur, etc.

** Nach denen Akten des Trenchiner städtischen Archiws machte Laurentius Trenchényi am 7 May 1525 (Festo Stanislai) in seinem Schlosse Ugrócz das Testament, — mag daher 1525 im Tomer wahrscheinlich gestorben sein.

Sein Besitz jedoch dauerte nicht lange, — denn schon im Jahre: verließ König Ferdinand I. das durch sein Hinscheiden (per defectus Litterati de Zilágy) dem Korn Fiskus anheim gefallene Schloss Ugrócz seinem General Capitan von Ungarn, Franz Zay von Chemer (geboren 1492)

1550 Kapitän von Szolnok

1553 Kapitän von Erlau

1553 Kapitän der Nazadisten in Komorn

1553—57. Gesandten in Constantinopel

1559. Baro Tabulae

1560 wurde Freyherr

— Kapitän von Kaschau

1569 Kapitän von Munkács

† zu Kaschau 1570—78 J. (als Podagrist) welcher für seine bey der Pforte durch 4 Jahre als Königl. Gesandter geleisteten Dienste wahrhaft königlich beschenkt worden war.*

erbaute Juditha Ujfalussy, Gemahlinn des Ladislaus II. Zay (zweiten Donators der Neutraer Güter) den unteren Theil des Schlosses Ugrócz.**

Durch die eheliche Verbindung des Lorenz Zay mit Maria Polixena Kollonich — und seines Sohnes Ladislaus III. Zay, mit ihrer (viel jüngeren) Schwester Eleonora Kollonich, kamen beide Familien in engere Verwandtschaft.

Als mit Johann Heinrich Kollonich der männliche Stamm dieser Familie zu erlöschen drohte, adoptirte

seine Vetter Cardinal Johann Sigmund II. Kollonich, Erz Bischof von Wien († 12 April 1751 = 75 J.) obigen Ladislaus Zay Gemahl seiner Nichte Eleonora Kollonich welcher dadurch ein Graf Kollonich wurde und seinen Antheil in Podluzsan erhielt.

cedirte Graf Max II. Kollonich seinen Podluzsaner Antheil der Familie Zay — und übertrug seinen Wohnsitz nach Lévárd, — welchen Ort noch wailand Heinrich Ulrich Kollonich c. 1640 aquirirt hatte.

Hiemit wäre die Skizze der XVI. Trenchiner Stamm Schlösser entworfen; — es erübrigt blos noch das 17-te Schloss „Zulyó“ (zwischen Hricsó und Kassza) welches — wie beim Eingange bereits erwähnt wurde, — nicht mehr als das Haupt einer „grösseren“ Besetzung auftrat.

* Franz Zay stellt sich unzweifelbar als die glänzende Notabilität seines Stammes heraus. Er erhielt Güter in 16 Comitaten: Walko, Zolnok, Hevess, Csongrad, Békés, Csanád, Sáros, Abauj, Zemplin, Zabolch, Tolna, Nógrád, Bars, Trenchin, Nyitra und Pozsony.

Er renovirte und verschönerte das Schloss Ugrócz bedeutend, — änderte den früheren Namen des Schlosses Zay Ugrotz um und verpflichtete testamentarisch seine Nachkommen: das Schloss stets im guten Stande fortan zu erhalten. — Schade dass es binnen der Mauren keinen Brunnen hat, um je als bequemen Wohnsitz zu gelten!

** Das Ugroczer Schloss besitzt circa 150 Ohlgemälde und darunter mehrere Werke berühmter Maler.

In dem Ugróczer Archiw sind mehrere Akten der Familie Gara vorhanden, welche nach dem Tode des letzten Sprösslings Ladislaus Gara († 1528) wahrscheinlich durch seine Schwester Barbara Gara (Gemahlinn des Franz Zay) in den Besitz der Familie Zay geriethen.

In der Familien Waffenkammer zu Ugrócz befindet sich unter anderem eine 6 Schuh lange Kanone mit dem Garaschen und Zayschen Wappen geziert, welche im Jahre 1550 Andreas Horváth in Debreczin goss.

Das alte Schloss Zulyó (slawisch: „Roháts“ d. i. gehörntes Schloss oder Hörnerträger) — ein kühnes Werk der Vorzeit, — liegt auf einem hohen Felsen des durch eine Reihe unzähliger Riesenzacken, — gleich einem zweiten „Montserrat“ — merkwürdig gewordenen Zulyóer Thales. — Sein Ursprung — über welchen die Annalen gänzlich schweigen, — fällt ganz gewiss tief in die frühesten Zeiten des bekanntlich noch im VIII. Jahrhundert eingeführten „Faustrechts“.

193 Unter den Arpadiden und auch späteren Königen gehörte seit d. Jahre dieses Schloss dem Geschlechte von Zulyó eigenthümlich an, dessen uralte Privilegien von denen Jahren 1193* und 1274, 16. August Matthias Bel im Nachtrage zu seiner Notitia Comitatus Trenchiniensis (Supplemente Originalis Poseniensis) glaubwürdig nachweist.

Als die Familie Zulyowsky ausstarb, fiel das Schloss dem Königlichen Fiskus anheim.

Während der böhmischen und später Hussitischen Kriege unter König Sigismund diente das allseitig isolirte Schloss Zulyó, der bedrohten Nachbarschaft als willkommener Zufluchtsort, welche durch eine sehr hohe Zugbrücke (die den einzigen Eingang in das Schloss bildete) vor jedem möglichen Angriff geschützt, ihren Feinden muthig trotzte.

Zur Zeit der ersten Belagerung Wiens

529 diente bey der türkischen Flotille, welche all dort die Donau sperrte, ein Seecapitän mit Namen Sebastianus (alias Abstemius) ein Sirmier von Geburt, welcher später nachdem Sulejmann die Belagerung von Wien aufgehoben hatte, zum Könige Ferdinand I. mit 50 türkischen Reitern als Flüchtling überging. (Istvánffy.)

Dissem Manne schenkte

530 Ferdinand I. das Schloss Zulyó sammt dem gleichnamigen Praedicat Sirmiensi de Zulyó. — Er wurde nebst dem
531 kaiserlicher Secretair, und Hofkammer Rath, — so wie sein Sohn Leonardus Sirmiensi de Zulyó gleichzeitiger Vice Gespan des Trenchiner Comitats.

589 Theodosius Sirmiensi de Zulyó (Enkel des Leonard) welcher bereits
590 in den Akten des Illysházyschen Archiws vorkömmt, wurde
610 Vice Gespan von Trenchin,
610 Beisitzer der Königl. Tafel,
611 26—30 März Mitglied der evangelischen Synode zu Sillein.
7 Januar. Delegirten Praesident des Palatinal Gerichtes zu Bittse welches

* In dieser Schenkung Urkunde vom Jahre 1193 verlieh König Bela III. denen zwey Brüdern Wrazlo und Stoiza Jobbagionen des Trenchiner Schlosses für die im Dalmatinischen Kriege (1167) geleisteten Dienste, das Schloss Zulyó mit denen oeden Landstrichen Kemenchen und Predmjer. (Matthias Bel: Notitia Comitatus Trenchiniensis — in Supplementis Originalis Poseniensis, Seite 83.)

über die berüchtigte Csejthaer Mörderinn Elisabetha Báthory (Wittwe des Franz Nádasdy) das Straf Urtheil fällte. (Vergleiche Seite 29.)

Gemahlinn : Suasanne Pongrátz.

Sigismundus Sirmiensis de Zulyó (Enkel des Theodosius), verband sich ehelich mit der grossherzigen Catharina Bossányi, welche mit königlicher Bewilligung, nach seinem Tode das Zulyóer Schloss unter dem Namen „Katalinvár“ zu renoviren begann, aber durch den Tod dahin gerafft, das begonnene Werk leider nicht vollenden konnte. 1682

Caspar Syrmiensis de Zulyó (Sohn des Sigismund) schlug obwohl ihm eine ausserst geringe Schloss Besatzung zu Gebothe stand, — die stürmenden Rákóczyschen Anhänger zurück.* 1710

Caspar II. Syrmiensis de Zulyó (Sohn des Vorigen) wurde Magistrats Rath der Freystadt Pressburg, wo er die Clara Segner ehelichte.

Das Schloss Zulyó fand keine zweite Catharina Bossányi, — und in seinem Verfälle von Niemanden unterstützt, — sank es abermals in Schutt und Trümmer.

SCHLUSS

Dieses ist, was ich in meinen getreuen Notaten über die XVII. altgrauen Schlösser des Trenchiner Comitats vorgemerkt finde, — deren mehrere bereits Freyherr Alois Mednyánszky, in seiner Monographie des Waagthals beschrieb. Es möge daher auch gegenwärtige anspruchlose Schilderung mit dem gemüthlichen Ausrufe dieses um unsere Gegend hochverdienten Mannes ihren Schluss finden.

Wohl ist von all jenen die hier einst glänzten, Niemand mehr übrig! — aber die Erinnerung lebt, und wird fortleben, so lange das Herz der Enkeln durch die Erwähnung der einstigen Thaten ihren Ahnen entflammt wird!

INHALT

Vorwort

Einleitung

Überblick

Die Felsenzacken des Zulyóer Thales

Das Conchilien Lager zwischen Vágh Podhragy und Zsigmondháza

Spuren d. Steinkohlen-Lager im Trench. Com.

* Dieses bestätigte der kaiserliche Feld M. Lieutenant Ladislaus Freyherr von Ebergényi in seinem Belobungs Schreiben an Caspar I. von Zulyó de dato 25 Julii 1710 (Matthias Bél.)

Artesische Riesenquelle in Tyerchow. Thale
Der Granit bey Ztrechno
Die Rozsonyer Höhle

I. Óvár

Der Name uralt, — der Ursprung ungewiss. War unter den Arpadiden im Besitze der Könige
Wurde an den Dinasten Bogomer verschenkt
Bildete mit Ztrechen einer Gutskörper
Wurde für das Schloss Arva vertauscht
Geriet in den Besitz des Stammes Balassa
Ursprung der Gyarmather Güter der Familie Balassa
Die Familie Chapy herrschte zu Óvár
Kam in die Hände des Polen Sandziwog
Später in jene der Königin Elisabeth
Zuletzt in jene des Stammes Pongrácz
Feindseeligkeiten zwischen Óvár und Ztrechen

II. Budethin

Das Alter des Schlossthurms
Das Schloss durch Böhmen erbaut
Spuren eines anonymen Schlosses am Rudiner Berge
Die Familie Pan de Hatne zu Budethin
Kam durch eine Heirath an den Stamm der Zunyogh
Slavischer Briefwechsel des Matthias Corvinus mit Caspar Zunyogh
Wurde durch die Gebrüder Podmaniczky gewalthätig besetzt
Kam wieder in den Besitz der Zunyogh
Ursprung der ungrischen und schlesischen Linie des Stammes Zunyogh
Die Mauerblende zu Budethin
Die Budethiner Zunyogh verzichten auf Jeszenitz
Die Schanzen von Budethin werden auf Befehl des Landtags zerstört
Die Zunyogh wurden Grafen
Erbfolge des schlesischen Zunyogh in Budethin
Kam durch K. Praefection an den Stamm Csáky
Wurde gänzlich niedergebrannt

III. Bittse

Ban File erscheint als ältester Besitzer
War ein Gut der Neutraer Domkirche
Verlor das Jeszenitzer Villicat
Wurde an den Polen Sandziwog verschenkt
Verkehr der Bittscher Gemeinde mit den Hussiten
Geriet in den Besitz des Stammes Podmanin
Wurde mit dem Schlosse Hricsó vereinigt
Der Stamm Zerotinsky herrschte zu Bettse
Kam abermals an die Neütraer Domkirche
Übergang durch Tausch an den Stamm Imrefy
(und d. Probstey zu Dömös dafür an d. Dom Kirche)
Kam abermals in die Hände des Stammes Podmanin
Verfiel an den Kron Fiskus
Wurde an die Familie Thurzo verschenkt
Erbauung des Bittscher Kastells
Emericus Forgách besass Bittse als Pfandherrn
Gastreiches Leichenmahl bey Thurzos Beerdigung
Die Bocskavschen Hajduken verwüsten Bittse
Glänzende Feste im Bittscher Schlosse
Strafgericht zu Bittse über die Mörderinn Elisabeth Báthory
Ursprung der volkreichen Ortschaft Turzowka
Bittse kömmt an die Familie Esterházy
Später pfandweise an Gabriel Illyésházy
zuletzt an Georg Berényi
Wird nach 80 Jahren wieder zurückgelösst

IV. Besztercze

Der Pole Sandziwog ist der älteste (bisher ermittelte) Besitzer des Schlosses
Nach ihm kam es an den Stamm Stiborich (sammt 24 anderen Gütern)
Verfiel an den Kron Fiskus
Wurde an die Königin Elisabeth verschenkt
Kam in der Besitz des Stammes Podmanin
Umtriebe des Raubritter Podmaniczky
Grabmahl des Raphael von Podmanin zu Vagh Bestereze
Sein Tod brachte das Schloss an den Stamme Serédy
Später eine Heirath an den Stamme Balassa
Sigmund Balassa hielt Bruder und Tante zu Besztercze gefangen
Ursprung des Kastells zu Zsigmondháza
Die Hälfte der Herrschaft an die Familie Szapáry verschenkt
Streit der weiblichen Balass. Descendenten mit dem Stamme Szapáry
Verkauf der Szapár. Hälfte an M. Ullmann

V. Lednitz

Anfangs wahrscheinlich ein Nonnenkloster
Wenzl Bjelik von Kornitz erbaute den Schloss
Wurde an die Familie Nehéz von Korompa verpfändet
Kam durch eine Heirath an den Stamme Podmanin
Wurde an Blasius Rasska verkauft
Kam in der Besitz des Stammes Sárkány
Später abermals an den Stamm Podmanin
Wurde an den Stamm Telekessy verschenkt
Stephan Telekessy besass zugleich Zabláth
Sein Sohn Michael (ein förmlicher Rauber) ward in Pressburg enthauptet
Der Stamm Dob- de Russzka folgte im Besitze als Ankaüfer nach
Dessen Nachkommen Rákóczy, und Zelemény theilen unter sich die Herrschaft
Das Lednitzer Schloss wurde niedergebrannt
Den confiscirten Rákóczyschen Antheil erhielt Kanzler Mattyasowszky
Nach seinem Tode wird abermals fiskalisch
Die Grafen Aspremont und Wolkenstein werden Herrn zu Lednitz
Die Familie Wolkenstein überlässt ihrer Antheil an den Aspremontischen Erben
Lednitz kömmt durch Verehligung an den Stamm Erdódy, später Skrbensky

VI. Oroszlánykeő

Dessen Mythischer Ursprung
Spielte nie eine strategische Rolle
Eleud und Bogomer als älteste Besitzer bis nun ermittelt
Palatin Niklas Konth stiftete Rothenstein
Die Königin Elisabeth und der Stamm Hunyady besaßen das Schloss
Melchior von Szlozna erhält Oroszlánykeő
Er wechselt sein Praedicat in Oroszlánykeő
Ankauf von Bohunitz, Pruszka und Tuchina
Der Stamm Jakussich wird Herr des Schlosses
Neubau des Kastells zu Pruszka
Georg Jakussich Bischof von Erlau erbaute das Pruszkaer
Kloster wo er begraben liegt
General Siegfried Breuner wird Herr des Schlosses
Durch seine Tochter übergang der Besitz an der Aulendorfsche Linie des Grafen
Königsegg

VII. Zucha

Ursprung des Schlosses im XIII. Jahrhundert
Es zählte 6 Ortschaften in s. Gebiete
Gerieth in Königliche Hände
Wurde an d. Königin Elisabeth verschenkt
Kam in der Besitz des Ulrich von Cyly
Nach dessen Ermordung an den Kronfiskus
Stephan Zápolya wurde Herr auf Zucha

Kam in der Pfandbesitz des Stammes Podmanin
Verfall des Schlosses
Wird mit Trenchin vereinigt

VIII. Ztrechen

Teplizka war im XIII. Jahrhundert ein Stiz der Templer
Ztrechen gehörte ursprünglich zu Óvár
Wurde sammt diesem für Arva vertauscht
Die Familie Balassa tauschte Ztrechen für die Gyarmather Güter
Das Schloss war einst eine königliche Mauth
Gerieht in der Besitz des Stammes Szétsy
Später wieder in königl. Hände
Wurde durch den Polen König Wladislaw Jagjell besetzt
Bald darauf an den Polen Sandziwog durch Sigmund verschenkt
Der Reichs Tavernikus Stanislaus Dersffy wird Herr von Ztrechen
Albert schenkte das Schloss seiner Gemahlinn Königinn Elisabeth
Johann Giskra erobert das Schloss für Ladislaus der Nachgeborenen
Der Raubritter Pankraz von Szent Miklos bemächtigt sich desselben
Burian von Szwetlow ward zu Ztrechen statuiert
Nach dessen Tode trat die Familie Dersffy abermals in der Besitz
Ursprung des Wesselényischen und Esterhazyschen Besitzes in Ztrechen
Stephan Wesselényi tritt seine Herrschaft Zólyom an Niklas Esterházy ab
Das Schloss Zilina im XV. Jahrhundert
Sophie Bosnyák
Deren unversehrter Leichnam
Gewalthätige Zerstörung des Schlosses
Der Wesselényische Antheil fällt an den Kronfiskus
Ursprung des Loworowskyschen (Löwenburgischen) Besitze in dem Wesselényi-
schen Antheil von Ztrechen
Neubau des Teplitskaer Schlosses durch General Löwenburg
Die Wesselényische Schlosskapelle
Das alte Wohngebäude der Dersffy
Die Familie Windischgrätz zu Teplitz
Deren Ruine
Die Genuesischen Gläubiger werden Herrn zu Teplicka
Ursprung der Herrschaft Gbellan
Die Familien Brentano, später Sina als Herrn zu Teplicka

IX. Ljetawa

Das Schloss stammt noch aus den Zeiten der Quaden und Marcomannen
Der mühsam ausgeiselte tiefe Schlossbrunnen
Befand sich durch zwey Jahrhunderte im Besitz der Könige
Die Tataren in Ljetawa
Erst nach einem Jahrhundert stieg das Schloss wieder auf seinen Trümmern
Es gerieth in den Besitz des Stammes Bubek (von Pelsótz)
Wurde an den Polen Sandziwog verschenkt
Viel in die Hände des Stammes Zápolya
Durch diesen in jene des Niklas Kosztka
Wurde durch den Generalen Niklas Thury belagert
Kam durch eine Heirath an den Stamm Thurzo
Wurde an Emrich Forgách verpfändet
Zerfiel in viele kleinen Parzellen
Hatte durch ein ganzes Jahrhundert kaiserliche Besatzung

X. Hricsó

Ursprung des Schlosses
Dessen erste Besitzer
Gehörte er Fam. Beych eigenthüml. an
Kam durch König Corvin an den Stamm Podmanin
Wurde (1469) mit Bittse vereinigt
Wurde ein Eigenthum der Neutraer Domkirche
Fiel der Familie Imreffy im Tauschwege zu

Der Neutraer Domkirche hingegen dafür die Probstei Dömös
kehrte abermals an die Familie Podmaniczky zurück
verfiel an den Kron Fiskus
kam in die Hände des Stammes Thurzo
wurde an Emrich Forgách verpfändet
kam zuletzt an den Palatin Niklas Esterházy

XI. Kassza

Graf Smaragdus als ältester Besitzer
Seine Wittwe schenkte Zliecho der Szkalkaer Abtei
Schicksale der Abtei Szkalka:
Ursprung
Die Templer auf Szkalka
Stiftung der Abtei
Bau der doppelthürmigen Kirche
kam an die Jesuiten
Ursprung des Stammes Szlopnay (später Oroszlányköy)
Kassza kam in die königlichen Hände
wurde ein Eigenthum des Stammes Stiborich
gerieth in der Besitz des Stammes Kasszay
fiel durch dessen Treubruch an Blasius Magyar
Tunczitz der Illawaer Kirche stiftungsweise verschrieben
gewann später eigenthümlich der Illawaer Pfarrer
Kassza kömt in die Hände des Stammes Zápolya
wird an die Familie Rozsony verpfändet
Der Croatische Stamm Petróczvy wird Herr zu Kassza
Das Pruzsiner Thal fällt von Schlosse ab
Gewalthatige Zerstörung des Schlosses
Der Stamm Lippay gelangt im Tauschwege für den Schloss Szászkeo in den Besitz
von Kassza
Der Stamm Balassa wird Herr zu Kassza
Durch eine Doppelheirath gelangen die Familie Illyésházy und Mottesiczky in
den Besitz von Kassza
Endre der Illyésházyschen Herrschaft zu Kassza

XII. Illawa

War im XII. und XIII. Jahrhundert im Besitze der Templer
kam an den Kron Fiskus
gehörte ursprünglich zum Schlosse Trenchin
den Hussiten in Illawa
kam in den Besitz der Königin Barbara
später in jenen des Stammes Kasszay
war im Besitze der Familie Hunyady
wurde durch König Corvin an Blasius Magyar verschenkt
kam durch dessen Tochter an Paul Kinizsy
Ferdinand I. verschenkte Illawa an die Familie Macedoniay
Illawa kam an die Familie Zápolya
nach deren Aussterben an Stan. Ostrozith.
Gabriel Bethlen marschirt durch Illawa
durch den Treubruch der Ostrozith erhielt die Herrschaft General Breüner
Primas Georg Széchenyi stiftet zu Illawa die Trinitarien
die Trinitarien besaßen als Pfandherrn durch 27 Jahre die Herrschaft Illawa
Graf Franz Max von Königsegg-Aulendorf wurde als Schwiegersohn des Generalen
Breüner, Herr zu Illawa

XIII. Trenchin

Thurm des Terentius
Römische Inschrift vom II. Jahrhundert am Trenchiner Schlossfelsen
Trenchin unter den Römern
Hunnen
Gepiden
und Marahanen
Trenchin bey der Ankunft der Magyaren

Die Böhmen und Mährer verwüsten Trenchin unter Bretislaws und Ottos Fahnen
 Trenchin blieb von den Tataren unberührt, welche blos bis Jasztrabje einzudringen im Standwe waren
 Jasztrabje gehörte zum Schlosse Trenchin
 Die Familie Chaak herrschte in Trenchin
 Ursprung des Mattschaker Hof's in Wien
 Drey Könige weilten gleichzeitig im Trenchiner Schlosse
 Das Grab des Matthaues von Chaak in Trenchin ist unbekannt
 König Ludwig I. weilte oft in Trenchin
 Waffen Fabrik zu Trenchin im XIV. Jahrhundert
 Friedens Praeliminarien mit König Karl IV. in Trenchin
 Die Gothische Monstranz in der Pfarrkirche
 Trenchin war bis 1486 ein wichtiger Handelsplatz
 Georg Bubek wird Herr des Trenchiner Schlosses
 Illawa und Beluss gehörten zu Schlosse Trenchin
 Vermählung der Prinzessin Marie von Ungarn zu Trenchin
 Sigmund von Luxemburg wird Herr zu Trenchin
 Die Hussiten in Trenchin
 Königin Barbara (v. Cylly) wird Herrin von Trenchin
 Die Befestigung von Trenchin
 Königin Elisabeth besass das Schloss Trenchin
 Johann Giskra vergrösserte das Schloss
 Die Familie Hunyady besass Trenchin
 Die königliche Braut Catharina von Podjebrad stieg in Trenchin ab.
 Im Corvinischen Kriege mit Böhmen spielte Trenchin eine wichtige Rolle
 Die ersten Archiw-Spuren der Tepl. Bäden
 Trenchin kömmt in den Besitz der Stamm Zápolya
 Der Schloss Brunnen zu Trenchin
 Seit 1475 die Trenchiner Schloss Besitzer zugleich Obergespanne des Comit.
 Verlobung der Barbara Zápolya mit König Sigmund von Polen zu Trenchin
 Johann Zápolya lässt Trenchin eiligst verproviantiren
 Verpfändung des Schlosses an Nikl. Oroszlánykeő
 Johann Katzianer erobert Trenchin
 Das Trenchiner Schloss geräth in Pfandbesitz
 Stephan Illyésházy wird Erbherr von Trenchin
 Missliche Verhältnisse des Steph. Illyésházy
 Die Boeskayschen erobern Trenchin
 Illyésházy lässt den Königlichen Fiskus aufknüpfen
 Die Verhältnisse des Illyésházy gestalten sich glänzend
 Die Evangelischen treten in den Besitz der Pfarrkirche von Trenchin
 Die Reichs Krone in Trenchin durch 3 Monate
 Die Anabaptisten (Herrhüter) in Trenchin
 Die erste (höchste) Überschwemmung zu Trenchin
 Die Türken vor Trenchin
 Trenchin erhält eine Kaiserl. Besatzung
 Aerarial Bau der Baad Teplitzer Kirche
 Georg Illyésházy adoptirt den Neffen Niklas
 Georg Illyésházy wird als Gefangener nach Olmütz, später Pressburg abgeführt
 Georg Illyésházy seinen Haft entlassen
 Trenchin wird durch die Rákóczyschen belagert
 Rákóczy belagert abermals Trenchin, Hungersnoth der Bürger
 Eine unerhörte Feuersbrunnst verzehrt ganz Trenchin bis auf das Schloss und die Pfarrkirche
 Niederlage des Rákóczy beim Dorfe Hamry
 Die Pest in Trenchin
 Das Trenchiner Schloss wird von den südlichen Seite befestigt
 Renovirung des Illyésházyschen Familien Gruft
 Zahl der darinn ruhenden Illyésházyaden
 Die kaiserl. Besatzung verlässt Trenchin
 Brand und Ruine des Trench. Schlosses
 Zweite Überschwemmung zu Trenchin
 Der letzte Illyésházy verlässt Trenchin

XIV. Beczkó

Hat bereits bey Einwanderung der Magyaren bestanden
Der Weinbau in Beczkó uralt, — die Säure der Trauben ausgezeichnet
Kam in den Besitz des Matthaeus Chaak
Einwanderung des polnischen Stammes Stiborich nach Ungarn
Stibor Wajda wird Herr auf Bolondotz
Die Ortschaft Podhragy ward vom Schlosse abgerissen
Stiftung der Augustin. Probstey zu Wiener Neustadt
Stibor Wajda war beim Kostnitzer Concilium gegenwärtig
Tod des Stibor Wajda
Sein Sohn Stibor III. vergrosserte das Hospital zu Skalitz
Durch eine Heirath übergibt Beczko an die Familie Bánfy de Lindva
Ursprung des Banfysch Bolondotzer Zweiges
Drey Ortschaften des Schlosses liegen in der Neütraer Comitate
Die Türken von Beczkó
Die weiblichen Banfyschen Abkömmlinge sind Herrn von Beczkó
Das Schloss wurde durch einen Brand zerstört

XV. Baan

War bereits im XI. Jahrhundert ein bedeutender Ort
Geriet in die Hände des Matthaeus von Chaak
Gehört im XIII. Jahrhundert zum Schlosse Ugrod
Wurde durch die Hussiten verwüstet
Geriet in den Besitz des Stammes Ludányi
Gehörte im XV. Jahrhundert zum Schlosse Kassza
Wurde an Blasius Magyar verschenkt
Fiel in den Pfandbesitz der Stämme Zápolya und Podmaniczky
Später in die Hände der Trenchiner Pfandbesitzer
Zuletzt an den königl. Obersthofmeister Stephan Illyésházy
Bau der alten Pfarrkirche in Baan
Baan besass ein Gymnasium für 80 Schüler
Bau des Schlosses durch Casp. Illyésházy (das frühere alte Kastell sehe S. 135.)
Wird an Stephan Sibrik verpfändet
Bald darauf an Erz Bischof Georg Szeleptsényi
Verfällt durch sein Testament an die Szkalitzer Jesuiten
Wird durch Joseph Illyésházy von ihnen ausgelöst
Ankauf des Dorfes Neporatz von denselben Jesuiten
Kömmt zuletzt an die Familie Sina

XVI. Ugrócz

Erdichtete Sage von den früheren Besitzern des Schlosses
Hiess ursprünglich Ugrod, später Uhronitz
Baas (Blasius) Graf von Trenchin als erster ermittelten Besitzer
Matthaeus von Chaak wurde Herr von Ugrótz
Nach ihm war das Schloss durch 67 J. königlich
Andreas Stiborich war Herr des Schlosses
Fiel in die Hände der Familie Szent Miklósy
Wurde ein Eigenthum des Stammes Trenchényi
Geriet in die Hände mehrerer Pfandnehmer
Später in jene des Stammes Zilágy
Zuletzt in den Besitz des Stammes Zay
welcher des Schlosses Namen in Zay Ugrótz umwandelte
Der Stamm Zay verschwägert sich mit den Grafen Kollonich
Ladislaus Zay wird durch Adoption ein Graf Kollonich
Ausscheidung des neuen Adoptiv Antheils zu Podluzsán
Rückabtretung des Podluzsaner Antheils an den Stamm Zay
Gemälde Sammlung
Archiv. der Familie Zay
Waffenkammer

XVII. Zulyó

Des Schlosses Ursprung fällt noch in die grauen Zeiten der Faustrecht

Die ersten Spuren von Predmjer als öden Landstrich

Das alte Geschlecht Zulyowsky ist längst ausgestorben

Das Schloss war ein Schutzort gegen die Böhmen

Sebastianus (aus Syrmien) türkischer Sec Kapitän erhielt als Überlaufer vom
Ferdinand I. das Zulyover Schloss

Theodosius Syrmienensis praesidirte beim Bittser Palatinal Gericht gegen die Csej-
thaer Mörderinn Elisabeth Báthory

Catharina Bossányi (Wittwe des Sigismund von Zulyó) begann den Neübau des
verfallenen Zulyóer Schlosses

Caspar I. von Zulyó schlug die stürmenden Rákóczyschen Anhänger zurück

Abermaligen Verfall des Schlosses Zulyó

Schluss

ESZTERGOMI ÉRSEKEK PALOTÁI A KÖZÉPKORBAN

A középkori Magyarország feudális főhelyeinek feltárása, a magyarországi palota-ásatások művészettörténetünk számára nagy haszonnal jártak. Ezeknek a feltárásoknak eredményei adtak módot arra, hogy középkori világi építészetünk emlékeit az egyházi építészet emlékei mellé állíthassuk, s mind világi, mind egyházi építészetünk emlékeit művészettörténetírásunk az európai fejlődés kereteibe illeszthesse.

Az esztergomi várhegyi — korábban királyi, majd 1249 óta érseki — palota kibontása a négy utóbbi évszázad porköpenyéből, a románkori kutatásoknak kulcsponyjává tette Esztergomot. A budai királyi palota, a visegrádi, az óbudai s a buda-nyéki királyi kastély feltárása románkori, gótikus és renaissance stílus emlékeinket európai rangú világi épületeknek egész sorával gazdagította.

A középkori magyar egyházfejedelmeknek világi építésze, vár- és palotaépítkezése, mivel sem maradt a királyi és főúri építészet értékszintje alatt. Azokban az időkben, amikor a királyi hatalom meggyengült, az egyházfejedelmek, Esztergom érsekei, jobbra megőrizték, olykor egyenesen a királyi birtok s hatalom kárára gyarapították javaikat. Jól és axiomatikus erővel jegyzi meg III. Endre király egyik oklevele : az egyház birtokkal való jutalmazásának csak egy a mértéke, a mértéktelenség !¹ Lodomér érseknek egyik, 1295. évi oklevele pedig nyíltan rámutat : ha az egyház jogaira vonatkozó jogforrások esetleg kétértelműek lennének, a jogmagyarázat mindig az egyház javát kell hogy szolgálja.² Az egyházi vagyon így a középkorban — a királyi, vagyis az országos földvagyonnal szemben — állandó gyarapodást mutat ; birtokállaga — az egyházi, holtkézi vagyon intézményességénél és elidegeníthetlenségénél, az immunitás elvénél fogva — szinte csak gyarapodhatik. Az az egyházi személy, aki egyháza vagyonát bármi módon elidegeníti, vagy azt megengedi, a simonia bűnébe esik.³ Az egyház így világi javakat csupán szerezhetett, de nem adhatott.

A középkorban a király után az egyház lett az ország legnagyobb földbirtokosa,⁴ s így a magyar egyházak primátusával bíró esztergomi érsekeknek udvartartása — mind gazdagság, mind pedig műveltség dolgában — évszázadokon át vetekedett a királyok budai udvarával.

A II. Géza halálát követő időkben Lukács érsek, III. Béla idején a tudós Jób — az esztergomi bazilika újjáépítője — már az országos politika döntő faktora. Az érsekek kancelláriai szerepe, a — korai, esztergomi — királyi pénzverés felett gyakorolt pizétumjoga, királykoronázási joguk, királyi dézsmafedői és királyi házikápláni mivoltuk mind szorosabbá szőtte az —

Esztergomban még területileg is egybeeső — királyi-főpapi szövetség szálait. Mintha a vallási és politikai főség egységének vagy közelségének eszméje kísértene vissza abban a XIV. században még elevenen élő esztergomi egyházi hagyományban, amely szerint valaha a magyar király és királyné is az esztergomi káptalan kanonoka volt.⁵ Amikor a központi, királyi hatalom szilárd, vagy éppen agresszív, az egyház politikai és gazdaságpolitikai hatalma zárt vagy csökkenő. IV. Béla, IV. Sándor pápát még a tatárok szövetségével fenyegeti.⁶ Kun László meg éppenséggel kijelenti: az esztergomi érsektől és püspöktársaitól kezdve tatárkardokkal vágatja le fejét az ilyen, „pereputtnak”⁷ egész Rómáig — bezzeg, amikor III. Endre idején Lodomér érsek — Lederer Emma szerint —, a legkeményebb kezű középkori magyar egyházi oligarcha kerül a primási székbe, az egyház Esztergomban összpontosuló politikai és gazdasági hatalma egyszeribe a királyi hatalom s a királyi gazdagság fölé kerül.⁸ Lodomér érseknek, már ugyanúgy szabályos udvartartása, jelentős számú predialista nemessége van, mint a királynak, s e kortól fogva a király után az esztergomi érsek állítja az ország legnagyobb bandériumát. Zsigmond uralkodásának zavaros kezdetén Kanizsai János a magyar egyháznak gyenge uralkodójával szembeszegülő feje. Az utolsó Jagellók alatt, Mohács előrevetődő árnyékában, Mátyás halála óta Bakócz bíboros — mint feljegyezték — az ország igazi királya. Vitéz János, majd Estei Hyppolit örökén Bakócz Tamás egyházfejedelemsége jóval szilárdabb gazdasági alapokon nyugodott, mint a Jagelló királyok budai cifra nyomorúsága. Budán, — II. Ulászló és II. Lajos alatt — már javában folyt a királyi kincstár s a Corvina-könyvesház műértékeinek elherdálása akkor, amikor Bakócz Tamás, a Bakócz-kápolna megépítésével, a Mátyás-kálvária megszerzésével, műkincsek felhalmozásával Esztergom királyi város földesúri jogának megszerzésével — még mindig új és új műrecekkel gyarapította Esztergomot és Magyarországot, s mint magánbirtokos, az ország legnagyobb földvagyonát harácsolta össze.

Középkori régészeti kutatásunk feladatainak kataszterét néhány olyan, — ma még biztosan megállapítható — lelőhellyel kívánjuk gyarapítani, amely valaha — a királyi hatalommal vetekedő — esztergomi érsekeknek rezidenciája volt. Annak a szerencsés kornak válik tán hasznára ez a kutatás, amely további módszeres feltárásokkal gazdagíthatja a magyar középkor világi építőművészetéről s anyagi műveltségéről alkotott mai ismereteinket.

Az esztergomi érsekek középkori palotái, rendeltetésük szerint három csoportra oszthatók.

Első: *az érsekek állandó jellegű rezidenciája*. Ilyen, a középkorban kettő volt. Az érsekek kora-középkori kúriája az esztergomi Várhegy északi oldalán, majd 1249 után az a — III. Béla építtette — királyi palota, amelyet IV. Béla király az esztergomi érsekeknek engedett át. Ez a Várhegy déli oldalán állt, s romjait 1934—38-ban feltárták.

Második: *az érsekek Esztergom környéki nyaralói, vadászkastélyai*. Ilyen: 1234-ben s a XIII. században a Helembai sziget nyaralója, 1438-tól a drégelyi vadászkastély (melyet utóbb várrá építettek át), 1487-től a gerecei csúcs szomszédságában, a Vértes hegységben álló Marót (Pusztamarót), majd a XVI. század elején, Bakócz idején, az esztergomi határban Ákospalotája.

A harmadik érseki lakóhelytípus : *az a néhány* — Esztergomtól távolabb eső — *rezidencia, amely az Esztergomból, az egykori királyi székvárosból 1249 óta végleg eltávozott királyi udvart követte.* Ilyen volt : Buda vára XIII. századi megépítése idején, 1254—64 óta az esztergomi érsekek Nyulak-szigeti vára, majd I. Károly tartós visegrádi rezideálása alatt a visegrádi érseki rezidencia. Ilyen épület a XIV. század második felétől — attól a kortól, amikor a királyi udvar véglegesen a budai várba költözik, 1354 után — Demeter kardinális érseknek a budai Várnegyed déli végén álló háza és utóbb, a XV. század elejétől a mai Dísz tér keleti oldalának Mohács idejéig lakott érseki palotája.

Időhatárainkon kívül esik azoknak a primási refugiumoknak felsorolása, amelyeket már a török elől való menekülés, Esztergom evakuálásának rémképe, majd annak bekövetkezte teremtett meg. Ide számíthatjuk a már korábban is érseki tulajdonban volt pozsonyi házat, a Szent László kápolnával — utóbb a menekült érsekség egyik tartós rezidenciáját —, a garamberzencei várat, az 1438-ban koronázási ajándékképpen adományba kapott drégelyi várkastély várrá való kiépítését, majd 1554., Drégelyvára hősi pusztulása után, a nagyszombati házat.

Előadásunk során, keletkezésük időrendjében tekintjük át az esztergomi érsekek középkori lakóházait, kastélyait és rezidenciáit.

1. AZ ESZTERGOMI VÁRHEGY ÉRSEKI PALOTÁI

Az esztergomi Várhegyen más és más korban, három épület szolgált a primásérsekek lakóhelyéül :

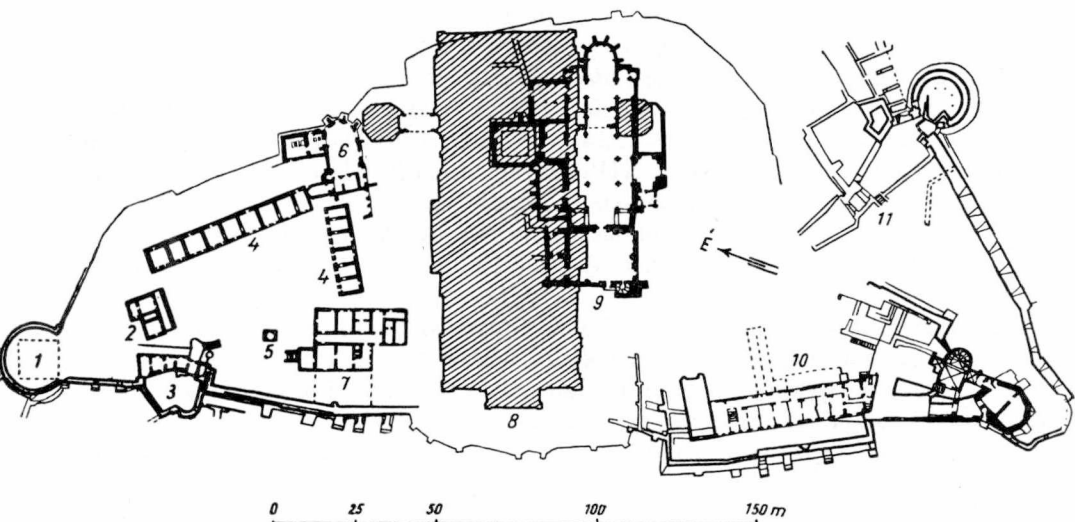
a) a vár északi oldalán állt régi érseki kúria ; alkalmasint a XI. századtól 1249-ig, majd az özvegy Beatrix esztergomi időzése idején, 1498—1500-ban.

b) a III. Béla király építtette királyi palota, amelyet 1249-ben, a budai városrődbe való átköltözése miatt IV. Béla király végleges érseki rezidenciaként az érsekeknek adományozott,

c) Vitéz János kerek lakótornya, a Várhegy nyugati oldalán, a XV. század második felében.

A három esztergomi érseki szálláshely közül ezúttal a régi érseki rezidencia és a Vitéz-féle lakótorony történetét tárgyaljuk ; a királyi palotából átalakított esztergomi várkastélynak története⁹ egymaga messze meghaladná e kis tanulmány kereteit.

Az esztergomvári érseki rezidencia helyrajzát illető legkoraiabb megmaradt XIII. századi oklevelekből tudjuk azt, hogy az érsekek régi palotája a Várhegynek a mai Víziváros felé eső oldalán, vagyis az északnyugati részen, a máig megmaradt várkút közelében állt. 1239-ben, az érseki Víziváros alapítólevelében ezt olvassuk : „ . . . civitatem archiepiscopalem construendam . . . in territorio sub Castro Strigoniensi et domo Archiepiscopali . . . ”¹⁰ Az érsekek alkalmasint már a XI. század óta káptalanuk tagjaitól különválva lakták ezt az épületet,¹¹ amely pannonthalmi adatok szerint 1239—40-ben zsinat színhelye volt. (Congregatio Strigonü in palacio archiepiscopali.)

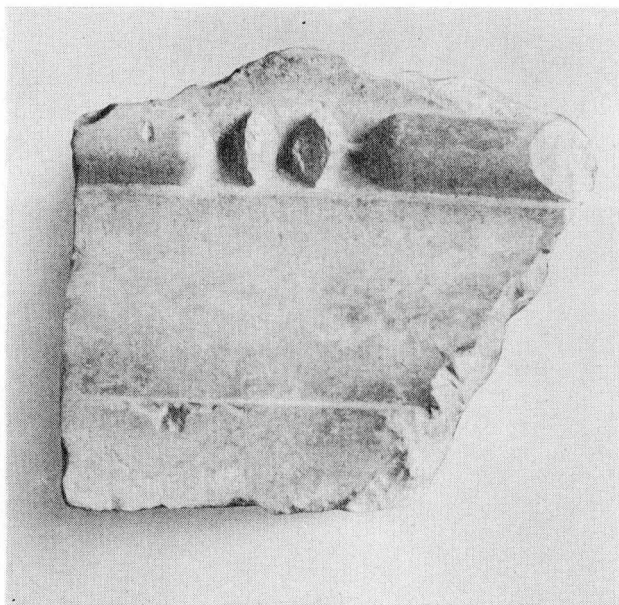
1. Az esztergomi várhegy középkori és XIX–XX. századi beépítésének vázlata (Az újkori beépítés vonalkás jelöléssel)

1. Északi körbástya. Áll
2. Középkori prépost-ház. A XVIII. században bontották le
3. Gyalogkapu bástya. Részben áll
4. Középkori káptalani házak. A török kor után laktanya, részben kórházépület
5. A vár középkori kútja. Áll
6. Szent István vértanú temploma. Maradványait a XVIII. században bontották le
7. Középkori régi érseki palota. Az újkorban a várparancsnok lakása. 1822-ben bontották le
8. A mai bazilika. (Épült 1822–1869)
9. A Szent Adalbert székesegyház. A XVIII. században utolsó romjait is lebontották
10. A hajdani palota maradványai; jórészt rekonstruáltak áll
11. A vár középkori kapu-rendszere. Rekonstruáltak jórészt áll

A Várhegy közepét — a XIX. században kialakított mai szintnél állítólag tizenkét méterrel magasabb dombon,¹² valamivel a mai bazilika tengelyétől délebbre, a XI. századeleji építésű Szent Adalbert bazilika uralta. A bazilikától északkeletre a nála korábbi — talán X. századi alapítású — Szent István vértanú egyhajós temploma állt. Mindkét templom keletelt szentélye rákönyökölt a vár keleti bástyafokára. A két templom és az északnyugati bástyafalak által körülhatárolt szűk területre esett — 1240 táján — a temető, a prépost kúriája, a Szent Adalbert-monostor (vagyis a káptalan kanonokjainak együttes lakóháza), míg a terület nyugati, Duna felé eső oldalán, a várkutak körülvevő szűk piac délnyugati részén az érsek kúriája helyezkedett el (1. kép).¹³

A Várhegy déli részéről, ahol az 1934–38. évi ásatások csupán egy kis-méretű koraromán őrtorony fölé emelt XII. századvégi palotát hitelesítettek, helyrajzi vonatkozású okleveles emlékünknél, a XIII. század derekáig, nincs. Ezért, ha helytálló lenne is az a többek által erősen vitatott vélemény,¹⁴ amely szerint a Várhegy a XI. századtól már a királyi udvartartásnak is színhelye,¹⁵ kétségtelen az, hogy a XIII. századig, az egyházi vár-, illetve

2. Renaissance párkánytöredék az esztergomvári régi érseki palota területéről

városrész zömmel a Várhegy északi részére korlátozódott. A déli, délkeleti vároldalt, a vár mindvégig egyetlen lovaskapujának környékét, mielőtt III. Béla palotája megépült volna, talán az őrség szállásai, gazdasági épületek, istállók népesítették be. Ezek a védművek már a korábbi középkorban sem lehettek jelentéktelenek; Esztergom várában, amelyet Székesfehérvár és Pannonhalma mellett a tatár hiába ostromolt, az ország első kővárát gyanítja a mai kutatás.

Az esztergomi vár életében — s vele a Várhegy északnyugati oldalán állt régi érseki ház sorsában is — éppen a tatárjárás hozott döntő fordulatot. Noha a III. Béla építtette déli palotát 1198-ban már Imre, majd utóbb II. Endre is az érsekeknek adományozta, bizonyos az, hogy 1249-ig, IV. Béla végleges adományozásáig e palotát — talán mert befejezése, fenntartása túl költséges volt — Esztergom érsekei nem vették tényleges tulajdonukba.

1242-ben a tatárok elhamvasztották a falakkal körülvett vízparti esztergomi polgárvárost, a várba azonban, amelyet Bajóti Simon ispán íjászaik védtek, képtelenek voltak behatolni.¹⁶

Pár évvel utóbb, amikor Esztergom polgárvárosának latinusai bevándorlókkal szaporodtak, az újabb tatárjárás fenyegető rémhírére IV. Béla a Latinváros polgárságát — csakúgy, mint Győr, Zágráb, Pest polgárait (utóbbiakat az új Buda várába) — az esztergomi várba telepítette fel. Lakóhelyükül a Várhegy északi oldalát jelölte ki, viszont ugyanekkor az érseki palota s az ekkor már érseki kápolnaként használt Szent István vértanú templom átengedéséért a Várhegy déli végén álló királyi palota donációjával kártalanította az esztergomi érseket.¹⁷

3. Az esztergomi vár modellje az 1820-as évekből. A barokk-kori templom mellett az egykori érseki palota. Esztergom, Vármúzeum

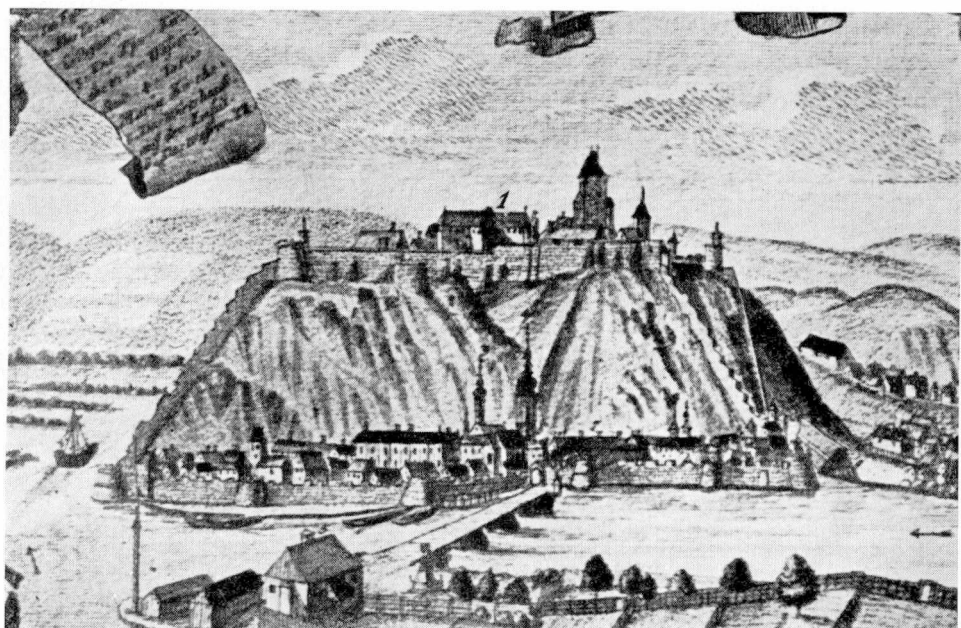
Ez a III. Béla kori palota — a mai esztergomi Vármúzeum — úgy látszik II. Endre óta egyre ritkábban volt az udvartartás színhelye. Az óbudai Kálvin utcai királyi kastély, amelynek kezdeteit az 1220-as évekre tehetjük, egyre inkább Buda felé vonzotta a királyi udvart. IV. Béláról jegyzik fel, hogy a tatárjárás előtt itt szokta tölteni a nagyböjti ünnepeket.

1249-re már nagy ütemben épült a királyság új székhelye a budai vár.¹⁸

1256-ra esztergomi polgárok és a káptalan súrlódásai miatt tűrhetlenné vált az esztergomi városi polgárok várbeli helyzete. A király 1256 decemberében visszaköltöztette a latinusokat a vártól távolabb eső régi városukba, — a mai esztergomi Belváros területére —, s megismételve a várbeli királyi palotára tett 1249. évi adományát, immár az egész Várhegyet véglegesen Esztergom érsekének adományozta.¹⁹ Ettől fogva, egészen a török időkig, ez az esztergomvári egykori várpalota vált az érsekek rezidenciájává.

Az 1256. év december 17-én kelt oklevél, Esztergom második megalapításának emléke, ekként sorolja fel az esztergomi Várhegy épületeit :

1. az *érseki palota* déli végéhez ízüdő, régi, kopár sziklákra épült
2. *királyi palota*,
3. az érseki kápolnául szolgáló *Szent István vértanú kápolna*, észak felé,
4. a Szent István kápolna szentélyétől az említett érseki palotáig terjedő *tornyok*,
5. a *monostort*, vagyis a *káptalan házát körülvevő*
6. *temető*,

4. Az esztergomi vár a XVIII. század derekán Leopold Werner metszetéről.
Az I. számmal jelölt épület a régi érseki palota

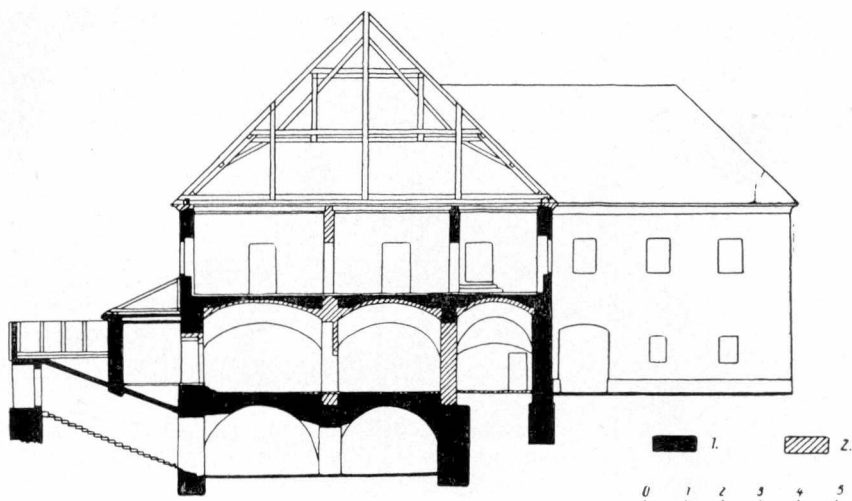
7. azok a *kőházak* (pallacia), amelyeket a polgárok 1249—1256 között a Vár északi oldalán építtettek és

8. a *kathedrális*, vagyis a Szent Adalbert főtemplom, amely a tájolás kiindulópontja s a Várhegy centruma.

A déli palota, újabban, 1934—1938-ban feltárt részletei azt mutatják, hogy az épület második, immár gótikus átépítésének korszaka a XIV. századra esik; így meglehet, hogy az érsek végleges átköltözése a régebbi, északi kúriából az 1249—1256 között megszerzett egykori királyi palotába talán csak Telegdi Csanád érseksége idején ment végbe.²⁰ Az esztergomvári egykori királyi, majd érseki palotának története és archeológiája túlesik e tanulmány körén.²¹

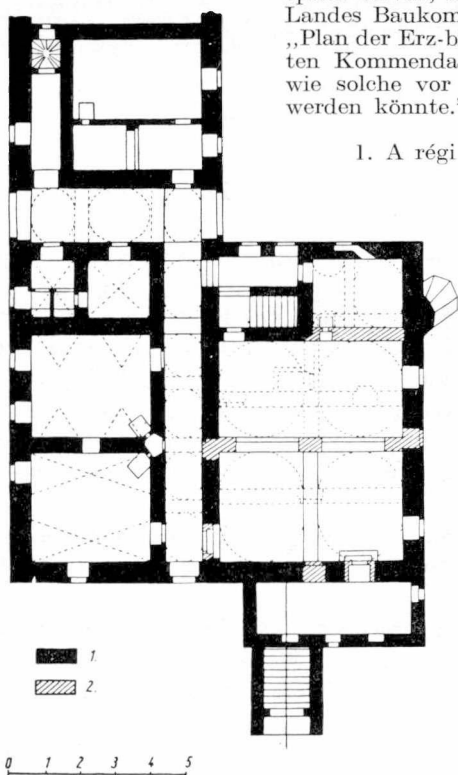
Jelen feladatunk annak megállapítása: mi lett a régi érseki kúria sorsa az érsekeknek az egykori III. Béla építtette királyi kúriába történt átköltözése után?

A régi érseki kúria kétségtelenül az érsekség használatában maradt a XIII—XIV. század után, tehát akkor is, amikor az érsekek már rendszeresen az egykori királyi palotát lakták. Rezidenciául később csupán a XV. század végén, egy ízben használták. 1498—1500-ban Bakócz Tamás érsek lett a lakója ennek az épületnek, mégpedig azért, mert Beatrix özvegy királyné, még Estei Hyppolit érsek meghívására az esztergomi vár déli végén álló érseki kastélyban rendezte be udvarát.²² Bakócz kétségtelenül, jelentősebb átépítéseket hajtott végre a régi érseki házon. Ennek nemcsak 1499-ből írott

5. A régi érseki palota keresztmetszete az 1816. évi átépítés tervén, nyugat felől nézve. (Heya Ferencnek, a Landes Baukommission adjunktusának felmérése, 1816. „Plan der Erz-bischöflichen Residenz oder des sogenannten Kommandanten Hauses in der Festung zu Gran, wie solche vor den bevorstehenden Einsturz gesichert werden könnte.” Másolat az Országos Műemlékfelügye-
léség tervtárában.)

1. A régi állapot — 2. A javasolt átépítés

6. A régi érseki palota földszintjének alaprajza, az 1816. évi Heya-féle felmérésről

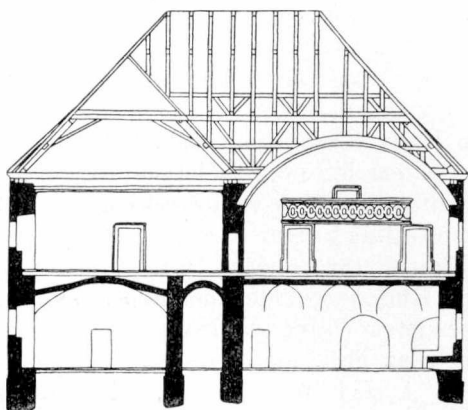
nyomát,²³ de archeológiai emlékeit is megtaláltuk. Széles György kézirata emlékszik meg az épület homlokzatának márványból faragott két angyalszobráról — ezek még 1759-ben megvoltak —, valamint a kapubejáratnak Bakócz jelmondatát viselő felíratáról: Dominus adiutor et protector meus.²⁴ Ezt az utóbbi, nagyméretű, ajtókeret feletti felíratot még a XIX. században a bazilika altemplomának északi keleti sarkába illesztették be. Egy másik ajtókeret párkányzata — Bakócz címerével és jelmondatával — az esztergomi Vármúzeum renaissance kőtárának északi zárófalában nyert elhelyezést. Egy további, innen származó renaissance ajtókerettöredéket, ökörszemes díszszel, 1957. évi ásatásunk alkalmával,

az egykori kútház mellett mi is találtunk^{24a} (2. kép). Széles György XVIII. századi kéziratos munkája szerint 1759-ben a régi érseki palotának már csak északra, a várkút felé tekintő kapuzata, harminékét lépcsős lépcsőháza, az L alakú épületnek hat emeleti terme maradt meg, az azokat összekötő folyosóval együtt. (A termek alapterülete, Széles György szerint: 3×4 öl, a folyosó szélessége: 1 öl.) Az épület földszintjét ekkoriban a kertész lakása, raktárak, kocsiszínék foglalták el (3. kép). A „Parade-Platz”-nak nevezett várpiacra néző homlokzati kapu felett Széles megemlékezik Bakócz Tamás — keréken álló, szarvast ábrázoló — címeréről is, amelyet azonban Vitéz Jánosénak néz. Ugyaninnen más jelmondatok vésetét is említi. (Dominus det nobis et regno pacem.)²⁵

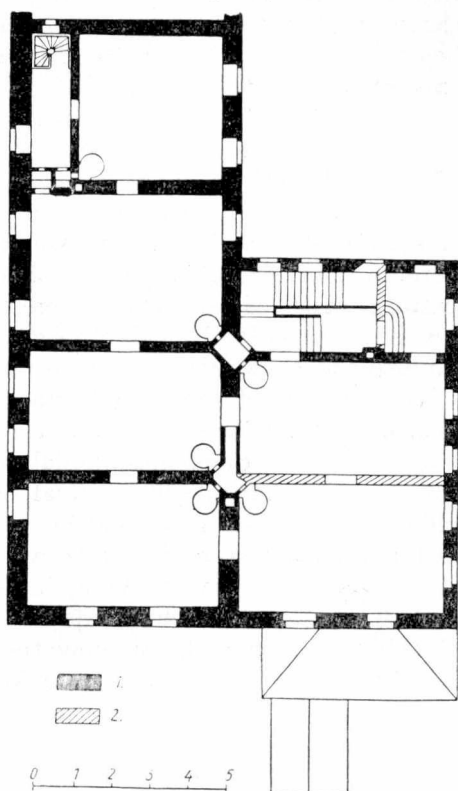
Az érseki lakóház törökkori szerepéről aránylag keveset tudtunk. Mivel azonban bizonyos az, hogy a Várhegy déli végén álló érseki palota jórészt a XVI—XVII. század fordulóján ágyúkilövő bástyákká alakították és betemették, a XVII. század derekán pedig az esztergomi szandzsákbég alkalmasint a Vízivárosban lakott — valószínű, hogy ez a régi érseki kúria az, amelyet Taferner 1666-ban rongált állapotában lát és nyomorult kunyhónak nevez.²⁶

Az épületet, 1756-ban a Várhegy felmérése során, igen lelkiismeretes munkával, Johann Krey császári hadmérnök térképezte fel.²⁷ Munkája szolgáltatott technikai elindulást 1957-ben végzett ásatáshoz (11. kép).

A régi érseki palota törökkori sorsára néhány adatot szolgáltatott

7. A régi érseki palota keresztmetszete az 1816. évi átépítés előtt, északi homlokzata felől nézve. A Heya-féle felmérésről. (A boltozatos első emeleti teremben az 1497—1500 között, Bakócz által végrehajtott renaissance építkezések karzat-kiképzése)

8. A régi érseki palota emeletének alaprajza az 1816. évi Heya-féle felmérésről

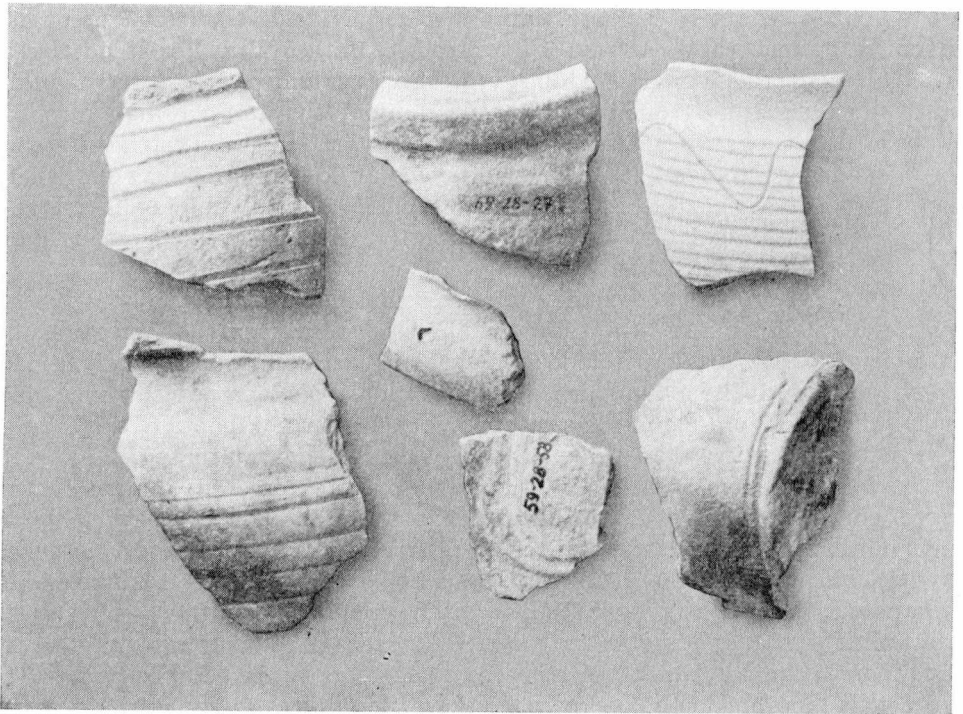
az épület körvonalainak, alapfalainak feltárása, így a szokatlanul nagy mennyiségű törökkori keramika és porcelán is. Az 1683. évi felszabadító hadjárat, noha olyan súlyos károkat okozott az épület nyugati, dunai homlokzatán, hogy azt újjáépítése során néhány méterrel beljebb alakították ki,²⁸ úgy látszik a leghamarabb helyreállítható vári nagyháznak találta. 1695-től 1763-ig ez az emeletes épület lett az esztergomi várparancsnok szállása, a Kommandantenhaus.²⁹ A régi érseki kúriát (4. kép) 1816-ban klasszicizáló stílusban renoválták, azzal a céllal, hogy az az esztergomi primási palota feladatát lássa el. 1820. május 16-án ennek a palotának emeleti dísztermében iktatták be Rudnay Sándor hercegprímást.³⁰ Amikor a mai bazilika megépítésének kezdetekor a nagyarányú tereprendezés megkezdődött, ez a régi érseki palota volt az első, amelyre 1821. március 12-én csákányt emeltek³¹ (5—8. kép).

A régi érseki kúriát, mint említettem, akkori állapotának megfelelően, 1756-ban pontosan felmérte Krey hadmérnök.

1957. év nyarán végzett hitelesítő ásatásunk Krey adatainak teljes szabotosságát igazolta. Ez az — anyagiak híján — nagyon rövidre fogott ásatás azonban néhány alapvető fontosságú kérdést mégis tisztázott. Így elsősorban azt, hogy a várfelszínnek a bazilika építésével végrehajtott XVIII—XIX. századi lesüllyesztése (ami a Bakócz kápolna alapjainál a 11,4 métert is elérte és a Szent István vértanú temploma alapfalait olyannyira eltüntette, hogy ennek pontos helyén 1957. évi próbaárkunk, 0,4 méter mélységben már csak szűz talajt talált; afelett modern kultúrreteget) a jelentős kiterjedésű, korai érseki kúria alapfalait meghagyta.

A régi érseki kúria északra tekintő főhomlokzatának alapfalai, mintegy 23 méter hosszúságban nyomon követhetők. A falak vastagsága átlagosan 1,9 méter. Az alapfalak anyaga kő, mészhabarcos, dunakavicsos kötőanyag. A nagyjából L alakú épület északra néző homlokzati szakaszát — amely koraibb, mint az épület észak-déli tengelyű hossz-szárnya — dél felé is öles vastagságú fal zárja. Krey felmérésének adatain túlmenően megállapítottuk azt, hogy az egészében alapincézett épületnek nyugati, a dunai bástyákra támaszkodó része, leletanyaga tanúsága szerint, a török háborúban leomlott s így Krey a kisebb méretben újraépített nyugati, eredeti falszakaszokat már nem láthatta. Kiderült az, hogy a törökkort megelőző időkben a régi érseki ház magukra a dunai bástyafalakra támaszkodott rá: az épület pincéiből egy — a bástyán kívüli vároldál felé vezető, két méter széles, téglával és mészhabarcossal fedett, nyugat felé lejtő — lépeső boltozata jelentkezett, 2—2,2 méter mélységben a mai talajszint alatt. Utóbbinak feltárása, anyagiak híján lehetetlenné vált. Az épület pincéjéből a bástyákon kívüli területre vezető akna ajtajának helyét jelenleg a bástyarendszer egyik XVIII. századi támpillére takarja el. Az épületnek déli-északi tengelyű hossz-szárnya a bazilika épülettömege felé nyomon követhető nem volt; kiásták azt a bazilika alapozásakor. A Krey-féle térkép szerint a mai bazilika északi zárófalától 1,5 méternyire végződött ez az épület; az alapfalak elbontásának az itteni mélyebb talajeltávolítás a magyarázata.

Az épület homlokzati szakaszát egészében alapincézték. A mintegy 2,6 méter magasságú pincekamrák kőboltvállakon nyugszanak, boltozat-

9. Koraközépkori kerámia-töredékek az esztergomi régi érseki palota alapozás rétegéből (XI—XIII. század). Esztergom, Balassi Bálint Múzeum

anyaguk kő és téglá. Az ásátás megállapította, hogy a több ízben is revonált régi érseki házat, 1821. évi bontásakor egészen a pincék födémeig megsemmisítették s így csak az egyik pince-osztófal felett hagytak meg egy-egy téglasor vastagságú megerősítő boltozathevedert. A pincék a latinkereszt alaprajzi rendjét követik.

Az 1957. évi ásátás mindössze egy ponton, az épületesoport északkeleti sarkánál hatolhatott le az épület alapozásának korát hitelesítő kultúrrétegekig. Itt a jelenlegi talajsint alatti 3,5 méter mélységben megtaláltuk az épület-alapozás alját. A kísérő leletanyag keramikájában koraközépkori, XI—XIII. századi vonaldíszes és körömbenyomásos díszítésű cserépedény töredékekkel (9. kép) együtt több színes freskótöredék is felszínre került. Ugyanezen a ponton, tehát a régi érseki palota északkeleti sarkánál, korábbi időkből származó elbontott kőfalak jelentkeztek. *Annak bizonyítéka ez, hogy a régi érseki ház építői, az épület alapozásával egy még régebbi — e ponttól északkelebre eső — kőépületet bontottak le.* A régi érseki palota felfelé menő alapfalai a mai talajsintet mintegy 0,3—0,5 méterre közelítik meg; ez az elvágtott régebbi épületesonk viszont a 3,5 méter mélységű fenéktől felfelé mindössze 1 méter magasságig kísérhető nyomon. A feltárás során előkerült rómaikori tetőtégla- és más kerámia-töredékek alátámasztják azt a feltevést, hogy az

esztergomi Várhegyen csakúgy, mint a közeli Hidegtelek-kereszt-csúcsra is, római refugium vagy castrum állt volna. A Mathes által közölt adatok a Várban talált római régiségekről egy kisebb castrum pénzforgalmára utalnak, noha az általa rómaikorinak vélt donjont mi középkorinak tartjuk. Valószínű az, hogy a rómaikori kőépületeket itt, a Garam torkolatával szemben, a Várhegy nyugati (és nem keleti) oldalán kell keresnünk s meglehet, hogy a régi érseki háztól északkeletre álló épületesonk is római épületmaradvány; ennek vizsgálatára azonban lezáratlan ásatásom időt, módot már nem adott.

1957. évi próbaásatásunk így mindössze azt igazolta, hogy e korai érseki palota alapfalai, pincéi — kivéve az épület déli szakaszát — megvannak. A nyugati várfalhoz kapcsolódó épületelemek arra mutatnak, hogy leendő feltárásuk és kiváltásuk a Várhegy északi oldalának lehetne centruma, míg a Dunára néző pincék eltorlaszolt bástyabejárójának kibontása a Várhegy nyugati oldalának látképét hangsúlyos elemekkel gyarapíthatná.

Az épület homlokzati, északi törzsének építéskora, az általam feltárt egyetlen 3,5 méterig lehatolt kutatóárkának keramikájával, egyértelműen nem datálható. A feltárást csak akkor zárhatnók le, ha az építéskori rétegeket kiszélesítenénk. Remélhető, hogy ennek az épületnek — az általa funkciójából kikapcsolt, tőle északkeletre eső, korábbi épülettel együttes — régészeti tisztázása korai építézetünknek s a XI. századi Magyarországnak egyik kulcspontját adja kezünkbe. A régi érseki háznak és a tőle északkeletre jelentkező nála korábbi kőépületeknek feltárása, csakúgy, mint az Esztergom, Széchenyi tér 22. szám alatt fekvő Zenia palotája alapfalainak tisztázása nemcsak Esztergom legkritikusabb koraromán építéskezdeteit világítaná meg, hanem XI. századi kőépítézetünk számos más kérdését is.

2. A HELEMBAI SZIGET XIII. SZÁZADI ÉRSEKI NYARALÓJA

A Helembai sziget a Csehszlovákiához csatolt Helemba község magasságában az esztergom—szobi Dunaszakasz legnagyobb szigete. A sziget, névadó falujával együtt, 1138-ban a dömösi monostor megalapítását megerősítő oklevélben szerepel először. A bal parti Helembán harminchárom, neve szerint is felsorolt halász lakik ekkor; addig a királyi nemzetség, ekkortól a dömösi monostor szolgálja.³²

A szigetről az 1138. évi oklevél nem ejt szót. 1234-ben, egyszer említik csupán, hogy e szigeten érseki ház (domus archiepiscopalis) áll. II. Endre király ugyanis 1234-ben elrendelte azt, hogy azok a Dunán fel- és lefelé közlekedő hajósok, akik Robert érsek almáskertjét Halumbazygethen kifosztották, s a másik Duna-szigeten, Scentmariazygethen levő szénáját elrabolták, halállal lakoljanak.³³

A Helembai sziget érseki házával még az a királyi oklevél hozható kapcsolatba, amelyet 1270-ben V. István, „in insula Helemba” keltez.³⁴ Mivel a király ezt az oklevelet, július hó 26-án az esztergomi egyház birtokügyében állítja ki — csakúgy, mint a július 30-án, immár dátumhely nélkül kelte-

zettet —, feltehető, hogy az 1234-ben említett helemba-szigeti érseki ház : nyaraló volt és olyan kőépület, amely — talán megújítva — túlélte a tatárjárást. E nyaralóról az általam ismert okleveles anyagban több említés nincs.

A szigetet, Szentmária-szigetével együtt, az esztergomi és a dömösi egyház halászterületével kapcsolatban 1262-ben említi István ifjabb király egyik oklevele.³⁵ Több évszázad után, 1595. március 5-én, seregjárás idején, Pálffy Miklós főkapitány keltezi egyik levelét „in insula Elemba”,³⁶ majd 1598 szeptemberében Kutassy János esztergomi érsek, Petz Bertalan udvari tanácsos és Pálffy Miklós tárgyal Helemba szigetén Murad budai pasával, a magyar Esztergom és a török Eger várának tervezett cseréjéről.³⁷

A Nemzeti Múzeum Adattárának nyilvánartatása szerint régebben sírokat tártak fel a sziget területén.³⁸ 1959 nyarán Méri István folytatott itt kiterjedt ásatást, amelynek során feltárta az érseki ház alapfalait, a sziget kisméretű középkori kápolnáját s az ahhoz csatlakozó hatalmas sírmezőt. Meglehet, hogy a középkori helembai halászok temetőhelye volt ez a szegénytemető. Méri István ráakadt az érseki nyaralót övező almáskert szabályos rendben ültetett almáfainak gödreire is ; ez az első ismert magyarországi gyümölcsös-kert régészeti maradványa.

3. ÉRSEKI VÁR ÉS TORONY A BUDAI NYULAK SZIGETÉN A XIII. SZ.-BAN

Az eddigi érseki rezidenciák s a helembai szigeti nyaraló után most egy másik érseki szállás-típus adatait sorakoztatjuk fel.

Ismeretes az, hogy a magyar királyok 1249 és 1256 között felhagyták esztergomi székhelyüket, s az ottani királyi palotát az esztergomi érsekeknek adományozták. IV. Béla király az általa épített budai várba helyezte át udvarát. Utódai a budai város királyi kúriáját lakták — a mai Táncsics Mihály utca 9. sz. épület helyén —, s ezt a budavári régi királyi kúriát csak Nagy Lajos adta fel az általa épített s a budai Várhegy déli végén fekvő királyi palotáért.³⁹ (Közben, Anjou Károly király jórészt Visegrádon rezideált.)

Az esztergomi érsekeknek a királyi házzal s a kancelláriával szoros kapcsolata megkívánta azt, hogy a királyi udvar közelében rezideáljanak. A XIII. század második felében, Budavára építése korában nem véletlen az, hogy az esztergomi érsekek nem az épülő budai városerődben építenek kastélyt, hanem az akkor még királyi lakóhelyként is használt óbudai királyi ház közelében, a teljesen egyházi város jellegű Nyulak-szigetén.⁴⁰

Nincs nyoma annak, hogy Budán a XIV. század végéig érseki rezidencia állt volna, s ez a negatívum ismét csak annak bizonyítéka, hogy a Vár déli palotájának megépítése Nagy Lajos korához fűződik.⁴¹ Ha ilyen érseki rezidencia lett volna a XIII—XIV. század fordulóján, a pápai legátusok az 1279. évi zsinat, majd Boccasino és Gentile idején bizonyára itt s nem budavári kolostorokban szállnának meg. Sőt még 1339-ben is magánszemélynél, Ulving comesnél lakik a Budán időző pápai legátus, Petrus Gervasius!⁴²

A XIII—XIV. század fordulója sem ösztönzi budavári házszerzésre az esztergomi érsekeket. Azonban nyomban találkozunk az esztergomi érsek

10. Padlótégla-töredék a budai Nyulak szigete XIII. századi érseki nyaralójából. Budapest, Iparművészeti Múzeum

visegrádi rezidenciájával, mihelyt I. Károly király tartósabban Visegrádra települ. S amikor a későközépkori Budavár végleges struktúrája kialakul — királyi vár, polgári várnegyed —, Demeter kardinális, esztergomi érsek (1379—1387) sietve házingatlant szerez a budai Várhegy déli palotája, a későközépkori királyi vár közvetlen közelében.

A budai Nyulak-szigete — a mai Margitsziget — érseki váráról, tornyáról s a hozzátartozó házakról 1278-ban — Knauz Nándor megállapítása szerint egy január és augusztus között kelt oklevélben — olvasunk először.⁴³ A király a szigeti egyházi intézményekkel együtt, ezeket az érseki ingatlanokat is kiemeli a szigeti dominikánák joghatósága alól, akkor, amikor egyébként az egész szigetet a domonkosrendi apácáknak adományozza.⁴⁴

Esztergom érseki széke az oklevél kibocsátása idején vakuált; így a *nyulak-szigeti érseki várkastély építését az 1254—76 között működött Benedek nevű két esztergomi érsek művének kell tulajdonítanunk*. Az építés ideje — 1254—1276 — érdekesen esik egybe az Új Buda építéskorával. Esztergomi kastélyát 1249-ben ajándékozza el IV. Béla, Margit királyleányt 1252-ben hozzák át Veszprémből a királyi udvar közelébe eső s ekkor már álló szigeti domonkosrendi apácakolostorba, 1255-re pedig már bizonyos, hogy áll IV. Béla budavári, északi királyi kúriája.⁴⁵ A szigeti érseki rezidencia így tehát egyidejű a budavári királyi rezidencia építéskorával, bár az is lehetséges, hogy az óbudai királyi kastélyhoz (Kálvin utca) s az óbudai prépostsághoz (Szentlélek tér) való közelsége okán — építéskora még a XIII. század elejére megy vissza.

A Nyulak szigetén állt érseki várról vagy kastélyról szó esik még 1282—83-ban és 1285-ben is. 1285-ben, a második magyarországi tatár betörés évében Lodomér esztergomi érsek a sziget felső végén bírt „curiam muratam et turrem lapideam archiepiscopatus nostri” nyolc esztendőre Tamás váci püspöknek, a királyné alkancellárjának adja bérbe.⁴⁶

Az érsekség még Lodomér idején, 1294-ben vált meg ettől a várkastélytól, amelyért cserébe a Tengerdi családtól a sármelléki Bulesú és Bogod nevű helységeket kapta.⁴⁷

A Margitsziget felső, északi csúcsán jelzett XIII. századi érseki palota maradványait — ahonnan 1846-ban Érdi János középkori padlóteglat hozott a Nemzeti Múzeumba (10. kép) — 1957-ben Feuerné Tóth Rózsa a Vármúzeum kutatója találta meg; a megtalált épületmaradványokat azonban felmérésük után visszatemették.⁴⁸

4. ÉRSEKI HÁZAK VISEGRÁDON

1324-ben Boleszló esztergomi érsek — a királyi család rokona — előtt Visegrádon jelenik meg Donch mester zólyomi ispán.⁴⁹ 1328-ban Boleszló ugyancsak Visegrádon tartózkodik.⁵⁰ 1330. július 29-én a kalocsai érsek jelenlétében összeírják a meghalt Boleszló érsek *visegrádi házában* talált egyházi klenódiумokat.⁵¹ 1339-ben Telegdi Csanádi érsek bíraskodik Visegrádon.⁵² 1358 előtt Vásári Miklós érsek Visegrád német részében, az országútra merőlegesen birtokolt egy palotát, amelyet Opuliai László nádornak adott el.⁵³ 1361-ben Visegrád magyar negyedében említik: „vicus venerabilis patris domini Nicolai archiepiscopi Strigoniensis.”⁵⁴ 1363—1373 körül Küküllei János mester, esztergomi vikárius, Nagy Lajos történetírója élt visegrádi házában; innen 1379/80 körül költözött át Esztergomba.⁵⁵

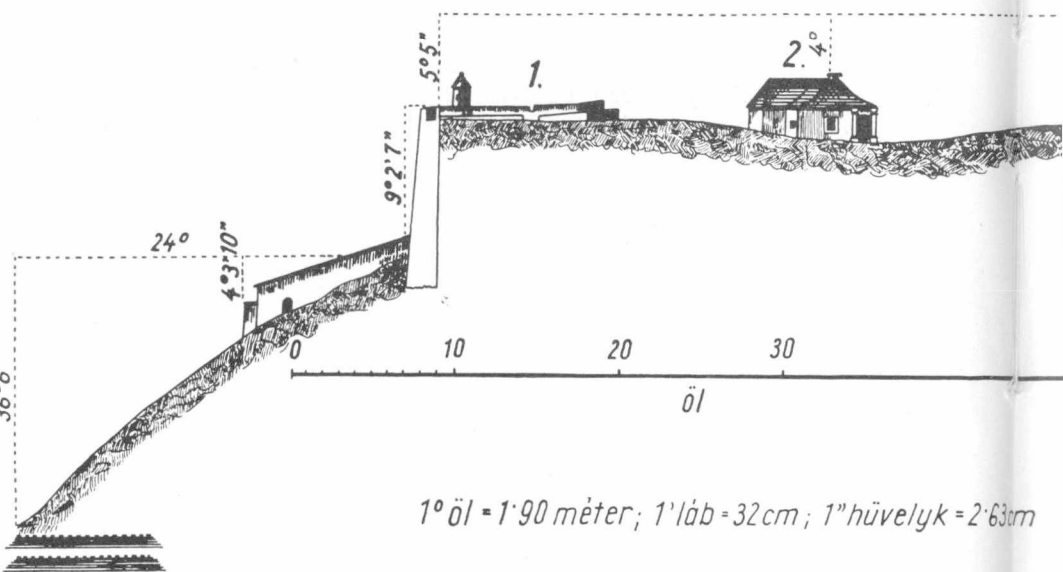
Ugyanekkoriban, 1377—1379 között Demeter bíboros, esztergomi érsek is birtokol egy visegrádi palotát, amelyben oklevelet is kiállít.⁵⁶

1412-ben Zsigmond király egy — kellő időre helyre nem állított — visegrádi házat, Kanizsai János érsek háza szomszédságában, Kanizsai érseknek adományoz.⁵⁷

A visegrádi érseki palota — amely gyaníthatóan különös értéket nyert Mátyás visegrádi tartózkodása, Vitéz János érseksége idején — esztergomi érseki tulajdon marad még a XV. század végén is; Estei Hyppolit számadáskönyvében sűrűn szerepelnek a visegrádi érseki házon végzett javítások elszámolási tételei.⁵⁸

5. ESZTERGOMI ÉRSEK BUDAVÁRI REZIDENCIÁI ÉS MAGÁNHÁZAI (1379—1541)

A budai Várhegy déli végén épített királyi palota építésének befejezése (1382) előtti időben — követve a korábbi s épületeivel a Vízivárosba is átnyúló buda-városi királyi szállást, a Kammerhofot — csupán 1364-ből van

Az esztergomi vár északi oldalának helyszínrajza 1756-ból, nyugat felől nézve. (Krey András mérnökkari kapitány felmérése.)

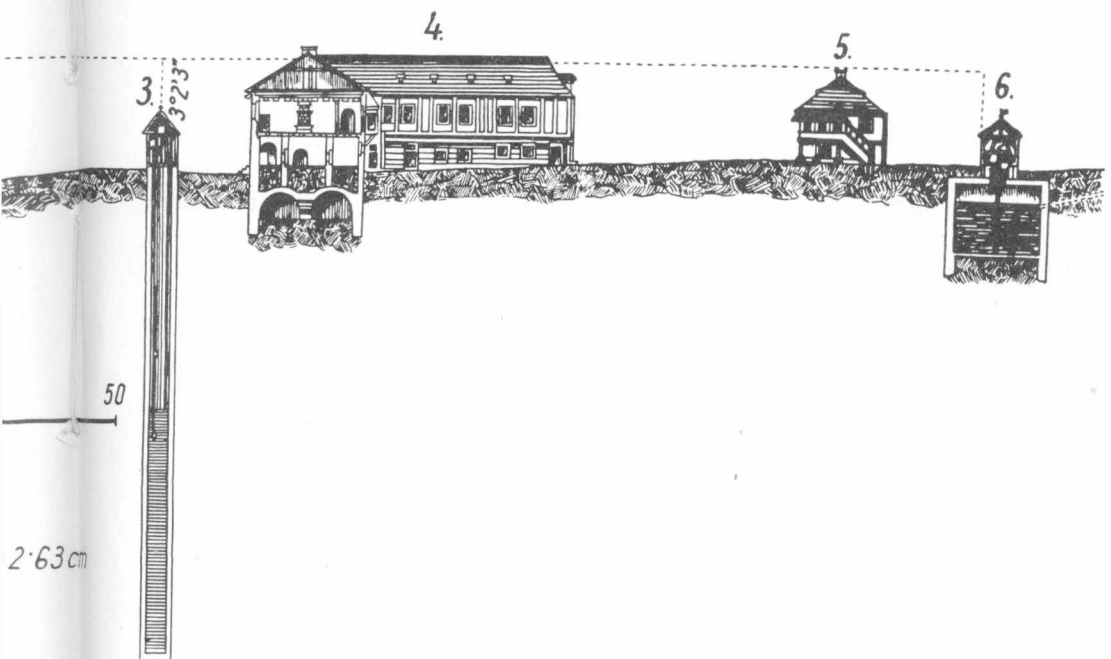
1. Északi körbástva
2. A gyalogkapu őrháza. Ma sekrestyés-lak

...oma annak, hogy Vásári Miklós esztergomi érseknek háza áll — Vörös hály alnádor szomszédságában — a budai Vízivárosban.

Amint az óbudai királyi udvart a nyulak-szigeti érseki ház, majd a budarosi Kammerhof n. királyi nagykúriát (I. Tánesis Mihály u. 9.) Vásári Miklós sek vízivárosi háza követte, úgy követi a buda-várhegyi déli palota befejezése-r Demeter esztergomi érseknek a budai Várnegyed déli végén történt ház-erzése az új későközépkori királyi palotát.

Adataink szerint 1379 és 1387 között Demeter bíboros, esztergomi érsek két zat is vett a budai várban. A régi Zsidó utcában — a mai Szent György eában — fekvő házát, amelyet az Ákos-nemzetségtől vásárolt, az általa ala-ott esztergomi Krisztus teste kápolnára, a Szent Adalbert bazilika oldalká- nájára hagyományozta.⁵⁹ Másik házát, — amelyet Pataki Vidor János buda- ri helyrajza a Tárnok utca 7. sz. ház helyére tesz, — 1384-ben azzal adta bérbe, gy e házáért a bérlő ugyancsak az esztergomi Krisztus teste kápolnának essen bért.⁶⁰ Ez az utóbbi épület még 1528-ban is az esztergomi Krisztus te kápolna tulajdona volt.⁶¹

Demeter kardinális előbb említett régi Zsidó utcai házát 1394-ben anizsai János érsek az esztergomi Krisztus teste kápolna oltármesterétől ként szerezte meg, hogy helyébe az ő, esztergomi Budai utcai kőházát adta

3. Várkút
4. A régi érseki palota; 1756-ban a várparancsnok lakása
5. A helyőrség tisztjeinek lakóháza. A XVIII. században lebontották
6. Nagy ciszterna. Az újkori bazilika építésekor eltömték

cserébe. Az így megszerzett budavári házat pedig Kanizsai érsek öccsének Kanizsai Miklós tárnokmesternek adta át.⁶²

Demeter bíboros örökén Kanizsai János, Zsigmond későbbi birodalmi főkancellárja, 1388-ban szerezte és alapította meg az esztergomi érsekségnek a középkor végéig használt budai rezidenciáját. 1388-ban Kanizsai János a régi Szent György tér — a mai Dísz tér — keleti oldalán 1500 forintért két, egymással szomszédos házat szerzett. E telken Pálóczy György érsek építtette fel az érsekek nagy, egységes középkori palotáját, 1435-ben. Az épületre később Mátyás király Beckensloer Jánosnak, az utóbb árulóvá lett esztergomi érseknek adománylevelet is adott. Az érseki nagyházat csak Bakócz Tamás szerezte vissza, s az épületkomplexust egy azzal szomszédos ház megszerzésével meg is toldotta. Az érseki palota a mai Dísz tér 1—5. számú házak helyén állt.⁶³

A felsorolt épületeken s elsősorban az érsekség most említett hatalmas rezidenciáján kívül egyes érsekek mint magánszemélyek is vásároltak budavári házakat.

Így Kanizsai János az Ákos nembeli Mikch bán özvegyétől 1395-ben vett meg egy, a régi Zsidó utcában (Szent György utca) fekvő sarokházat, annak az épületnek a szomszédját, amelyet — ugyancsak az Ákos nembeliektől

— korábban Demeter érsek vett meg. Mivel a Demeter-féle ház csere útján utóbb Kanizsai János érsek öccsének, Miklós tárnokmesternek kezére került, az érsek ezt a másik házat is megvásárolta.⁶⁴ Ugyancsak Kanizsai János vett meg 1393-ban a budai Francia utcában egy másik kőházat — kétezerhatszáz torintért —, ezt később az esztergomi káptalanra hagyta.⁶⁵

Pálóczy György — kinek nevéhez a Szent György téri, vagyis a mai Dísz tér helyén állt érseki palota építése fűződik — 1440-ben az esztergomi egyháznak adományozta egyik budavári, Mindszent utcai — mai Úri utca — magánházát.⁶⁶

Bakócz Tamásnak három budavári és egy buda-alvárosi házát is említik. 1482/83-ban egy kétfrontos, a Szent Pál (Fortuna) és az Olasz (Országház) utcára néző házat vásárolt. 1499-ben szó esik Bakócz érsek egy másik házaról is, a budavári Főtéren (Szentháromság tér). 1504 és 1521 között a Szent György tér (Dísz tér) nyugati oldalán — az érseki rezidencia átellenében — vásárolt egy magánházat; ezt végrendeletében az esztergomi Bakócz kápolnára hagyta. Bakócz, istállóit egy buda-alvárosi — vízivárosi — épületben helyezte el; ezeket az istállókat ugyancsak az esztergomi Bakócz kápolna-alapítványra hagyta.⁶⁷

6. ÉRSEKI NYARALÓ ÁKOSPALOTÁJÁN, AZ ESZTERGOMI HATÁRBAN

A Helembai sziget jobb parti átellenében, két völgyzáró hegy, a Szamárhegy s a Hideglelőskereszt-csúcs között nyílik az úgynevezett Búbánat-völgy. A hegyek felé kiszélesedő völgy felső, keleti szakaszán, a Lipótszikla alatt akadunk a középkori Ákospalotája nevű érseki nyaraló romjaira. A Knauz Nándor püspök által, az 1890-es években feltárt romterület három csoportból áll.

A dombháton egy keletelt, félköríves szentély záródású kápolna romjai, közelében állnak a téglalapra rajzú kastély alapfalai; mérete: 22 × 10 méter. A kastélytól mintegy 120 méterrel délebbre, a meredek esésű domb lábánál egy kútház maradványaira bukkanunk, egy csorgóval s egy — többlépcsős, mesterséges vízesés célját szolgáló — duzzasztó maradványaival.⁶⁸

A mai Búbánatvölgy torkolata felé eső gátmaradványokból arra következtethetünk, hogy e nyaraló majorságához halastó is tartozhatott.

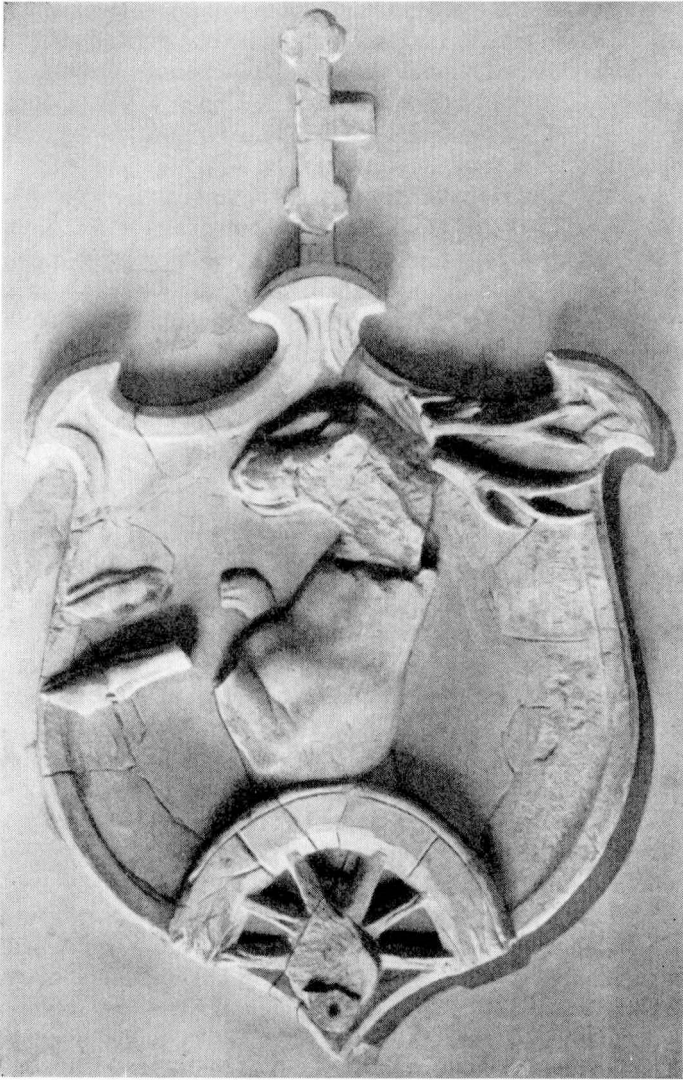
Ákospalotáját, amely 1394-ig az Ákos nemzetség nemzetségi birtoka volt,⁶⁹ Zsigmond király szerezte meg Ákos nembeli Prodawzyi Miehk bántól, majd, koronázási ajándékképpen Kanizsai János esztergomi érseknek adományozta.⁷⁰ A település már a XIII. században is kőépületekkel rendelkező templomos hely volt. 1288-ban, amikor Esztergom keleti határait — Úrkútja és a Custos földjét (ma: Kusztus) — megjárták, *palacium Akus* néven először említi oklevél a később érseki nyaraló épületét.⁷¹ 1292-ben Zamard falu — a mai Szamárhegy névadója — határleírásánál szerepel Barana-földe, mint amelyen a *pallacium Akus* áll.⁷² (Az 1292. évi határleírás érdekessége az, hogy *palacium dirutum* néven ismételten említi a Búbánat-völgy római kori romjait, köztük alkalmasint a Hideglelőskereszt nevű csúcson, akkoriban még jobban látható római refugium maradványait. Ennek létezését, közel hét évszázad után,

csak 1954-ben sikerült — épp az oklevél határleírása nyomán — megtalálnom, majd, mint a magyarországi dunai Limesz legmagasabb ponton fekvő refugiumát, Soproni Sándorral hitelesítenem. A határjárás másik, mezőgazdaságtörténeti érdekessége az, hogy világossá válik: Úrkútja — a mai Holop-kút — környékén már a XI—XIII. században a maival azonos volt az erdők s a mezőgazdaságilag művelt területek határa.)

1325-ben az esztergomi johanniták konventje állítja ki egyik oklevelét „iuxta palacium Akus prope Strigonium”.⁷³ Utóbb, amikor a birtok az Ákos nemzetség tulajdonából Zsigmond király kezére, majd királyi donációképpen Kanizsai János érsek birtokába kerül, Kanizsai érsek Ákospalotáját az általa alapított s az esztergomi Szent Adalbert székesegyházhoz csatolt Szűz Mária kápolnának, az úgynevezett Kanizsai kápolnának ajándékozta, a nagyhonti tizedekkel, két Nyitra megyei faluval s az Ákospalotájával szomszédos Zamárd birtokkal egyetemben.⁷⁴ Ezekbe a birtokokba a Kanizsai kápolna oltármesterét 1418-ban iktatják be; majd 1484-ben a „palacium in sylua Akus in promontorio Zamard” az „altaria Sancti Nicolai de porticu Strigoniensi” tulajdonaként szerepel.⁷⁵

A középkor alkonyán több alkalommal is olvasunk még Ákospalotájáról. A XVI. század elején Oláh Miklós Hungariája említi azt, hogy „egy olasz mérföldnyire Esztergomtól, Dömös felé, a hegyek lábánál palota áll, mely a Dunára tekint, s amelyet igen kellemes kert és vadaskert övez”.⁷⁶ Az ákospalotai vadaskertben a XVI. század elején bölényeket is tenyésztettek. (Ezek egyike, 1527 decemberében kitört s az erdőkbe szabadult. Az ezidétt Esztergomban telelő I. Ferdinánd király körvadászatot rendezett rá, s a vadászaton a király is részt vett. Épp ezen a napon érkezett Esztergomba Ferdinándnak Moszkvába induló követje, Herberstein Zsigmond. Útinaplójában feljegyezte: odaérkeztek Esztergomban nagy volt a zavar, mert a bölényhajsza során Ákospalotájánál a királyt elvesztette kísérete; I. Ferdinánd eltűnt s csak késő éjszakára verődött haza.)⁷⁷

A Búbánat-völgy középkori települései közül a török világban mind Zamárd falu — annak Kozma és Damján vértanúk tiszteletére szentelt temploma —, mind pedig Ákospalotája eltűnt a föld színéről. Ákospalotája területén, mint említettük, Knauz Nándor végzett eredményes ásatásokat. Az ásatásnak, ha volt is naplója, elveszett. Mindössze néhány régi fénykép, egy alaprajz s az esztergomi múzeum néhány régészeti tárgya őrzi e felhagyott ásatás emlékét. Az egykorú leletjegyzék említi, hogy az épületbelsőben erősen freskált falnyomokat találtak.⁷⁸ Az Ákospalotája területén talált régészeti emlékek közül legjelentősebb Bakócz Tamás bíboros két XVI. század eleji címertöredéke, az esztergomi régi érseki palotán is megtalált jelmondatának vésetével (12. kép.) Ezek a Bakócz személyéhez kapcsolódó emlékek régészeti bizonyítékai annak, hogy ő volt az, aki ennek az érseki vadászlaknak végső formáját megadta.⁷⁹ A romterületet jelenleg mintegy hatvanéves sarjerdő borítja, s ennek gyökérzete, a környék kincskeresőivel együtt, hamarosan teljesen szétbontja mind a palotának, mind pedig a kápolnának s a beomlott vízházhoz csatlakozó monumentális méretű lépcsőzetes vízesésrendszernek kő- és földfalait.

12. Bakócz Tamás kőcímere az Ákospalotája nevű érseki nyaralóról. 1513—1521 körül. Esztergom, Bálanti Múzeum

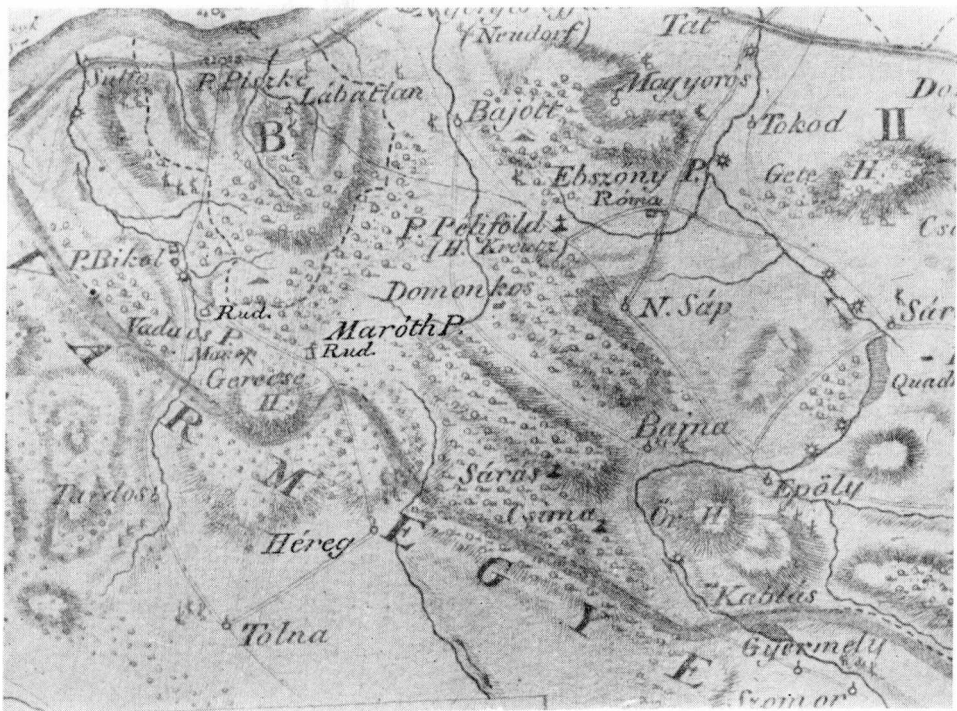
Ákospalotája mind méreteit, mind rendeltetését tekintve, Mátyás király buda-nyéki vadászkastélyának rokona. A terep rendezése mellett ásatási feladat lenne az Ákospalotájához Nyugat felől csatlakozó esetleges majorságnak feltárása s a romok konzerválása. Kívánatos lenne azt is ásatással ellenőrizni, hogy az esztergom—pilismaróti országút feletti Hosszúhegy északi, Dunára tekintő gerincének hosszán követhető kőfalmaradványa a Limesz erődrendszerének tartozéka-e avagy az ákospalotai vadaskertnek északi zárófala-e. Mind ezek a Hosszúhegy tetején, mind pedig a Szamárhely déli erdejében követhető kőszáncok erősen emlékeztetnek a hűvösvölgyi Buda-Nyék — Garády Sándor által feltárt — királyi vadaskertjének falaira.

7. ESTEI HYPPLIT VADÁSZKASTÉLYA PUSZTAMARÓTON

Az Árpádok korának végén a Tardos nemzetség birtokaként említett Marót,⁸⁰ 1388-ban Genemarotja néven — a szomszédos Nyergesújfalu, Bajót, Dunamócs és Süttő falvakkal, vagyis a gerecei uradalommal együtt — Zsigmond király koronázási ajándékaiként került az esztergomi érsekség birtokába. Több, mint százéves érseki birtoklás után, csak a XV. század végén olvasunk újra a Vértesserdőnek erről a falucskájáról. Estei Hyppolit érsek számadáskönyveinek adataiból világlik ki az, hogy Hyppolit érsek, Rázsonyi Mihály kőfaragó, Jakab mester kőfaragó, Bálint mester üveges, Kaza György díszkályhás és számos más esztergomi sallárista mesterember közreműködésével, 1487 és 1490 között díszes vadászkastélyt építtetett itt. Az építkezésnek Voit Pál által feldolgozott gazdaságtörténeti adataiból kiviláglik, hogy a maróti érseki kastély tornyos épület volt, ablakkereteit

13. Jaczyg György térképe Esztergom vármegyéről. 1803.

14. Részlet a Jaczyg-féle 1803. évi térképről: Marótpusztai területén két rom (rudera) megjelölésével

márványból faragták meg s teremt cserépkályhákkal is ellátták. A munka 1490-re ért véget.⁸¹

A Hyppolit helyébe lépő Bakócz érsek, úgy látszik, mellőzte e vadász-kastélyt, s épp ezért az Esztergomhoz, Visegrádhoz közelebb eső Ákospalotáját bővítette.

Utóbb, 1526 őszén, a maróti érseki kastély Dobozi Mihálynak és menekülő társainak tragédiájával vált történelmünk egyik legszomorúbb epizódjának színhelyévé. A kor történetírói feljegyezték, hogy Dobozi és társai, a mohácsi csatavesztés után, a portyázó törökök elől menekülve, a maróti érseki kastélyban sáncolták el magukat. A mohácsi csatát követő hetekben azonban Szulejmán portyázói rájuk törtek s valamennyiüket felkoncolták; ekkor és itt ment végbe Dobozi Mihálynak és hitvesének gyászos pusztulása is.

Brodaricsnak a mohácsi vésről írt munkája s annak nyomán Zermegh és Istvánfi Miklós krónikája, a Vérteserdőre s a Maróttal szomszédos Héreg falura utalással, világosan a mai Marótpusztát, vagy Pusztamarótot nevezi az érseki vadász-kastélyt s Doboziék tragédiája színhelyének. Azt a véleményt, amely Dobozi halálát — s vele együtt Hyppolit palotáját — az Esztergomhoz közelebb eső Pilismaróthoz fűzte (ahol egyébként Dobozi Mihálynak a XX. század elején szobrot is emeltek), forráskritikánk már rég megcáfolta.^{81a}

1953-ban végzett terepbejárásom során — a bajót—héregi út mentén a legelőn, néhai Zákonyi Mihály primási főlevéltáros és Szilva Zoltán magánkutató segítségével — sikerült rábukkanom e kastélynak a földdel egyenlővé tett maradványaira. A vadászkastély pusztulása oly nagymérvű, hogy ásatás nélkül az épületnek még csak alaprajza sem körvonalazható (13—14. kép).

A romot, amelyet klastrom néven emlegetnek a környékbeli pusztamaróti állami gazdaság dolgozói, 1805-ben Jaczyg György mérnök Esztergom vármegyei térképe, rudera jelzéssel, még mint összefüggőbb épületmaradványt jelzi.⁸² Marót, 1526. évi feldúlását követően, a török világban vált pusztasággá; 1550 körül Oláh Miklós urbariuma már elhagyott helyként említi. A XVIII. század elején, Szent Marót néven, mint érseki pusztaság szerepel.⁸³

A maróti vadászkastély alapjainak feltárása a hazai renaissance építészeti kutatása szempontjából tűnik jelentősnek. A Voit Pál által publikált Hyppolitkodexek adatai alapján bizonyos az, hogy 1487—90 között Estei Hyppolit egy renaissance stílusú világias mulatópalotát építtetett Maróton.

8. DRÉGELY

1438-ban — a pokoljáró Tar Lőrinc örökén — a koronára szállt Drégelyt, Hidvég, Hont, Sipek, Patak és Dejtár falvakkal együtt, Pálóczy György érsek kapta királyi adományba.⁸⁴ Utóda, Szécsi Dénes (1440—1465) idején Drégely már érseki nyaralópalota. A mohácsi vész után Várdai Pál érsek menekül ide, erőddé építi ki s állandó őrséggel rakja meg a drégelyi várat.⁸⁵ Amikor Esztergom 1528—30-tól I. Ferdinánd királyi védelme alá helyezett végvár lett, Várdai érsek Drégelyen és Pozsonyban tartózkodott. Egy ideig Drégely várában őrizték az esztergomi főszékesegyház kincstárát is. 1534-ben Szapolyai János király vette ostrom alá a várat, de csak a váralját égette fel. A vár 1554-ben, Szondi György érseki kapitánynak és százötven katonájának a százszoros török túlerővel szemben kifejtett önfeláldozó védelme után került török kézre.⁸⁶

9. VITÉZ JÁNOS ÉRSEK TORNYA AZ ESZTERGOMI VÁRHEGY OLDALÁBAN

Bonfini említi azt, hogy Vitéz János érsek az esztergomi érseki várpalotában végrehajtott építkezések során „meleg és hideg fürdőkamrákat, kettős kertet, ebben oszlopos lugasokat s felettük folyosót létesített. A két kert között *kerek tornyot* építtetett a szikla oldalán, benne több termet és szobát, fölötte kilátó tornyoskákat és házikót csináltatott, amelyben a legtöbbet tartózkodott, mert ez a Dunára nézett, pompás kilátást s a kertek élvezetét nyújtotta. Valóban bölcselkedésre és elmélkedésre alkalmas hely volt ez”.⁸⁷

Vitéz Jánosnak ez a kerekertőrnny nem tévesztendő össze a várpalota

Bakócz által kedvelt lakóhelyével, az úgynevezett Fehér toronnyal, ahol Bakócz végrendeletét is keltezte, s ahol utóbb 1543-ban, Várdai érsek tiltakozása ellenére, a vár királyi parancsnoka ágyúállásokat építtetett. A Fehér torony a III. Béla kori kastély lakótornyával, a mai ún. Lipót bástyával azonos.

Vitéz János pergolákkal körülvett, nyilvánvalóan renaissance stílusú tornya a Várhegynek délnyugati részén helyezkedett el. A már említett Krey-féle felmérés pontosan jelzi e kerek toronynak s a hozzávezető lépcsőknek — kétszáz esztendővel ezelőtt még jól kivehető — maradványait. A Vitéz által épített kerek torony maradványai akkor kerültek a föld alá, amikor a múlt században a bazilika alapozása miatt a várfelszínen óriás méretű földmozgatást hajtottak végre. Ekkor jelentős földtömegeket szállítottak a Várhegy dunai oldalára is, s így feltehető, hogy az esztergomi Vár nyugati oldalának rendezése során még felszínre kerülhetnek Vitéz érsek eme studiólójának maradványai. Meglehet, hogy a vízivárosi r. kath. plébánia (Berényi Zsigmond utca 3.) kertjében őrzött néhány köemlék e Vitéz-féle építkezések maradványaiból gördült le a Vízivárosba.

10. BAKÓCZ ÉRSEK PESTI PALOTÁJA

1521-ben esik szó Bakócz Tamás kardinális pesti palotájáról; ezt végrendeletében az esztergomi Bakócz sírkápolnára örökíti. A pesti Bakócz palotáról származó címertöredéket a budai Vármúzeum őrzi.⁸⁸

*

Felsorolásunk nem emlékezik meg az esztergomi érsek tulajdonában volt komáromi váruradalomról,⁸⁹ a Komárom megyei Udvard érseki házáról;⁹⁰ mellőztük a már középkorban érseki tulajdonban volt pozsonyi ház történetének ismertetését is, mert ezek az épületek vagy csupán átmenetileg voltak érseki tulajdonban, vagy pedig csak a középkor után (Pozsony) váltak rezidenciává, vagy — mint Garamberzence vára⁹¹ — érseki lakóhelyül nem szolgáltak.

Zolnay László

¹ *Knauz Nándor*: Monumenta ecclesiae Strigoniensis. II. 275. . . . in donacionibus ecclesie faciendum mensura est posita, non habere mensuram . . .

² *Gárdonyi Albert*: Budapest történetének okleveles emlékei. Budapest, 1936. 297.

³ *Salamon Ferenc*: Budapest története. Budapest, 1885. II. 210, 258, 265.

⁴ *Balics Lajos*: A róm. kath. egyház története Magyarországon. Budapest, 1890. 400. skk. — Vö. Az esztergomi főkáptalan fekvő és egyéb birtokaira vonatkozó okmányok tára. Pest, 1871. Bevezetés.

⁵ Az esztergom-vári Szent István vértanú egyházában tartott 1397. évi canonica visitatio alkalmából. Tört. Tár. 1900. 99. — *Pór Antal*: Háborúság Esztergom város és az esztergami káptalan közt a vám miatt. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, XI. (1904). 161—163.

- ⁶ *Fraknői Vilmos* : Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékekkel. Budapest, 1901. 70—75.
- ⁷ *Karácsonyi János* : A mérges vipera és az antimonialis. Századok, 1910. 18.
- ⁸ *Ledéker Emma* : Az egyház szerepe az úrpádkori Magyarországon. Különlenyomat a Századok 1950. évfolyamából, 15.
- ⁹ Legújabb összefoglalása Dercsényi Dezsőtől; *Dercsényi—Zolnay* : Esztergom. Budapest, 1956. 53—74.
- ¹⁰ A három, XIII. századi a régi érseki kúriát említő oklevél : 1239. *Knauz Nándor* : i. m. I. 329. — 1249. *Knauz Nándor* : i. m. I. 375. — 1256. *Knauz Nándor* : i. m. I. 439.
- ¹¹ *Pór Antal* : Az esztergom várbeli Szent István első vértanúról nevezett prépostság története. Budapest, 1909. 3—15. — Vö. *Dercsényi—Zolnay* : i. m. 56.
- ¹² *Balogh Jolán* : Az esztergomi Bakócz-kápolna. Budapest, 1955. 17—19.
- ¹³ *Knauz Nándor* : i. m. I. 376, 439. — *Lepold Antal* : Szent István király születés-helye. Esztergom. Évlapjai, 1938. 2.
- ¹⁴ *Geveich Tibor* : Magyarország románkori emlékei. Budapest, 1938. 76. — *Dercsényi—Zolnay* : i. m. 12.
- ¹⁵ *Lepold Antal* : Szent István király születés-helye. Szent István Emlékkönyv. Budapest, 1938. I. 467. skk.
- ¹⁶ *Zolnay László* : 1256—1956. Emléklap Esztergom második megalapításának hétszázadik évfordulóján. Budapest, 1957. 5—8.
- ¹⁷ *Knauz Nándor* : i. m. I. 376.
- ¹⁸ Erről I.: A XIII—XIV. századi budavári királyi szálláshely c. munkámat, Művészettörténeti Értesítő, 1952. 15—28., s az e témáról a Művészettörténeti Értesítő 1953. évfolyamában közölt vitát.
- ¹⁹ *Knauz Nándor* : i. m. I. 439—441.
- ²⁰ Az esztergomi várpalota építéstörténetének egyes periódusait a művészettörténeti stílusjegyek mellett, mint diplomatikai kísérők jellemezhetik a Szent Adalbert főtemplom bővítésére vonatkozó adatok s a főtemplom — jobbára átépítéseket követő — búcsúengedélyei. Így, 1330 körül, Telegdi Csanád érseksége idején: *Theiner* : Monumenta Hung. I. 527. — 1351 körül boronákat, szálfákat szállítanak Barsból „pro opera ecclesie Sancti Adalberti.” Esztergom, Primási levéltár, Ladula : J. fasc.: 7. nr. 61. — 1449—1452-ben Szécsi Dénes bíboros érsek búcsúengedélyei a főtemplom számára : Primási levéltár, Archivum vetus ecclesiasticum, nr. 49—50. — Nyilvánvaló, hogy az érseki kastély újabb építkezései egybeestek a főtemplom építkezéseivel. — Telegdi Csanád érsek hatalmas építkezéseiről a Chronicon Hungarorum Acephala : „... palacium etiam archiepiscopalem ab antiquo desertum et inhabitabilem fecit summo studio restaurare et duas capellas de latere palatii consurgentes, fecit edificare...” *Knauz—Dedek* : Monumenta ecclesiae Strigoniensis, III. XX. — Az adatot, amely esetleg az érsekek régi, északi palotájára is vonatkozhatik, *Lepold Antal* egészében a déli palotára érti : A várhegyi kutatások történeti vonatkozásai. Esztergom Évlapjai, 1934. 36.
- ²¹ Ennek összefoglalását Dercsényi Dezsőtől I. *Dercsényi—Zolnay* : i. m. 36. 53—74.
- ²² Bakócz építkezéseiről : Magyar tört. tár. XI. 131. — *J. N. Mathes* : Veteris arcis Strigoniensis descriptio. Esztergom, 1827. 17. — Estei Hyppolit építkezéseiről : *Voit Pál* : Gyarmati Dénes mester és a régi magyar építőgyakorlat. Művészettörténeti Tanulmányok. Budapest, 1957. 46. skk.
- ²³ *Lepold Antal* : Szent István király születés-helye. Esztergom Évlapjai, 1938. 3. — *Lepold Antal* : Esztergom régi látképei. Budapest, 1944. 8.
- ²⁴ *J. N. Mathes* : i. m. 17.
- ^{24a} Képét közlöm. A kőemlék az esztergomi Balassi Múzeumban.
- ²⁵ *Georgius Széles* : Liber Comentariorum in Rudera Metropolitanæ Strigoniensis ecclesiae, 1759. A Primási levéltárban őrzött fogalmazványi példány gépmásolata az esztergomi Balassi Bálint Múzeumban. Az eredeti kézirat 96—97. lapján.
- ²⁶ *Lepold Antal* : A várhegyi kutatások történeti vonatkozásai. Esztergom Évlapjai, 1934. 36—40.
- ²⁷ Másolata az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár tervtárában. Magyar nyelvű feliratokkal közli *Villányi Szaniszló* : Néhány lap Esztergom város és megye múltjából. Esztergom, 1891. c. munka mellékletekppen.

- ²⁸ Ásatási naplóm az esztergomi Balassi Múzeum Adattárában (Z. L.).
- ²⁹ *Lepold Antal*: Az esztergomi vár története. Esztergom Évlapjai, 1936. 57. Eszerint Pálffy Miklós ezredes 1686 után hozatja rendbe a régi érseki kúriát, immár, mint az esztergomi várparancsnok lakóházát. Ugyane dolgozat 63. lapja említi Bakócz czímtörődékét erről a területről. Lepold említi, hogy az 1934—1938. évi esztergomi várfeltárások során e palota egyes részeire is ráástak. Uo.: 63, 66, 71.
- ³⁰ *J. N. Mathes*: i. m. i. h.
- ³¹ *J. N. Mathes*: i. m. i. h.
- ³² *Knauz Nándor*: i. m. I. 94.
- ³³ *Knauz Nándor*: I. 302.
- ³⁴ *Knauz Nándor*: I. 578.
- ³⁵ *Knauz Nándor*: I. 471—472.
- ³⁶ *Veress Endre*: Basta György levelezése, I. Budapest, 1909. 345. sz. levél.
- ³⁷ *Jedlicska Pál*: Pálffy Miklós életrajza, 691—693. — *Soós Elemér*: Esztergom vára és ostromai. Esztergom Évlapjai, 1933. 19.
- ³⁸ Nemzeti Múzeum Adattára, Ltsz. 2. H. I. jelzet alatt. — Róbert érsekről: *Knauz Nándor*: 257—259. (1226—1239. évek.)
- ³⁹ *Zolnay László*: A XIII—XIV. századi budavári királyi szálláshely. Művészeti-történeti Értesítő, 1952. 15—28. — Ugyane folyóirat 1953. 1—2. szám: Vita c. rovat.
- ⁴⁰ *Csemegi József*: Hol állott az óbudai királyi vár? Budapest, 1943.
- ⁴¹ Vö. a 39. jegyzetben közölt irodalmat.
- ⁴² Történeti Tár, IV. 137.
- ⁴³ *Knauz Nándor*: i. m. II. 443.
- ⁴⁴ *Salamon Ferenc*: Budapest története, 202. — *Gárdonyi Albert*: i. m. 203, 214, 220.
- ⁴⁵ Lásd a Művészettörténeti Értesítőben közölt adatokat. 1952. 17. 20, 20—23. jegyzet.
- ⁴⁶ *Gárdonyi Albert*: i. m. 287.
- ⁴⁷ *Gárdonyi Albert*: i. m. 287.
- ⁴⁸ F. Tóth Rózsa szíves közlései.
- ⁴⁹ *Knauz—Dedek*: i. m. III. 53. — Boleszlóról uo. X—XVII. — Vö. *Zolnay László*: Donch mester és a Balassák ősei. Turul, 1937. 34.
- ⁵⁰ *Knauz—Dedek*: III. 133.
- ⁵¹ *Knauz—Dedek*: III. 170.
- ⁵² *Fejér*: Codex diplomaticus VIII/4. 337.
- ⁵³ Esztergom, Primási levéltár, Ladula: L. fasc. 1. nr. 3. — Említi *Bártfai Szabó László*: Pest megye történetének okleveles emlékei. Budapest, 1938. 76.
- ⁵⁴ *Bártfai Szabó László*: i. m. 77.
- ⁵⁵ O. L. Dl. 5241. 5285. — Küküllei esztergomi házáról: *Pór Antal*: Esztergom vármegye monográfiája. Budapest, é. n. 304.
- ⁵⁶ Károlyi oklevéltár, I. kötet, 358. — Esztergomi főkáptalan levéltára. Ladula: 43, fasc.: 1, nr. 8, 9, 10.
- ⁵⁷ *Bártfai Szabó László*: i. m. 132.
- ⁵⁸ *Voit Pál*: Gyarmati Dénes mester. I. h. 51—86.
- ⁵⁹ *Bártfai Szabó*: i. m. 79. — *Fejér*: Codex diplomaticus X/1. 159. — *Pór Antal*: Esztergom története az Anjouk alatt. (Esztergom vármegye monográfiája.) 292—303.
- ⁶⁰ O. L. Dl. 7089.
- ⁶¹ *Pataki Vidor*: Budavár középkori helyrajza. Budapest régiségei, XV. 286. uo. 20. jegyz. 250. lap.
- ⁶² Esztergomi főkáptalan levéltára. Ladula: 72, fasc. 1, nr. 1.
- ⁶³ *Pataki Vidor*: i. m. Budapest Régiségei XV. 246—247.
- ⁶⁴ *Pataki Vidor*: i. m. 298. 109. jegyz.

- ⁶⁵ *Pataki Vidor* : i. m. 254.
- ⁶⁶ *Pataki Vidor* : i. m. 270.
- ⁶⁷ *Pataki Vidor* : i. m. 261.
- ⁶⁸ *Dercsényi—Zolnay* : Esztergom. 26.
- ⁶⁹ Esztergom, Primási levéltár, Ladula : Q. fasc. 3, nr. 46, 47, 49, 50. — *Mályusz Elemér* : Zsigmondkori oklevéltár, I. 3396, 3413. sz. — Zichy oklevéltár, II. 14.
- ⁷⁰ *Mályusz Elemér* : Zsigmondkori oklevéltár, I. 5649. és 5831. szám.
- ⁷¹ *Knauz Nándor* : II. 244.
- ⁷² *Knauz Nándor* : II. 324.
- ⁷³ *Kumorovitz Bernát* : Veszprémi regeszták. Budapest, 1953. 158. sz.
- ⁷⁴ *Mályusz Elemér* : Zsigmondkori oklevéltár, I. 5649. sz.
- ⁷⁵ *Bártfai Szabó László* : i. m. 141. — Esztergom, Primási levéltár, Ladula : Q. fasc. 3, nr. 30.
- ⁷⁶ *Nicolaus Olahus* : Hungaria et Atila. Ed. Kollár, 1763. 31.
- ⁷⁷ *Némethy Lajos* : Miként jutott 1543-ban Esztergom árulás által török kézbe? Az Esztergom-vidéki Régészeti és Történelmi Társulat Évkönyve, II. 1898. 61. jegyzet. — *Kovachich* : Sammlung noch ungedrückte Stücke, I. 215.
- ⁷⁸ Knauz ásatásáról : *Walter Gyula* : Dr. Knauz Nándor. Emlékbeszéd. Esztergom, 1899. — Leleteiről : Az Esztergom-vidéki Régészeti és Történelmi Társulat Évkönyve, III. kötet. Esztergom, 1900. 107—109, 173. — *Balogh Jolán* : Az esztergomi Bakócz kápolna, Budapest, 1955, illetve a La cappella Bakócz di Esztergom, Budapest, 1956. c. művében ismételtlen említést tesz Bakócz érsek *szentgyörgyemezei* villájáról s közli az Ákospalotájáról származó egyik Bakócz címertöredék és jelmondat képét is. Az olasz kiadás 150—152. 155. és 161. — Ákospalotája egyéb irodalmi említései : *Balogh Albin* : Vezető az esztergomi Régészeti Múzeumban. Esztergom, 1941. 29. — *Balogh Jolán* : A későgótikus és korarenaissance kor művészete — *Domanovszky Sándor* : Magyar művelődéstörténet c. munka II. Budapest, 1939. 573. — *Genthon István* : Esztergom műemlékei, Budapest, 1948. I. 212. — *Genthon István* : Magyarország műemléki topográfiaja, I. 1. — *Mályusz Elemér* : Zsigmondkori oklevéltár, I. 4386, 5649. sz. — *Zolnay László* : Esztergom. Útikalauz, Győr—Tatabánya, 1957. 36.
- ⁷⁹ *Balogh Jolán* : i. m. 107—109. 173.
- ⁸⁰ 1287 : *Wenzel* : Árpádkori új okmánytár, IX. 459. — 1325-ből említi *Knauz* : III. 68. — Zsigmond 1388. évi adománya az érsekség javára : *Mályusz Elemér* : i. m. 824. sz. oklevél.
- ⁸¹ *Voit Pál* : Kaza György. Estei Hyppolit esztergomi díszkályhása. Művészettörténeti Értesítő, 1954. 114. o. 18—22. jegyzet. — *Voit Pál* : Gyarmati Dénes mester és a régi magyar építőgyakorlat. Művészettörténeti Tanulmányok. A Művészettörténeti Dokumentációs Központ évkönyve. Budapest, 1957. 50, 53, 58—59, 79, 83.
- ^{81a} A vitát Sörös Pongrác máig hitelesnek tekinthető bírálata alapján, 1912-ben zárta le a Magyar Történelmi Társulat, amely ezzel inaktuálisá tette a pilismaróti Dobozi Emlékbizottság működését. Irodalmát 1.: Századok, 1912. 783. — E téves, Pilismaróhoz fűződő hagyományt eleveníti fel *Makkai László* tanulmánya, Pest megye műemlékei, I. Budapest, 1958. 98.
- ⁸² Jaczyg György térképe az esztergomi Balassi Bálint Múzeumban.
- ⁸³ *Villányi Szaniszló* : Három évtized Esztergom megye és város múltjából. Esztergom, 1892. 60—68, 96. — *Prokopp—Zolnay* : Bél Mátyás Esztergom vármegyéről. Tatabánya, 1957. 39, 62.
- ⁸⁴ Esztergom, Primási levéltár. Ladula : A. fasc. 2, nr. 8.
- ⁸⁵ *Sinka Ferenc Pál* : A török félhold magyarországi uralma és hanyatlása Esztergomnál. Esztergom Évlapjai, 1933. 53—54.
- ⁸⁶ *Matunák Mihály* : Drégely és Palánk.
- ⁸⁷ *Dercsényi—Zolnay* : i. m. 60.
- ⁸⁸ *Pataki Vidor* : i. m. 242, 260—261. — *Balogh Jolán* : Az esztergomi Bakócz kápolna. Budapest, 1955. 75—76, 165—166. — Bakócz pesti házáról : Bakócz bíbornok pesti háza. Archaeológiai Értesítő, 1875. 284.

⁸⁹ A komáromi váruradalom a XIV. század elején már esztergomi érseki tulajdon, azonban az érsekek tényleges birtokbalépését meggátolta Csák Máté támadása. A várat 1315-ben Tamás esztergomi érsek kapja adományba (*Knauz Nándor* : II. 711.), azonban azt csak 1317-ben szabadítja fel Donch mester zólyomi ispán. Utóbb, 1333-ban a komáromi várat s a Csallóközt ugyane Donch ispán nyeri el. (*Zolnay László* : Donch mester és a Ballassák ősei, Turul 1937. 31—39.) 1456—60 közt Szécsi Dénes 8400 aranyforinton szerezte meg a királytól a komáromi váruradalom zálogbirtokát. (Esztergomi Primási levéltár, Ladula : Q. fasc. 2, nr. 35, 36.)

⁹⁰ A komárom megyei Udvardot, vámjával együtt 1268-ban Fülöp esztergomi érsek szerzi meg. (*Knauz Nándor* : I. 518, 531, 549.) 1307-ben az udvardi zsinatot Tamás érsek saját birtokán tartják meg. (*Knauz Nándor* : II. 570.) Történetéről l.: *Podhraczký József* munkáját a Tudományos Gyűjtemény, 1829. IV. 3. 49.

⁹¹ *Voit Pál* : i. m. Művészettörténeti Tanulmányok. Budapest, 1957. 56.

BETHLEN GÁBOR GYULAFEHÉRVÁRI PALOTÁJÁNAK ÖSSZEÍRÁSA
1629. AUGUSZTUS 16-ÁN

Más irányú kutatásaim folyamán Balanyi professzor úr tanácsára átnéztem Takáts Sándor hagyatékát a Kegyesrendi Központi Levéltárban.¹ Ebben, számtalan érdekes feljegyzés között, néhány rövid és hiányos jelzéssel ellátott sorra akadtam, amelyek Bethlen Gábor uralkodása idején a gyulafehérvári palota berendezéséről készített összeírásra utaltak. Az iratot huzamosabb keresés után az Országos Levéltár Urbaria et Conscriptiones Gyűjteményében (fasc. 118—№2) találtam meg. Mivel ezt a fontos iratot a régebbi és újabb Bethlen-irodalom nem említi, Radvánszky sem ismerte,² itt közlöm teljességében, eredeti helyesírás szerint.

Míg a Radvánszkytól közzétett leltárak főrésze a Rákóczi családi levéltárban vannak, a mi iratunk az „Urbaria et Conscriptiones” mesterséges gyűjteménybe került. Itt — egészen másféle, többnyire hatóságilag elkobzott birtokok leltárai között — senki sem sejtethett Bethlenre vonatkozó adatot. A széles területen búvárkodó Takáts Sándor pedig, akinek az irat kezébe került, csupán egy kis érdekes részletet jegyzett ki.

A 40 lapot, ill. 64 írott oldalt átfogó füzet pecséttel ellátott, hitelesített másolat, amelyet I. Rákóczi György 1637 januárjában készíttetett. Az eredeti összeírást, a bevezető szöveg szerint, 1629. augusztus 16-án készítették Bethlen Gábor parancsára. A fejedelem ez év tavasza óta, fokozódó vesebaja miatt, végrendeletét kívánta elkészíteni. Emiatt nyilván minden várában, palotájában — így Munkácson, Váradon, Fogarason, Vajdahunyadon is — a helyi ingóságokról pontos leltárokat vettek fel. A fejedelem csak ezek áttekintése után tudott a hosszú éveken át gyűjtött kincsekről végrendelkezni. Végrendeletében³ a külföldi fejedelmek után elsősorban feleségét, Brandenburgi Katalint és a gubernátort, testvéröccsét Bethlen Istvánt, valamint ennek fiait ajándékozza meg; utánuk említi Kovácsóczi kancellártól kezdve híveit, tisztjeit, papjait, rangsoruk szerint.

Hogy leltárunk a végrendelet számára készült, bizonyítják — az időbeli feltűnően szoros összefüggésen kívül — a széljegyzetek, amelyek a nemesfémből készült tárgyak előtt állnak, mint a „B” betű (Brandenburgi Katalin),⁴ a „Gubernator” szó, az „A” vagy „Aján”(dék), helyenként a „Portára” és „Egyházhoz” odajegyzés.

Leltárunk eredeti példánya, úgy látszik csak jóval Bethlen Gábor halála (1629. november 15.) után került utóda, I. Rákóczi György kezébe. Csak ezzel magyarázható, hogy Rákóczi, aki hosszú éveken át Brandenburgi Katalin követelései miatt, sok leltárat nézetett át és másoltatott le, leltárunk eredeti

példányát csak — a Brandenburgi Katalinnal történt végleges kiegyezés után (1636. április 24.) — 1637 januárban másoltatta le.

Összeírásunk szerencsésen egészíti ki azt a képet, amit Radvánszky Bethlen Gábor udvarának színvonaláról, fényéről ad. Ő a számadásokat és a fejedelem halála után eredeti helyükről már eltávolított tárgyak másodlagos összeírásait közli. Ezzel szemben az itt közölt leltár még Bethlen életében készült és legnagyobb értéke az, hogy — mivel még eredeti helyükön álltak a tárgyak az összeírás készítésekor — a gyulafehérvári palota beosztásáról, berendezéséről szemléltető képet ad. Ugyanakkor a provizor leírja a tárgyak formáját, tartalmát, értékét és ahol teheti, eredetét vagy megszerzési körülményeit is említi.

A felsorolás legelső tétele a sok fajta pénznemből álló készpénz összeírása. Azt követi az „alsó Tárház”-ban levő arany- és ezüstnemű tárgyak, a kupák, a pompás serlegek, a talpas poharak, mosdó medencék hosszú sora stb. A „felső Tárház” fegyvertárukat szolgált; itt voltak a díszes kardok, pallosok és a korra oly jellemző, drága anyagokból készült lószerszámok.⁵ Az összeírás ezután felsorolja a naponta használt ezüstitárgyakat — ugyanakkor megnevezi a különböző tiszteteket, a pohárnoktól a „magyar Frau Czimer” (Frauenzimmer)-ig.

Rendkívül érdekes a különböző szőnyegfajták részletes leírása. Mivel ezek csak kis részben voltak a „szőnyeges ház”-ban tárolva, legtöbbjük a palota termeiben, mint a „ház öltözeté” függött, a provizor eltérve addigi módszerétől, nem tárgyak szerint írja össze az anyagot, hanem topografikusan, szobáról szobára haladva regisztrál. Ezáltal leírja számunkra a palotát is.⁶ Néhány héttel később a fejedelem szeme már nem tekintett hálószobája ótestamentum-jelenetű kárpitsorozatára, a flandriai szőnyegek, a velencei bőrkárpitok lekerültek a falakról és ládába, majd társzekérre rakva a munkácsi, fogarasi stb. tárgyakkal együtt tárolták őket.

Az ebédlőház falait húsz darabból álló Caesar életét ábrázoló, Brandenburgi Katalin hálózását pedig Troia történetét bemutató szőnyegsorozat ékesítette. Az „öreg hosszú Új palotá”-t zöld és arany színű, a tanácsházát pedig arany és kék színű bőrkárpitok díszítették, hasonlóké függtek a fejedelem hálószobája melletti „kis bolt”-ban is. Az udvarmester (Hopmester) szobáját török díván szőnyegek borították.

Az asztalokra szintén szőnyeget terítettek, amelyek atlaszselyemből és bársonyból voltak, de valódi török szőnyeget is találunk. Bethlen Gábor hálószobájában az egyik asztalt selyemkendő, a másikat vörösbrokát, egy harmadikat török díván szőnyeg borította. Körül tizenkét kék bársonnyal behúzott karosszék állt. A súlyosan beteg fejedelem ágyának, amely akkor már a szoba előtti folyosóra került zöld és vörös színű kamukából készült „superlat”-ja aranyfonalú virágmintáktól fénylett. Az „audientia” ház komoly méltóságát a szövetek ünnepélyes vörös színe hangsúlyozta. Már az ajtót vörös virágmintás brokátfüggöny takarta. A terem belsejében két vörös „Baldagány”, a két asztalon vörös bársonyszőnyeg, két arany fonallal varrt — nyilván emelt helyen álló — karosszék és tizenegy sárga bársonnyal kárpitozott szék állott.

Brandenburgi Katalin hálózában zöld és vörös virágmintás arannyal átszőtt bársonykárpit függött. A török szőnyeggel takart asztalt négy meggy-színű, bársonnyal behúzott szék vette körül. A fejedelemasszony fogadójában a zöld szín uralkodott: ilyen volt az aranyfonalú baldagán és a török szőnyeg mintája az asztalon. Az asztal körül nyolc zöld bársonyszék állott.

Ezek a helyiségek az emeleti traktusban voltak. A földszinten „az Leaniok”, „az Hop Mester Asszony”, „az Nemez Leaniok” szobáit említik.

Radvánszkytól tudjuk, hogy e nagyértékű textil- és nemesfém tárgyak nagyobb részét a fejedelem 1615-től kezdve gyűjtötte össze. Konstantinápolyban Toldalaghi Mihály, Bornemisza Pál és Mikes Zsigmond, Velencében Hatvani István, Zeller Márton és Kornis János, Bécsben Csanádi Antal és Kolozsvári Bácsi János vásárolt a fejedelem számára. A Bethlennek dolgozó mesteremberek közül különösen két Bécsben élő aranyműves neve vált ismertté: Adriaen de Bries és Reinprecht Pál. Ez utóbbit leltárunk is megnevezi, ugyanakkor kolozsvári aranyműveseket is említ.

Vannak azonban a felsorolt tárgyak között olyanok, amelyek ajándékként kerültek a fejedelem kincstárába. Összeírásunk ilyeneket is említ. Megnevez néhány nevesebb adakozót: a brandenburgi választót, a kölni érseket, a havasalföldi vajdát stb.⁷

Mivel leltárunk csupán a fehérvári palota berendezéséről és felszereléséről szól, természetesen másféle anyagot — amely Radvánszkyknál a számadásokban vagy a Rákóczi és Brandenburgi Katalin közötti periratokban szerepel — nem említ, mint pl. ruhaneműket, ékszereket, csemege cikkeket (fűszer, déligyümölcs stb.). Azonban leltárunk egyes kimagasló darabjait Radvánszky lajstromaiban fel lehet ismerni. Így pl. a Pálfi István-féle színarany poharat, amelyet a végrendelet az özvegyet illető tárgyak között sorol fel, és Rákóczi 1633. augusztus 19-éről kelt aestimatio-ja is említi. Hasonlóan a brandenburgi választó ajándéka is szerepel a Radvánszky-féle lajstromban, a borostyánkőből való mosdótál és a „Berling”-ből hozott Nagy Sándor-féle szőnyeg-sorozat.

A sorozatos flandriai szőnyegek három témakört ölelnek fel: ókori, bibliai és vadász jeleneteket. Az elsőhöz három különböző Nagy Sándor-sorozat, továbbá a Cirus, a Caesar és a Troia-féle sorozat, a másikkhoz öt ótestamentumi hőst ábrázoló széria tartozott.

A kincstár akkori pénzértékéről hű képet kapunk, ha leltárunkat összevetjük a számadáskönyvekkel.⁸

Végül csak említém, hogy az itt közölt anyag majdnem egészében világi használatra való tárgyakból áll; szövegünkben csak három egyházi tárgy — egy úrvacsora kehely és két textildarab — fordul elő.

Baranyai Béláné

¹ Ezúton is hálás köszönetemet fejezem ki Balanyi professzor úrnak, és Weiner tanár úrnak, a levéltár vezetőjének, ugyanakkor szíves segítségéért Ila Bálintnak és Maksay Lászlónak, az Országos Levéltár tudományos munkatársainak.

² *Radvánszky Béla* : Bethlen Gábor fejedelem udvartartása. Bp. 1888.

³ *Radvánszky Béla* : i. m. — *Hormayr* : Taschenbuch VIII. Wien, 1827.

⁴ Leltárunk „B”-betűvel jelzett tárgyainak nagy része a végrendelet Brandenburgi Katalint illető szakaszában található.

⁵ A díszes lószerszámokhoz vö. *Gindely A.*: Okmánytár Bethlen Gábor történetéhez. Bp. 1890, 183—184. Még 1687-ben említi Sennyei nagyszombati jezsuita rektor Rómában, Krisztina svéd királynő (Brandenburgi Katalin unokahúga) bevonulásakor használt lószerszámokkal kapcsolatban. *Iványi B.*: B. Sennyei... római utazásai. Bp. 1929. 95—96.

⁶ Helyiségek felsorolása: domus perceptoria — azalatt levő belső tárház — felső tárház — szőnyeges ház — ruhás ház — szerszámos ház — étékfogók háza — alsó kis tárház — kívül való ház — őfelsége hálójháza — folyosó — tanácsbáz — ebédlőház — audientia ház — mellette való kis bolt — őfelsége előbbi hálójháza — fejedelem asszony hálójháza — második ház, vagvis fejedelem asszony audientia ház — harmadik ház — negyedik ház — ötödik ház. Ezek vannak az emeleten. A földszinti helyiségek közül csak a főt már említett néhányat nevezi meg.

⁷ L. még *Gindely — Acsády* : Bethlen Gábor és udvara. Bp. 1890. A kassai menyegzőre hozott külföldi ajándékokat sorolja fel.

⁸ Ezek szerint pl. 1620-ban nyolc darab flandriai kárpitot 585,— forintért, ugyanabban az évben nyolc aranyos bőrkárpitot 469 forint 87 dénárért vásároltatott a fejedelem; a Pálffy-féle színarany poharat Rákóczi 1633-ban 3000,— forintra becsülte.

Nos Requisiteores Literarum et Litera-
 lium Instrumentorum in Sacristia sive con-
 servatorio Capituli Ecclesiae Albensis Tran-
 silvaniae repositorum et locatorum, ac ali-
 arum quarumlibet Judiciariarum delibera-
 tionum legatimorum que mandatorum Illus-
 trissimi Domini Domini Principis domini
 nostri elementissimi Executores, Domus Pro
 memoria Per Praesentes, quod Praefatus
 Illustrissimus Dominus dominus Princeps,
 Dominus noster elementissimus exhibuit
 nobis et Praesentavit Inuentarium quod-
 dam in forma libelli confectum tenoris
 infra scripti. Commitens nobis et mandans
 specialiter, ut nos Copiam Seu Paria eius-
 dem transump o Praesenti inserentes sub
 Sigillo Capituli huius usitato et authenticum
 extradari et emanari facere vellemus: Cuius
 quidem Inuentarii hungarico Idiomate
 confectj tenor seu verbalis continentia
 Sequitur hunc in modum. Inuentarium
 Rerum omnium Suae Serenitatis in aedibus
 Albensibus relictarum Anno Dominj Mille-
 simo Sexcentesimo vigesimo Nono die
 decima sexta Mensis Augustj etc.

I N V E N T A R I U M

Sue Serenitatis domus perceptoriae Albensis
 pro Anno 1629 die 16 Mensis Augusti peractum.
 Generalis Perceptor Balintfi Christoph Uram perceptoria hazaban eö Feölsé-
 ghes szamara ualo Eött pinzes garas uolt szaz Eöttuen Ezer hitt szaz forinth
 Id est — fr. 150 700
 Ugyan ebbeöl az Summabol administralt az belseo derek Tarhazban szaz
 Negiuen Ezer forintoth Id est — 140 000
 Maradott az perceptoriaban nallok 10 700
 Eott Lottos Coronas apro pinz volt nallok Tizen nigy Ezer hatt szaz forinth
 14 600
 Ebbw̄lis administraltanak az belseo derek Tarhazban Tiz Ezer forintoth
 fr 10 000
 Maradott ebbeolis nallok fr 4 600
 Keormoczy pinz formara uert apro Uy pinz uolt nalok hat Ezer het száz
 forint id est 6 700
 Ebbw̄l administraltanak be Eott Ezer forintot fr 50 000
 (sic !)
 Maradott nallok ebbw̄lis fr 1 700

Harom pinzes poltura volt nallok Tiz Ezer Niolez Száz Tiz forint	id est	10 810
Ebbőlis administráltak Tiz Ezer forintott	fr	10 000
Maradott ebbőlis nalok	fr	810
Vy harom pinzes garas uolt, melyet eppen az belseo Tarhazban be adminis- tráltak kett ezer ngy szaz forint id est	fr	2 400
Anrak eleotti ualo harom pinzes garas melliet eppen administráltak volt ezer hatt szaz forintth	Id est fr	1 600
Keőrmeoczy 10 apro pinz melljet eppen administráltak volt ezer forintth	Id est fr	1 000
Duttka penz volt nalok, mely eppen magoknalis maradott harom szaz hattuan niolez forintth	Id est fr	368
Talleris uolt nalok Negy Ezer hat Szaz Eottuen	Id est Nro	4 650
Ebbeol administráltak az belseo Tarhazban Négy Ezert	Id est Nro	4 000
Maradot migh nalok hat Szaz Eottuen Taller	Id est Nro	650

Igy immar az perceptoriabol az belso Tarhazban minden fele pinzt in Summa
administráltak szaz hetuen Ezer forintotth Id est fr 170 000
Tallertis penighlen administráltak Nro Negy Ezert Id est Nro 4 000

Igy immar az summan kiuól az perceptoriaban, maradot mostan mindenfele
pinz kiszén Tizen niolez Ezer Szaz he ttuen niolez forintth Id est 18 178
Talleris maradot nalok hatt Szaz Eöttuen Id est Nro 650

Az alatt leueo belseo Tarhazban penigh uagion ez eleött megh irtt derek
Summan kiueól
Imperialis Taller Ngyuen kilencz ezer hett Szaz Id est Nro 49 700

Alatt Tallaris vagion Ezer szaz Niolezuan Egy Id est 1 181
O Dutka penigh vagion Tizen Eott Ezer hett szaz forintth Id est fr 15 700
Harom Pinzes Poltura is vagion harom Ezer forintth Id est fr 3 000
Barna Apro Pinz masfel Pinzes és harom Pinzes garas
vagian Eott Ezer három szaz forintth Id est fr 5 300
Vy Kiormeoczy Apro Pinz vagion Kett Ezer forintth Id est fr 2 000
Ezeken kiueol tizen Eott Sakokban uagion Apro Pinz be Peczetelue az
Teoreok Csizmadiak fele. Miel oluasatlan azokat meni legyen nem Tudgiuk.
Az Nro 49 700 Talleron kiueol, mostan Czanadi Uram hozta Taller, Nro
Anno 1629. 16. Mensis Augusti Albae Juliae Az Eo Felseghe Feheruari
Tarhazaiban, es egyeb hazaibanis, mindenfele pinz Arany Ezóst, es mindén
egyeb fele marhainak Feo komornik Miko Ferencz Uram eo Nag. ha altal
valo derekas Inuentalasnak Regestruma.

Az Also Tarhazokban

Elseóban

Uagion egy forma huszon negy Eőregh uiragos fedeles labas Aranas Kupak
Ez szerenth

	1. Continet	M. 17 — P. 9		2. Continet	M. 17 — P. 26
B	3.	„ M. 17 — P. 21		4.	„ M. 17 — P. 42
	5.	„ M. 16 — P. 42		6.	„ M. 17 — P. 20
	7.	„ M. 17 — P. 12		8.	„ M. 17 — P. 15
	9.	„ M. 16 — P. 41		10.	„ M. 17 — P. 21
	11.	„ M. 17 — P. —		12.	„ M. 17 — P. 5
	13.	„ M. 17 — P. 26		14.	„ M. 17 — P. 21
	15.	„ M. 17 — P. 15		16.	„ M. 17 — P. 15
	17.	„ M. 17 — P. 3		18.	„ M. 16 — P. 42
	19.	„ M. 17 — P. 16		20.	„ M. 17 — P. 9
	21.	„ M. 17 — P. 39		22.	„ M. 17 — P. 18
	23.	„ M. 17 — P. 9		24.	„ M. 17 — P. 28

Latus huisque Continet

M. 415—P. 5.

Masodik

Eöreggh ighen szep viragos Harangh forma poharok

	1. Continet	M. 17 — P. 36		2. Continet	M. 17 — P. —
B	3.	„ M. 17 — P. 28		4.	„ M. 18 — P. 41
	5.	„ M. 17 — P. 21		6.	„ M. 17 — P. 44
	7.	„ M. 17 — P. 19		8.	„ M. 17 — P. 34
	9.	„ M. 17 — P. 8		10.	„ M. 17 — P. 35
	11.	„ M. 17 — P. 26		12.	„ M. 11 — P. 32
	13.	„ M. 17 — P. 35		14.	„ M. 17 — P. 33
	15.	„ M. 17 — P. 36		16.	„ M. 17 — P. 38
	17.	„ M. 17 — P. 5		18.	„ M. 17 — P. 32
	19.	„ M. 17 — P. 12		20.	„ M. 18 — P. 3
	21.	„ M. 17 — P. 32		22.	„ M. 17 — P. 23
	23.	„ M. 17 — P. 33		24.	„ M. 17 — P. 36

Latus Continet

M. 423—P.18.

Harmadik

Eöreggh Daruas fedeles poharok

	1. Continet	M. 19 — P. 18		2. Continet	M. 19 — P. 14
B	3.	„ M. 18 — P. 42		4.	„ M. 20 — P. 9
	5.	„ M. 19 — P. 30		6.	„ M. 19 — P. 12
	7.	„ M. 19 — P. 39		8.	„ M. 19 — P. 21
	9.	„ M. 19 — P. 30		10.	„ M. 19 — P. 36
	11.	„ M. 19 — P. 4		12.	„ M. 19 — P. 31
	13.	„ M. 18 — P. 46		14.	„ M. — — P. —
	15.	„ M. 19 — P. 18		16.	„ M. 19 — P. 39
	17.	„ M. 19 — P. 5		18.	„ M. 19 — P. 26
	19.	„ M. 20 — P. —		20.	„ M. 19 — P. 14

21. „ M. 18 — P. 38
 23. „ M. 18 — P. 38
 Lagus Continet

22. „ M. 19 — P. 39
 24. „ M. 19 — P. 45
 M. 450 — P. 18.

Negiedik

Egy Eöreg h forma uiragos labas Arantias Poharok

B	1. Continet	M. 15 — P. 6	2. Continet	M. 12 — P. 41
	3. „	M. 14 — P. 42	4. „	M. 12 — P. 10
	5. „	M. 12 — P. 19	6. „	M. 12 — P. 36
	7. „	M. 12 — P. 27	8. „	M. 12 — P. 42
	9. „	M. 12 — P. 24	10. „	M. 10 — P. 29
	11. „	M. 13 — P. 3	12. „	M. 10 — P. 14
	13. „	M. 20 — P. 8	14. „	M. 20 — P. 24
	15. „	M. 20 — P. 30	16. „	M. 20 — P. 3
	17. „	M. 20 — P. 6	18. „	M. 20 — P. 6
	19. „	M. 9 — P. —	20. „	M. 8 — P. 15
	21. „	M. 8 — P. 18	22. „	M. 9 — P. 12
	23. „	M. 7 — P. 18	24. „	M. 7 — P. 30

Ezen megh irt poharokhoz valo reghi viragos fedeles labas poharok

	1. Continet	M. 7 — P. 8	2. Continet	M. 8 — P. 12
	3. „	M. 8 — P. 12	4. „	M. 7 — P. 3
	5. „	M. 6 — P. 45	6. „	M. 7 — P. 2
	7. „	M. 6 — P. 17	8. „	M. 7 — P. 18
	9. „	M. 7 — P. 5	10. „	M. 6 — P. 38
	11. „	M. 5 — P. 4	12. „	M. 5 — P. 42

Latus Continet huiusque M. 346 — P. 45.

Eöteodik

Szeöleö gerezdes fedeles viragos egy forma poharok.

Aján	1. Continet	M. 6 — P. 25	2. Continet	M. 7 — P. 8
	3. „	M. 6 — P. 20	4. „	M. 7 — P. 6
	5. „	M. 6 — P. 28	6. „	M. 7 — P. 16
	7. „	M. 7 — P. —	8. „	M. 6 — P. 27
	9. „	M. 6 — P. 45	10. „	M. 6 — P. 26
	11. „	M. 6 — P. 25	12. „	M. 6 — P. 18
	13. „	M. 6 — P. 18	14. „	M. 6 — P. 23
	15. „	M. 6 — P. 39	16. „	M. 7 — P. 12
	17. „	M. 7 — P. 6	18. „	M. 7 — P. —
	19. „	M. 6 — P. 13	20. „	M. 7 — P. 4
	21. „	M. 6 — P. 18	22. „	M. 8 — P. 15
	23. „	M. 7 — P. 24		

de ez utolsó nem viragos hanem test allasos

Latus Continet M. 157 — P. 32

Kőleomb kőleomb fele forma negy Poharok

B	Egy tokban Ciprus uiragh formauul megh ekesiteteth uiragos fedeles pohar mely niom	M. 18—P. 2
	Egy magos test allasos reghi forma fedeles pohar	M. 19—P. 24
	Egy Eőregh labas fedeles pohar az tetejen Egy 10	M. 20—P. —
	Egy reghi forma fedeles tornios labas pohar	M. 18—P. 24

Latus Continet M. 76—P. 2.

Hatodik

Kőleomb kőleomb fele test allasos hallabardos paisos uitorlas fedeles labos aranias kupak

	1. Continet	M. 0—P. 35		2. Continet	M. 0—P. 12
	3.	„ M. 0—P. 38		4.	„ M. 9—P. 9
Ajándék	5.	„ M. 8—P. 21		6.	„ M. 6—P. 40Ajándék
	7.	„ M. 8—P. 14		8.	„ M. 9—P. 18
	9.	„ M. 7—P. 24		10.	„ M. 7—P. 42
	11.	„ M. 7—P. 3		12.	„ M. 7—P. 9
	13.	„ M. 6—P. 46		14.	„ M. 4—P. 42
	15.	„ M. 5—P. 5		16.	„ M. 5—P. 8
	17.	„ M. 5—P. 6		18.	„ M. 4—P. 24
	19.	„ M. 5—P. 13		20.	„ M. 4—P. 35
	21.	„ M. 5—P. 32		22.	„ M. 8—P. 31
	23.	„ M. 6—P. 37		24.	„ M. 8—P. 33
	25.	„ M. 4—P. 24		26.	„ M. 5—P. —
	27.	„ M. 5—P. 0		28.	„ M. 5—P. 11
	29.	„ M. 5—P. 6		30.	„ M. 4—P. 29
	31.	„ M. 5—P. 9		32.	„ M. 5—P. 4
Ajándék	33.	„ M. 5—P. —		34.	„ M. 4—P. 30Ajándék
	35.	„ M. 6—P. 18		36.	„ M. 5—P. —
	37.	„ M. 4—P. 29		38.	„ M. 4—P. 23
	39.	„ M. 6—P. 8		40.	„ M. 4—P. 23
	41.	„ M. 6—P. 33		42.	„ M. 6—P. 46
	43.	„ M. 4—P. 6		44.	„ M. 2—P. 46
	45.	„ M. 4—P. —		46.	„ M. 3—P. 3
	47.	„ M. 3—P. 20		48.	„ M. 4—P. —

Haec duo latera Simul Continet M. 290—P. 33.

Galliak forma poharok

1. Continet	M. 8—P. 4	B 2. Continet	M. 11—P. 36
3.	„ M. 7—P. 30	4.	„ M. 7—P. 6
5.	„ M. 8—P. —	6.	„ M. 5—P. 19
7.	„ M. 4—P. 12	8.	„ M. 2—P. 24
9.	„ M. 3—P. —	10.	„ M. 7—P. 5

Kelh forma poharak

1. Continet	M.	6—P.	18	B 2. Continet	M.	5—P.	15
3. „	M.	4—P.	33	4. „	M.	4—P.	3
5. „	M.	3—P.	29	6. „	M.	5—P.	9
7. „	M.	3—P.	30	8. „	M.	4—P.	—
9. „	M.	2—P.	45	10. „	M.	3—P.	41
Latus Continet				M.	118—P.	23.	

Hoiogos Uiragos test allasos uitorlas fedeles poharak

	1. Continet	M.	10—P.	24	2. Continet	M.	11—P.	—
Ajándék	3. „	M.	10—P.	18	4. „	M.	8—P.	2Ajándék
	5. „	M.	6—P.	12	6. „	M.	7—P.	14
	7. „	M.	6—P.	—	8. „	M.	5—P.	—
	9. „	M.	6—P.	30	10. „	M.	5—P.	42
	11. „	M.	3—P.	15	12. „	M.	3—P.	12
	13. „	M.	4—P.	9	14. „	M.	3—P.	39
	15. „	M.	5—P.	3	16. „	M.	2—P.	33
	17. „	M.	6—P.	9				
Latus Continet				M.	103—P.	22.		

Iwegh formara czinalt poharak

B Huszon niolez Iwegh formara czinalt kleomb kleomb formaiu poharak kik niomnak M. 23—P. 2

Czapa forma poharak

B Tizeneott egyben jaro mereo Aranas Czapa poharak, edgik fedeles, kik mind edgiut niomnak M. 23—P. 22

A Tizenkett beleol aranas, kiveol feier czapa forma poharak edgik fedeles kik niomnak M. 11—P. 9

A Niolez egyben jaro kiseded czapa Poharak niomnak M. 7—P. 3

A Harom kiezin Czapa Poharak kik Niomnak M. 2—P. —

A Niolez egyben jaro Czapa poharak, kik niomnak M. 13—P. —

A megh holt Fejedelem Aszonye fele,

A Egy kleon maganak ualo fedeles czapa pohar M. 3—P. 24

Latus Continet M. 83—P. 12

Mosdo Medenczek

B 1. Egy igen szip Mosdo Medencze melljet az Coloniai Ersek kldeot volt, melyhez egy Centaurus kepe vagion negy darabban melljek mind edgwt niomnak M. 58—P. 43

B 2. Egy Auspurghi Mosdo Medencze korsostul nyom M. 34—P. 28

B 3. Ugian affele mosdo Medencze korsostol njom M. 34—P. 14

B 4. Egy Eoregh mosdo Medencze korsostol kerekdit Auspurghi mu Niom M. 36—P. 8

B	5. Egy Uy oualis forma konoros mosdo medenceze korsostol	Njom M. 21 — P. 24
B	6. Azonfele mosdo medenceze korsostol njom	M. 21 — P. —
B	7. Azonfele forma mosdo medenceze korsostol, Njom	M. 20 — P. 23
B	8. Egy Auspurghi mosdo medenceze korsostol Njom	M. 25 — P. 23
Aján	9. Egy kisded mosdo medenceze Auspurghi korsostol Njom	M. 16 — P. 36
B	10. Egy szip kisded Auspurghi mosdo medenceze korsostol	Njom M. 20 — P. 23
Aján	11. Egy kisded Auspurghi mosdo medenceze korsostol	Njom M. 16 — P. 20
Aján	12. Egy kisded Auspurghi mosdo medenceze korsostol	Njom M. 20 — P. 39
Aján	13. Egy reghi viselt Auspurghi mosdo medenceze korsostol	Njom M. 23 — P. 18
Aján	14. Egy kerekdid viselt Erdeljben czinalt mosdo medenceze korsostol	Njom M. 20 — P. 6
Aján	15. Egy kerekdid mosdo medenceze korsostol a megh holt Fejedelem Aszonijé fele mely Njom	M. 17 — P. 3
Aján	16. Egy kis konoros mosdo medenceze korsostol Njom	M. 9 — P. 4
Aján	17. Egy Njolez szegü Auspurghi Arantias mosdo medenceze korsostol melj	Njom M. 10 — P. 41
	Latus Continet	M. 407 — P. 17.

Apro Cziések

Melliekbeol Ihatnak

B	Tizen egy egy forma labos cziga formara czinalt Apro csések	M. 6 — P. 36
B	Tizen hett kett fűleo Apro Cziészeczke eggike Gallia forma	M. 17 — P. —
Aján	Egy labas kisdid cziészeczke maganak niom	M. — — P. 39
Aján	Egy fedele labas arantias kupaczka az teteijenis laba vagio melj	Njom M. 2 — P. — —
B	Egy Articzioka forma czinalt Pohar Njom	M. 1 — P. — 30
B	Egy Alma formara czinalt labas poharoczka Njom	M. 1 — P. — 32
B	Egy malomformara czinalt mesterseges pohar Njom	M. 3 — P. — 24
B	Egy nehul araniazot ezűst veder njom	M. 2 — P. — 31
B	Egy kisseb araniazott wéder Njom	M. 1 — P. — 36
Aján	Egy Szereczen dio beleol arantias veder njom	M. 4 — P. — 3
	Latus Continet M. 41 — P. 39	

Soo Tartok

B	Tizen három egyforma labas arantias soo Tartok	M. 6 — P. 44
	Hett hasonlo forma, de nem arantias soo tartok	M. 4 — P. 21
Aján	Negy labas egy forma arantias soo tartok	M. 1 — P. 39
	Három Eöregh labas arantias soo tartok	M. 1 — P. 33
	Egy kisded labas soo Tartoczka njom	M. — — P. 11
	Hett negy szegűarantias soo Tarto njom	M. 1 — P. 27
	Latus Continet M. 16 — P. 31.	

Kannak

házhoz	1. Egy Auspurghi eoregh fedeles arantias kanna njom	M. 10 — P. 8
	2. Masikis haszonlo forma ezűst kanna	M. 10 — P. 8
	3. Egy kisseb maid haszonlo forma Auspurghi ezűst kanna njom	M. 4 — P. 21
	4. Masikis hasonlo forma ezűst Njom	M. 4 — P. 14
	5. Egy test allasos arantias kanna Njom	M. 3 — P. 16
	6. Egy kiseded Auspurghi Arantias kana njom	M. 2 — P. 24
	7. Egy kerekdid kiseded Auspurghi arantias kana	M. 3 — P. 20
	8. Kisseb hasonlo forma ezűst kannaczka	M. 2 — P. 11
	9. Egy Eoregh nehul arantias sima ezűst kana	M. 7 — P. 5
	10. Mas kisebb nihul arantias ezűst kanna	M. 6 — P. 9
	11. Egy fejer sima beleol arantias ezűst kannaczka	M. 3 — P. —
	12. Egy Szerezendio fedeles arantias kannaczka	M. 2 — P. 18

Latus Continet M. 59—P. 10.

Kwleomb kwleomb fele giwmolcznek ualo Csesek

Tizen negy egyforma keortwielies mereon araniazat Czieszek

M. 27 — P. 36

Huszon hatt egy forma keortwielies mereon araniazot Czieszek

M. 49 — P. 9

Tizenkett test allasos mereon arantias Czieszek

M. 22 — P. 21

Tizenkett egyforma Czigas viragos mereo Arantias czieszek Berczydej Uramtol
vett

M. 27 — P. 12

Tizen Negy egyforma test allasos reghi kijen jaro mereo Arantias Czieszek

M. 27 — P. 17

Hatt Niolcz szegw egy forma Mereo arantias Czieszek

M. 16 — P. 18

Egy Cristalj labo szeoleo gerezdes labas arantias Cziesze

M. 2 — P. 34

Mas egy haszonlo forma de nem Cristali a laba beleol arantias Cziesze

M. 1 — P. 45

Egy test allasos igen szep mereo arantias Cziesze

M. 3 — P. 14

Harminczeott egyforma Ponczillasos habos mereo arantias Czieszik

M. 50 — P. 45

Eottweneagy, egiforma tisztá fejer habos ponczillasos Czieszek

M. 75 — P. 16

Tizen egy, Egyforma Nemett czemeres nehul sakoson araniazot Czieszek

M. 21 — P. 6

Kett Eöreggh Dinnienek ualo Ezűst arantias Czieszek

M. 21 — P. 16

Latus Continet M. 373—P. 25.

Mas egy fedeles Eöreggh tisztá Jaspis Cziesze

Guber. Harmadikis egy kett fwleo fedeletlen Jaspis Cziesze

Egylabos fedeles igen szip tisztá Jaspis Pohar

Egylabos tisztá metszett temerdek eöreggh metszet Cristalj Pohar

Egy Csiga forma metelt temerdek termes Cristaly Cziesze

Egy labas fedeles metszet termes cristaly Pohar

NB.	Guter.	Egy cziga forma metszett termes cristaly Pohar	
B		Egy labas kisded cziga forma metszett Cristaly Pohar	
NB.	Guter.	Egy kisded labas metszet termes Cristaly temerdek Poharoczka	
B		Egy fedeles űelencezej metszet Cristaly Pohar	
B		Masis egy fedeles Ezűstlabas űelencezej Cristaly metszet Pohar	
B		Egy Eőregh fedeles űelencezej metszet Cristaly Pohar	
B		Kett Portarol hozott giőngyhaz Cziga	
B		Egy Elefant agiarbol czinalt mesterseges Pohar és Cziesze	
B		Egy Strucz mony, ugian Strucz formara czinalt Pohar	
B		Mas kisseb hassonlo formara czinalt Strucz Pohar	
B		Egy Terra Sigillata korsoczyka	
B		Egy kigio kő Poharoczika egy Cziesieczke tokokban	
B		Egy Nad mezzel Porozo	M. 1 — P. 34
B		Egy Asztalra valo, mindenfele ezkozeokk Ezeknek es egyebnek való Ezűst	
		Aranias szelü Edeniek	M. 5 — P. 6
B		Massis haszonlo forma tiszta fejer Ezűst Edenjek	M. 10 — P. 6
B		Egy Ezűst etek melegiteo	M. 5 — P. 42
		Egy Marczapan ala valo aranios Rostely	M. 3 — P. —
		Vgian ezen Arany Pohar Szekre valo, tizta Giantabol czinalt mosdo medenze	
		korsoiaval edgiüt, melljet az Brandeburgumi Elector kűldeott uolt eo Fel-	
		ségének	
		Haec duo latera Continet	M. 95 — P. 37

Aiandekben ualo poharok

Ajándék		Egy Eőregh uiragos Arantias Kupa	M. 8 — P. 16
↑		Egy teoredezet arantias viragos kupa	M. 6 — P. 16
		Egy test allasos vitorlas fedeles Arantias Pohar	M. 7 — P. 16
		Egy test allasos fedeles Arantias kupa	M. 5 — P. 12
		Egy fedeles test allasos Arantias kupa	M. 5 — P. 6
		Egy viragos fedeles egybeniario kupa	M. 5 — P. 12
		Mas hassonlo forma egyben iario kupa	M. 5 — P. —
		Egy kisded viragos arantias kupa	M. 3 — P. 39
		Egy kis viragos eőszre iario kupa	M. 2 — P. 3
		Egy Mester remekbe eoszue iario kupa	M. 5 — P. 24
		Egy Eoszue iario kis kupaczjka	M. 2 — P. 23
		Mas egy Eőszue iario kis kupaczka	M. 1 — P. 11
		Egy fel kupa	M. 2 — P. 44
		Mas egy kisded fel kupa	M. — — P. 45
		Egy fedeles mereo arantias Pohar labas	M. 3 — P. 36
		Mas kisded arantias labas fedeles Pohar	M. 2 — P. 6
		Egy hoiogos fedeles labas Pohar	M. 3 — P. —
		Egy kis Sahossan araniazot fedeles Pohar	M. — — P. 3
		Egy labas mereo arantias fedeletelen Pohar	M. 1 — P. 27
		Egy habos arantias labas Pohar	M. 2 — P. —
		Egy labas mereo arantias fedeletelen Pohar	M. 3 — P. —
↓		Egy fedeletelen arantias Pohar	M. 1 — P. 15
A jándék			

dék	Egy arañas fedeletelen Pohar	M. 1 — P. 10
	Egy nehul arañas Poharoczka	M. — — P. 12
	Egy simma nehul Arañas Pohar	M. 2 — P. 5
	Kett Eőzue iaro Eőregh Sima fejer Pohar Sisinaezkie fele	M. 7 — P. 45
	Kett kisseb sima fejer Pohar ugian Sisinaezkie fele	M. 2 — P. 45
dék	Ismet három kis Poharoczka ugian Sisinaezkie fele	M. 2 — P. 47

Hamma Veueók

Eött hamma veueo, edgik tanierostol vagion

Continet	M. 4 — P. 18
	M. 102 — P. 8

Haec duo latera Continet

Ezűst Talok

Egy rakasban vagion Eottwen Ezűst Tall Nro. 50	
Tall 450	Id est Eöttwen Continet
Ittem mas rakasban vagion Ezűst Tall Nro 50	M. 157 — P. 45
Harmadik rakasban is vagion Eöttwen Ezűst Tall	M. 153 — P. 30
Niegiedik rakasbanis Eottwen Ezűst Tall	M. 155 — P. 36
Eotodik rakasbanis Ezűst Tall uagion 50	M. 158 — P. 46
Hatodik rakasbanis vagion 50 Ezűst Tall	M. 154 — P. 3
Hetedik rakasbanis vagion 50 Ezűst Tall	M. 157 — P. 42
Niolezadik rakasbanis vagion 50 Ezűst Tall	M. 157 — P. 24
Kilenczedik rakasbanis vagion 50 Ezűst Tall	M. 155 — P. 36
Tizedik rakasbanis vagion 50 Ezűst Tall	M. 162 — P. 24
Tizenegyedik rakasbanis vagion 50 Ezűst Tall	M. 155 — P. —
Tizenegyedik rakasbanis vagion 50 Ezűst Tall	M. 160 — P. 25
Ittem harmincz Ezűst Tall, mellickh hata Aprob és Nemes Czimer rajta cont:	M. 96 — P. 24
Tizen negy Eőregh Ezűst Tall, cont.	M. 109 — P. 3
Tizenkilencz arañas szelű Apro Ezűst Tall	M. 36 — P. 21
Apro és kiseb Ezűst Talak de nem Arañasok	

Continet M. 16 — P. 16

Latus Continet M. 1987 — P. 39

Talnerok

Hatt arañas Nemet Czemeris Ezűst Talnerok	M. 9 — P. 18
Tizen edgy arañas szelű nemet czimeris Ezűst Talnerok	M. 18 — P. —
Tizen kett niolcz szegű Nemett, czemeris Ezűst Talnerok	M. 15 — P. 21
Hattuan negy kerekdid Ezűst Talnerok mellicken az Eő Felsege Czimeri	M. 92 — P. 3
Eött kerekdid fejer Ezűst Talnerok Nemet Czimeris rajta	M. 7 — P. 21

Giertia Tartok

Haromszeges Sahoson aranjazott kepűs gyiertia Tartok

Continet M. 10 — P. —

Negy kerekdid Ezűst gyiertia tartok Con:

M. 12 — P. 18

B	Eótt Aranas szelü kerekdid ezűstgiertya Tartok ketteinek ninczen kopűie	M. 17 — P. —
B	Negy hatt szegeletű Sahossan Araniazott gyertia Tartok Berezenie fele	M. 13 — P. 27
	Eott gerezdes Ezűst gyertia Tartok kopűnekűl valok Continet	M. 5 — P. 15
	Latus Continet M. 200 — P. 27.	

Az kis Arany pohar szekhez ualo Ezkeozeok

B	Egy Ezűst Aranas Ora, kin az Ganimedes figuraia vagion ki öntue Con.	M. 52 — P. —
B	2. Cziaszar. Harom Rubintos keoues igen szip tiszta Arany Poharok.	
B	Egy mestersegessen hadi historiaual ekesitet tiszta Arany Pohar Palfi Istvane fele, Eötödikis egy sima Arany Pohar melliet Colos uarat ezinaltatott volt eo Felsőgeh	
B	Egy Oroszlan formara czinalt mesterseges Ezűst aranas Pohar	M. 5 — P. 26
B	Egy tiszta gyöngy haz, Pauas cziga forma Pohar	M. 4 — P. —
B	Mas egy tiszta gyongyhaz Delphin formara czinalt Pohar	M. 4 — P. 32
B	Egy igen szip Jaspis Cziesze fedeles alatta egy Ezűst mosdo Czieszie	M. 3 — P. 41

Ezűst kalanok

B	Harmiczgett egyforma Nemett Czimeres Ezűst kalanok	M. 6 — P. 30
B	Tizenkilenz egy forma ganczios ezűst kalanok	M. 4 — P. 3
B	Kilenz aranas nielű ezűst forma kalanok	M. 1 — P. 42
Aján	Tizen edgy, egyforma czapott nielű ezűst kalanok	M. 1 — P. 27
Aján	Niolez kűleomb kűleomb fele forma ezűst kalanok	M. 1 — P. 39
Aján	Hett ezűst kalanok Sisinaczkie fele egy ros szoo Tartoual edgiűt	M. 2 — P. 36

Ezűst uillak

Hattuan	Negy kűleomb kűleomb fele forma Ezűst villak	M. 0 — P. 40
	Latus Continet	M. 29 — P. 25

Ezűst kéések

B	Egy Tokban Tizenharom Ezűst nielű kéés	
B	Tizenkett aranas ezűst nielű kesek hozza ualo uillakis	M. 12

Ezűst

B	M 300 Egy Plikben vagion	M. 71 — P. 16
Portara	200 Masodikban	M. 38 — P. 16
Guter	200 Harmadikban	M. 32 — P. 9
	Niegiedikben	M. 38 — P. 42
	Eoteodikben	M. 44 — P. 31

Hatodikban	M. 55 — P. 24
Hetedikben	M. 44 — P. 26
Niolezadikban	M. 42 — P. 6
Kilenczedjkben	M. 36 — P. 36
Tizedikben	M. 10 — P. 3
Tizenedgiedjkben	M. 10 — P. 36
Tizenkettédjkben	M. 9 — P. 3
Tizenharmadikban	M. 9 — P. 45
Tizennegiedjkben	M. 3 — P. 40
Tizeneotteodjkben	M. 6 — P. —
Egy Saczkoban vagion	M. 12 — P. 36
Egy fekete beor Sakban	M. 81 — P. —
Egy Saczkoban	M. 43 — P. —
Valami Ezűst szegek szekerhez való	M. 12 — P. —
Egy Saczkoban az Sananin vizhez hozott Ezűst	M. 32 — P. 21
Latus Continet M.	M. 635 — P. 6
Latera Computata, in uniuersum Continet	M. 6414 — P. 42
Anno Domini 1629 die 16 Mensis Augusti Albae Juliae. Az eő Feolseghe felseo Tarhazaban leueo draga Keoues és Keouetlen Lora ualo szerszamoknak, es egieb minden féle eszkeozoknek	

Inuentarioma

1. Egy által teordelt sléfelű Zkofium arannal zeott mayczos, Tűrkesez veres zeold Dupletos Lora valo szerszam
2. Hasonlo mayczra zeott zeold s veres Dupletos Tűrkesez Lora valo szerszam
3. Hasonlo Mayczra zeott Zeold veres Dupletos tűrkesez Lora valo szerszam
4. Hasonlo mayczra zeott zeold veres Dupletos tűrkesez Lora valo szerszam
5. Egy sűreo sleifelű mereo Tűrkesez Aranyes Ezűst fonalas Mayczu Lora valo szerszam
6. Egy Rittka slefelű Arany Ezűst fonalban Zeott mayczu Zeold veres Dupletos tűrkesez Lora valo szerszam
7. Egy rittka Slefelű Arany Ezűst fonalal Zeott Mayczu Tarkesez Lora valo szerszam
8. Egy sűrű slefelű Jaspisos Tűrkesez Rubint Balasos s gióngieos lora valo szerszam farmontringostol
9. Egy seliem Mayczra Zeott Gyöngyhazas Jaspisos Tűrkesez Lora valo szerszam
10. Egy Arany Ezűst fonalba Zeott Mayczra Tűrkesez keskheny szabasu Lora valo szerszam
11. Mas hasonlo Lora valo szerszam
12. Ismet maid hasonlo Lora valo szerszam
13. Maid ismet hasonlo Lora valo szerszam
14. Egy sűrű slefelű Zeold Dupletos Lora valo szerszam Zabolastol fekemleostoll
15. Egy rittka slefelű zeold Dupletos Tűrkesez Arany s Ezűst fanalal Zeold Mayczos Uy Lora valo szerszam, Zabolastol fekemleosteoll

16. Egy Altal teordelt ritka slefelw veres Dupletos Arany Ezüst fonallal Zeott Mayczos Lora valo szerszam
17. Egy Sŕrw slefelw veres Zeold kik fejer Dupletos Lora valo szerszam
18. Egy Arany Ezwst fonallal Zeott Mayczos altal Teordelt arannial bevert Alumos roytos Lora valo szerszam az homlokeleojje Rubintos es Tŕrkeses
19. Mas hasonlo forma roytos Lora valo szerszam
20. Egy hasonlo forma roytnelkül ualo rubintos Lora valo szerszam Zabolastul fekemleostoll
21. Mas hasonlo forma Arannial bevert keoues homlok elejw Lora valo szerszam
22. Egy hasonlo forma Zkofium Arannial Zeott Mayczos keoues homlok eleoyw Lora valo szerszam
23. Hasonlo forma keowes homlok eleojw Lora valo szerszam
24. Hasonlo forma keoues homlok eleojw Lora valo szerszam Zabolastol Zkofiommal Zeott fekemleostol
25. Egy rittka slefelw Arany Ezwst fonallal Zeotth Maycza, Arannial bevert plumos mostan hozott Uy Lora valo szerszam
26. Egy Arannial bevert Plumos sŕrw slefelw giöngiös keoues Jaspisos zugieleojew Lora valo szerszam
27. Hasonlo forma slefelw keoues homlokeleojw Lora valo szerszam
28. Hasonlo forma slefelw keoues homlokeleojw Lora valo szerszam
29. Hasonlo forma slefelw keoues homlokeleojw Lora valo szerszam
30. Egy altal teordelt sŕrw slefelw kek attlaczra czinalt keoues homlokelejw mostan hozotth roytos Uy Lora valo szerszam
31. Hasonló mindenben Uy mostan hozott Lora valo szerszam
32. Hasonlo forma mostan hozott Uy Lora valo szerszam wres seljem roytos
33. Egy fekete barsonios keoues homlok eleojw altal teordelt slefelw roytos Lora valo szerszam Apro türkesek az slefelieben
34. Egy altal teordelt igen szep forma roytos Pillangos lora valo szerszam
35. Masikis maid hasonlo forma roytos Lora valo szerszam. Zabolastul fekemleostul
36. Egy altal Teordelt sŕrw slefelw veres barsonios keoues karniolos homlok-eleojw roytos Lora valo szerszam
37. Egy Arany Ezwst Mayczal Zeott Zöld Dupletos Lora valo szerszam Zabolastol fekemleosteoll.
38. Maid hasonlo forma slefelw es mayczu Lora valo szerszam
39. Egy sŕrw slefelw altal teordelt roytos toltokos homlok eleojw Lora valo szerszam
40. Hasonlo forma roytos homlok eleojw Lora ualo szerszam
41. Egy Toltokos homlok eleojw hasonlo Lora ualo szerszam
42. Egy hasonlo forma roytos Lora ualo szerszam
43. Egy hasonlo forma roytos Lora ualo szerszam
44. Egy Ezwst Arany Mayczu altal Teordelt kerekdid slefelw Lora ualo szerszam
45. Egy Skofium Aran Lora walo
szerszam nial Zeott Mayczos ritka slefelw gienge

46. Egy apro boglaru fek egy boglaros fekemleostol Egy Ezwst Mayczan czinalt kett ago zwgyeleo farmontrigiauual edgiwth
47. Anno Praesentis die 8 Jul Az hausasalfeldi vayda küldte Arany fonalbol Zeott Mayczra Varrott plumos swrw slefelw Twrkeses Dupletos Lora valo szerszam, Zewgyeleostol orrara valoual edgiwth
48. Ittem az hausasalfeldj Boerok atta egy swrw slefelw keouetelen Arantias Lora valo szerszam Zwgyeleostoll
Ittem egy Ezüst Lancz

Pallosok

1. Egy mereo twrkeses ezwst hwueliw Jaspisos Pallos
2. Egy veres barsonin ritka Boglaros twrkeses pallos
3. Egy veres barsonios ritka boglaros twrkeses pallos
4. Egy megyszin barsonios Arantias pallos de nem keoues
5. Egy mereo Ezwst hwueliw Jaspisos Twrkeses Pallos
6. Megint hasonlo forma Pallos
7. Egy swrw boglaru Twrkeses veres barsonios arantias Pallos
8. Egy ritka boglaru Arantias veres barsonios Jaspisos twrkeses Pallos
9. Egy veres barsonios ritka boglaru Jaspisos Arantias Pallos
10. Egy mereo Ezüst hwueliw Jaspisos giöngyhazas rubintos veres barsonios Pallos
11. Egy veres barsonios ritka boglaru Twrkeses Arantias Pallos
12. Egy veres barsonios ritka boglaru rubintos Arantias Pallos
13. Egy mereo Ezwst hwueliw reghi forma Eöreg pallos
14. Egy fekete czapas Ezwsteos hwueliw Pallos Atillai fele
15. Egy ritka boghlaru twrkeses Arantias Pallos
16. Egy mereo Ezwst hwueljw twrkeses hegyes teör
17. Egy mereo Ezwst hwueliw arannial bewert plumos hegies teör
18. Egy Ezwst mayczos hwueljw Arantias hegies teör
19. Egy Zeold barsonios hwuelyw arantias hegies teör
20. Egy Zederies barsonios arantias hegies teör
21. Egy ueres barsonios uiselt arantias hegies teör
22. Egy narancszin czapas hwueljw pallos
23. Egy fekete czapas hwueljw arantias hegies teör
24. Egy fekete czapas ezwsteos pallos
25. Egy fekete czapas ezwsteos arantias boglaru Pallos
26. Egy zeold barsonios kiczin Pallos
27. Anno praesentis die 8 July. Az hauasalfeldj vayda kwlthe swrw boglaru Zeold barsony hwueljw Arantias pallos.

Kardok

1. Egy zederyes barsonios mereo arany hwueljw Smaragdos Rubintos Kard
2. Egy veres barsonias twrkesel bevert Aranyboglaru Rubintos keoves kard
3. Egy veres barsonios Jaspisos boglaru Twrkeses Portay kard,

4. Egy veres barsonios tőrkesessel bewert boglaru Arantias kard
5. Egy veres barsonios arany boglaru tőrkeses kard
6. Egy veres barsonios boglaros czepegetet Dupletos arantias kard
7. Egy veres barsonios arannjal bewert Boglaru Portay kard
8. Egy Naranczszin barsonios Arantias Portaj kard
9. Egy Narancz szin czapas Arantias Portai kard
10. Egy mereo Ezüst hűueljű rostelios arantias Portai kard
11. Egy Megyszin barsonios Portai arantias kard
12. Egy veres Czapas Arantias kard
13. Egy Zederies barsonios arantias kard
14. Egy mereo Ezüst hűueljű Zeles kard Besztercze Banyaiak attak
15. Egy mereo Ezüst hűueljű reghi forma arantias kard
16. Egy mereo barsonios ritka boglaru, Arantias kard
17. Egy fekete czapauál buritot ritka boglaru kett vasu Arantias kard
18. Egy kek barsonios tőrkeses wass boglaru kard
19. Egy mereo Ezüst maycz hűueliű boglaros arantias kard
20. Egy fekete czapas harom boghlaru Paraszt forma kard
21. Egy fekete czapas boglaros reghi forma balogh kard
Harom hanczar, egyik igen szep Tőrkeses es Rubintos

Kengielek

1. Negy bokor Arany kengiell
2. Egy bokor tőrkeses arannjal bewert karman kengiell
3. Egy bokor arantias karman kengiell
4. Egy bokor kamany kengiell
5. Egy bokor karman kengiell
6. Egy bokor arantias karman kengiell
7. Egy bokor karman kengiell
8. Egy bokor vas araniazott karman kengiell
9. Egy bokor vas araniazott karman kengiell
10. Egy bokor ezüst magyar forma kengiell
11. Egy bokor vas araniazott karman kengiell
12. Anno praesentis die 8 July. Az hauasalföldj Vayda kwlte kett arantias Rez kengiell

Botok

1. Egy hatt tallu Jaspis feiű rubintos both
2. Egy kerekded mereo tőrkeses Dupletos fejű arantias both az fejeben egy Eoregh gyemant
3. Egy kerek fejű tőrkeses Dupletos both
4. Egy kerek feiű tőrkeses rubintos Arany both
5. Egy hasonlo forma Arany both
6. Egy tőrkeses feiű Arantias both az fejeben egy hegies tőrkes
7. Egy kerek feiű sima Ezüst both

8. Egy hett tollu eoregh feiŵ rostelios botth
9. Egy kilencz tollu rostelios Ezŵst Botth.
10. Egy hett tollu rostelios ezŵst botth
11. Mas hett tollu rostelios ezŵst botth
12. Egy hett tollu faragasos mereo ezŵst botth
13. Hasonlo forma botth
14. Ezis hasonlo forma botth
15. Kerek feiŵ sypa botth
16. Hasonlo
17. Hasonlo ezis
18. Egy cristal feiŵ Zeold barsony nielŵ botth
19. Egy fa nielŵ Dómóczky botth

Matyas Kiraly Baltaya

Eött niakra valo Ezŵst Lancz

Niolez Lo orrara valo

Kilenczedik egy Penz formara czinalth

Nagylo niakban valo edgik Arany Lancz forma

Egy Gióngiós Skofiummal varrot Tŵrkeses Tegez kezijastoll

Eött Karman Zabola fekemleosteoll

Nyergek

1. Egy megyszin barsonios gióngiós tŵrkeses warrott Nyeregh
2. Egy veres barsonios Ezŵstel czeopeogetet keoves elejü hatulliu Nyeregh
3. Egy veres barsonios tŵrkeses Jaspisos karman Nyeregh Egy keouses Arany kengiel benne
4. Egy veres barsonios Jaspisos eleiŵ hatulliu Karman Nyeregh
5. Egy veres barsonios Jaspisos gyöngyhazas tŵrkeses eleiŵ hatulliu Nyeregh
6. Egy hasonlo forma keouses Nyeregh
7. Egy veres barsonios Jaspisos tŵrkeses eleiŵ hatulliu Nyeregh
8. Egy veres barsonios sima Magiar Nyeregh
9. Mas hasonlo forma Nyeregh
10. Egy Ezŵsteos eleiŵ hatulliu veres barsonios karman Nyeregh
11. Egy hasonlo forma Nyeregh
12. Ezis hasonlo forma
13. Hasonlo Nyeregh
14. Ezis hasonlo forma Nyeregh
15. Hasonlo forma Nyeregh
16. Ezis hasonlo forma
17. Hasonlo forma Nyeregh
18. Ezis hasonlo forma Nyeregh
19. Egy ueres barsonios tŵrkeses Dupletos Skofiummal varrott Arantias koeues elejŵ hatulliu karman Nyeregh
20. Egy veres barsonios Jaspisos tŵrkeses Arantias koeues elejŵ hatulliu Karman Nyeregh
21. Egy veres barsonios ezŵsteos elejŵ hatulliu sima Karman Nyeregh

22. Ezis hasonlo Karman Nyeregh
23. Hasonlo Nyeregh
24. Ezis hasonlo Nyeregh
25. Egy Ezwšteos elejw hatulliu tatar Nyeregh veres barsonios
26. Egy ueres barsonios Ezwšteos elejw hatulliu sima karman Nyeregh
27. Ezis hasonlo Nyeregh
28. Egy Parnas Tatar Nyeregh Murzae fele
29. Anno praesentis die 8 July. Az hauasalföldi vajda küldeotte Egy Ezwštös elejw hatulliu veres barsony Nyeregh

Czafragok

1. Egy zederies barsonios Zkofiomos Eöregh Zereczen Czafragh
2. Egy ueres barsonios Zkofiomos kazdagh Zereczen czafragh
3. Egy ueres barsonios Zkofiomos gazdagh Eöreghuiragu Zereczen czafragh
4. Egy ueres barsonios Zkofiomos gazdagh eoregh Zerechen czafragh
5. Egy fejer uont ezwstre czinalt Zkofiomos Eöregh czafragh
6. Egy Zederjes barsonios Zkofiomos eoregh Zereczen czafragh
7. Egy uont ezwstre Zeott Zkofiomos negyszegw czafragh
8. Egy ueres barsonios Zkofiomos negyszegw czafragh
9. Egy ueres barsonios eoregh viragu negyszegw czafragh
10. Egy ueres barsonios Zkofiomos igen gazdagh szep uy czafragh
11. Egy ueres barsonios zkofiomos negy szegw czafragh
12. Egy igen szep apro uirago Zkofiomos ueres barsony czafragh
13. Egy ueres barsonios mereon igen gazdagon uarrott eoregh uiragu czafragh
14. Egy ueres barsonios Zkofiomos negy szegw Uy czapragh
15. Egy ueres barsonios Zkofiomos uiseltes negy szegw czapragh
16. Egy ueres barsonios ritka uiragu uiseltes Zkofiomos czapragh
17. Egy veres barsonios Zkofiomos czapragh
18. Egy veres barsonios Zkofiomos negy szegw czapragh
19. Egy uiragos barsony uiselt czapragh
20. Egy uiragos barsony viselt czapragh
21. Mas uiragos barsony Eoregh czapragh
22. Egy arany es ezwst fonallal zott Eöregh Uy Zereczen czapragh
23. Mas hasonlo forma czapragh
24. Egy Zekfuszín Posztora czinalt viseltes czapragh
25. Egy veres barsonios zkofiomos zereczen czapragh roytnelküll
26. Egy megy szin barsonyra uarrot gióngieos Zkofiomos Czapragh
Kilencz ueres barsonyra uarrott Zkofiomos Eöregh Lonak Nyergejere
ualo pokrocok M. 9
1. Egy ezwst Plikkell czinalt veres barsonios Aranas Parsiai Czapragh
Egy arany Ezwst fonallal varrott pozto Jakup
Azon kiueol Tiz Pozto Jakup
2. Egy veres szarga Atlaczal bellet Jakup
3. Egy vont Ezwst bagazjauál bellet Jakup

4. Egy Arany fonalas viragos veres barsony Jakup
5. Egy Arany fonallal Zott viragos veres Attlacz Jakup. Anno 1629 die 8 July Az hauasalfeldi vayda külte
Egy veres barsony igen gazdagh Zereczen Zkofiomos Czapragh 11 July
Az hauasalfeldj Bojerok hozta veres barsony negyszegű Zkofiomos Czapragh

Lo nyakara valo vertek

Tizen egy igen szep Eőregh vertek	
Tigris es Parducz Beőrők	
Vagion tigris beor nro 14	
Vagion Parducz beor nro 35	
Vagion egy Jauz beor az Praefectusnak	
Egy igen szep Tisztitot fegyverderek es egy Sisak	
Anno Domini 1629 die 28 Augusti Albae Az Eő Feolseghe minden napi szükséges, holmi kinleuvo Ezűst miueinek Inventarioma Az poharnoknal leueo Ezűst miuek	
Huszon negy egyben iaro Poharok fedelesteol	M. 89 — P. 32
Egy kerekded mosdo medencze Korsostol	M. 21 — P. 3
Mas kerekded hasonlo forma Medencze Korsostol	M. 21 — P. 42
Tizen niolez harom agu aranias uilla	M. 3 — P. 14
Husz aranias kalan	M. 4 — P. 24
Egy giűmölcsnek valo Czesze	M. 6 — P. 20
Egy Ezűst etek melegiteo	M. 1 — P. 3
Negy szeges egj forma gyertia tartok eggik keopűtlen kett hamma veueouel	M. 13 — P. 20
Negy szeges Aranias so tarto	M. 2 — P. 15
Tizen negy szeges aranias giűmeolcznek ualo talak	M. 25 — P. —
Negy ezűst kapornanak valo talak	M. 3 — P. 34
Tizen harom negy szegw aranias talnier	M. 27 — P. 39
Tizenkilencz kerekded feier Ezűst tanier	M. 24 — P. 34
Latus Continet M. 244—P. 40	

Egy fejer uiznek ualo korso	M. 6 — P. 36
Lud mony enni valo aranias lapoczka	M. — P. 6

Borteolteoknel leuo Ezűst müw

Negy egy Tokban jaro Ezűst konder	M. 46 — P. 42
Egy feott viznek ualo korso	M. 11 — P. —
Egy Ezűst Serbetes Czesze	M. — P. 47
Egy arany es egy Ezűst czeszek ala ualo kett talner	M. 2 — P. 45
Egy kin jaro Poharoczka defelesteol	M. 2 — P. 2
Latus Continet M. 70 — P. 34.	

Talmosoknal leueo Ezwst müw

Huszon Eött Ezwst Talak	M. 80 — P. 24
Huszon Eött Ezwst Tall	M. 80 — P. 24
Huszon Eött Ezwst Tall	M. 80 — P. 24
Tizenkilencz Ezwst Tall	M. 68 — P. 24
Hatt Eóregh Tall	M. 46 — P. —
Harom kis arañas Tall	M. 5 — P. 46

Bejaroknal leueo ezwst müw

Hatt egyben jaro Czapa poharok	M. 5 — P. 26
Egy mosdo medenceze korsostol	M. 9 — P. 45

Etekfogoknal leueo ezwst Müw

Egy sima fejer mosdo korsostol	M. 10 — P. 36
Eött feher czapa Poharok	M. 3 — P. 36

Latus facit M. 391 P. 45

Az magyar frau Czimernel leueo egygetmas

Egy kerekded pogany fejes mosdo medenceze korsostol az korsoia fwletlen	M. 10 — P. —
Hett egyben jaro arañas Czapa Pohar	M. 4 — P. 34
Egy Ezwst czapa forma kanna	M. 3 — P. —
Kett fejer ezwst kalanok	M. — P. 22

Aszoniunk eo Felseghe borteoteojnel

Negy szegeletes apro juo Poharaczkok mellyekken vagion in summa	M. 14 — P. 2
--	--------------

Nemet feo Embereknel leueo ezwst müw

Egy feher sima mosdo medenceze korsostol	M. 8 — P. 42
Tíz egyben iaro arañas Czapa Pohar	M. 6 — P. 28
Kilencz georbe nielü Kalan	M. 1 — P. 38

Latus Continet M. 45 P. 22

Anno Domini 1629 die 20 Augusti Albae Juliae

Az mely kupakot Czanadi Antal Uram Beczbeol hozott azokat
singillarim megh giraluan merese igy keouvetkezik

Az numero hat hoiagos kupaknak az eoregbikieiben vagion	M. 5 — P. 29
Az utanna valo hasonlo kupaban	M. 5 — P. 27
Az harmadik hasonlo forma kupaban	M. 4 — P. 31
Az negyedik azonforma kupaban	M. 4 — P. 29

Az eoteodik haszonlo kupaban	M. 3 — P. 46
Az hatodik azon forma kupaban	M. 3 — P. 47
Az mas hatt test allasos fedeles kupaknak az Eoreghbikjeben vagion	M. 5 — P. 30
Az utanna valo kupaban	M. 5 — P. 43
Az harmadik kupaban	M. 4 — P. 46
Az negyedikben vagion	M. 4 — P. 45
Az Eotodik kupaban	M. 4 — P. 45
Az hatodik mind ezekhez hasonlo kupaban volt	M. 4 — P. 42

Kannak

Hett test allasos Arantias kannaknak az eggikben	M. 3 — P. 11
Masik hasonlo forma kannaban	M. 2 — P. 32
Harom so Tartoban	M. 1 — P. 45
Tizenket egyben iaro apro czapa Poharoczkakban vagion fedeliuel	M. 9 — P. 2
Ugian Czanadi uram hozta mosdoban korsostul vagion	M. 11 — P. 30
Latus facit M. 87 P. 6	
Az Jubilleuteol uett negy Poharoknak es egy confectumnak valo Czezenek felmerese	
Az Eoreghbik hoiagos fedeles kupaban vagion	M. 6 — P. 16
Az masodik hasonlo formaban	M. 3 — P. 32
Az harmadikban	M. 3 — P. 4 ¹ / ₂
Az Nyegyedik Strucz madar forma labas Poharban	M. 4 — P. 36
Az Austriga forma Czezeben	M. 2 — P. 30
Colosvari Eöttueoseok czinalta portara valo mosdoban korsostol	M. 14 — P. —

Latus M. 34 P. 32

Aiandekben ualo poharok meliekett Somborrol az utrol haza hoztunk	
Egy fedeles test allasos labas Arantias Kupa	M. 5 — P. 9
Egy mester remekben czinalt Colosvariak atta Eószue jaro Arantias kupa	M. 5 — P. 15
Egy lábas fedeles Arantias kupaczka	M. 2 — P. 3
Masik hasonlo forma fedeles kupaban	M. 2 — P. 9
Harmadikis hasonlo de a test allas leteoret rola	M. 2 — P. 6
Negyedik hasonlo test allasos kupa	M. 2 — P. 16
Eoteodik hasonlokupa	M. 2 — P. 21
Egy Eószue jaro sima kupaczka	M. 1 — P. 30
Egy Eoszue jaro sima viragos arantias kupaczka	M. 1 — P. 27
Egy Arany kelyh Communióra valo Ezwst arantias tanerostoll	
Latus facit M. 24 P. 40	

Anno 1629 16 Augusti Albae Juliae

- Az Szeonieges hazban leueo karpitoknak és Szeőniegeknek Inuentarioma
Berlinghbeol hozott seliemmel elegy szeott Flandriai igen szep draga karpit,
mellien az Alexander historiaja vagion nro 17.
Az ebedleo hazban feoluonua vagion Flandriai karpit kin az Julius Czaszar
historiaia vagion Tiz darab nro 10.
Az Feiedelem halo hazaban vagion feluonua Madaraszo es egieb jatekos
historiaiu Flandriai karpit het darab nro 7.
Az Feiedelem Aszony Eőregh palotaiaban fel vonua vagion kin az Troia His-
toriaja vagion Flandriai karpit darab nro 8.

Az szeonieges Hazban

- Zeller Marton hozta Flandriai karpit vagion niolcz darab nro 8.
Vgian Zeller Marton hozta mas rendbely flandriai karpit hat darab nro 6.
Czanadj Antal hozta Flandriaj Karpit kin az Alexander historiaja darab
nro 8.
Vgian Czanadi hozta haszonlo historiaju Flandriai karpit darab nro 8.
Vgian Flandriaj masfele karpit kin Cyrus historiaja vagion niolcz darab
nro 8.
Ugian mas fele Flandriai karpit kin az Ester historiaja vagion niolcz darab
nro 8.
Ugian masfele Flandriai karpit kin az Joseph historiaja vagion nro 7.
Ugian Flandriai karpit kin az Abraham historiaja vagion eőt darab nro 5.
Mas rendbeli Flandriai karpit kin a Josue historiaji vagion nro 5.
Ugian vadaso Flandriai karpit Eott darab nro 5.
Masfele vadaso Flandriai karpit vagion darab nro 5.
Mas fele vaso Flandriai karpit ismet vagion nro 5.
Ismet vagion vadaso Flandriai karpit nro 5.
Vagion zeold Labodas Flandriai karpit nro 4.
Vagion masfele Labodas Flandriai karpit nro 6.
Vagion vadaso Flandriai karpit nro 5.
Vagion masfele Flandriai karpit nro 4.
Vagion emez amaz maradek Flandriai karpit darab nro 3.
Annalis alab valo Flandriai karpit nro 3.
Vagion egy Arany fonallal elegy szeotth Flandrjaj Eőregh karpit nro 1.
Vagion egesz vech olasz karpit kit megh fel nem bontottak keotesben vech
nro 5.
Vagion ugian azon fele karpit darabokban nro 12.
Fogarasban vitt Flandriai karpitok kin az Alexander historiaja vagion
nro 8.
Ugian Fogarasban regen ott allott Flandriai karpit kin az Nebal historiaia
vagion nro 8.

Seliem Karpitok

- Zeold es veres kamuka karpit darab nro 6.
Kek es veres kamuka karpit darab nro 10.

Velencezebeol hozoth suitasos karpit	nro 20.
Vagion ugian Velencezej Brukadol karpit	nro 20.
Ugian Velencezebeol hozot Uyab suitasos materia karpit darab	nro 5.
Vagion Velencezebeol hozot Narancz szín s kek vjragu materja karpit darab	nro 5.
Ugion egy Baltaganj Teoreok Arantias Atlacz fejer viragu egy darab	nro 1.
Vagion mas darab kek sima veres viragu Baltagany Arantias karpit	nro 1.
Ugian egy Agjhoz valo veres viragos kamuka Agy supellat kilencz darab	nro 9.
Vagion egy templomban valo fejer s Zeold uiragu vont Arany kett darab	nro 2.
Vagion Eótt Asztalra valo veres barsonj szeoniegh Eótt	nro 5.
Vagion ugian Asztalra valo egy viragos vótt ezúst az koeroletin testszin Atlacz	nro 1.
Vagion egy Asztalra valo tarka fejer barsony szeoniegh	nro 1.
Vagion aytora valo veres virago vont Arany	nro 1.
Vagion egy darab Uy teoreok karpit igen szep	nro 1.

Arantias beor karpitok

Az Eoregh hoszu Uy Palotaban vagion Zeold arantias beor karpit	nro 11.
Azon beleol valo hazban vagion azon fele zeold Arantias beor karpit	nro 5.
Az tanacz hazban arantias kek beór karpit vagion darab	nro 7.
Az feiedelem halo hazan beleol ualo boltoczkaban Pauas arantias beor karpit vagion darab	nro 7.
Ismet vagion egy hazban valo veres, festekes arantias beor karpit darab	nro 8.
Ismet feier ezústeos fekete tablain beor karpit darab	nro 7.
Ismet Zeöld tablaiu arantias beor karpit darab	nro 5.
Ismet fekete Tablaiu arantias beor karpit	nro 4.
Ismet Zeold Tablaiu arantias beor karpit	nro 8.
Ismet kek tablain arantias beor karpit	nro 4.
Ismet veres tablaiu reghi szakadozott arantias beor karpit darab	nro 8.
Ismet fekete tablaiu arantias beor karpit darab	nro 2.
Mostan utolsor kamutsi Istuan hozta veres Tablaiu czimeres arantias beor karpit darab	nro 8.
Vagion ismet egy Ladaban egynehany darab arantias beor Karpit Eözue varratlan	

Eőregh diuany Zeóniegek

Vagion Eoregh selymes diuan seoniegh	nro 8.
Vagion selimes diuan szeoniegh	nro 1.
Vagion selymes diuan szeoniegh egj fel	nro 1/2
Vagion igen Nagy egy formaiu diuan szeonegh	nro 8.
Vagion annal aprob vizeltes diuan Zeoniegh	nro 11.
Ezeknek a harma Hop mester Uram hazaban vagion fel vonua	

Vagion Eoregh fejer diuan Zeonegh	nro 9.
Vagion közeprenden ualo Uy veres Diuan Zeoniegh kiket Tholdalaghi Uram hozot	nro 8.
Vagion ismet Mikes Sigmond hozta veres Diuan Zeoniegh Uy	nro 12.
Ezeknek a harma az hazakban valo Asztalokon vagyon	
Ugian Tholdalagi Uram hozta fejer Diuan Zeoniegh	nro 6.
Mikes Sigmond hozta fejer Diuan Zeoniegh vagion	nro 12.

Apro skarlatt Zeoniegekh

Mikes Sigmond hozta kleomb kleomb. ele szini Apro	
Uy Skarlat Zeoniegek	nro 32.
Kereszteszsi Pál hozta apro Skarlat Naranczzsin Zeoniegekh	nro 5.
Kek reghi Apro Skarlat Zeoniegekh	nro 12.
Azon kiveol kleomb kleomb fele szini Apro skarlat regen hozott Zeoniegekh	nro 21.
Ennjhany hazakban leueo Aztalokon valo Seljmes es Diuan Zeoniegekh	
Az ruhas hazban vagion az Aztalokon Veres Diuan Zeoniegh	nro 3.
Vagion az szerszamos hazban veres Diuan Zeoniegh	nro 8.
Vagion az Etekfogok hazaban ket viseltes veres Diuan Zeoniegh	nro 2.
Vagion az Also Kis Tarhazban Zeljmes apro veres Zeoniegh	nro 9.
Vagion az kiueol ualo hazban az falra fenuonva Apro Skarlat naranczzsin Zeoniegh	nro 18.
Vagion ugian azon hazban ket fel veres Diuan Zeoniegh	nro 2.
Az eo Feelsege halo hazaban uagion egy Selymes Asztalra valo kiseded Zeoniegh	nro 1.
Vagion azon hazban masik asztalon egy veres skarlat Zeoniegh	nro 1.
Vagion az Folioszon az eo Felsege Agian hett darab Zeold s veres Arantias viragos Kamuka supellat darab	nro 7.
Vagion az halo hazban az Asztalon egj fel veres Diuan Zeoniegh	nro 1.
Vagion Ugian ezen hazakban Kék barsonios szezcel szekek	nro 12.

Tanacz Haz

Vagion az Tanaczhazban Mikes Sigmond hozta veres Diuan Zeoniegh	nro 3.
---	--------

Ebedleo haz

Vagion az Ebedleo hazban egy veres fel Diuan Zeoniegh szakadozott	nro 1.
Vagion masis egy jo veres Diuan Zeoniegh	nro 1.

Audientia ház

Vagion az Audientiahaz aitaia eleott fggeo egy veres virago Arantias materia	nro 1.
Vagion az Audientia hazban skofiommal varrott veres Barsony Ket darab Baldagany	nro 2.

Vagion ezen hazban ket aztalon skofiommal varrott veres barsony Zeoniegh	nro 2.
Vagion ezen Ket Asztalon vagion veres Diuan Zeoniegh	nro 2.
Vagion ezen hazban sarga barsony seczel szek	nro 11.
Vagion ismet kett aranj fonallal varrot kett seczel zek	nro 2.

Az mellette valo kis Bolt

Az mellette valo Kis Boltoczikaban vagion Zeöld s veres kamuka viszelt karpit Negy darab	nro 4.
Vagion az Ablakban vonua es az Asztalon Kett vjseltes skarlat Zeoniegh	nro 2.

Eő Fölsege eleobbi halo haza

Vagion az eo Fölsege elebbi halo hazaban Arantias Tabitt Zeold s veres harom darab	nro 3.
mellyeken vagion szel	nro 29.
Vagion ezen hazban egy Eoregh Aztalon egy veres Diuan Zeoniegh	nro 1.
Vagion masik Aztalon egy kiczin viselt selymes Zeoniegh	nro 1.
Ugian azon Aztalon vagion egy darab barsony Zeoniegh	nro 1.
Vagion az harmadik Aztalon egy veres skarlat Zeoniegh	nro 1.
Vagion az Ablakra vonua egy darab viselt veres failondis Poszto	

Fejedelem Azzony halo hazaban

Vagion az Fejedelem Aszony halo hazaban arantias viragos barsony karpit Zeold s Veres viragu Eöt darab Ezekben vagion szel	nro 31.
Vagion az Aztalon egy Uy veres Diuan Zeoniegh	nro 1.
Vagion ezen hazban Negy metszin Barsony seczel zek	nro 4.

Masodik ház

Az Fejedelem Azzony Audientia hazaban vagion egy veres viragos Arantias Baldagany	nro 1.
Vagion ezen Audientia hazban arantias viragos barsony karpit hat darab	nro 6.
Mellicen vagion szel	nro 32.
Vagion az Aztalon Egj veres Diuan Zeoniegh	nro 1.
Vagion Zeold apro barsony Zek	nro 8.

Harmadik ház

Fejedelem Azzony Audientia hazan kiueol ualo hazban vagion kamuka viragu Baraszkviragh szin Brukadel Karpit hatt darab	nro 6.
Mellicben vagion szel	nro 2.
Vagion ezen hazban valo kett Asztalon veres Diuan Zeoniegh	nro 32.

Negiedik haz

Vagion ez hazban Narancz szin es kek Brukadel viragos karpit hatt darab	nro 6.
Melliekben vagion szel	nro 43.
Vagion ismet ket Aztalra ualo veres Diuan Zeoniegh	

Eőteodik haz

Az Fejedelem Eőregh hazaban vagion két darab Baldagany Arantias viragos fejer es veres Zeold uiragu	nro 2.
Ez hazon kiueol hazaczkaban vagion olasz karpit	nro 4.

Also rend haz

Az Leaniok hazaban vagion az falon Flandriai karpit Negy darab	nro 4.
Az Hop Mester Aszony hazaban uagion Boghal Karpit	nro 5.
Az Nemez Leaniok hazaban vagion Olasz Karpit Eőt darab	nro 5.
Vagion masodik hazban, ugian azon fele olasz karpit darab	nro 4.
Vagion egy viseltes Agy supellatt	

Sombori utra oda iart es uizza hozott haz Eólteozetek

Vagion zederies veres kamuka haz eolteozet Eőt darab	nro 5.
Vagion zeold veres viragos Tabit haz Eolteozet kilencz darab	nro 9.
Vagion Uyab Velencebeol hozott uiragos materiabol czinalt egy fele haz Eólteozett huszon niolecz darab	nro 28.
Vagion ugian Velencebeol hozott uiragos materiabol czinalt Eoregh karpitok niolecz darab	nro 8.
Ugian Velencebeol hozott suitasos koczkas Tablaiu materiabol czinalt haz Eolteozet hatt darab	nro 6.
Vagion ugian Velencebeol hozott oszlopos sujtasos materiabol czinalt haz Eolteozet het darab	nro 7.
Vagion egy Aztalra ualo szarga vont Arany Zeoniegh	nro 1.
Mas egy viragos fejer uont Ezűst Aztalra valo Zeoniegh	nro 1.
Egy kiraly szin es Publican szin fel fedeo agy supellat	nro 1.
Egy Barsony uti Zentegy hazban leveo Zekre ualo Zeoniegh	nro 1.
Egy veres sarga atlacz sator Altal rekeszteo	nro 1.
Mas egy Niomtatot Teoreok Materiabol czinalt sator Altal rekeszteo	nro 1.

Szeőniegek

Egy Uy veres Diuan Zeoniegh	nro 1.
Vagion viselt Aztalokra ualo Diuan Zeoniegh hatt	nro 6.
Vagion viselt utra valo Aprob fejer diuan Zeoniegh	nro 11.
Vagion egy Narancz szin egi Zederies es egy kek skarlat Zeoniegh	nro 3.

Vagion veres Apro Zeoniegh Mikes Sigmond hozta fele, husz	nro 20.
Vagion fejer Apro Zeoniegh viselt Negy	nro 4.
Vagion affele rosz takaro viselt Apro Veres Zeoniegh harom	nro 3.
Vagion az fejedelem hinto szelere negy Narancz szin skarlatt Zeoniegh	nro 4.
Az Teob szekereken viseltes skarlat Zeonieghék	nro 6.
Vagion szekre valo keczek	nro 6.

Nos itaque Justa Committenti ac specialiter clementissime mandanti, dignum et honorificum Praebentes Assensum Praescriptorum Inventariorum copiam seu Paria, non abrasorum non Cancellatorum, nec in aliqua sui Parte suspectorum sed omni Prorsus vjtio ac Suspitione Carentium sine diminutione, augmento, vel variatione aliquali de verbo ad verbum transumpto Praesentibus inserentes sub Sigillo capituli huius usitato ac Authentico Jurium Praetitulatj Illustrissimi Domini Domini Principis, domini Nostri clementissimi uberiores futuram ad cautelam fideliter et conscientiose extradari duximus Pariter et concedenda Communi Justitia et aequitate suadente Legeque Regni permittente. Datum ipso die festo Circumcisionis Dominj nostri Jesu Christi Anno Domini Millesimo Sexcentesimo Tricesimo Septimo etc.

A barokk grafika tanulmányozása közben eljutottam a pannonhalmi grafikai gyűjteményhez is, amely az ottani bencések tulajdonában van. Papirosesomagokban, szekrényekben őriznek — portefeuille-ök hiányában — néhány száz kisebb és nagyobb értékű lapot. A gyűjtemény feldolgozatlan, tudtommal még leltározva sincsen. Nem szándékom a gyűjtemény arra érdemes darabjait ismertetni, csupán Franz Karl Palko egyik metszetét: a *Jézus Jákob kútjánál* címűt, vagy ahogyan a barokk festészet e kedvelt témáját nevezi: „Krisztus a samáriai asszonnyal beszélget.”

Szépművészeti Múzeumunk nemrégén bukkant — meg nem határozott rajzai között — a korai olasz barokk realista látású művészenek, Bernardo Strozzinak hasonló tárgyú rajzos kompozíciójára. Itt nemesak a téma rokonításáról van szó, a barokk művészeti irányzat vonalán haladt Palko is, mégpedig az osztrák festészetben, melynek időszakát Troger, Maulpertsch, Donner, Gran és Bergl fémjelzik.

Az olasz barokknak, a korabeli nagy olasz színművészet ragyogó visszfényének jellemzője a nagyalakú tárgyi és figurális kompozíció. Célja minél közvetlenebbül, gyorsabban és sikeresen hatni a szemlélőre, melyet igen mozgalmas ábrázolással, jól tagolt jelenetekkel, hangsúlyos és kiemelő sötét és világos fényhatásokkal kívánt elérni. A kép szereplői körül összezsugorodni látszik a keret, szinte nézőik felé lépnek. Még a vallási tárgyú képeken is eluralkodik a reálisan emberi, az életnek zsánerszerű realitása, mely azután a természetnek megfelelő értékű színeiben olvad fel. Innen a képek valóságot szuggeráló ereje.

Az osztrák barokk festők a művészeti irányzat nemzetközi à la mode nyelvén túl még ihletett kifejezői voltak sajátos nézeti hagyományaiknak, melyet népük vidéken szinte ösztönösen, nemzedékről nemzedékre megőrzött. „Innig verknüpft sind sie mit der provinziellen und Volkskunst der österreichischen Lande, in der etwas vom geistigen Erbe der Gotik noch lebendig ist” — írja Nikola Michailow.¹ Ezen öröklött, vérükbe szívódott ősi formák átütnek az osztrákok képein, még ha olasz mesterekhez is jártak iskolába.²

Az osztrák-nemzeti stílusfejlődést a barokk korban Georg Raphael Donner és Paul Troger indítják el. Alkotásuk egész századra megszabja az osztrák művészet karakterét. Franz Karl Palko művészetét Trogeré nélkül említeni nem lehet; bennünket erre még egy különös körülmény készítet: a pannonhalmi képtár egy mesternév nélküli képét a képtár rendezője Trogernek tulajdonított, s ezt a kiállított kép mellé szövegezte. Minthogy a nagy

I. Fr. K. Palko: Krisztus a samáriai asszomnyal beszélget. Illusztráció

művészlexikonok, sőt művészettörténetek nem adnak, mert nem is adhatnak teljes oeuvre-katalógust, hiába is kereste volna bizonyosság kedvéért e művet bennük. Két dologra támaszkodott: először is kutatta, hogy a kép mikor, miképpen került a rend tulajdonába, Pannonhalmára. Annyit sikerült megtudnia, hogy Kovács Tamás egykori pannonhalmi főapát megvásárolta a nagy műgyűjtő Győr megyei főispán, Viczay Héder gróf festményeinek néhányát, és ezek között volt a kérdéses mű. Viczay képeit különböző helyeken szerezte, hosszabb időt töltött Olaszországban, hogy az olasz festészetet tanulmányozza, többször megfordult Pozsonyban, ahol az osztrák barokk mesterek emlékét maradandó értékű művek is őrzik: Troger itt 1742-ben megfestette a Szent Erzsébet templom kupoláját, főoltárképét. 1744-ben az akkor jezsuita Szent Ignác templom — ma a bencéseké — mennyezetképeit. Magyarországi tartózkodása alatt, ezeken kívül, több képet festett megrendelésre. Viczay tehát akár Pozsonyban, akár Győrött vásárolhatott valamelyik magángyűjtőnél Troger-képet — vélte joggal a pannonhalmi képtár rendezője.

2. Fr. K. Palko: Krisztus a samáriai asszonnal beszélget. Olajfestmény, Pannonhalma

Másik érve a kép általános barokk művészeti ismérvein és tipikus barokk témáján kívül Troger sajátos stílusa volt: valóban sugárzott róla a világosság, az életerő, s az egész kompozíciót zárt, szintetikus formakézség hozta létre. A képtár rendezőjének nem műtörténeti szemlélete volt hibás, inkább azzal vádolhatnánk, hogy nem nézte át gondosan a szakirodalmat, mert akkor jelöletlen, *Krisztus a samáriai asszonnal beszélget* ábrázolású képe Franz Karl Palko nevénel megállásra készítette volna. A már idézett Michailownál a „Troger iskolája” c. fejezetben például megtalálja Franz Karl Palko *Krisztus a samáriai asszonnal beszélget* c. metszetének ismertetését, s a műhöz mellékelte illusztrációk között annak reprodukcióját³ (1. kép). E metszet-reprodukció egész felfogásában a Pannonhalmán őrzött, mesternév nélküli kép mása (2. kép). Kétségtelen, hogy a pannonhalmi képtár rendezője a náluk őrzött s a kérdéses képpel azonos témájú metszetet sem látta, mert egyébként Franz Karl Palkonak tulajdonította volna a képet (3. kép).

Vitathatatlan, hogy Palko igen erősen Troger hatása alatt állott. Művészi pályafutásukat vizsgálva kortársak. Palko 38 esztendővel Troger halálakor.

Először atyjának, Anton Palkonak a tanítványa, azután a bécsi művészeti akadémián Antonio Gallinak és Bibianinak, majd Velencében Pittoninak és Piazzettának, Bolognában Crespinek. Troger is ugyanezek az olasz mesterek tanították, szín-, árny- és fényhatásai sokszor erősen emlékeztetnek Piazzettára. Miként Troger, Palko is hosszabb ideig tartózkodott Pozsonyban, ahol egyébként művészi hírnevét megalapozta. Itt festette a *Krisztus az olajfák hegyén* c. főoltárképet a Szent Szalvátor templom részére, a *Keresztény foglyok kiszabadítása a török fogságból* címűt a trinitáriusok temploma számára. Ezeken kívül több oltárképet festett a Pozsony környéki katolikus templomoknak is, a nagyszebeni plébániatemplomnak főoltárképet, s ellátta egyéb magyar magánrendeléseit is. Troger és Palko, mindketten már életükben ismerik a nagy siker örömét. Palko — bár nem mérhető olyan mértékkel mint a sok kitünőbbnél kitünőbb alkotásáról híres Troger, a bécsi művészeti akadémia egykori nagytekintélyű vezetője — elnyeri a szász, lengyel és bajor udvari festő címét. Elmondható róla, hogy Trogernek méltó tanítványa, ki szorosán, szorgalmasan haladt mestere nyomdokain.⁴

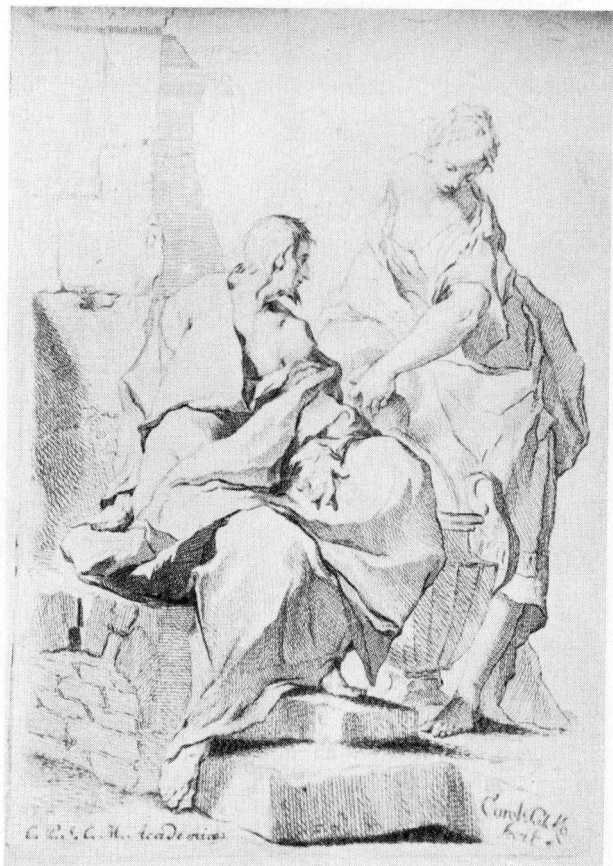
Az életfolyamok párhuzamában már vannak olyan tények, amelyek e két mester oeuvre-jének hasonlóságait motiválják; a pannonhalmi képtár rendezőjét még jobban megértjük, ha alkotásaikat egymás mellett szemléljük.

Troger formaalkotó-, stílusképző világát jól tükrözi egy 1728 körül keletkezett, *Mária menekülése* c. tollrajza is (4. kép).⁵ Szembeszökő ábrázolásának életszerűsége. Mária nem áhítatot gerjesztő istenanya; üldözöttségtől meghajszolt asszony, önfegyelmű tudata már-már elhomályosodik a szörnyű kínlódástól, gyermekét sem tudja kellőképpen védelmezni. Nem bír tovább menekülni, egy fa alá roskad. Nemesak arcán, egész énjén előmlik a halálos fáradtság, rémület és kétségbeesés. Őlében a szemlélő felé fordul gyermeke mintha ösztönszerűen megérezett volna valamit az anya testi, lelki kimerültségéből. A fa is harmonikusan ugyanezt „tolmácsolja”: öblében felfogja az összecsuklót. Troger reális stílusa optikailag tolmácsolja a témát, elhithető erővel szuggerálja valóságát. Egy pillanatig sem kételkedünk a történetekben. Megértjük, sőt átérezzük az asszony veszélyes, kétségbeesett helyzetét. Az ábrázoló nem vész el a részletekben, összbenyomásra épít, összhatást szuggerál. A téma indító hatására a művészlelekben kialakult pszichikai tartalom, érzelem, hangulat plasztikus vetületté lett. Ember, fa, természet, távlat — a még hátralevő, beláthatatlanul hosszú út megérzékeltezője — kerek, zárt kompozíciós egységben jelennek meg. Egységes ötvözet az egész, mintha kialakapálták volna. A szerkezet eresztékei tökéletesen illeszkednek egymásba: történést, térséget együtt szemléltetnek. A vonalak törvénye simán összetevődik a pszichikai és az anyagi világ törvényeivel. Az osztrák barokknak e tipikus alkotása nem ment a patetikus áramlástól sem, melyet szelíden lefékez a klasszicizmus nyugalma.

Palko *Ádám és Éva az Édenben* c. metszetét hasonló formaművészeti átélés, technikai felkészültség jellemzik (5. kép). Olasz és Troger-hatás szűlötté.

Ádám és Éva előtt megjelenik az Úr, figyelmezteti őket a tudás fájának tilalmára. Alakja megtettesült parancs, ő a nagy Véto. Nemesak ujja mozdula-

3. Fr. K. Palko: Krisztus a samáriai asszonnal beszélget.
Metszet, Pannonhalma

tával, egész lényével óva int. Mellette a tudás fája, a nagy próbatétel szimbóluma szinte lebeg. Benne rejlik a kérdés is: engedelmeskedik-e az ember teremtőjének, jobban fél-e tőle, mint küzdelmes sorsától? Ádám egész lényén vívódás látszik, még nem döntött. Éva igen. Kíváncsisága és vágyai vezérlik, bár távolba merengő szeme látni véli a balsorstól sem kímélt jövődőt, nem az Urat választja . . . A sátán-kígyó is velük és mellettük van; ők hárman egyek az Úr hatalmával szemben.

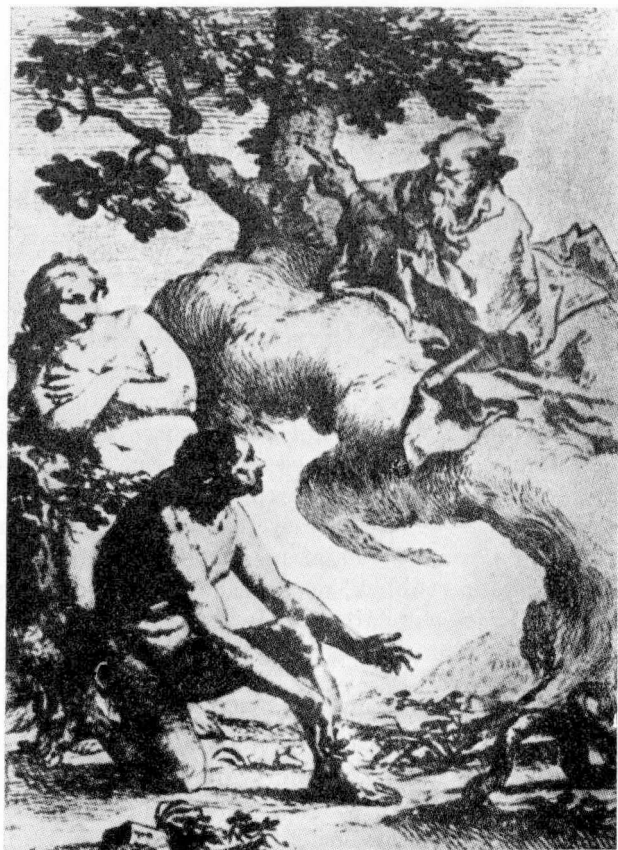
Palko felfogása, témakezelése, stílusa Trogeréhez hasonló formaalkotó elvekre épült. A témát két tételre bontja: az Úr parancsára, az emberpár válaszára, és az egészet a következmény szintézisében fogja össze. A téma-bontásnak megfelelő a kompozíció is; átlósan két súlyponti vonalbokor van: az Úr a tudásfájával az átló egyik, az emberpár az átló másik oldalán. Harmonikus egyensúlyuk adja a szerkesztés összefogó egységét. — Ádám és Éva, az érett férfi és asszony valóságos típusai, a művész korának típusai. Az Úr sem „égi lakó”, a hatalom letéteményese, a földhöz közelebb áll a lebegő ábrázolás ellenére. Nincsen az egész jelenetben semmi földöntúli. Természet

4. P. Troger: Mária menekülése. Metszet

és távlat nem dekoráció s csak annyi, amennyi a kompozíció levegőjéhez szükséges. A témának egyedüli hordozói az alakok, a művész kifejezését bennük sűrítette össze. Miként az expresszív kifejezési módot, a proporcionálást, az árnyalást is az olaszoktól és Trogertől tanulta Palko. E metszete azok közül való, amelyeket örömmel akasztott fel szobája díszítésére elkényeztetett, művészetkedvelő kortársa, simult más nagy barokk mester műve mellé.

„Der Stich *Jesu und die Samaritanerin* des Prager Franz X. Palko verrät ohne weiteres das Troger-Donnersche Vorbild” — írja Michailow idézett művében.⁶ Tehát a *Jézus és a samáriai nő* c. metszetről éppenúgy leolvashatók a Troger—Donner művek hatásai az olaszokéval együtt. Mindemellett a János evangéliuma 4. fejezetében leírt epizód, mely szerint Jézus áthaladva Samárián Jákob kútjánál találkozott egy bűnös asszonnyal, aki felismerve prófétai lelkületét, megvallja bűneit és az egész várost Jézus meghallgatására lelkesíti — Palko felfogásában magas művészi színvonalon jelentkezik. Mennyire különbözik azonban felfogása például Strozziétól, aki Jézusban az isteni személyt hangsúlyozza leheletfinom rajzával is. Palko emberibb: Krisztusa érvelő próféta, meggyőzi a szép, bűnös asszonyt. Strozsinál a bűnös az ige varázs-

körébe került, a vízmerítést is abbahagyta, leült, s úgy hallgatja az isteni szót. Palko asszonyának lelke csak lassan oldódik fel. A munka is folyik. Ékesszólásra, türelemre, szuggeszcióra van szükség. Palko „szereplői” hüen tükrözik mindezt testtartásukkal, mozdulataikkal, arckifejezésükkel. Valóban annyira él, „mozog” ez a kép, mintha valami „Jézus élete” című izgalmas színműnek egy jelenetét mutatná be a művész. Strozzinál a háttérben látszanak a samáriaiak is, itt csak ketten vannak jelen — szilárd tömb, zárt egység —, Jézus és a bűnös asszony együtt hordozói a nagy pszichikai folyamatnak: a megtérésnek. A rajz minden vonala, kompozíciós bravúrral, ennek a kifejezésére szolgál. A kútépítmény kiugrójával s e kiugrón pihenő Krisztus, a kút körüli kőlapok, melyekre lábát helyezte. Mindez pedig a tárulköző mozdulat megkomponálásáért. A bal kéz mozdulata az érveket hangsúlyozza, az egész alak szuggerál. Az asszony kecsesen utánahajlik megdöntött korsója víz sugarának. Komoly, szép arca nemcsak munkájára, a szóra is figyelni látszik, de még nem döntött.

Mindezt, vagy még ennél többet a virtuóz könnyedségével mondja el Palko a rajz nyelvén. Vonalai engedelmesen, a zene melodikus légységával

hajlanak a mozdulatok irányában. „Sie fliessen in melodischen Linien ab, deren kapriziöse Führung die Freude an einer Fingerübung aufweist” — mondja róla Michailow.⁷ Bár a legkülönbözőbb hatások alatt áll, a művész erejével uralkodik rajtuk, átszűri egyéniségén, s így lett e metszete egy kéz és lélek műalkotása. Kiemelkedő mesterségbeli kvalitásai itt és egyéb műveiben is kétségtelenül tompítják belső művészi átélésének erejét, s témái kifogástalan interpretátorává fokozzák.

E metszet pannonhalmi darabja igen szép, tiszta példány, szignálva van. Alsó jobb sarkában C. P. S. C. M. Academice, a balban Carlo Palko fecit világosan olvashatók (3. kép). Keletkezésének idejét nem tudjuk. Mérete 23 × 14 cm. A Michailow-műben reprodukálton a jelölés nem látszik s más fényhatásokat is mutat, eredetiben kellene látnunk, hogy variánsnak mondhassuk (1. kép).

Mi az összefüggés a pannonhalmi Palko-metszet és a mesternévnélküli kép között? Kétségtelenül Palko műve az utóbbi is (2. kép). Kompozíciójában lényeges eltérés nincsen. A festményen van háttér: Samária távlati részlete. Az esetet még lágyabbá formált alakokat, tárgyakat. Krisztus arcán megértő gyengédség és szeretet tükröződik, az asszonyé halvány mosolytól szelíd. A formák vonalai még gömbölyűbbek, finomabbak lettek. A ruhák redői anyagszerűbbek, de mintha a festményt éppen lágyasága a téma kifejezésében konvencionálissá tette volna. A kemény metszet meggyőzőbb, a festmény esztétikusabb látványt nyújt, hiszen a színek a teljes fényhatást biztosítják.

E festményt Palko műveként tartja nyilván a bécsi Albertina is, melynek 1956-ban megjelent katalógusában a következőket olvashatjuk: „Franz Xaver Palko... Jesus und die Samaritanerin. Bleigriffel, Aquarell- und Deckfarben. 211 : 314. Inv. 26. 987. Artaria, vorher Slg. Lanna. D.2108a. Von Palko selbst radiert (Andresen 3). Ein Bild mit der gleichen Komposition im Kloster Pannonhalma, eine weitere Zeichnung im Budapester Kupferstichkabinett (Haberdtzl).”⁸ A katalógus helyesen tartja nyilván a Palko-festményt, viszont rajzról nem tudunk. A Szépművészeti Múzeumnak nincsen Palkotól sem rajza, sem metszete, legalábbis nem tud róla; valahol lappang s majd előbukkan, mint annyi értékes lapja az utóbbi időkben.

Jó lett volna összehasonlító anyagunkat az Albertina birtokában levő Palko-kompozícióval is kiegészíteni, de mindezt nem tudtunk róla reprodukciót szerezni. Lényeges eltérés csak színezésében lehet. Bizonyító anyagként nem szolgálna, erre azonban megállapításaink után nincs is szükség; a pannonhalmi képtár rendezője most már nyugodt lélekkel a kép alá írhatja: Palko, osztrák barokk, XVIII. század.

D. Szemző Pirooska

¹ *Nikola Michailow* : Österreichische Malerei des 18. Jahrhunderts. Formgestalt und provinzieller Formtrieb. Frankfurt a. M. 1935. 5—18.

² *G. Wiese* : Das „gotische“ und „barockische“ Stilprinzip der deutschen und nordischen Kunst. — Deutsche Vierteljahrschr. f. Literaturwissenschaft und Geistesgesch. 1932. 2. sz.

³ *N. Michailow* : i. m. 22—23., 56. és 20. kép.

⁴ Trogerre vö. *Michailow* : i. m., továbbá *R. Jacobs* : Paul Troger. Wien 1930. — Trogerre és Palkora vonatkozólag vö. *Thieme—Becker* : Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler és *Wurzbach* : Biogr. Lexikon des Kaiserthums Österreich.

⁵ A bécsi Akademie der bildenden Künste tulajdona. No. 2346.

⁶ *N. Michailow* : i. m. 22.

⁷ Uo. 23.

⁸ Albertina/Wien. Franz Anton Maulbertsch und die Kunst des österreichischen Barock im Jahrhundert Mozarts. Juni—Sept. 1956. 51, 198.

Csak kevés művésznk élete és művészete bővelkedik oly gazdag fordulatokban, nyújt annyi történeti, lélektani és esztétikai izgalmat és szolgálatot ma is oly sok tanulságot, mint Kernstoké, mégis az életére és művészetére vonatkozó adatok feltárását és közzétételét — nem tekintve Radocsay Dénesnek azt az egy oldalas közlését, mely a Szabad Művészet ötödik évfolyamában (1951. 371. o.) jelent meg — a magyar művészettörténeti kutatás teljesen elhanyagolta. E mulasztást részben pótlandó tesszük közzé a művész alábbi írásait, melyek remek dokumentumai írókészségének is, jóllehet, egyik sem a közlés szándékával készült, ha csak nem az első — önéletrajzi — rész, melyről azt gyanítjuk, hogy talán az 1930-ban „A képzőművész tehetségekről” tartott előadásnak volt a bevezető része. Az előadás ugyanis, melynek újságírótól származó kivonata ránk maradt, majdnem az itt közölt részletességgel foglalkozik gyermekkorával, érdekes azonban, hogy származására, őseire vonatkozóan egyetlen adatot sem tartalmaz, úgyhogy az itt közölt töredékes rész szinte magától értetődően kívánczik az előadás elejére, hangulatban, érzésben, felfogásban és stílusban teljesen megegyezik vele. Ez önéletrajz töredék miatt, ha csak röviden is, foglalkoznunk kell a család eredetével, mely meglehetősen mélyen nyúlik vissza a történelembe, 1540-nél is messzebbre. 1540-ből már biztos adatunk van a Magyarországra települt Kernstok-család őseiről, akik Spitz an der Donauból származtak. Az itteni templomban van a Kernstok-család kriptája. A templom oldalán levő sírkövön jól látható a család címere, jól olvasható Wolfgang Kernstock neve, viszont az évszám utolsó számjegyei már meglehetősen megkoptak, csak az Anno DM látszik világosan ma is. A családnak a magyar történelembe való bekapcsolódása csak jóval később történt, s úgyszólván rögtön tragikus mozzanattal kezdődött. Simon Kernstock kőműves, kinek születési helye ismeretlen, 1750-ben az alsó-ausztriai Bernschlagban a 20. számú házban lakott, amikor feleségül vette Pflieger János és neje, Borbála (Bernschlag 22. sz.) leányát: Máriát. Az asszony 1808. március 2-án, 66 éves korában, tüdővészben meghalt. Simon Kernstock, ki öregedő ember volt s úgy látszik, magára maradt, feltehetően, hogy egyetlen fia közelében élje le hátralevő éveit, felesége halála után Pestre jött fia látogatására, de Franz Karlt nem találta itt, mert Pilsen dolgozott ekkor gróf Beleznay kastélyán. Utána ment hát, ott azonban egy csárdában verekedés támadt, és szegénylegények fokossal agyonverték a korosodó embert. A fiú nevével, ki Hild pallérja volt, 1832-ben találkozunk azokban az iratokban, melyek a Marczibányi palotában bekövetkezett szerencsétlenséget tartalmaz-

zák, s melyből kifolyólag ez év augusztus 22-én, a szerencsétlenség napjának estéjén, a hatóságok mint az építési munkák vezető pallérját, elfogják, majd a vizsgálat lezárásának napján szabadon bocsátják, a Tanács pedig véghatározatában őt és Hildet kötelezi a kórházi és temetési költségek megfizetésére és mintegy 300 forint megtérítésére. (Szfv. Ltár. Pesti Ltár. Rel. a. n. 4202. Marczibányi Márton házában bekövetkezett építkezési szerencsétlenség iratai.) Franz Karl Kernstock különben Bernschlagban (nem megbízható adatok szerint) 1782. október 12-én született, kőműves tanonc volt a Thaya melletti Waydhoffenben, állítólag 1798. február 28-án szabadult fel, majd letelepedett Pesten, ahol Hild József építésvezetője lett, ő vezette a Lloyd palota, a Kálvin téri református templom, a Bazilika, több magánépület és palota építését és vidéken is dolgozott. 1808. május 8-án feleségül vette Hertl Margarétát, aki Pesten született 1786-ban, s kinek szülei Mehrichstadtból származtak. 1825-ben már nagy telke volt a Hársfa utcában (akkor Lindengasse 4.), mely a telek hatalmas hársfáiról kapta elnevezését, ide családi házat épített és az első pesti fürdőt. Ez azonban az 1838-as árvíz következtében összedőlt. A házat és fürdőt, mely 1836-ban a betegek tanúsító levelei szerint már nagy hírnévnek örvendett, Hild tervei szerint újra felépítette. Az erőteljes, öles természetű férfiú, ki szívós munkával és céltudatossággal megalapozta a család vagyonát és hírnevét, 1846. március 5-én, 64 éves korában halt meg tüdőgyulladásban. Az általa épült fürdőnek nagy udvara volt, nagy kertje, az udvar közepén kút, hátul a kertben szobor, később műterem épült, ebben festetett művészünk nagybátyja, Kernstock József, ki a Marastoni-akadémián, majd külföldön tanult, s mint érdemes múltú rajztanár vonult nyugalomba az iparrajziskolából, ahol 1868-tól 1887-ben bekövetkezett szembajáig tanított. Kernstock Károly, Pestre kerülve, gyermekkorának jelentős részét ebben a fürdőben töltötte, s nagybátyjának műtermében kezdte elsajátítani az olajfestés alapelemeit. A műteremben később másik rokona, Ujváry Ignác festőművész dolgozott. A házban meglehetősen mozgalmas élet folyt, nagyon sokan megfordultak itt, különféle rendű és rangú emberek, akik vagy a fürdő miatt keresték fel — gyakran külföldiek is, mert gyógyító hatást tulajdonítottak vizének —, vagy a megrendelés szándékával, hisz élt itt építész, bronzöntő és festő családtag; vagy tanulni jöttek, esetleg kvaterkázni. A családba nősülő Port György, a hazai munkásmozgalom egyik szervezője is itt élt 1890 óta, de már korábban is bejáratos volt a házba, mely időnként különösen érdekes képet öltött, s elképzelhetjük, hogy mily nagy hatással volt a fiatal Kernstockra. A társadalmi kérdések iránti mély érdeklődése mindenestre a Port Györggyel való kapcsolatra vezethető vissza. Hogy a forradalmár költővel, Adyval, mikor ismerkedett meg, nem tudjuk pontosan. Ady mindenestre korán, már 1900-ban felfigyelt Kernstockra, akinek „Szerelem” c. képét, mint erkölestelent, Schlauch Lőrinc kardinális, a nagyváradi kiállítás felkért védnöke, eredeti helyéről eltétette. A botránys beavatkozásra, melyet művészi körök is élesen elítéltek, Ady „Éljen az erkölcs” c. cikkel felelt. (Szabadság, 1900. nov. 7.) Személyes megismerkedésükre csak néhány évvel később került sor, valószínűleg Párizsban, ahol minden bizonnyal Czigány Dezső vagy Bölöni György ismertette össze őket. A barátság a 10-es évek elején,

1. Kernstok Károly fényképe
a berlini emigrációból

a Nyolcak idején mélyült el igazán. Erre az időre esik Ady nyergesújfalui vendégsége is, melyet a költő 1913. szeptember 24-én Budapesten kelt levelében köszön meg. „Drága jó Károlyom — írja a »Hüvösvölgyi üdülőtelep részvénytársaság« feliratú képeslapon —, igaz, forró hálával gondolok vendéglő barátságokra. Ugye szabad lesz egyszer három napig is élveznem? Csókolom a Nagyságos Asszony kezeit, ölellek szeretettel, Czóbelt üdvözlöm, Adyd.” Arra, hogy későbbi nyergesújfalui látogatásra sor került volna, nincs semmiféle adatunk. A barátságnak az itt közölt Kernstok íráson kívül más bizonyítéka a „Sipja régi babonáknak” c. vers Kernstoknak való ajánlása és az a két Kernstok rajz, mely — valószínű ajándékként — Adyhoz került, s melyet ma a Petőfi Irodalmi Múzeum őriz.

Az 1918-as őszi forradalom előkészítésében részt vett Kernstok is; a Károlyi kormány a szépművészeti ügyek kormánybiztosává nevezte ki; majd a következő év márciusában, a Képzőművészeti Tanács feloszlata

után, a tanács hatáskörébe utalt ügyek vitelét bízta reá. A proletárdiktatúra kikiáltása után, noha a művészeti élet legfelsőbb irányítását már mások végezték, továbbra is aktív szerepet játszott, egészen addig, míg kinevezték a nyergesújfalusi szabadiskola vezetőjévé. A forradalom leverése után az ellenforradalom bűnösnek nyilvánította, s előbb az esztergomi, majd a kőbányai gyűjtőbe zárta. Mikor barátai segítségével sikerült kiszabadulnia, a bukás felett mélységesen elkeseredett, de meg nem tört művész jobbnak látta, ha elhagyja az országot. Bécsbe, majd Münchenbe ment, akkor azonban, amikor a Knapp-puccs után az idegeneket kiutasították, tovább kellett menekülnie. A Münchenben illegálisan töltött két hónap után egy ideig a Bajor tavak környékén bujkált örökös rettegésben. Rövid idő múlva sikerült Berlinbe jutnia, itt ismerősökre, barátokra lelt, s kicsit megnyugodott, műtermet szervezven pedig később már rendszeresen dolgozhatott is. Innen írta régi jóbarátjának, Kosztolányi Gyula festőművésznek az 1921. aug. 8-án kelt levelet. Berlinbe vetett reménye azonban csakhamar megfogyatkozott, amint ezt egykori emigráns barátjának, Fazekas Imre írónak és feleségének 1923. febr. 9-én írott levele mutatja. Időközben megfordult Kassán is, ahol kiállítást rendezett, majd rövid időre Párizsba ment, aztán vissza a német fővárosba, ahonnan felesége súlyos betegsége, majd halála kényszerítette hazatérésre 1925-ben.¹

Horváth Béla

1.

Születtem 1873-ban karácsonykor Budapesten. Édesanyámnak szegénynek szép fiatal huszonhárom éves életébe került.

Anyátlan elvittek anyai nagyszüleimhez Nyerges Ujfalura. Három év múlva öregapám meghalt. Egy nagy szobában a zongora mellett feküdt ravatalon. Jobb kezembe szentelőt adtak, valaki megfogta kezemet, a halottat beszenteltem s keresztet vetettem. Ez az első emlékem. Sok pajtásom és egy nagy gyümölcsösünk volt. Öreg, őszülő újfalusi gazdák, pajtásaim, ma is szívesen emlegetik az akkori nagy gyümölesterméseket. A Duna, az volt második otthonom. Egész nap halászatva, parti sárban játszva éltünk nyaranta. Télben pedig — atyámhoz írt gyerekkori leveleim szerint — egész nap festettem. Hetenként írott leveleimben atyámtól Pestről mindig festéket kértem. Nem tulajdonítok ennek sok jelentőséget, csak megemlítem ezt a tényt, hátha valamelyik kisfiú kérését az emlék hatása alatt teljesítik. Nyolc-éves koromban atyám Pestre hozott atyai nagyszüleimhez. A szép életnek vége volt. Atyámat hetenként egyszer láttam. Öreganyám féltékeny volt a másokra, még sóhajtanom utána is csak titokban volt szabad.

Nagyatyám kemény, rideg ember volt. A házban senkihez sem szólt, hozzám sem, öreganyámhoz sem. Estéknél benn ült szobájában, elővette

¹Az első közlemény kézírata és a bevezetőben idézett Ady-leveél, Horváth B. a második özv. ifjú Kernstok Károlyné, a harmadik özv. Kosztolányi Gyuláné, a negyedik özv. Fazekas Imréné tulajdona. A kéziratok közzlésre való átengedéséért ez úton mondok köszönetet.

hegedűjét, gitárját, órák hosszat elmuzsikált. Néha a gitárhoz fűtyült, dudogtatott, ilyenkor túrte, hogy nála legyenek. Mesélt is néha a forradalomról, pesti nemzetőr volt. Egyszer a Terézvárosi templom környékén masíroztak, Hentzi közéjük lövetett a várból ágyúval, majd eltalálta őt is. Mesélt legénykoráról. Rézöntő volt, bejárta Nyugat-Európát a húszas években. Beszélt a kölni dómról, Strassburgról, Nancyról, a csodás templomokról, szobrokról, képekről. Ő maga megtanult daguerotypizálni, hazajövet régi mesterségét abbahagyta. Budán a Horváth-kertben fényirodát nyitott. Szeretett rajzolni, s szívesen mutatta ilyenkor a nagy titkokat, a saját és a dédapám rajzait, aki építőmester volt s Hildnek, a régi bazilika építőjének alkalmazottja. Az én rajzolgatásaimat szívesen nézte, sőt nagy ritkán napközben csakis akkor vett észre. Az iskolában olyan közepes tanuló voltam. Inkább rajzolgattam. Egyszer Várady Antal osztályfőnököm kitüntetett s megbízott, hogy virágos helyjelző névjegyeket rajzoljak egy estélyéhez. Jól emlékszem, Fenyő Sándor szerkesztő és Kordin Mariska énekesnő nevét kellett rózsákkal és nefelegtsekkel szépen kicifrázni. Iskolán kívül olvasgattam, mindent, csak az iskolait nem, s bár még csak 15 éves voltam, Anyeginért és Baradlay Richárdért lelkesedtem s Szonyába, a Rostov Szonyába szerelmes voltam. Ebben az időben tifuszban megbetegedtem, s utána nagyon lenyomorodtam, egy évi üdülésre felvittek a zempléni Kárpátokba, atyámnak volt ott egy birtoka, ő ritkán járt el, egy évig magam laktam. Halásztam, vadásztam, erdőt jártam, réten háltam, nagyon megerősödtem. Sokat rajzolgattam, de még többször órák hosszat elnéztem a vidéket, vagy valamelyik erdei forrás mellett hanyatt fekve mindenféle színes tarka alakokkal népesítettem be képzeletemet. Tarka őszi bükkök, színes, ragyogó zöld mogyoróbokrok összevisszasága. A réten meglesett legelésző özek, kopó előtt futó vaddisznó csorda, széles völgyek, távoli perspektívák, arató-, mosólánnyok, kemény rusznyák parasztok, a boglya tövén szoptató anyák, mind, mind képekké változtak. A fák, erdők, bár nekem értékéről beszéltek, rajzot, színt, mélységet kaptak képzeletemben, jobban szerettem a korhadt vén magbükköt, mint az öleztet fát s a völgyek nem gabonát termettek, de sárga, színes sávokat, a rétek nem szénát, de zöldes, színes felületet, az aratók nem arattak, de mozdultak, s még a hangos nevetős lányok is képtémákat termékenyítettek. Ekkor már vágyaimban és értelmemben piktorrá váltam. Ezután jött egy kényszer-érettségi, atyám megkötölte.

2.

Egy festő kétségkívül akkor teljesíti legjobban misztikus rendeltetését, ha fest, de éppen sajtószzerű faktorainál fogva akkor is rendeltetését teljesíti, ha a benne keletkezett vagy észlelt gondolatokat és érzéseket bármilyen formában közreadja. A kép a legjobb mód, utána az írás és mert hatása a legkisebb körre terjed ki — a beszéd. — De ez utóbbi a legkönnyebb is, azért választja sok festő ezt az eszközt, hogy közvetítse élményeit. Mert minden festőnek mindig több belső élménye van, mint a többi embernek, de nem minden festőnek vannak meg az akarat és egyéb faktorok — hogy képeiben

tudja kifejezni élményeit. Ezek a nem dolgozó, de fecsegő festők, avagy tengeren a távoli (elérendő) föld (— gondolatok —) albatrosszai. De különben is ég és víz között lebegnek. Egyáltalában a beszéd, a smúz, bár igen alacsony rendű — mert rend, rendszer, kritika, megfigyelés, átélés nélküli —, mégis sokszor ragyogóan ötletes s így termékenyítő is lehet. Ady Bandi egyszer Nyergesen nálunk járt s egész nap pityizált, éjjel 12 órakor hogy lefeküdt, kérve kért, maradnék még nála egy kis smúzra, ő beszélt, sokat, mindenről, nőkről, borról, emberekről — (emlékszem Rippl Rónai Jóskáról mondta — nála járt Kaposon — a mindenből hasznót kereső sunyi paraszt típusának hatását tette rá), költészetéről, festésről, politikáról; én falun ezt nem birtam, csöndesen elaludtam, de Bandi: fel-felkeltett — hogy no még ne aludnék el. Ez a nap különben nagyon mulatságos volt. Én és feleségem a Dunán voltunk fürödni, meleg augusztusi délelőtt volt, egyszerre csak jön szakácsnénk, hogy jönnénk haza, egy színész képű fekete szemű úr jött autón, leült a verandára, és első szava az volt, hozzanak fel a pincéből jó friss bort és hívjanak minket haza. Igazán nem tudtam ki lehet, s nagy öröömre Bandit látom egyedül kvaterkázni: egy társasággal jött, kik az erdőbe mentek vadászni; Ő nálam maradt másnapig, mikor azok visszavitték Pestre.

Az autó és vadászterület D.-é volt, s vendége volt M. Mici is, aki akkor nagyon izgatta Bandit. Sőt, ahogy nekem mondta, kedve volna az urától elválasztani és feleségül venni. Egész du. csevegtünk. Bandi keveset és ízetlenül evett délben, mint minden italos ember. Este hivatalos voltam egy pincemurira. Nyergesen ez szokásos volt, különösen meleg, szép szeptemberi napokban, öreg diófák alatt, elégedetten, iszákkal és kulacsokkal vándorló gazdákkal a dűlőutakon, jó friss pincehideg borral, friss hagymával, zöldpaprikával, sonkával és lány kenyérrel nem volt a legutolsó mulatság. Xenofon is azt a 10 évi bucolikát tartotta élete legszebb korának (az anabazis írója azt hiszem Xenofon volt). Hát nagy társaság volt kint egy nyergesi nadrágos polgárnál, többek között a veje is, egy járásbíró. Ez az eset 1912-ben volt, nálam volt Nyergesen akkor Cóbel Béla is. Este megyünk ki a pincébe, Bandi és Cóbel is, ott Adyt úgyszólván senki sem ösmerte még hírből sem. Ady eleinte jókedvű volt, szívesen koccintott, tegezte az embereket és nagyokat ivott, egyszer csak felkél a járásbíró vő és pityókásan felköszönti a magyar költőt a hegy levével, hogy idézi egy gyönyörű versét: és elmondja jóhiszemű magyar úri butasággal Pósa Lajos valami együgyűségét. Bandi elkomorodik, nem szól egy szót se, aztán a fülembé súgja — menjünk innen. Kocsira ültünk, én és a kocsi gazdája elül, Bandi és Cóbel a hátulsó ülésen, a társaság hangtalan volt, de a mély út — kétoldalán magas diófákkal, az azokon áttörő holdfény, a sötét mély árnyékok, játszó holdsugár, meleg, nyárvégi éjszaka és a jó bor mindent kiengesztelt, egyszerre nagyot kacagunk, és megszólalt az egész kocsi, hangos összevisszaságban. Így hallom, Bandi mondja Cóbelnek, oh az a Mallarmé, az tudod, nem volt költő — költő az én vagyok, mert én egy zseni vagyok, az csak költő — de Bandi! — mondta minden jelző után Cóbel és nagyokat csuklott, Bandi nem hagyta magát s amint nagyokat zötyögött a kocsi és dülöngél, a mély útban, mondja Bandi: az a Materlinck az is sokat mesterkedik, csak a méheit szeretem, az a Mallarmé, az csak ver-

seket írt, de nem mondotta azt, amit én, mert én zseni vagyok — ismételte. Cóbel nagyon be volt rúgva s mindenre nevetve csak ennyit mondott — no de Bandi . . . — Hazajövet Bandi lefeküdt, kért még egy liter rizlinget, aztán smúzolni akart. —

Bandi rám így beszéd közben egy olyan ember benyomását tette, aki nagyon sokat és mindent olvasott, mégis mindent mintegy ösztönösen tudott, áttekintőbben; úgy érződött nála, hogy neki is saját teremtő agyveleje van. —

— Egy más alkalommal, ez már 918 tavaszán, de lehet, hogy még 17 őszén volt, együtt vacsoráztunk a Vadászkiirtben, Ady, felesége Csinszka, Móricz Zsiga és én. Akkor már nagyon óvatos volt, inni nem mert, Dionysos lelkének tüzes forrása kiapadt. Igaz, Csinszka nem is engedte. De fáradtnak is látszott, s emlékszem, Móriczcal folyton az Erzsikéről és Teréziáról beszélgettek, nem tudtam kik legyenek ezen nőszemélyek, kérdem az asszonyt, kik azok, hangosan nevettek, mert hogy Terézia a Terézvárosi bank, Erzsike az Erzsébetvárosi volt s mindketten, úgy Móricz, mint Ady, akkor kísérleteztek a börzén. Ady, úgy tudom, vesztett. De az akkori Ady s a régebbi és a még régebbi között, a Léda asszony korabeli párizsi Ady között, nagy különbség volt, fáradt volt és érződött rajta a kimerültség. 1918 nyarán felvittem hozzá Karsit, aki a harcterről jött szabadságra, nagyon beteg volt Bandi szegény, arcán egy fehér kenőcs massa s az alól fekete nagy szeme fáradtan nézett, hangja rekedtes volt s borostás szakálla egyenként törte át a kenőcsréteget. Feleségéről nagy melegséggel beszélt, áldott jó teremtésnek mondta. Többet nem láttam, azon a Nemzeti Tanács viziten, amelyben a nemzet hódolatát fejezték ki, nem voltam jelen, lekéstem róla, de úgy tudom, nagyon örült, és még összefüggőn köszönte meg a látogatást. Oszkár utána nagyon le volt törve, igen szerették egymást, érezték, egy sors az övéké.

Budán a Batthyány téren volt egy kedves kávéház, egyszer Ignotus-családdal mulatgattunk ott, hazamenet jobbról-balról bekapaszkodtunk Elly lányába, nagyokat neveltünk, jobbról Bandi súgott a fülébe, balról én tréfáltam vele — Elly jóízűeket nevetett és egyiknek-másiknak mondta el a másik mondanivalóját. —

3.

Kedves Jules-om. Úgy örülök levelednek, ha nagy ritkán rászánod magad, mint egy madárka dálnak, amelyet egy jóhízemű madár egy egyedüli száraz ágon énekel akkor is, ha özönvíz van. Lehet, hogy úgy is lehet, hogy az ember se nem lát, se nem hall. Én úgy nem tudok. Lásd, engem sem polgári, sem művészi hitemben sohasem az elismerés vagy a siker ambicionált, de mindig valami belülről ösztönző hit, hogy úgy kellett élnem, ahogy éltem. Én mindig éreztem mint polgár — mint ember, hogy ez az ázsiai sivatag, futó homok ellen, hogy a milieu nekem megfelelő legyen, próbáltam segíteni egy kultúr réteget csinálni. Egyelőre megrepedt s a sivatag előntött száraz futó homokjával mindent, ami nekem kedves volt, de azért mindaz mégsem volt hiába való, amit barátaim és én csináltunk. Mint művész éreztem mindég, hogy egy szépkívánó rétegen kívül ott, abban a milieuban nem kell a művészet, nem kellene azok az álmok, képzetek, ideológiák amelyek egy művészen keresztül

hatnak az emberiségre, mert az általános műveltségi szükségletek otthon ehhez a belső élményhez még nem jutottak el. És hogyha sokszor hangosan lármáztam, mindég azért, mint az egyszeri ember, ki őserdőben egyedül járván kiabál és énekel, igazán nem azért, hogy észrevegyék, hanem hogy önnön-magát bátorítsa. Lásd most is azt írod, mit törődök Zalákkal, Karlovszkykkal, én ugyan csak nem törődöm velük, de olyan milieuban, ahol ilyen csirkefogók fönt lehetnek, Szász Zoltánok meg lent, és ellenem elfogatási parancsot adnak ki kínzás és zsarolás miatt (most újabban megint), olyan bitang milieuban én még akkor sem tudnék élni, ha muszáj lenne, pedig egy pár kedves barátom után igazán vágyódom. Az az atmoszféra olyan mérgezett, hogy megfulladnék benne. Én látom a hazulról (most tömegesen) erre járó embereken azt a szörnyű levegőt, megkínzott rabszolgák, akik jobbra-balra fülelnek, ha beszélnek, hogy nem-e hallgatódzik valahol egy spicli s ha megnyugodtak efelől, úgy még eddig mind azt mondta, uram, de boldog lehet ön, hogy itt élhet. Hogy Louis hazament, értem, a hazavágyás állati ösztön és mindannyiunkban megvan, de majd meglátod egy félév múlva, ha addig nem változik semmi, hogy fog onnan elszökni. Ami pedig a tér és időbeli mindenség vagy végtelenség nagyságát illeti, hát kérlek öregem, menj el és próbáld ezt elmondani annak a sok ezer embernek, aki a gyűjtőben vagy egyéb internáló táborban elmélkedik a vhez képest csekély, de neki annyira fontos órákról, napokról, évekről, amelyek leülte után ismét szabaddá találna lenni. Öregem, minek kapáltatsz a szőlődben, minek nézed meg az árfolyam jegyzéseket, minek jársz jó cipőben, hisz maga az ember, maga a föld, maga a naprendszer, maga az egész kosmos olyan mikroszkopikusan kicsike, de minek él az ember, hisz a mozgási határa, a mozgási tere olyan pötty, hogy . . . — Hát így nem szabad beszélni, így nem szabad gondolkozni. A végtelenből, a parányból éppen azt lássa az ember, hogy igenis mindenütt egy nagyszerű törvényszerűség él, dolgozik és hat, és hogy kicsinynek, nagynak dolgozni, küzdeni kell, egyiknek materiális, másoknak ideológikus eredményekért, belső vagy külső hatások kényszere alatt.

Engem nem elégített ki sohasem az, ha megvolt a mindennapi kenyérem és nóm — oh de mit beszélek, hát volt valaha ember, aki annyiszor robbant és annyiszor elégedetlenkedett, mint Te? — A különbség az volt, hogy Te minden robbanásod után rögtön érezted magadban: „hát érdemes, hát kell ez nekem, hát. . . . rájuk”. Ez utóbbit ugyan én is éreztem, de bár látszólag én szelídebb és embermegértőbb vagyok, mint Te, mégis úgy látszik, a Kampfnatur én vagyok, mert én ma is, mindig is azt érzem, csak azért is, mert érdemes.

Mert az ember illúziókat csinál magának és ezek kellenek az embernek, nekem kell az, hogy higgyem, hogy olyan emberek között fogok tudni még élni, akik nem hazudnak, nem csalnak, nem rágalmaznak, nem ölnek, nem rabolnak, akik ősmérik tudásban, erkölcsben, hitben azokat a fogalmakat és képzeteket, amelyekért én és mi emberek vagyunk. Olyan emberek között, akik nem magukért becsülik meg az embert, hanem a másikért, akik amikor egy másikat látnak, azt mondják, milyen csodás egy rendszer az ember anatómiája, az ember élettana, az ember lelke, hogy él, dolgozik, tesz, vesz,

percipiál és emanál és hogy ez az ember mindenében egy csodálatos synthesis eredménye, aki magában hordja az egész mikroszkopikus és makroszkopikusát, a parányt, a végtelent, és hogy tud álmodni, ábrázolni, tud elvontról és konkrétól fogalmat csinálni, sőt, tud művészetet csinálni — oh misztikus esoda —, nagyobb mint a végtelen, mint a nap, mint a csillagok, mint a tér, mint az idő. — Látod, ezért utálok én a Karlovszkyakat, mert azok mindezt nem hiszik, mert útjában vannak ennek, mert rosszak, mert a jó, az Ember syntéziséhez ők az, ami a társadalom fejlődésében a háború.

Olyanok mint a primitív szervezetben (ma még az ember is az) a toxin, kiváltódik a dolgok rendjéből, de fokozza a fagociták életerejét is. Hát nem azért nem vagyok oda, mert a tisztességből volna kevés részem, azokéból úgysem kell, de részben azért, mert itt csöndesebben élhetek, igazán úgy, hogy semmivel sem kell törődnöm és senkivel, nyugodtan dolgozhatok, a sikert vagy szereplést pedig tálcán kínálják. Dolgozom is, és egy bizonyos fokig meg is akarom magamban merevíteni és kiélni azt, amit kiképeztem magamban. No meg, mert most még bírom idegekkel, ha másfajta energiáim fognak feszültségig forrni, akkor úgysem fogok tudni azokon úrrá lenni. Akkor aztán hazagyövök, lehet, hogy magamba vonulván fessek, lehet hogy széjjelüssek, mert végtelen az ember, misztikum a művészet, csodálatos a művész, de mindez persze nem zárja ki azt, hogy az ember ne érezze, ne tudja, vagy ne higgye azt, hogy a saját syntéziséhez mi, milyen módon és tényeken át jusson hozzá. Hidd el, öregem, hogy vannak belső erők is, amelyek az embert hajtják, de azt is hidd el, hogy test, lélek, környezetnek fátum hatása is van. —

A bor, az jó lesz idén, örülj neki, olyan tüzes lesz, hogy Te is robbanni fogsz tőle, mire lehúzatod. Hát mikor jössz, igazán nem okos tőled öreg Globtstotter, hogy úgy nekiparasztozol. Az az j'd' mend pardon (szokatlan helyesírás az igaz) így neki kiszgazdásodol! —

Irénnek kezét esőkolom, Gyurit ölelem, mindkettőről olyan nagyon régen nincs hírem, pedig mégiscsak illene, hogy halljak róluk. Elvégre körösztapa is volnék, s ez a kiszgazdáéknál fontos atyafiság. Louis-t ha látod, üdvözlöm. Szervusz öreg Jules, írd, ne légy olyan lusta, látod én íziben válaszolok. Öllelek, Károly.

Berlin 8-án 921. augusztus hava.

4.

Kedves Imre/Stefánia.

Megkaptam levelét, azt hittem már elfelejtett.

Pufiról semmi hírem. M.-nak szólok.

Szomorú az, amit hazulról ír. Nem lep meg. Még szomorúbb is lesz. Nem csodálom. Itt sem jó. Olyan buta idegen utálat van. Ghetto zsidónak érzem magamat. Így lehetett az régen másutt, ma, drága hazámban. Nem csodálnám, ha egyszer egy nagy ordítással a népek összefognának s kaszára-kapára fognak, hogy elbánjanak kínzóikkal. Mert nem kéne, hogy úgy legyen. Csak eljönne egy kicsikét a gondolkodás korszaka. No meg egy kicsit a büszke emberi jellemem is. Dehát a gojok buták, a zsidók meg ghetto jelleműek.

Egyébként élünk, a börze jegyében történik minden, bécsi szakértők szerint a tavalyi ottani élethez hasonlóan. Bent a városban mindenütt a boltokban kurzus jelentések, a Bureau Courir milliós Auflagban. Mindenütt hátulról olvasott lapok. Milliós, százmilliós, milliárdos nyereségek. Óriási árak, 7000 M-ás vaj, 8500—5000-ig a hús fontja, 9000 a szén mázsája, milliós ruhák, 300 M-ás földalatti. Egyszóval Bécs, Budapest, Varsó, Moszkva. Bár ezek szerint itt még olcsó az élet. Azért pénze, kivéve a Nordnak, itt is van mindenkinek. Azért a Vulkánt mindenki érzi, olyanok is, kik eddig nyugodtak voltak. A Grünewald nagyon fél. Azért, Isten tudja, az is igaz, minden csuda 3 napig tart.

A 11 órás záróra ellen, általános mozgalom. Ha nincs kenyér, hadd legyen cirkusz. Mi megvagyunk. Festek, élek, élünk és azon tanakodunk, innen — hová? — Mindez azonban ne ijessze meg. Az utcák még tiszták, a boltok teli vannak, csak (hála Istennek) nem lesz tanácsos hangosan idegenül beszélni. Milyen baj ez a magyaroknak, olyan zajosan szerettek csevegni. Emmánál $2 \times$ voltam lapokat olvasni, már úgy, ahogy én szoktam, félóra alatt 15 drb ot. Mulatságosan szomorú az otthoni békaegér harc. Mindig az a szűklátkör. Ugyanazt a gumit rágják folyton, s sohasem lesz sem más, sem kevesebb, csak a köpködés, az változik, je nachdem, hogy ki rágja. Olvasom, Pesten befagyott a börze, az egyetlen tehénke, az egyetlen lék, ahol még lehetett pontyokat halászni.

Karesi vágyik Párizs után, talán megy jövő hóban.

Én is mozgást érzek a hasamban. El innen valahová, máshová. Itt is nagyon buták az emberek, és már nem hiszek Berlin nagy rendeltetésében. Sivár ez a brandenburgi homok. — Kérem, Imre, azaz jobban kérem Stefániát, ha valamit küldenének Cicáék, úgy kérem, hozzák magukkal. Különösen szeretnék egy kis finom hazai babot, fehérét, Cicáéknál van. Meg egy kis diót, mandulát. Haza úgysem vitte el Irén kabátját. Mikor jönnek? — Mi van a darabbal? Hogy vannak Fellerék? No meg Austerlitzék? (Felteszem kibékültek velük)?

No meg Vajdáék? Üdvözlöm az urakat és kézesókolom asszonyaikat. Isten velük, Stefikém, jöjjenek, szeretném már látni magukat.

Auf wiedersehen. Öleli Kernstok Károly

Ja, Imre, kérem érdeklődjön Fränkl Ernő műkereskedőnél (Váci utca), hogy megkapta-e azt a két fejet ábrázoló képet, amit Kassáról küldtem neki.—
9/II. 923 Berlin.

KÉPEK JEGYZÉKE

A csábi Szűz Mária templom terve	66
A csábi Szűz Mária templom hosszmetsetének terve	67
A csábi Szűz Mária templom homlokzatterve	68
A tervezett komáromszemerei templom alaprajza, homlok- és oldalnézete	70
A tervezett osgyáni parókia alaprajza és homlokzata	71
Az osgyáni templom alaprajza, hosszmetsetrajza és homlokzatterve	73
A tervezett szentsimoni parókia alaprajza és homlokzatterve	82
Arthur Hughes: The tryst	88
D. G. Rossetti: Dantis amor	89
Edward Burne-Jones: Green summer	90
D. G. Rossetti: Arthur's tomb	91
D. G. Rossetti: Mary Magdalene leaving the house of feasting	93
Edward Burne-Jones: The call of Perseus	95
Edward Burne-Jones: The magic circle	97
Egry József: Fények a Balatonon. 1920.	108
Egry József: Lemenő nap. 1920.	109
Egry József: Rajz. Keszthely	110
Egry József: Balatoni halászok. Olaj-pasztell. Keszthely. 1923.	111
Egry József: Önarekép napsütésben. Olaj-pasztell. 1927.	113
Egry József: Hazatérő nyáj. Olaj-pasztell. 1930.	115
Egry József: Keresztelő Szent János. Olaj-pasztell. 1930.	116
Egry József: Taorminai hegyek közt. Olaj-pasztell. 1930.	117
Egry József: Önarekép szoborral. Olaj-pasztell. 1927.	119
Egry József: Támaszkodó férfi. Olaj-pasztell. 1930.	121
Egry József: Visszhang. Olaj. 1936.	123
Egry József: Szigligeti kúpok. Olaj. 1936.	125
Egry József: Kacsák a Balatonban. Olaj-pasztell. 1940.	126
Egry József: Hazatérő tehének. Olaj-pasztell. 1941.	127
Az esztergomi várhegy középkori és XIX—XX. századi beépítésének vázlata ...	204
Renaissance párkánytöredék az esztergomvári régi érseki palota területéről	205
Az esztergomi vár modellje az 1820-as évekből. A barokk-kori templom mellett az egykori érseki palota. Esztergom, Vármúzeum	206
Az esztergomi vár a XVIII. század derekán Leopold Werner metszetéről. Az 1. számmal jelölt épület a régi érseki palota	207
A régi érseki palota keresztmetszete az 1816. évi átépítés tervén, nyugat felől nézve (Heya Ferencnek, a Landes Baukommission adjunktusának felmérése)	208
A régi érseki palota földszintjének alaprajza, az 1816. évi Heya-féle felmérésről ...	208
A régi érseki palota keresztmetszete az 1816. évi átépítés előtt, északi homlokzata felől nézve	209
A régi érseki palota emeletének alaprajza az 1816. évi Heya-féle felmérésről	209

Koraközépkori kerámia-töredékek az esztergomi régi érseki palota alapozási rétegéből (XI—XIII. század). Esztergom, Balassi Bálint Múzeum	211
Padlótégla-töredék a budai Nyulak szigete XIII. századi érseki nyaralójából. Budapest, Iparművészeti Múzeum	214
Az esztergomi vár északi oldalának helyszínrajza 1756-ból, nyugat felől nézve. Krey András mérnökkari kapitány felmérése	216
Bakócz Tamás kőcímere az Ákospalotája nevű érseki nyaralóról. 1513—1521 körül. Esztergom, Balassi Bálint Múzeum	220
Jaczyg György térképe Esztergom vármegyéről, 1803	221
Részlet a Jaczyg-féle 1803. évi térképről: Marótpusztá területén két rom (rudera) megjelölésével	222
Fr. K. Palko: Krisztus a samáriai asszonnyal beszélget. Illusztráció.	260
Fr. K. Palko: Krisztus a samáriai asszonnyal beszélget. Olajfestmény, Pannonhalma.	261
Fr. K. Palko: Krisztus a samáriai asszonnyal beszélget. Metszet, Pannonhalma ..	263
P. Troger: Mária menekülése. Metszet.	264
Fr. K. Palko: Ádám és Éva. Metszet.	265
Kernstok Károly fényképe a berlini emigrációból.	271

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

<i>Zolnay László</i> : A XIII—XIV. századi budai királyi palotáról	7
<i>Bónisné, Wallon Emma</i> : Conrath János György építőmester	65
<i>Bernáth Mária</i> : A szecesszió gyökerei a preraffaelitizmusban	87
<i>Németh Lajos</i> : Egry József művészetéről	99

KÖZLEMÉNYEK

<i>Kampis Antal</i> : Trencsén megye tizenhét vára	133
<i>Zolnay László</i> : Esztergomi érsekek palotái a középkorban	201
<i>Baranyai Béláné</i> : Bethlen Gábor gyulafehérvári palotájának összeírása 1629. augusztus 16-án	229
<i>D. Szemző Piroska</i> : Franz Karl Palko alkotásai Pannonhalmán	259
<i>Horváth Béla</i> : Kernstok Károly dokumentumok	269
Képek jegyzéke	279

Felelős kiadó : Nemes Béla,
a Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata
igazgatója

Főszerkesztő : D. Fehér Zsuzsa dr.

Felelős szerkesztő : M. Kabay Éva

Műszaki vezető : Szedlák György

Műszaki szerkesztő : Gellért Andor

Készült az MSZ 5601-50 A

szabvány szerint B/5 alakban

25 (A/5) ív terjedelemben, 1060 példányban

604559 Athenaeum Nyomda, Budapest

(F. v. Soproni Béla)

Ara 50, -Fl